

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 9/51 (2022)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 28 квітня 2022 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 9/51. 336 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.9/51>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 9/51 (2022)

"Helvetica"
Publishing House
2022

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(28 April 2022, Minutes № 5)

"Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series" was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category "B") of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2022. Issue 9/51. 336 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.9/51>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Батюк Тарас, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країни Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Льницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельв'як Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Batiuk Taras, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Futala Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Цюпак Василина. Формування світогляду Марка Аврелія	13
Калініченко Віталій, Пивоваров Сергій. Хронологічні маркери Рідківецького археологічного комплексу VIII–X ст.	24
Тимошенко Леонід, Тимошенко Марта. Твір Бенедикта Гербеста «Wiary kościoła rzymskiego wywody у грецького niewolstwa historia: dla jedności» (Краків, 1586) в контексті полеміки з православними	50
Біла Світлана. Унійна діяльність луцького єпископа Діонізія Жабокрицького в українській та польській історіографії другої половини XIX – початку XX ст.	65
Смуток Леся, Лисейко Ярослав. У справі шляхетського походження священника і богослова, ректора Львівського університету о. Йосифа Комарницького (1852–1920)	83
Гриценко Андрій, Курок Олександр, Чумаченко Олена. Заклади початкової освіти дорослого населення на Сумщині наприкінці XIX – початку XX століття	94
Янишин Богдан. «Є це перше українське товариство»: філія «Зорі» в Дрогобичі до початку Першої світової війни	110

Тельвак Віталій, Курилишин Костянтин, Тельвак Вікторія. Публіцистика Михайла Грушевського на сторінках газети «Діло» наприкінці XIX – на початку XX століття	126
Лазурко Лідія. Історія східногалицьких міст у рецепції авторів часопису «Kwartalnik Historyczny» (кін. XIX – поч. XX ст.)	142
Стецик Юрій, Цмоканич Оксана, Паньків Богдан. Протокол деканальної візитації церков села Брониця (1909)	156
Шкода Наталія, Полякова Лариса. Трансформація православного та римо-католицького духовенства в УРСР: історіографія питання (1920–1930-ті рр.)	171
Медвідь Оксана, Гриценко Галина. Участь жінок в українській кооперації на Дрогобиччині в 20–30-х рр. XX ст.	194
Наконечний Володимир. Культурно-просвітницька політика часопису «Наш лемко»	205
Футала Василь. Український визвольний рух 1920–1950-х рр. у працях Петра Мірчука	220
Капустян Ганна. Усна історія Голодомору-геноциду 1932–33 рр. у спогадах свідків і пам'яті нащадків	242

Купрій Тетяна, Тиміш Лідія. У пошуках мовної ідентичності карпатоукраїнців напередодні і під час Чехословацької кризи 1938 р.: за матеріалами преси Підкарпатської Русі	259
Ільницький Василь, Гриник Лілія. Комунікація як складова повсякденного життя українських націоналістів на Прикарпатті (1940–1950-і рр.)	278
Блонар Марія. Нарис життєвого шляху Ірини Сенік (1926–2009): за матеріалами архівно-кримінальної справи	301
Логвинюк Тетяна. Становлення і розвиток Збройних Сил України в умовах викликів кінця ХХ – початку ХХІ ст.	320

РЕЦЕНЗІЇ

Тельвак Вікторія. Новинка української липинськіани (<i>Рецензія на монографію: Калущий С.</i> Історичний наратив В'ячеслава Липинського: держава, монархія, аристократія : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А.С., 2022. 316 с.)	329
--	-----

CONTENTS

Tsiupak Vasylyna. Formation of the worldview of Marcus Aurelius	13
Kalinichenko Vitalii, Pyvovarov Sergiy. Chronological markers of Ridkivtsi archaeological complex in VIII–X centuries	24
Tymoshenko Leonid, Tymoshenko Marta. Benedict Herbest's "Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla iedności" (Krakow, 1586) in the context of controversy with the Orthodox	50
Bila Svitlana. Union Activities of the Bishop of Lutsk Dionysis Zhabokrytsky in Ukrainian and Polish historiography of the second half of the XIX – early XX centuries	65
Smutok Lesia, Lyseyko Yaroslav. In the case of the noble origin of the priest and theologian, rector of Lviv University Fr. Joseph Komarnytsky (1852–1920)	83
Hrytsenko Andrii, Kurok Oleksandr, Chumachenko Olena. Primary education institutions for adults in the Sumy region in the late XIX – early XX centuries	94
Yanyshyn Bohdan. "This is the first Ukrainian society": Zorya branch in Drohobych before the First World War	110

Telvak Vitalii, Kurylyshyn Konstantyn, Telvak Viktoria. Mykhailo Hrushevskyi's journalistic work on the pages of the "Dilo" newspaper in the late 19th – early 20th centuries	126
Lazurko Lidiia. The History of East Galician cities in the reception of the authors of the journal "Kwartalnik Historyczny" (late XIX – early XX centuries)	142
Stetsyk Yurii, Tsmokanych Oksana, Pankiv Bogdan. Protocol of the dean's visitation of churches in the village of Bronytsia (1909)	156
Shkoda Natalia, Polyakova Larysa. Transformation of the Orthodox and Roman Catholic clergy in the USSR: historiography of the question (1920s – 1930s)	171
Medvid Oksana, Hrytsenko Halyna. The participation of women in the Ukrainian cooperation in the Drohobych region in the 1920s – 1930s	194
Nakonechnyi Volodymyr. Cultural and Educational Policy of the "Nash Lemko" newspaper	205
Futala Vasyl. The Ukrainian liberation movement of the 1920s and 1950s in the works of Petro Mirchuk	220
Kapustyan Hanna. Oral history of the Holodomor-genocide of 1932–33 in the memories of witnesses and in memory of descendants	242

Kuprii Tetiana,

Tymish Lidiia. In search of the linguistic identity of Carpatho-Ukrainians on the eve and during the Czechoslovak crisis of 1938: according to the press of Subcarpathian Russia259

Ilnytskyi Vasyl,

Hrynuk Lilia. Communication as a component of the daily life of Ukrainian nationalists in the Prykarpattia (1940–1950)278

Blonar Maria. Essay on the life

of Irina Senyk (1926–2009): based on the materials of the archival and criminal case301

Lohvynyuk Tetyana. Formation and development

of the Armed Forces of Ukraine in the conditions of the challenges of the end of the 20th – early 21st century320

REVIEWS**Telvak Viktoria.** Novelty of Ukrainian Lypynskyana

(*Monograph review: Kalutsky S. Historical narrative of Vyacheslav Lypynsky: state, monarchy, aristocracy : monograph. Kamyanets-Podilsky : Private individual Pankova A.S., 2022. 316 p.*)329

УДК 94(37)(092)"01"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.255493

Василина ЦЮПАК

аспірант кафедри *всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін*, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

Бібліографічний опис статті: Цюпак, В. (2022). Формування світогляду Марка Аврелія. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 13–23. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.255493>.

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МАРКА АВРЕЛІЯ

Анотація. *Мета дослідження полягає у всебічному розгляді проблеми формування світогляду Марка Аврелія. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на принципі історизму, системності та критичного аналізу. Наукова новизна статті полягає насамперед у тому, що проблема формування світогляду імператора Марка Аврелія в українській історіографії не розглядалася.*

Висновки. *Формування світогляду Марка Аврелія відбувалося під впливом характерного для знатних римських сімей виховання, у душі поваги до традиційних римських цінностей та римської релігії. Його освітою займалися найкращі вчителі того часу, заклали підвалини для формування високоморальної цілісної особистості, яка знається на науках, мистецтві та філософії, вміє мислити і прагне до справедливості. Марк Аврелій більше любив розумові заняття, ніж фізичні. Він був вихований у душі глибокого шанування традиційної римської релігії, з дитинства багато уваги приділяв питанням релігійного культу. Все це проявилось у період коли він був при владі і справило значний вплив на його внутрішню політику. Саме освіта і виховання Марка Аврелія забезпечили, з од-*

© Василина Цюпак, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ного боку, його любов до філософії, з іншого – віру в те, що усі біди і нещастя держави викликані незадоволенням богів через нехтування римлянами своїх обов'язків щодо релігійного культу.

Ключові слова: Марк Аврелій; імператор; принципат; свідомість; освіта; виховання.

Vasylyna TSIUPAK

Postgraduate Student of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

To cite this article: Tsiupak, V. (2022). Formuvannia svitohliadu Marka Avreliia [Formation of the worldview of Marcus Aurelius]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 13–23. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.255493> [in Ukrainian].

FORMATION OF THE WORLDVIEW OF MARCUS AURELIUS

Summary. *The purpose of this study is to comprehensively study formation of the worldview of Marcus Aurelius. The methodology of the study is based on the interdisciplinary approach with particular emphasis on the principles of historicism, consistency and critical analysis.*

Main results and conclusions. *The formation of the worldview of Marcus Aurelius took place under the influence of the typical upbringing of noble Roman families, in the spirit of respect for traditional Roman values and Roman religion. He was educated by the best teachers of the time, laying the foundations for the formation of a highly moral holistic personality, known in science, art and philosophy, able to think and strive for justice. Marcus Aurelius preferred mental activities to physical ones. He was brought up in the spirit of deep respect for the traditional Roman religion, from childhood he paid much attention to issues of religious worship. All this manifested itself during the period when he was in power and had a significant impact on his domestic policy. It was the education and upbringing of Marcus Aurelius that ensured his love of philosophy on the one hand, and his belief that all the troubles and misfortunes of*

the state were caused by the displeasure of the gods due to the Romans' neglect of their religious obligations.

Key words: *Marcus Aurelius; Emperor; Principate; world view; education; upbringing.*

Постановка проблеми. Аналізуючи правління того чи того правителя, дослідники часто намагаються визначити витoki та передумови політики, яку він проводив, перебуваючи на вершині владної піраміди. Не завжди вдається це зробити, подекуди вчинки правителів видаються алогічними та такими, що не можуть бути належно обґрунтовані з точки зору наявності причиново-наслідкових зв'язків. Однак дуже часто мотивація у прийнятті рішень тим чи іншим політичним діячем може бути віднайдена, якщо взяти до уваги умови в яких відбувалося його становлення як особистості, проаналізувати період його виховання та здобуття ним освіти. Саме у цей час закладаються основи світогляду людини, які подекуди залишаються незмінними упродовж усього його життя, а відповідно – і військово-політичної кар'єри.

Марк Аврелій став імператором у зрілому віці, з уже повністю сформованим світоглядом, усталеними уявленнями про місце Римської держави у світі та свою місію як лідера імперії. З великою долею ймовірності є підстави стверджувати, що його подальша зовнішня та внутрішня політика значною мірою були визначені, окрім об'єктивних факторів, суб'єктивними моментами: його вихованням, освітою та досвідом. На формування світогляду майбутнього імператора великий вплив мало його оточення, якому він завдячує набутими уміннями і навичками, а також любов'ю до філософії. Власне про це Марк Аврелій говорить на самому початку «Роздумів» – написаного ним власноруч високоінтелектуального твору, який перегукується з творами інших видатних мислителів стародавності, не усі з яких, на жаль, дійшли до нашого часу. Свої «Роздуми» Марк Аврелій писав у 70-х рр. II ст., маючи можливість уже підвести певні підсумки як власного життя, так і розвитку Римської імперії під своїм керівництвом. Імператор персонально говорить про тих, кому завдячує своїм вихованням, освітою та кращими рисами характеру, тим самим вказуючи на велике значення, яке він особисто надавав обставинам свого виховання і навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що проблема формування світогляду Марка Аврелія на рівні спеціальних досліджень, які були б безпосередньо присвячені проблемі виховання та навчання майбутнього імператора, недостатньо представлена в історіографії. Водночас, говорячи про ранні роки Марка Аврелія, усі автори так чи так згадують і про освіту, і про виховання майбутнього імператора, звертаються до постатей його вчителів та вихователів (Birley, 2000, р. 40; Дюрант, 1995, с. 466; Крист, 1997, с. 451; Ренан, 2017, с. 12 *etc*). Зокрема, В. Дюрант зазначає: «Ніколи ще дитина не виховувалася так наполегливо... Чотири граматики, чотири ритора, один юрист і вісім філософів ділили між собою його душу» (Дюрант, 1995, с. 466). К. Крист вказує, що рефлексуюча натура Марка Аврелія розвивалася під впливом добрих вчителів (Крист, 1997, с. 451). Е. Ренан говорить: «Юній Рустик став улюбленим його вчителем і повністю привабив його до строгої дисципліни» (Ренан, 2017, с. 12). А. Берлі вказує на те, що ми можемо заглянути в освітній процес майбутнього правителя завдяки листуванню між ним та Фронтонем, якому пощастило зберегтися (Birley, 2000, р. 69).

В українській історіографії означена проблема не була предметом спеціального дослідження.

Метою запропонованого дослідження є проаналізувати проблему формування світогляду Марка Аврелія.

Виклад основного матеріалу. Формування світогляду людини передовсім відбувається у його сім'ї. Саме там проходять перші етапи виховання дитини та закладаються підвалини особистості. У Стародавньому Римі сім'ї суттєво відрізнялися одна від одної матеріально, соціально, приналежністю до тієї чи тієї верстви. Це багато в чому зумовлювало формування світогляду римлянина і дуже часто було вирішальним фактором, що впливав на його подальше життя та військово-політичну кар'єру. Як зазначає Юлій Капітолін, батьком майбутнього імператора був Анній Вер, який помер, перебуваючи на посаді претора. Його ж дід, Марк Анній Вер, двічі був консулом і префектом м. Рим, а за принципату Веспасіана і Тіта включений до числа патрициїв. Вважалося, що серед предків Марка Аврелія був Нума, другий римський рекс (SHA, Marc. 1). Зрозуміло, що родина Марка Аврелія могла забезпечити

йому належне виховання та належні умови для навчання, зокрема можливість вчитися у найкращих вчителів того часу.

У всіх знатних римських родинах, з найдавніших часів, батьки намагалися забезпечити дітям належну освіту. Хлопчиків навчали латинської та грецької літератури, філософії та риторики. Про це ми можемо прочитати у творі Квінтіліана «*Institutio Oratoria*» (Quint. Inst. 1 pr. 4). Цицерон говорить про те, що освіта римлянина передбачала вивчення геометрії, музики, літератури, – як прози, так і поезії, державної мудрості, етики (Cic. de Orat. 3.127). Як зазначає Ф. Маклін: «Усі римські учні повинні були знати Енеїду Вергілія, оскільки це був головний римський епос» (McLynn, 2009, p. 22). За свідченням джерел, дуже рано майбутньому імператору були призначені видатні наставники. Початкову освіту він здобував у вчителя грамоти Євфоріона, комічного актора Геміна та музиканта Андрона, який також навчав його геометрії. Серед його вчителів були також грецькі та латинські грамматики: Олександр Котієнський, Трозій Апр, Полліон та Євтіхій Прокул; латинські та грецькі оратори: Аніній Макр, Каніній Келер, Герод Аттік, Корнелій Фронтон. Марк Аврелій вивчав також право, слухаючи лекції видатного юриста того часу Луція Волузія Меціана (SHA, Marc. 2.6). Останній, можливо, був родичем Авідія Кассія (Jarvis, 2015, p. 666), який у 175 р. підняв заколот проти Марка Аврелія. Прокула імператор звеличив аж до проконсула, взявши на себе необхідні видатки. Однак найбільше, за свідченням Юлія Капітоліна, він шанував Фронтон (SHA, Marc. 2.2–5), який викладав йому риторику. В. Дюрант вказує, що «Марк Аврелій любив Фронтон, осипав його усіма ласками, на які був лише здатний прив'язаний і царственний учень, обмінювався з ним листами, наповненими довірчим зачаруванням, і все ж відвернувся від ораторського мистецтва як від чогось порожнього і безчесного і повністю присвятив себе філософії» (Дюрант, 1995, с. 466). Завдяки листуванню Марка Аврелія з Фронтоном ми можемо сьогодні зануритися у освітній процес майбутнього імператора, подивитися, які проблеми вони обговорювали, які питання розглядали, які теми обговорювали. Кореспонденція містить не лише питання, що стосуються безпосередньо теми навчання, але подекуди і більш широкого кола питань, зокрема занять Марка гімнастиком, господарських справ, тощо (Birley, 2000, pp. 69–76). За свідченням джерел, Марк Аврелій так

шанував своїх вчителів, що у своєму ларарії, приміщенні для зображень ларів, зберігав золоті зображення своїх наставників, вшановував їхні могили, прикрашав їх квітами та здійснював належні жертвоприношення (SHA, Marc. 2.5). Усе ж він не став професійним філософом. За твердженням В. Дюранта, цьому перешкодили, з одного боку, державна служба, а з іншого – імператор Антонін Пій, з яким він був дуже близько пов'язаний (Дюрант, 1995, с. 467).

Уже з дитинства Марк Аврелій був у захопленні від філософії. В одинадцятирічному віці він став одягатися як філософ. Серед його вчителів був філософи-стоїки Аполлоній Халкедонський, Клавдій Максим, Цінн Катула, а також племінник Плутарха – Секст Херонейський (SHA, Marc. 2.7; 3.2). Вивчав він також філософію перипатетиків, слухаючи промови Клавдія Севера і Юнія Рустіка, якого він особисто поважав і був прихильником його вчення. Юній Рустік добре розумівся на стоїчній філософії, був компетентним у справах внутрішньої політики та у військовій сфері (SHA, Marc. 3.4). З огляду на таких вчителів стає зрозуміло, чому про Марка Аврелія цілком справедливо говорили, що він «філософ як за освітою, так і за способом життя» (Eutr. 8.11.1).

Відвідував Марк Аврелій також і громадські школи майстрів красномовства. Серед тих осіб, з ким він разом відточував свою майстерність, можемо назвати сенаторів Сея Фусціана і Ауфідія Вікторіна, вершників Бебія Лонга і Калена. До цих людей імператор був особливо щедрий, просуваючи їх на важливі посади, або даючи можливість суттєво поліпшити своє матеріальне становище (SHA, Marc. 3.9). Окрім того, Марк Аврелій займався живописом під керівництвом Діогнета. Не цурався він і занять, які передбачали силове навантаження: любив ловити птахів, кулачний бій, боротьбу, біг, гру в м'яч та полювання (SHA, Marc. 4.9). Однак перевагу все ж він віддавав розумовим заняттям. Урешті-решт це негативно вплинуло на його фізичний стан. Як передає Діон Кассій, через безперервні та інтенсивні заняття його тіло суттєво ослабло, хоча раніше він був достатньо сильним для того, щоб проводити заняття у важкому озброєнні, а на полюванні вражати з коня диких кабанів (Dio Cass. 72.36.2). Справді, можливо, фізичні та розумові заняття, у випадку з освітою Марка Аврелія, були не збалансовані. В. Дюрант говорить, що у дитячому віці у нього було сімнадцять викладачів: «Чотири граматики, чотири ритора, один юрист і вісім

філософів ділили між собою його душу» (Дюрант, 1995, с. 466). У «Роздумах» імператор перераховує тих, кому він завдячує своїми чеснотами і вказує якими саме. Ми бачимо широке коло, яке складається з членів його сім'ї, вихователів та вчителів. З одного боку, він дякує за те, чому його навчили, з іншого – за те, що його звільнили від вивчення того, що йому було не потрібне (M. Aug. Med. 1.1–16). Від богів же, за його словами, він отримав, серед іншого, «добрих вчителів» (M. Aug. Med. 1.17). Як бачимо, своїми вчителями імператор був задоволений і вважав, що вони варті того, щоб подякувати за них богам.

Від юного віку Марк Аврелій виховувався у принципах великої пошани до традиційної римської релігії. Уже у віці семи років він був зарахований до заснованої ще Нумою колегії жерців саліїв. Марк Аврелій дуже ретельно ставився до виконання покладених на нього обов'язків. Як передає Юлій Капітолін, він досконало вивчив усі тексти, не потребуючи будь-яких підказок під час здійснення релігійних церемоній. У священнодійствах Марк Аврелій незмінно займав позиції лідера (SHA, Marc. 4. 2–4).

Як бачимо, формування світогляду майбутнього імператора відбувалося під значним впливом релігійної традиції. Як вказує О. Петречко: «Для римлян не існувало виразної різниці між релігією і політикою... Діяльність Римських магістратів супроводжувалася чітко визначеними релігійними церемоніями» (Петречко, 2009а, с. 17–18). Отже, щира релігійність Марка Аврелія мала дуже важливе значення для усієї Римської імперії з того часу, як він став імператором. Усі його діяння, його політика щодо релігійних культів та особливо щодо християн визначалися тим, що він щиро вірив у римських богів та був твердо переконаний у необхідності належного виховання усіх релігійних обрядів. Великий любитель філософії, він «симпатизував філософам, які трактували християн негативно» (Петречко, 2007, с. 148). Говорячи про політику щодо християн, потрібно звернути увагу на те, що Марк Аврелій був людиною зовсім не жорстокою і прагнув до справедливості. Закон, за яким християн переслідували у Римській імперії, був прийнятий ще за час правління імператора Траяна. Та все ж за Марка Аврелія відбулися і дуже негативні для християн зміни: «Траян заборонив розшук християн, тепер їх наполегливо розшукують. На відміну від часів Траяна, уряд прагнув домогтися від християн зречення своєї

віри» (Петречко, 2012, с. 270). Безумовно, Марк Аврелій проводив щодо християн жорстоку політику. І щоб зрозуміти її передумови, окрім інших обставин, потрібно брати до уваги ті чинники, які вплинули на формування його свідомості. Передовсім це обставина, про яку ми уже говорили, – виховання його у душі великої пошани до традиційної римської релігії. Християни ж у жодному разі не могли сприймати римських традиційних богів, а тому, з точки зору будь-кого, хто турбується за дотримання взаємин між римлянами та богами на належному рівні, вони таким взаєминам перешкоджали. Марк Аврелій, з його релігійним вихованням, не міг не боротися з християнами.

Як зазначає В. Дюрант, з часом філософія похитнула віру Марка Аврелія, однак він ніколи не переставав виконувати виснажливі ритуали (Дюрант, 1995, с. 466). Будучи людиною свого часу, Марк Аврелій розглядав біди та незгоди, яких зазнавала Римська імперія, як результат гніву або незадоволення богів. Причиною такого незадоволення, на його думку, могло бути нехтування виконанням свої обов'язків з боку римських магістратів, жерців чи навіть пересічних громадян. Як передає Юлій Капітолін, коли суспільство було вражене страхом, що був викликаний війною з маркоманнами, імператор вирішив скликати звідусіль жерців, виконати навіть чужоземні обряди, провести різні церемонії щодо очищення Рима (SHA, Marc. 13,1). Може видатися дивним, що вихований в ідеях шанування римських богів, він у важку хвилину звернувся за допомогою до чужоземних богів, проводячи чужоземні ритуали. Насправді ж, у цьому немає нічого дивного. Римська релігія була політеїстичною. Римляни не заперечували існування інших богів, так само як інші народи не ставили під сумнів існування богів римських. Для вихованого в умовах політеїстичної релігії Марка Аврелія не було проблемою визнати за іншими богами право на проведення релігійних ритуалів, так само, як релігійні ритуали здійснювалися для богів римських. Відтак нічого дивного, що для подолання військових чи природних катастроф імператор був готовий здійснити обряди, які не відповідали римським релігійним традиціям. Те, як сильно намагався Марк Аврелій виконувати усі належні релігійні обряди, засвідчує такий факт. Коли помер його малолітній син, він не оголосив траур на державному рівні, щоб не перешкоджати іграм на честь бога Юпітера (SHA, Marc. 21,5).

Цікавим є ставлення Марка Аврелія до видовищ. І тут знову ми маємо справу з ідеями, закладеними у свідомість Марка Аврелія ще у період його становлення як особистості. Як зазначає О. Петречко: «Марк Аврелій лімітував витрати на глядаторські видовища... Однак той же імператор стежив за тим, щоб видовища не припинялись навіть коли його не було у Римі. За його наказом ігри (*voluptates*) у цьому разі влаштовували найбагатші люди» (Петречко, 2009b, с. 110). Така політика імператора стає більш зрозумілою, якщо взяти до уваги з одного боку принципи стоїчної філософії, до якої був прихильний Марк Аврелій, а з іншого – настанови Фронтонна, що був одним з його вихователів. Фронтон вважав, що «утримувати римський народ найкраще двома речами – хлібом та видовищами» (Петречко, 2009b, с. 104). Отже, є підстави говорити про високу вірогідність того, що у політиці Марка Аврелія як імператора відобразилися рефлексії на ті настанови, які він раніше отримав від свого вихователя Фронтонна.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що формування світогляду Марка Аврелія відбувалося під впливом характерного для знатних римських сімей виховання, у дусі поваги до традиційних римських цінностей та римської релігії. Його освітою займалися найкращі вчителі того часу, заклавши підвалини для формування високоморальної цілісної особистості, яка знається на науках, мистецтві та філософії, вміє мислити та прагне до справедливості. Марк Аврелій більше любив розумові заняття, ніж фізичні. Він був вихований у дусі глибокого шанування традиційної римської релігії, з дитинства багато уваги приділяв питанням релігійного культу. Все це проявилось в період коли він був при владі і справило значний вплив на його внутрішню політику. Саме освіта і виховання Марка Аврелія забезпечили з одного боку його любов до філософії, з іншого – віру в те, що усі біди і нещастя держави викликані незадоволенням богів через нехтування римлянами своїх обов'язків щодо релігійного культу.

Джерела та література

Дюрант, В. (1995). *Цезарь и Христос*. Москва: КРОН-ПРЕСС.

Крист, К. (1997). *История времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1). Ростов-на-Дону: Феникс.

- Петречко, О.** (2007). Рим та християнство у I–II ст. н. е. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 10, 142–155.
- Петречко, О.** (2009a). Релігійна політика Римського уряду в добу принципату (I–II століття н. е.): традиційні та чужоземні культури. *Вісник Львівського університету. Серія історія*, 44, 13–38.
- Петречко, О.** (2009b). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*. Львів: вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Петречко, О.** (2012). Переслідування християн у добу Марка Аврелія. *Гуржійівські історичні читання*, 5, 268–270.
- Ренан, Э.** (2017). *Марк Аврелий и конец античного мира*. Москва: Книжный Клуб Книговек.
- Birley, A.R.** (2000). *Marcus Aurelius: a biography*. London; New York: Routledge.
- Jarvis, P.** (2015). Avidius Cassius and Maecianus in the *Historia Augusta*. *Mnemosyne*, 68 (4), 666–676. doi: <https://doi.org/10.1163/1568525X-12341562>.
- McLynn, F.** (2009). *Marcus Aurelius: A Life*. Cambridge: Da Capo Press.

References

- Dyurant, V.** (1955). *Tsezar i Khristos [Caesar and Christ]*. Moskva: KRON-PRESS [in Russian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriya vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [History of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vol. 1). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Petrechko, O.** (2007). Рим та християнство у I–II ст. н. е. [Rome and Christianity in the 1st and 2nd centuries AD]. *Археологічні дослідження Львівського університету – Archaeological research of Lviv University*, 10, 142–155 [in Ukrainian].
- Petrechko, O.** (2009a). Релігійна політика Римського уряду в добу принципату (I–II століття н. е.): традиційні та чужоземні культури [The religious policy of the Roman government in the period of the Principate (1st – 2nd centuries AD): traditional and foreign cults]. *Вісник Львівського університету. Серія історія – Bulletin of Lviv University. History series*, 44, 13–38 [in Ukrainian].
- Petrechko, O.** (2009b). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from "restored" Republic to the Senate monarchy]*. Lviv: Lviv Ivan Franko National University Publishing Center [in Ukrainian].

- Petrechko, O.** (2012). Peresliduvannia khrystyian u dobu Marka Avreliia [Persecution of Christians in the epoch of Marus Aurelius]. *Hurzhivski istorychni chytannia – Gurzhiev Historical Readings*, 5, 268–270 [in Ukrainian].
- Renan, E.** (2017). *Mark Avreliy i konets antichnogo mira [Marcus Aurelius and the end of the Ancient world]*. Moscow: Knizhnyy Klub Knigovek [in Russian].
- Birley, A.R.** (2000). *Marcus Aurelius: a biography*. London; New York: Routledge.
- Jarvis, P.** (2015). Avidius Cassius and Maecianus in the *Historia Augusta*, *Mnemosyne*, 68 (4), 666–676. doi: <https://doi.org/10.1163/1568525X-12341562>.
- McLynn, F.** (2009). *Marcus Aurelius: A Life*. Cambridge: Da Capo Press.

*Стаття надійшла до редакції 03.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 07.03.2022 р.*

УДК 904(477.85)"07/08"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.256088

Віталій КАЛІНІЧЕНКО

кандидат історичних наук, асистент кафедри Всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Кафедральна, 2, корпус 14, м. Чернівці, Україна, індекс 58000 (v.kalinichenko@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0808-1613>

Сергій ПИВОВАРОВ

доктор історичних наук, професор, м. Чернівці, Україна, індекс 58000 (pyvovarov.sergiy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2303-4476>

Бібліографічний опис статті: Калініченко, В., & Пивоваров, С. (2022). Хронологічні маркери Рідківецького археологічного комплексу VIII–X ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 24–49. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.256088>.

ХРОНОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ РІДКІВЕЦЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ VIII–X ст.

Анотація. *Мета дослідження* – стаття присвячена аналізу археологічних матеріалів, виявлених під час дослідження Рідківецького археологічного комплексу VIII–X ст. на Буковині. Ця пам'ятка характеризується своєрідністю, різноманітністю та нестандартністю культури Раннього Середньовіччя на теренах Пруто-Дністровського межиріччя. **Методологію** дослідження склали принципи історизму, системності й наукової об'єктивності. Теоретико-методологічний інструментарій складають загальнонаукові (реконструкція, синтез, класифікація, логічний), конкретно-історичні (структурний аналіз, проблемно-хронологічний, порівняльний, синхронний, критичний), типологічний та ретроспективний методи пізнання. **Наукова новизна** – проана-

© Віталій Калініченко, Сергій Пивоваров, 2022

лізовано різні категорії знахідок, які є хронологічними маркерами і дають змогу більш точно датувати період існування Рідківецького поселення. Водночас ці маркери (знаряддя праці, предмети озброєння, побутові речі та прикраси) уможливають проведення датування інших слов'янських поселень у Карпато-Балканському регіоні. Особливе значення серед них належить прикрасам: лунницям, скроневим кільцям, деталям поясної гарнітури, персням, медальйонам-підвіскам тощо. **Висновки** – виявлені під час розкопок слов'янського поселення біля с. Рідківці археологічні матеріали дали можливість отримати якісно нову інформацію про населення регіону в VIII–X ст. Переодвісім вдалося з'ясувати, що у слов'янських жителів регіону існувала не тільки чорна металургія, а й розвивалася ковальська справа. Знайдені рештки кузні й різноманітний асортимент залізних виробів із поселення засвідчує європейський рівень розвитку місцевого ковальства. Водночас матеріали з пам'ятки, зокрема прикраси, свідчать про тісні економічні зв'язки його населення із Подунав'ям та Великою Моравією. Виявлені й проаналізовані категорії речей, на нашу думку, є хронологічними маркерами, уможливають більш точне датування періоду існування Рідківецького поселення. Крім того, проаналізовані хронологічні маркери допомагають здійснити датування суміжних слов'янських поселень у Карпато-Балканському регіоні. Вивчення поселення у Рідківцях планується продовжити в майбутньому, що дасть змогу відповісти на низку питань соціально-політичного та культурного розвитку населення регіону у VIII–X ст.

Ключові слова: Буковина; Рідківецький археологічний комплекс; хронологічні маркери; матеріальна культура; предмети озброєння; прикраси.

Vitalii KALINICHENKO

PhD (History), Assistant Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2, Kafedralna Str., Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (v.kalinichenko@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0808-1613>

Sergiy PYVOVAROV

PhD hab. (History), Professor, Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (pyvovarov.sergiy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2303-4476>

To cite this article: Kalinichenko, V., & Pyvovarov, S. (2022). Khronolohichni markery Ridkivetskoho arkeolohichnoho kompleksu VIII–X st. [Chronological markers of Ridkivtsi archaeological complex in VIII–X centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 24–49. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.256088> [in Ukrainian].

CHRONOLOGICAL MARKERS OF RIDKIVTSI ARCHAEOLOGICAL COMPLEX IN VIII–X CENTURIES

Summary. *The purpose of the research is to analyze archeological materials discovered during the research of Ridkivtsi archeological complex of VIII–X centuries in Bukovyna. This settlement impresses with the originality, diversity and non-standard culture of the Early Middle Ages in the Prut-Dniester interfluve, unlike other settlements of this period in the region. The methodology of research consisted of the principles of historicism, systematicity and scientific objectivity. Theoretical and methodological tools are general scientific (reconstruction, synthesis, classification, logic), specific historical (structural analysis, problem-chronological, comparative, synchronous, critical), typological and retrospective methods of cognition. Scientific novelty: different categories of finds are characterized, which are chronological markers and allow more accurate dating of the period of existence of the Ridkivtsi settlement. In addition, the analyzed chronological markers allow dating of adjacent Slavic settlements in the Carpathian-Balkan region. These include tools, weapons, household items and jewelry. Of particular importance is the last category of finds, which includes lunulae, temple rings, details of the belt set, rings, medallions, pendants, etc. Conclusions: archaeological materials discovered during the excavations of the Slavic settlement near the village of Ridkivtsi allowed to obtain qualitatively new information about the population of the region in the VIII–X centuries. First of all, it was found out that the Slavic inhabitants of the region not only had ferrous metallurgy, but also developed blacksmithing. The found remains of a smithy and a wide range of iron products from the settlement testify to the European level of development of local blacksmithing. At the same time, the materials from the settlement, in particular the decorations, testify to the close economic ties of its population with the Podunavlje and Great Moravia. Identified and analyzed categories of things, in our opinion, are chronological markers and*

allow us to more accurately date the period of existence of Ridkivtsi settlement. In addition, the analyzed chronological markers allow dating of adjacent Slavic settlements in the Carpathian-Balkan region. The study of the settlement in Ridkivtsi is planned to continue in the future, which will answer a number of socio-political questions.

Key words: *Bukovyna; Ridkivtsi archeological complex; chronological markers; material culture; weapons; jewelry.*

Постановка проблеми. Одним із регіонів України, де знайдені численні археологічні пам'ятки слов'янського населення, є землі Буковини (сучасна Чернівецька обл.). Тут зафіксовано понад 160 пам'яток райковецької культури, представлених городищами, поселеннями, культовими місцями, могильниками, скарбами і поодинокими знахідками. Їх дослідження проведені Б. Тимощуком (Тимощук, 1976, с. 47–49; Тимощук, 1990, с. 95–112; Тимощук, 1995, с. 145–174), І. Русановою (Русанова, 1973, с. 10–47; Русанова & Тимощук, 1984, с. 23–45), Л. Михайлиною (Михайлина & Тимощук, 1983, с. 205–219; Михайлина, 1997, с. 16–104; Михайлина, 2007, с. 10–74), Я. Бараном (Баран, 2004, с. 6–27) та іншими дали змогу встановити загальні закономірності розташування пам'яток, структуру гнізд поселень, планіграфію городищ і селищ, типологію житлових та господарських будівель і охарактеризувати основні компоненти матеріальної культури (Михайлина, 1997, с. 16–104; Пивоваров, 2006, с. 56–64; Пивоваров, 2009, с. 48–55). Водночас ще ціла низка питань із минулого слов'янського населення регіону залишається маловивченою або взагалі не дослідженою. У зв'язку з цим розкопки кожної нової пам'ятки дають цінні відомості про історію регіону у VIII–X ст. До їх числа належить слов'янське гніздо поселень поблизу с. Рідківці Новоселицького р-ну, яке досліджувала експедиція Чернівецької філії «Охоронної археологічної служби України» ІА НАН України під керівництвом авторів (Пивоваров & Ільків, 2014, с. 345–356; Пивоваров, 2011, с. 22–37).

Рідківецький археологічний комплекс, до якого входить городище та розташоване поряд велике поселення, був виявлений С. Пивоваровим і Л. Михайлиною у 1999 р. Він розміщений на північний захід від села у лісовому масиві. Культурні шари із слов'янською керамікою зафіксовані також на узліссі та луках поблизу пам'ятки. Візуальний огляд поселення та городища дав змогу вста-

новити, що на його залісненій території є близько 80 западин від жител-напівземлянок, які розташовані групами (від 2 до 6) та понад 10 западин менших розмірів, очевидно, від споруд виробничого призначення (агломераційні печі чи горни?) (Пивоваров, 2011, с. 23).

Поселення розташоване у нетипових для топографії слов'янських поселень умовах, а саме неподалік вершини пагорба, далеко від струмків, однак на його території є три потужні джерела та кілька невеликих озерець, які утворилися в котлованоподібних складках поверхні. Городище розміщене нижче поселення на мису і захищене з напільного боку двома дугоподібними валами і ровами. Очевидно, що це поселення і городище були центром слов'янського гнізда поселень, до якого входило також синхронне селище в ур. Пуста Чорнівка, розташоване на правому березі р. Мошків.

Під час обстеження пам'ятки в 2004 р. поблизу від западин й у культурних нашаруваннях, порушених зсувами і глибокими коліями від вивозу деревини гусеничним транспортом було знайдено кераміку VIII–X ст. та залізний ніж із волутоподібним навершям (Мисько & Пивоваров, 2005, с. 79–84; Мисько & Пивоваров, 2010, с. 309–316). У 2009 р. для встановлення хронології пам'ятки на місці однієї із западин у західній частині поселення був закладений розкоп. У ньому виявлено рештки типового слов'янського житла-напівземлянки розмірами 3,5×3,6 м, завглибшки 1,6 м від сучасної поверхні, із пічкою-кам'янкою в одному з кутів. Тут були виявлені кераміка та залізні знаряддя праці й побуту (Пивоваров, 2010а, с. 41–54). Тоді ж було розпочато вивчення наземної споруди 1 у східній частині поселення, у заповненні якої було знайдено ліпну та кружальну слов'янську кераміку VIII–X ст., дві пельгоподібні лунниці (білонова й свинцева) і свинцеву круглу підвіску (Пивоваров, 2010б, с. 424–427; Ільків, Калініченко, Михайлина, & Пивоваров, 2017, с. 249–265). Прикраси трапилися на віддалі 5 м одна від одної разом із керамікою райковецької культури та залізними виробами. Окрім того, на території поселення під час розвідкових шурфувальних робіт були знайдені бронзові перстені, поясні накладки, пряжки, підвіски тощо (Пивоваров, 2011, с. 23–37).

Виявлені матеріали показали, що пам'ятка є досить перспективною для вивчення. Особливо важливе значення мав факт насиченості культурних нашарувань металевими виробами із заліза (знаряддя праці сільськогосподарського призначення, інструменти

для дерево- та металообробки, предмети озброєння, побуту) (рис. 2) та численними прикрасами з кольорових металів (рис. 1). Такого типу «багаті» слов'янські пам'ятки райковецької культури досі були невідомі на території регіону. Тому постала потреба у продовженні археологічних досліджень ширшою площею, тим більше, що пам'ятка почала інтенсивно грабуватися «чорними археологами».

У тому ж році були проведені розкопки на поселенні більш широкими площами й закладено ще декілька розкопів (головним чином над западинами) у східній частині поселення (Пивоваров & Ільків, 2014, с. 345–356). Проведені дослідження дали змогу віднайти значну кількість важливого археологічного матеріалу, зокрема, артефактів, що належать до хронологічних маркерів, та більш точно датувати Рідківський археологічний комплекс. Водночас було з'ясовано, що у слов'янських жителів регіону існувала не тільки чорна металургія, а й розвивалася ковальська справа. Знайдені рештки кузні й різноманітний асортимент залізних виробів із поселення засвідчує європейський рівень розвитку місцевого ковальства. Крім того, матеріали з пам'ятки, зокрема прикраси, свідчать про тісні економічні зв'язки його населення із Карпато-Балканським регіоном. За весь період дослідження Рідківецького археологічного комплексу було досліджено 4 житла-напівземлянки, 2 наземні споруди та господарська яма, які можна датувати в широких межах VIII–X ст. Заповнення жител складалося із перемішаних прошарків ґрунту, в яких траплялися перепалені невеликі камені, шматочки обмазки, деревне вугілля, фрагменти керамічного матеріалу тощо. Окрім того, як у заповненні, так і на підлозі житлових приміщень були виявлені кілька знахідок, які дають змогу більш точно датувати Рідківецьке поселення (Пивоваров, 2011, с. 23–37).

Серед цих знахідок особливої уваги заслуговують ювелірні вироби (рис. 1). Їх вивчення дає змогу простежити ареал проживання окремих племен, реконструювати етапи та шляхи їх переселення, взаємозв'язки та взаємовпливи, отримати інформацію про місцеве ювелірне виробництво. До того ж прикраси є важливим хронологічним індикатором, який уможливорює датування археологічних комплексів та допомагає порушити низку питань соціально-економічної історії регіону. Значимість подібних знахідок зростає для територій, де вони раніше були невідомі або їх знахідки були

поодинокими. Необхідно відзначити, що на переважній більшості археологічних пам'яток VIII–X ст. ювелірних виробів зафіксовано не було. Фактично до недавнього часу з пам'яток райковецької культури в регіоні були відомі лише декілька скроневиx кілець (Митків, Ревне, Перебиківці, Добринівці, Корнешти), лунниць (Добринівці, Стальнівці, Корнешти, Ревне, Рідківці), фібул (Ревне, Недобоївці, Чорнівка-II), підвісок (Чорнівка-II, Рідківці) та перстень (Корнешти) (Мисько & Пивоваров, 2006, с. 45–50). Під час археологічних досліджень Рідківецького археологічного комплексу було виявлено значну колекцію предметів матеріальної культури, зокрема ювелірних виробів (всього понад 50 екземплярів) (рис. 1). У такій кількості на одному поселенні ювелірні вироби трапилися вперше на землях межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (Пивоваров & Ільків, 2014, с. 345–356; Пивоваров, Ільків, & Калініченко, 2015, с. 169–180).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед загальної кількості знайдених ювелірних виробів, на особливу увагу заслуговують лунниці та скроневі кільця. Вони є надзвичайно важливими хроноіндикаторами. Всього на Рідківецькому поселенні їх на сьогодні виявлено більше 10 (рис. 1, 1–8). Вищезазначені категорії прикрас знайшли відображення, характеристику й детальний аналіз у працях окремих дослідників з різних регіонів. Серед них відзначимо дослідження В. Григорова (Григоров, 2013, с. 99–119), в яких він характеризує прикраси середньовічної Болгарії та вказує на зв'язки з Великою Моравією; К. Косми, котрий ввів до наукового обігу кілька скроневиx кілець «пастирського» типу з Північно-Західної Румунії (Cosma, 2003); Д. Сташшикової-Штуковської, яка проаналізувала скроневі кільця з хрестоподібним закінченням і простежила зв'язки Великої Моравії з Нітранським князівством (Stasšiková-Stukovská, 2000, s. 97–111); С. Дончевої, яка в своїй роботі, присвяченій середньовічним медальйонам з території Болгарії, розглядає і лунниці (Дончева, 2007); С. Дімітрієвіча, котрий подає характеристику скроневиx кілець «пастирського» типу з Подунав'я і Хорватії (Dimitrijevič, 1957, s. 21–38); А. Плетерського, який детально описує, а також подає карту лунниць зі змісподібними мотивами (Pleterski, 2010, s. 143–154); І. Станчу щодо характеристики скроневиx кілець «пастирського» типу з Лазури (Лабу-Таг) (Stanciu, 2015, pp. 113–130); С. Унгермана, щодо характеристики

лунниць з Великої Моравії (Ungerma, 2005, s. 707–754), а також Д. Теодора, який охарактеризував скроневі кільця та лунниці з території Румунії (Teodor, 1981). Окремо відзначимо узагальнювальні праці С. Рябцевої, яка збирала й проаналізувала скроневі кільця і лунниці з Центральної та Східної Європи (Рябцева, 2005; Рябцева, 2006, с. 143–168; Rjabceva, 2014, s. 170–177, 490–531); А. Драготи, який написав узагальнювальну статтю та здійснив типологію лунниць з Центральної Європи (Dragotă, 2014a; Dragotă, 2014b, pp. 645–668); З. Вінського, котрий описав та проаналізував значну кількість скроневиx кілець з території колишньої Югославії (Vinski, 1952, s. 29–59).

Виклад основного матеріалу. Різнотиповий асортимент лунниць і скроневиx кілець з Рідківецького поселення на сьогодні є чи не одним з найбільш чисельних в Україні (Пивоваров & Калініченко, 2019, с. 106–108). Для більш зручного розуміння поширення та побутування вищеописаних прикрас необхідно розглянути їх окремо за типами. Усі скроневі кільця і лунниці з Рідківецького поселення можна поділити на 2 групи, кожна з яких ділиться на 4 типи, з урахуванням їх стилістичних особливостей.

До першої групи віднесені скроневі кільця з наступними типами: I тип представлений лунницеподібно-зірчастими скроневиxми кільцями, картографування різних типів яких було здійснено О. Айбабіним (Айбабін, 1973, с. 62–72), II тип – скроневиxми кільцями з хрестоподібними підвісками, III – з хрестоподібними закінченнями по типу ливарної форми з Бржецлава і IV – з овальними закінченнями по типу аналогічного екземпляру з Софії. Незважаючи на те, що О. Айбабіним була складена досить чітка карта з великою кількістю пунктів знахідок сережок «пастирського» типу, останні потребують доповнення, враховуючи знахідки останніх років, особливо в верхів'ях р. Тиса. Відзначимо, що лунницеподібно-зірчасті скроневі кільця з орнаментом на основі у вигляді трикутників та хрестоподібних символів, характерні для періоду кінця IX та, що особливо, X ст. Картографування скроневиx кілець вищеописаних типів на території Карпато-Дунайського регіону показує, що значна їхня кількість зосереджена у трьох регіонах: Середньому Подунав'ї (долини р. Морава, Влтава, Грон, Бар), Верхньому Потиссі і Нижньому Подунав'ї.

В означеному контексті варто відзначити ще одну знахідку скроневого кільця, на аналізі якого хотілося б зупинитися детальніше та, очевидно, виділити в окремий тип. Прикраса була виявлена у 2018 р. Вона виготовлена з бронзи, збереглася фактично повністю (рис. 3, 1). Відсутній лише верхній дротик для кріплення. Її лунницеподібна основа має зигзагоподібний орнамент, а також зернь, яка спостерігається по колу основи. Посередині підвіски в колі наявний хрест, а з боків хрестоподібна підвіска має три відгалуження. Цей екземпляр відрізняється від усіх попередніх типів скроневого кільця знайдених на поселенні кількома суттєвими аспектами (Пивоваров & Калініченко, 2019, с. 106–108). По-перше, важко визначити, чи наявна на лунницеподібній основі прикраси справжня зернь, чи то псевдозернь. По-друге, увагу привертає нижня хрестоподібна підвіска. Відзначимо, що аналогії вищеописаним скроневою підвіскам відомі з поховання № 363 в Боровцях (Словачина), а також з поховання № 158 в Султані (Болгарія). Д. Сташшикова-Штуковська, проаналізувавши матеріал з Боровців, Султани та Бржецлава, дійшла висновку, що подібного типу підвіски датуються VI–VIII ст. (Stasšíková-Stukovská, 2000, s. 97–111). Р. Рашев визначив їх побутування до початку IX ст., вказавши на безпосередньо візантійське походження (Рашев, 2008). Якщо розглянути окремо кожен конструктивний елемент знахідки з Рідківців, побачимо, що як лунницеподібна основа, так і хрестоподібне закінчення відрізняються від вищесказаних аналогій передовсім орнаментациєю. На самій основі наявний орнамент, характерний для лунницеподібно-зірчастих скроневого підвісок X ст., як, наприклад, з Дюшвельд-Естергома, Нових Бановців тощо. Тому, на нашу думку, для більш скрупульозного аналізу подібного типу прикрас необхідно враховувати кожен структурний елемент, а знахідку з Рідківців віднести до окремого типу та попередньо датувати X ст.

До другої групи належать лунниці, які поділені на типи: I – трирогі лунниці; II – замкнуті з «рогами» у вигляді дериватів рослинних пагонів або головок плазунів; III – лунниці з 3 відрогами, виконаними у вигляді потрійних круглих закінчень з вписаними концентричними колами в них; IV – трирогі лунниці з розширеними боковими відрогами, з трьома зовнішніми виступами круглої форми. Картографування лунниць вищеописаних типів показує, що найбільша їх концентрація переважає в Середньому Подунав'ї (до-

лини р. Морава, Влтава, Грон, Бар). Лише одна з них (тип IV) походить з Левого Градця, на захід від загальної концентрації лунниць в Середньому Подунав'ї. Ще дві лунниці відомі в регіоні Середнього Пруту і Середнього Дністра (Редукенень і Скімауци відповідно).

Надзвичайно важливою знахідкою, яка дає підставу провести хронологічний аналіз Рідківецького поселення за суміжними матеріалами з інших пам'яток Карпато-Дунайського регіону є знахідка лунниці з Малокопанського місцезнаходження на території Закарпатської області України (Прохненко & Калініченко, 2020, с. 214–223). Вона виготовлена з білого металу (рис. 3, 2). Орнамент штампований, у вигляді колоподібних випуклих крапок, в центральній нижній частині підвіски три крапки утворюють хрест. У верхній та нижній частинах простежується лінійне обрамлення навколо виробу. Хоча загалом середньовічні підвіски-лунниці мають широкий хронологічний горизонт існування (VI–XIII ст.), штампована орнаментика і форма широкорогих і потрійно відрогих лунниць характерна для X – початку XI ст. За типологією А. Драготи, лунницю з Малокопанського городища необхідно віднести до типу 7, а за типологією А. Кралованського орнаментация основи дає змогу визначити її як тип 1 с. Відрогі могли мати різну форму (переважно коло). В означеному контексті необхідно сказати, що екземпляри з потрійними відрогами від основи характерні для X – першої половини XI ст. Більш чітко датування подібних виробів, за А. Драготою, – 950 р. – перша половина XI ст. (Dragotă, 2014b, p. 645–668; Kralovánzsky, 1959, o. 76–82). Найближчими аналогіями лунниці з Малокопанського городища виступають передусім дві знахідки з м. Недлак (Румунія), які є типологічно схожими до виробу з Малої Копані і датуються серединою X–XI ст. Однак центральний відрог основи є суцільно круглим, а на прикрасі з Малокопанського городища він хрестоподібний. В означеному контексті важливими є знахідки трьох лунниць з потрійними відрогами з Рідківецького поселення на Буковині. Вони однотипові, очевидно, навіть виготовлені в одній формі. Перша з них зроблена з білону, дві інші – бронзові. Середина виробів на відміну від малокопанського екземпляра, прикрашена сігчастим орнаментом. Вони трирогі, їх особливістю є розширені бокові відрогі із трьома зовнішніми виступами круглої форми. Очевидно, так передані гіпертрофовані голови плазунів. Такий тип лунниць є досить малочисельним та

рідкісним. Єдиний відомий ідентичний вищеописаним прикрасам екземпляр був виявлений у Левому Градці (Чехія) і попередньо датується IX–X ст. (Rjabceva, 2014, s. 177, fig. 4, 9). В означеному контексті хотілося б відзначити значну концентрацію подібного типу лунниць на одній пам'ятці. Це дає підставу поставити питання про місцеве виробництво подібних прикрас, а також виділити їх в окремий тип. Важливим є те, що за іншими матеріалами поселення в Рідківцях датується IX–X ст., що дозволяє говорити про більш архаїчніший тип лунниць, які, на відміну від малокопанського екземпляру, визначаються, очевидно, X ст. До ранніх та більш архаїчних типів лунниць з Рідківців варто також віднести екземпляр, який прикрашений рельєфними лініями, простір між якими (тільки центральна частина) заштрихований. Відрогі прикрас виконані у вигляді потрійних круглих закінчень із вписаними у них колами. Зворотна сторона гладка. На сьогодні відомо дві прямі аналогії. Перша походить з городища великоморавського часу Святий Юр-Нештіх у Словаччині і датується кінцем IX – початком X ст. Інша аналогія походить з Болгарії, з Пліски. Схожа лунниця також зображена на кам'яній ливарній формі з Старої Ладogi і датується кінцем IX ст. Інші знахідки, які належать до подібного типу, відрізняються більшими розмірами, випуклістю потрійних округлих закінчень на відрогах та орнаментациєю. Описані відмінності спостерігаються на лунницях з Нітри, Чакайовців, Старого Места, Новгород, Цифер Раса (Словаччина), Белграда і датуються IX–X ст. За видовими ознаками, очевидно, лунниці подібного типу датуються більш раннім часом, аніж прикраса з Малої Копані, на що вказує випуклість основи виробу, матеріал виготовлення (бронза) тощо (Ільків, Калініченко, Михайлина, & Пивоваров, 2017, с. 249–265; Прохненко & Калініченко, 2020, с. 214–223).

Окрему колекцію прикрас, які, очевидно, можна віднести до деталей одягу або прикрас військового спорядження вершника чи коня та дають змогу його реконструювати складають круглі бляшки-накладки, які також виступають важливими хроноіндикаторами (рис. 1, 23–25). Відзначимо, що знахідки круглих бляшок-накладок з різними деталями кріплення, які різнотипові на пам'ятках VIII–XI ст. по території Європи, є порівняно частими. Вони досить різноманітні та унікальні (Калініченко & Пивоваров, 2020, с. 84–87). На території Рідківецького археологічного комплексу на сьогодні

їх знайдено два екземпляри. Вони зберігаються у фондах Чернівецького обласного краєзнавчого музею. За своїм зовнішнім виглядом вони є однотиповими та майстерно виготовленими. Перша кругла бляшка-накладка виготовлена з білону, трішки деформована, з відігнутих рівним обідком по периметру виробу, заглибиною по центру та двома боковими отворами для кріплення. Її діаметр – 1,8 см. Інша бляшка-накладка має ідентичну форму до попередньої. Виріб також виготовлений з білону. Пошкоджений у двох частинах. На поверхні виробу, на відміну від першої знахідки, наявні три отвори для кріплення. Діаметр виробу також становить 1,8 см. Аналогічні круглі бляшки-накладки відомі в Середньому та Нижньому Подунав'ї, найбільше їх у Карпатській котловині та інших прилеглих територіях. Переважна більшість подібних прикрас виготовлені з бронзи, срібла або позолочені, їх знаходять здебільшого у багатих похованнях, які датуються X–XI ст. Срібні та позолочені належали, очевидно, привілейованій частині населення, що відображає інший багатий інвентар поховань, – як чоловічих, так і жіночих. Відомі подібні прикраси і в кочівницьких старожитностях цього часу. Детальну вибірку подібних бляшок-накладок здійснив вищезгаданий румунський дослідник А. Драгота, котрий зібрав і проаналізував їх. За матеріалами поховань бляшки-накладки з Карпатської котловини та Подунав'я вузько можна датувати 925–985 рр. Менша їх концентрація припадає на кінець X – початок XI ст. Стосовно функціонального призначення бляшок-накладок та реконструкції їхнього розміщення існують кілька гіпотез та припущень. За даними поховань подібного типу, бляшки-накладки розташовувалися спереду верхнього одягу й входили до комплексу прикрас разом із накісцями та іншими ювелірними виробами. Очевидно, такі бляшки-накладки виконували не лише естетичну, а й практичну функцію, як закріплення різних деталей одягу. Інше припущення дає підставу стверджувати, що бляшки могли розміщуватися не лише спереду верхнього одягу, а й використовуватися для закріплення ременів у районі ніг, як поясні накладки тощо. Існує гіпотеза, що подібного типу круглі бляшки-накладки використовувалися в комплексі спорядження верхнього коня також для кріплення ременів в упряжі (Калініченко & Пивоваров, 2020, с. 84–87; Dragotă, 2014a).

Вищеописані прикраси з поселення доповнюють чисельні знахідки залізних знарядь праці, предметів побуту, культу, бронзо-

ва візантійська монета, яка попередньо датується X ст. (рис. 1, 21) На городищі було виявлено значну кількість предметів озброєння, аналогії якому відомі на пам'ятках Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії тощо. Знайдені на поселенні ювелірні вироби, численні сліди обробки металів (кольорових і чорних) свідчать про проживання на поселенні ремісників. Вдалося з'ясувати, що у населення регіону існувала не тільки чорна металургія, а й розвивалася ковальська справа. Іншою важливою проблемою є встановлення взаємозв'язків населення Рідківської поселенської структури з Великою Моравією, Візантією та іншими державними утвореннями в IX–X ст. Надзвичайно цінним у цьому контексті виступає картографування лунниць та скроневих кілець на пам'ятках Карпато-Дунайського регіону. Загальне картографування як скроневих кілець, так і лунниць дає підставу говорити про тісні контакти мешканців Рідківської поселенської структури з Великою Моравією, Нітранським князівством, угорцями, Візантією і Болгарською державою. Поширення вищесказаних прикрас допомагає простежити три регіони концентрації аналогічних ювелірних виробів, а саме: Середнє Подунав'я, Верхнє Потисся і Нижнє Подунав'я. Підсумовуючи вищесказане, відзначимо, що весь асортимент ювелірних виробів, предметів озброєння з пам'ятки хронологічно належить до періоду кінця IX – другої половини X ст. (Калініченко, 2019, с. 60–63; Пивоваров, Калініченко, & Ільків, 2018, с. 73–78; Пивоваров & Ільків, 2014, с. 345–356).

Як зазначалося вище, комплекс слов'янських пам'яток у с. Рідківці відрізняється насиченим культурним шаром і численним рухомим матеріалом. Передовсім це вироби із заліза: наральники і чересла, мотички-тесла, ножі, сокири, серпи, долота, коса, ножиці, свердло, молоток і ковадла, кліщі, кресало, деталі відер, наконечники стріл, пряжки тощо (Пивоваров, 2011, с. 22–37). Частина з них була зосереджена у скарбах. Очевидно, що мало місце переважно їх місцеве виготовлення, оскільки розкопано рештки наземної споруди на зразок кузні, в т.ч. виявлено таблеткоподібний шматок прокованого металу в ній. З-поміж знахідок із чорного металу було зафіксовано понад два десятки різного роду стержнів, частина яких могла бути заготовками, скобами, частинами інших виробів тощо. Серед них чітко виділяються шість видовжених стержнів-брусків однакової форми і близьких розмірів. Один кінець виробів – плавно

загострений, з підпрямокутним профілем і округлими ребрами, інший – коротший і розплюснутий. Довжини брусків становлять 8,0; 7,8; 8,1; 8,2; 9,6; 9,7 см; профілі – 0,6×0,5 см; вага – орієнтовно 8 та 10 г (Ільків, Калініченко, & Пивоваров, 2019, с. 58–60).

Порівняно грубе виконання шляхом кування надає стержням вигляду заготовок-напівфабрикатів. Однак стандартизована форма й археологічні та історичні паралелі серед інших регіонів Європи дають підстави висловити припущення, що перед нами різновид немонетних форм грошей – «платила», які також варто віднести до важливих хронологічних маркерів (рис. 3, 3-11). Вони відомі у вигляді шкурок тварин, шматків тканини та різних залізних брусків на обширних землях середньовічних Русі, Поволжя, Великої Моравії, Полаб'я, Прибалтики, Польщі. Особливо вивчалися поширені у Моравії залізні сокироподібні гривни. Впродовж останніх років було виділено також «наконечникоподібні гривни» – видовжених форм стержні із завуженими кінцями, один з яких має прямокутний чи округлий профіль, а інший – клиноподібний. Вони відомі, зокрема, з території Сілезії, Мазовії, Чехії, Малопольщі, Моравії, Словаччини, де датуються переважно IX–X ст. Як можливий варіант такого «платила», згадувалися знахідки із Судової Вишні. Дослідники припускають, що вони з'явилися під великоморавським впливом. Таким чином, уніфікована форма та розміри залізних стержнів з поселення Рідківці, а також аналогії на значній території країн Центральної Європи, дозволяють ідентифікувати їх з «наконечникоподібними гривнами». Очевидно, їх поява на поселенні теж пов'язана із великоморавським впливом, який простежується і на інших категоріях знахідок. Диференціація за метричними параметрами та датування стандартизованих залізних брусків вимагають окремого вивчення, однак їх хронологія цілком вписується в межі IX–X ст. (Ільків, Калініченко, & Пивоваров, 2019, с. 58–60).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виявлені під час розкопок слов'янського поселення біля с. Рідківці археологічні матеріали дали змогу отримати якісно нову інформацію про населення регіону в VIII–X ст. Передовсім вдалося з'ясувати, що у слов'янських жителів регіону існувала не тільки чорна металургія, а й розвивалася ковальська справа. Знайдені рештки кузні й різноманітний асортимент залізних виробів із поселення засвідчує європейський рівень розвитку місцевого ковальства. Водночас ма-

теріали з пам'ятки, зокрема прикраси, свідчать про тісні економічні зв'язки його населення із Подунав'ям та Великою Моравією. Виявлені й проаналізовані категорії речей, на нашу думку, є хронологічними маркерами та дозволяють більш точно датувати період існування Рідківецького поселення, а проаналізовані хронологічні маркери, крім того, – здійснити датування суміжних слов'янських поселень у Карпато-Балканському регіоні. Вивчення поселення в Рідківцях планується продовжити в майбутньому, що дозволить відповісти на низку питань соціально-політичного та культурного розвитку населення регіону у VIII–X ст.

Джерела та література

- Айбабин, А.И.** (1973). К вопросу о происхождении сережек пастырского типа. *Советская археология*, 3, 62–72.
- Баран, Я.** (2004). *Слов'янська община*. Київ; Чернівці: Зелена Буковина.
- Григоров, В.** (2013). Накити в България и Великоморавия от IX–X в. (византийски културни влияния). *Българско е-Списание за Археология*, 3 (1), 99–119.
- Дончева, С.** (2007). *Медалиони от Средновековна България*. Велике Търново: Фабер.
- Льків, М., Калініченко, В., Михайлина, Л., & Пивоваров, С.** (2017). Лунниці та скроневі кільця з поселення VIII–X ст. в Рідківцях. *Європейська археологія I тисячоліття н.е.: збірник наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко* (с. 249–265). Київ.
- Льків, М., Калініченко, В., & Пивоваров, С.** (2019). Залізнi «наконечникоподібні гривни» зі слов'янського поселення Рідківці: до постановки питання. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: тези доповідей III міжнародного наукового семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимощука* (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.). (с. 58–60). Чернівці: Технодрук.
- Калініченко, В.** (2019). Предмети озброєння дальнього бою із середньовічного поселення в Рідківцях: попереднє повідомлення. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: тези доповідей III міжнародного наукового семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимощука* (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.). (с. 60–63). Чернівці: Технодрук.
- Калініченко, В., & Пивоваров, С.** (2020). Реконструкція круглих бляшок з Рідківецького археологічного комплексу VIII–XI ст.: до постановки проблеми. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: тези*

- доповідей IV міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.). (с. 84–87). Чернівці: Технодрук.
- Мисько, Ю., & Пивоваров, С.** (2005). Ніж із волотоподібним навершям із городища в с. Рідківці. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології*, 1 (19), 79–84.
- Мисько, Ю., & Пивоваров, С.** (2006). Нові знахідки лунниць з території Верхнього Попруття та Середнього Подністров'я. *На перехрестях світової науки: матеріали III Міжнар. наук. конф. «Вікно в європейську науку»*, присвяч. 140-річчю від дня народж. Р.Ф. Кайндля. (с. 45–50).
- Мысько, Ю.В., & Пивоваров, С.В.** (2010). Находки ножей с волотообразными навершиями в Верхнем Попрутье и Среднем Поднестровье. *Stratum plus*, 5, 309–316.
- Михайлина, Л.П.** (1997). *Населення Верхнього Попруття VIII–X ст.* Чернівці.
- Михайлина, Л.П.** (2007). *Слов'яни між Дніпром і Карпатами*. Київ.
- Михайлина, Л.П., & Тимощук, Б.А.** (1983). Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII–X вв. *Славяне на Днестре и Дунае* (с. 205–219). Киев.
- Пивоваров, С.В.** (2006). *Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.)*. Чернівці.
- Пивоваров, С.В.** (2009). Археологічні матеріали про етнічну ситуацію та суспільно-політичний розвиток земель Буковини в другій половині V–X ст. *Науковий вісник ВНУ: історичні науки*, 13, 48–55. Луцьк.
- Пивоваров, С.В.** (2010а). Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології*, 1 (29), 41–54.
- Пивоваров, С.В.** (2010b). Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 14, 424–427.
- Пивоваров, С.В.** (2011). Дослідження слов'янського поселення VIII–IX ст. поблизу с. Рідківці у 2010 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології*, 2 (32), 22–37.
- Пивоваров, С.В., & Ільків, М.В.** (2014). Рідківське поселення райковецької культури у Верхньому Попрутті. *Від вєнедів до Русі: збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Д.Н. Козака з нагоди його 70-ліття* (с. 345–356). Київ.
- Пивоваров, С.В., Ільків, М.В., & Калініченко, В.А.** (2015). Прикраси слов'янського населення Буковини (за матеріалами поселення VIII–X ст. в Рідківцях). *Музейні читання: матеріали наукової конферен-*

- ції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки», 10–12 листопада 2014 р. (с. 169–180). Київ: ТОВ «Фенікс».
- Пивоваров, С., Калініченко, В., & Ільків, М.** (2018). Кістень з поселення VIII–X ст. в Рідківцях. *Тези доповідей третьої міжнародної зброєзнавчої конференції*, Київ, 12–14 червня 2018 року. (с. 73–78). Київ: Видавець Олег Філюк.
- Пивоваров, С., & Калініченко, В.** (2019). Нові знахідки ювелірних виробів з Рідківецького археологічного комплексу VIII–X ст. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: тези доповідей III міжнародного наукового семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимощука (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.)*. (с. 106–108). Чернівці: Технодрук.
- Прохненко, І.А., & Калініченко, В.А.** (2020). Середньовічна лунниця з Малокопанського городища. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія*, 2 (43), 214–223. Ужгород.
- Рашев, Р.** (2008). *Българска езическа култура*. Софія.
- Русанова, И.П.** (1973). *Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом*. Москва: Наука. (Свод археологических источников; вып. Е1–25).
- Русанова, И.П., & Тимошук, Б.А.** (1984). *Кодын – славянское поселение V–VIII вв. на р. Прут*. Москва.
- Рябцева, С.** (2005). *Древнерусский ювелирный убор*. Санкт-Петербург.
- Рябцева, С.** (2006). Ювелирные украшения Пруто-Днестровского междуречья в контексте этнокультурных связей региона в X–XI вв. *Revista arheologica*, II (1–2), 143–168.
- Тимошук, Б.А.** (1990). *Восточнославянская община VI–X вв. н.э.* Москва.
- Тимошук, Б.А.** (1995). *Восточные славяне: от общины к городам*. Москва.
- Тимошук, Б.О.** (1976). *Слов'яни Північної Буковини V–IX ст.* Київ.
- Dimitrijevič, S.** (1957). Četiri groba iz novootkrivene slavenske nekropole u otoku kod Vinkovaca s posebnim osvrtom na naušnice lunulasto-zvjezdolikog tipa. *Opuscula archaeologica*, 2 (1), 21–38.
- Dragotă, A.** (2014a). *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X–XI)* (pp. 357–361). Cluj-Napoca: Mega.
- Dragotă, A.** (2014b). Tipologia pandantivelor în formă de semilună. *Apulum: series archaeologica et anthropologica*, LI, 645–668.
- Cosma, C.** (2003). *Vestul și Nord-Vestul României în secolele VIII–X d.h.* Cluj-Napoca: Editura Nereamia Napocae.
- Kralovánszky, A.** (1959). Adatok a kárpát – medencei X–XI. Századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő*, 86, 76–82.
- Pleterski, A.** (2010). Frühmittelalterliche identitäten und aussagemöglichkeiten der archäologischen quellen. *Antaeus*, 31–32, 143–154.

- Rjabceva, S.** (2014). Contacts between Eastern Europe and Great Moravia. *Great Moravia and the beginnings of Christianity* (pp. 170–177, 490–531). Brno.
- Stanciu, I.** (2015). The wells of the early medieval settlement of Lazuri-Lubi-tag (north-western Romania, Upper Tisza Basin). *"Castellum, civitas, urbs". Zentren und eliten in frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa*, 6, 113–130.
- Stasšíková-Stukovská, D.** (2000). Vybrané nálezy z Boroviec a Breclavi-Pohanska k otázke interakcii staromoravských a nitranských slovanov. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*, M 5, 97–111.
- Teodor, D.** (1981). *Romanitatea Carpato-Dunăreană și Bizanțul in veacurile V–XI e.n.* Editura jumenia Iași.
- Ungerman, Š.** (2005). Zensky sperk starsiho velkomoravskeho horizontu. *Archeologické rozhledy*, LVII, 707–754.
- Vinski, Z.** (1952). Nausnice zvjezdolikog tipa u arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čađavica. *Starohrvatska prosvijeta*, III–2, 29–59.

References

- Aybabin, A.** (1973). K voprosu o proiskhozhdenii serezhkek pastyrskogo tipa [On the question of the origin of earrings of the pastyrsk type]. *Sovetskaya arkhologiya – Soviet archeology*, 3, 62–72 [in Russian].
- Baran, Ya.** (2004). *Slovianska obshchyna [Slavic community]*. Kyiv; Chernivtsi [in Ukrainian].
- Grigorov, V.** (2013). Nakiti v Blgariya i Velikomoraviya ot IX–X v. (vizantijski kulturni vliyanija) [Jewelry in Bulgaria and Great Moravia from the IX–X century (Byzantine cultural influences)]. *Blgarsko e-Spisanie za Arkheologiya – Bulgarian Journal of Archeology*, 3 (1), 99–119 [in Bulgarian].
- Doncheva, S.** (2007). *Medalioni ot Srednovkovna Blgariya [Medallions from medieval Bulgaria]*. Velike Trnovo: Faber [in Bulgarian].
- Ilkiv, M., Kalinichenko, V., & Pyvovarov, S.** (2019). Zalizni «nakonechny-kopodibni hryvny» zi slovianskoho poselennia Ridkivtsi: do postanovky pytannia [Iron "tip-shaped hryvnias" from the slavic settlement of Ridkivtsi: before asking the question]. *Arkhelohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: tezy dopovidei III mizhnarodnoho naukovooho seminaru, prysviachenoho 100-littiu vid dnia narodzhennia vidomoho naukovtsia Borysa Tymoshchuka (m. Chernivtsi, 13 hrudnia 2019 r.) – Archeology of Bukovina: achievements and prospects: Abstracts of the III International Scientific Seminar dedicated to the 100th anniversary of the birth of*

- the famous scientist Borys Tymoschuk (Chernivtsi, December 13, 2019). (pp. 58–60). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Ilkiv, M., Kalinichenko, V., Mykhailyna, L., & Pyvovarov, S.** (2017). Lunnytsi ta skronevi kiltisia z poseleння VIII–X st. v Ridkivtsiakh [Lunulas and temple rings from the settlement of VIII–X centuries in Ridkivtsi]. *Yevropeiska arkeolohiia I tysiacholittia n.e.: zbirnyk naukovykh prats na chest Liany Vasylivny Vakulenko – European archeology of the first millennium AD: Collection of scientific works in honor of Liana Vakulenko* (pp. 249–265). Kyiv [in Ukrainian].
- Kalinichenko, V.** (2019). Predmety ozbroiennia dalnogo boiu iz serednovichnogo poseleння v Ridkivtsiakh: poperednie povidomlennia [Long-range weapons from the medieval settlement in Ridkivtsi: preliminary report]. *Arkeolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: tezy dopovidei III mizhnarodnogo naukovo seminaru, prysviachenoho 100-littiu vid dnia narodzhennia vidomoho naukovtsia Borysa Tymoschuka* (m. Chernivtsi, 13 hrudnia 2019 r.) – *Archeology of Bukovina: achievements and prospects: Abstracts of the III International Scientific Seminar dedicated to the 100th anniversary of the birth of the famous scientist Borys Tymoschuk* (Chernivtsi, December 13, 2019). (pp. 60–63). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Kalinichenko, V., & Pyvovarov, S.** (2020). Rekonstruktsiia kruhlykh bliashok z Ridkivetskoho arkeolohichnogo kompleksu VIII–XI st.: do postanovky problemy [Reconstruction of round plaques from the Ridkivtsi archaeological complex of the VIII–XI centuries: before the problem is posed]. *Arkeolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: tezy dopovidei IV mizhnarodnogo naukovo seminaru* (m. Chernivtsi, 11 hrudnia 2020 r.) – *Archeology of Bukovina: achievements and prospects: Abstracts of the IV International Scientific Seminar* (Chernivtsi, December 11, 2020). (pp. 84–87). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Mysko, Yu., & Pyvovarov, S.** (2005). Nizh iz voliutopidibnym naversiam iz horodyshcha v s. Ridkivtsi [A knife with a volute-shape top from the hillfort in the village of Ridkivtsi]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkeolohii ta etnolohii – Issues of ancient and medieval history, archeology and ethnology, 1* (19), 79–84 [in Ukrainian].
- Mysko, Yu., & Pyvovarov, S.** (2006). Novi znakhidky lunnyts z terytorii Verkhnoho Popruttia ta Serednoho Podnistrovia [New finds of lunulas from the Upper Prut and Middle Dniester]. *Na perekhrestiakh svitovoi nauky: materialy III Mizhnar. nauk. konf. «Vikno v yevropeisku nauku», prysviach. 140-richchiu vid dnia narodzh. R.F. Kaindle – At the Crossroads of World Science: Proceedings of the III International Science Conf. "Window to European Science", dedicated 140th anniversary of his birth. R.F. Kindle*. (pp. 45–50). Chernivtsi [in Ukrainian].

- Мыско, Ю., & Пивоваров, С.** (2010). Nakhodki nozhey s volyutoobraznymi navershiyami v Verkhnem Poprute i Srednem Podnestrove [Finds of knives with volute-shaped tops in the Upper Prut and Middle Dniester]. *Stratum plus – Stratum plus*, 5, 309–316 [in Russian].
- Mykhailyna, L.** (1997). *Naseleння Verkhnoho Poprutтя VIII–X st.* [Population of the Upper Prut VIII–X centuries]. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Mykhailyna, L.** (2007). *Sloviany mizh Dniprom i Karpatamy* [Slavs between the Dnieper and the Carpathians]. Kyiv [in Ukrainian].
- Mikhaylina, L., & Timoshchuk, B.** (1983). Slavyanskie pamyatniki basseyna Verkhnego Pruta VIII–X vv. [Slavic settlements of the Upper Prut basin of the VIII–X centuries]. *Slavyane na Dnestre i Dunae – Slavs on the Dniester and the Danube* (pp. 205–219). Kiev [in Russian].
- Pyvovarov, S.** (2006). *Serednovichne naseleння mezhyrichchia Verkhnoho Prutu ta Serednoho Dnistra (XI – persha polovyna XIII st.)* [Medieval population between the upper reaches of the Upper Prut and the Middle Dniester (XI – first half of the XIII century)]. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S.** (2009). Arkheolohichni materialy pro etnichnu sytuatsiiu ta suspilno-politychnyi rozvytok zemel Bukovyny v druii polovyni V–X st. [Archaeological materials on the ethnic situation and socio-political development of the lands of Bukovina in the second half of V–X centuries]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu: istorychni nauky – Scientific Bulletin of Volyn National University: Historical Sciences*, 13, 48–55 [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S.** (2010a). Okhoronni arkheolohichni doslidzhennia slovianskykh pamiatok na Bukovyni u 2009 r. [Protective archeological research of slavic settlements in Bukovyna in 2009]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii ta etnolohii – Issues of ancient and medieval history, archeology and ethnology*, 1 (29), 41–54 [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S.** (2010b). Prykrasy slovianskoho naseleння Bukovyny (novi znakhidky) [Decorations of the slavic population of Bukovina (new discoveries)]. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni – Materials and research on the archeology of Prykarpattia and Volyn*, 14, 424–427 [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S.** (2011). Doslidzhennia slovianskoho poseleння VIII–IX st. poblyzu s. Ridkivtsi u 2010 r. [Research of the slavic settlement of the VIII–IX centuries near the village Ridkivtsi in 2010]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii ta etnolohii – Issues of ancient and medieval history, archeology and ethnology*, 2 (32), 22–37 [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S., & Ilkiv, M.** (2014). Ridkivske poseleння raikovetskoï kultury u Verkhnomu Popruttii [Ridkivtsi settlement of raikovetska culture in the

- Upper Prut]. *Vid venediv do Rusi: zbirnyk naukovykh prats na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora D.N. Kozaka z nahody yoho 70-littia – From the Veneds to Rus: Collection of scientific works in honor of Doctor of Historical Sciences, Professor D.N. Cossack on the occasion of his 70 th birthday* (pp. 345–356). Kyiv [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S., Ilkiv, M., & Kalinichenko, V.** (2015). Prykrasy slovianskoho naselennia Bukovyny (za materialamy poselennia VIII–X st. v Ridkivtsiakh) [Decorations of the slavic population of Bukovina (according to the materials of the settlement of the VIII–X centuries in Ridkivtsi)]. *Muzeini chytannia: materialy naukovoi konferentsii «Yuvelirne mystetstvo – pohliad kriz viky»*, 10–12 lystopada 2014 r. – *Museum readings*. Proceedings of the scientific conference "Jewelry Art – a look through the ages", November 10–12, 2014. (pp. 169–180). Kyiv [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S., Kalinichenko, V., & Ilkiv, M.** (2018). Kisten z poselennia VIII–X st. v Ridkivtsiakh [Shock weapons from the settlement of VIII–X centuries in Ridkivtsi]. *Tezy dopovidei tretoi mizhnarodnoi zbroieznachoi konferentsii*, Kyiv, 12–14 chervnia 2018 roku – *Abstracts of the reports of the third international arms conference*, Kyiv, June 12–14, 2018. (pp. 73–78). Kyiv [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S., & Kalinichenko, V.** (2019). Novi znakhidky yuvelirnykh vyrobiv z Ridkivetskoho arkeolohichnoho kompleksu VIII–X st. [New finds of jewelry from the Ridkivtsi archeological complex of the VIII–X centuries]. *Arkeolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: tezy dopovidei III mizhnarodnoho naukovo seminaru, prysviachenoho 100-littiu vid dnia narodzhennia vidomoho naukovtsia Borysa Tymoshchuka (m. Chernivtsi, 13 hrudnia 2019 r.) – Archeology of Bukovina: achievements and prospects: Abstracts of the III International Scientific Seminar dedicated to the 100 th anniversary of the birth of the famous scientist Borys Tymoschuk (Chernivtsi, December 13, 2019)*. (pp. 106–108). Chernivtsi: Tekhnodruk.
- Prokhnenko, I., & Kalinichenko, V.** (2020). Serednovichna lunnytsia z Malokopanskoho horodyshcha [Medieval lunula from Mala Kopanya hillfort]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: istoriia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: history*, 2 (43), 214–223. Uzhhorod [in Ukrainian].
- Rashev, R.** (2008). *Blgarska ezicheska kultura [Bulgarian pagan culture]*. Sofiya [in Bulgarian].
- Rusanova, I.** (1973). *Slavyanskie drevnosti VI–IX vv. mezhdn Dneprom i Zapadnym Bugom [Slavic antiquities of the 6th–9th centuries between the Dnieper and the Western Bug]*. Moskva: Nauka. (Collection of archaeological sources; iss. E1–25) [in Russian].

- Rusanova, I., & Timoshchuk, B.** (1984). *Kodyn – slavyanskoe poselenie V–VIII vv. na r. Prut [Kodyn is a slavic settlement of the 5th–8th centuries on the river Prut]*. Moskva [in Russian].
- Ryabtseva, S.** (2005). *Drevnerusskiy yuvelirnyy ubor [Old Rus jewelry]*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Ryabtseva, S.** (2006). Yuvelirnye ukrasheniya Pruto-Dnestrovskogo mezhdurechya v kontekste etnokulturnykh svyazey regiona v X–XI vv. [Jewelry decorations of the Prut-Dniester interfluvium in the context of the ethno-cultural relations of the region in the 10th – 11th centuries]. *Revista arheologica – Revista arheologica*, II (1–2), 143–168 [in Russian].
- Timoshchuk, B.** (1990). *Vostochnoslavianskaya obshchina VI–X vv. n.e. [East slavic community of the VI–X centuries]*. Moskva [in Russian].
- Timoshchuk, B.** (1995). *Vostochnye slavyane: ot obshchiny k gorodam [Eastern slavs: from community to cities]*. Moskva [in Russian].
- Tymoshchuk, B.** (1976). *Sloviany Pivnichnoi Bukovyny V–IX st. [Slavs of Northern Bukovina V–IX centuries]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dimitrijevič, S.** (1957). Četiri groba iz novootkrivene slavenske nekropole u otoku kod Vinkovaca s posebnim osvrtom na naušnice lunulasto-zvezdolikog tipa [Four graves from the newly discovered slavic necropolis near Vinkovci with special reference to lunar-star-shaped earrings]. *Opuscula archaeologica – Opuscula Archaeologica*, 2 (1), 21–45 [in Croatian].
- Dragotă, A.** (2014a). *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X–XI) [Ornaments and clothing accessories from Banat, Crishana and Transylvania (10th – 11th centuries)]*. (pp. 357–361). Cluj-Napoca: Mega [in Romanian].
- Dragotă, A.** (2014b). Tipologia pandantivelor în formă de semilună [Typology of Crescent Shaped Pendants]. *Apulum: series archaeologica et anthropologica – Apulum: series archaeologica et anthropologica*, LI, pp. 645–668 [in Romanian].
- Cosma, C.** (2003). *Vestul și Nord-Vestul României în secolele VIII–X d.h. [The West and North-West Territories of Romania in the 8th – 10th Centuries A.D.]*. Cluj-Napoca: Editura Nereamia Napocae [in Romanian].
- Kralovánszky, A.** (1959). Adatok a kárpát – medencei X–XI. Századi félhold alakú csüngők kérdéséhez [Data on the Carpathian Basin X–XI. To the question of centuries-old crescent-shaped pendants]. *Archaeologiai Értesítő – Archaeological Bulletin*, 86, 76–82 [in Hungarian].
- Pleterski, A.** (2010). Frühmittelalterliche identitäten und aussagemöglichkeiten der archäologischen quellen [Early medieval identities and possible statements from archaeological sources]. *Antaeus – Antaeus*, 31–32, 143–154 [in German].

- Rjabceva, S.** (2014). Contacts between Eastern Europe and Great Moravia. *Great Moravia and the beginnings of Christianity* (pp. 170–177, 490–531). Brno [in English].
- Stanciu, I.** (2015). The wells of the early medieval settlement of Lazuri-Lubi-tag (north-western Romania, Upper Tisza Basin). "*Castellum, civitas, urbs*". *Zentren und eliten in frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa – "Castellum, civitas, urbs". Centers and Elites in Early Medieval East Central Europe*, 6, 113–130 [in English].
- Stasšíková-Stukovská, D.** (2000). Vybrané nálezy z Boroviec a Breclavi-Pohanska k otázke interakcii staromoravských a nitranských slovanov [Selected findings from Boroviec and Breclav-Pohansko on the question of the interaction of Old Moravian and Nitra slavs]. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university – Proceedings of the Faculty of Arts of the University of Brno*, M 5, 97–111. Brno [in Slovak].
- Teodor, D.** (1981). *Romanitatea Carpato-Dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n.* [Carpathian-Danubian Romanesque and Byzantine in the V–XI centuries]. Editura jumenia Iași [in Romanian].
- Ungermaň, Š.** (2005). Zensky sperk starsiho velkomoravskeho horizontu [A woman's jewelry of the older Great Moravian horizon]. *Archeologické rozhledy – Archaeological views*, LVII, 707–754 [in Czech].
- Vinski, Z.** (1952). Nausnice zvjezdolikog tipa u arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadavica [Star-shaped earrings in the Archaeological Museum in Zagreb, with special regard to the bearers of silver jewelry Čadavica]. *Starohrvatska prosvijeta – Old Croatian education*, III–2, 29–59 [in Croatian].

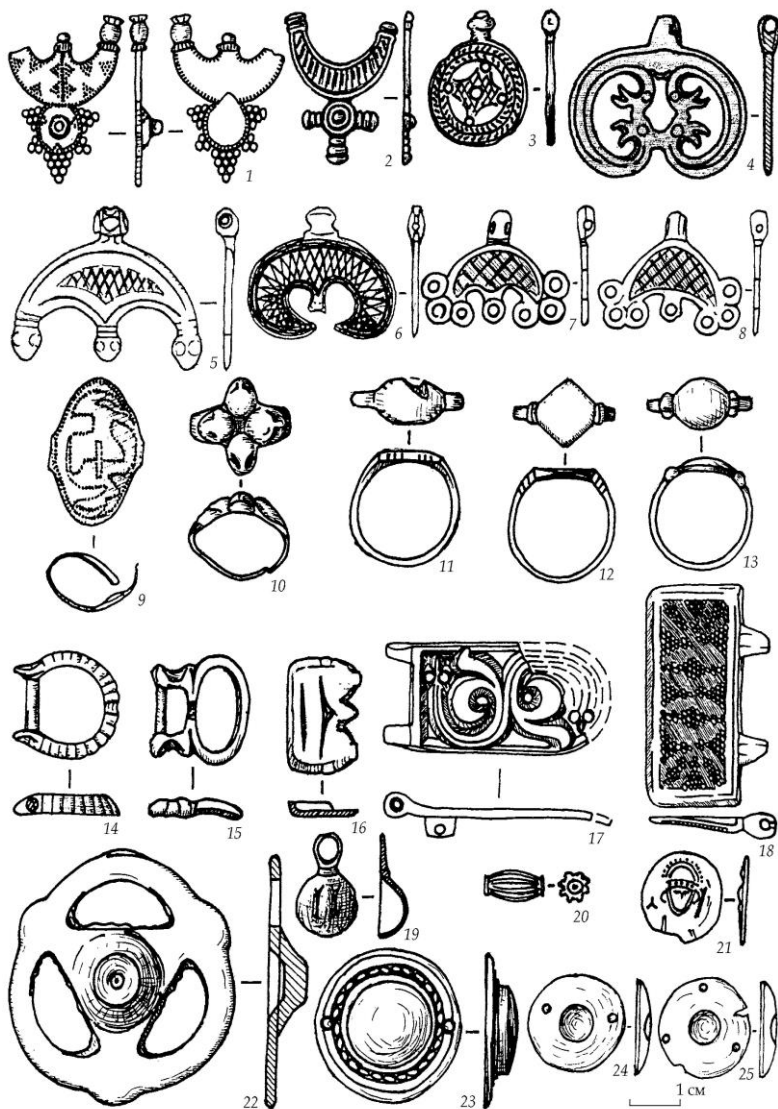

Рис. 1. Поселення райковецької культури Рідківці, вироби з кольорових металів

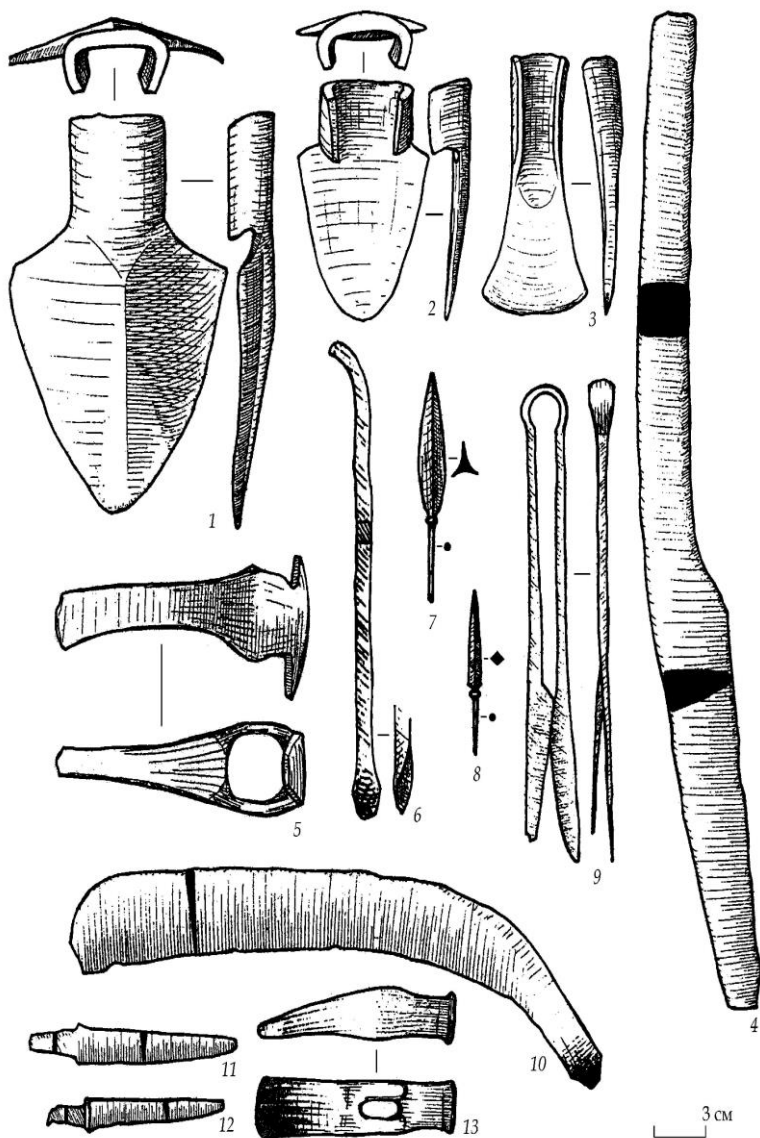

Рис. 2. Поселення райковецької культури Рідківці, вироби із заліза

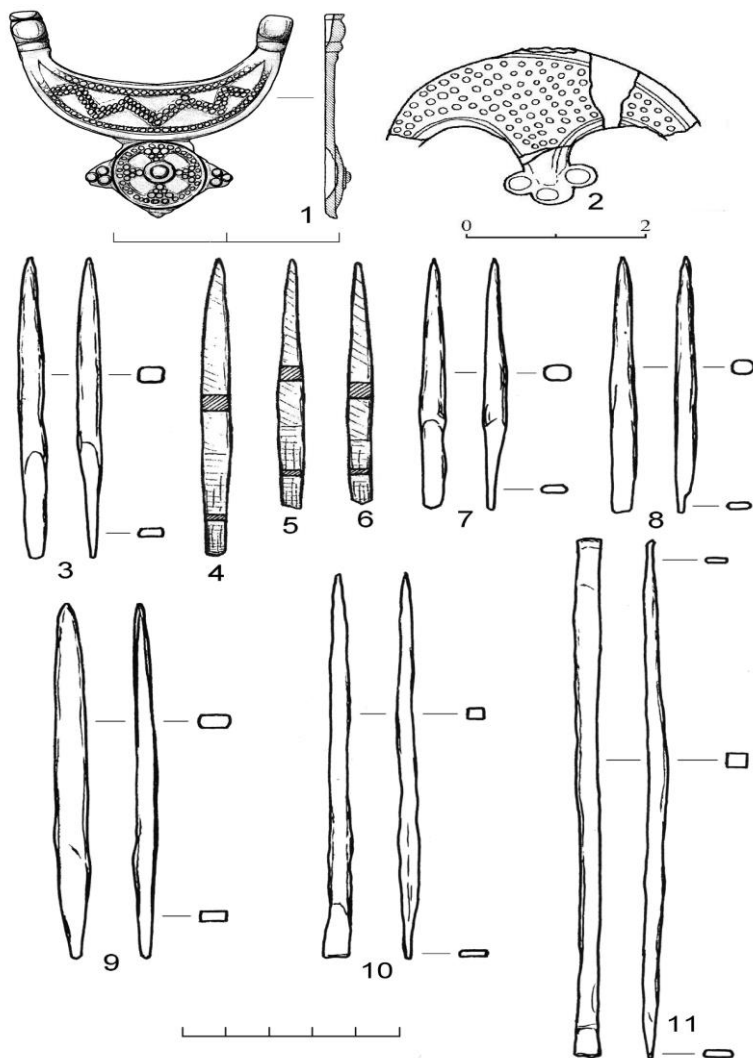

Рис. 3. 1 – скроневе кільце з Рідківського поселення; 2 – лунниця з Малокопанського городища (за І. Прохненком); 3–11 – залізні «наконечникоподібні гривни» з поселення Рідківці.

*Стаття надійшла до редакції 08.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 01.03.2022 р.*

УДК 27-29(430)"15":272:271.2
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254450

Леонід ТИМОШЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (cliotima55@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5003-9016>

Марта ТИМОШЕНКО

доктор філософії, доцент кафедри історії, Український католицький університет, вул. Свенціцького, 17, м. Львів, Україна, індекс 79011 (timoshka29@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6093-9904>

Бібліографічний опис статті: Тимошенко, Л., & Тимошенко, М. (2022). Твір Бенедикта Гербеста «Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya: dla iedności» (Краків, 1586) в контексті полеміки з православними. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 50–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254450>.

**ТВІР БЕНЕДИКТА ГЕРБЕСТА «WIARY KOŚCIOŁA
RZYMSKIEGO WYWODY Y GRECKIEGO
NIEWOLSTWA HISTORYA: DLA IEDNOŚCI»
(КРАКІВ, 1586) В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІКИ
З ПРАВОСЛАВНИМИ**

Анотація. Мета дослідження – на підставі книгознавчого та текстологічного аналізу полемічного твору Бенедикта Гербеста 1586 р. розкрити його внутрішній зміст і ставлення автора до православної церкви, з якою передбачалося укладення унії. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема, принципів історизму,

© Леонід Тимошенко, Марта Тимошенко, 2022

об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність підходу до вивчення літературного твору забезпечена рефлексіями на нього православних авторів. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу більш докладно з'ясувати реалії стосунків між польським католицизмом і руським православ'ям у Речі Посполитій досліджуваного періоду. **Наукова новизна** полягає у тому, що полемічний твір Гербеста 1586 р. уперше в історіографії розглядається спеціально. **Висновки.** Полемічний твір Б. Гербеста посідає важливе місце в католицько-православній (польсько-руській) полеміці. Виданий через двадцять років після першого твору автора і через дев'ять років після резонансного твору П. Скарги «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем», він входить до тріади перших друкованих полемічних творів польських католиків, спрямованих до православних. У них піднімалося питання єдності церков, яке в цю добу витлумачувалося радше як інкорпорація православ'я в лоно католицизму, і Гербест у цьому не становив виняток. Безумовною заслугою твору є повернення полеміки в річище історії вселенських синодів, апелювання до флорентійської традиції та ін. На відміну від твору Скарги, праця Гербеста мала спокійну і глибше не розвинену характеристику «руської віри». Однак Східну церкву він характеризує загалом у вкрай негативних барвах. Навряд чи цей твір вплинув на православних, радше навпаки. Адже в спосіб визнання своїх помилок і приєднання до латинських засад віри, без урахування прагнень православних, досягнути єдності було неможливо. Це показав твір острозького книжника Г. Смотрицького «Ключ царства небесного».

Ключові слова: полемічна література; Бенедикт Гербест; вселенські собори; Герасим Смотрицький.

Leonid TYMOSHENKO

PhD hab. (History), Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (cliotima55@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5003-9016>

Marta TYMOSHENKO

PhD hab. (Philosophy), Associate Professor, Department of History, Ukrainian Catholic University, 17, Svientsitsky Str., Lviv, Ukraine, postal code 79011 (timoshka29@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6093-9904>

To cite this article: Tymoshenko, L., & Tymoshenko, M. (2022). Tvir Benedykta Herbesta «Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla jedności» (Krakiv, 1586) v konteksti polemiky z pravoslavnyymy [Benedict Herbest's "Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla jedności" (Krakow, 1586) in the context of controversy with the Orthodox]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 50–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254450> [in Ukrainian].

**BENEDICT HERBEST'S
"WIARY KOŚCIOŁA RZYMSKIEGO WYWODY
Y GRECKIEGO NIEWOLSTWA HISTORIA:
DLA IEDNOŚCI" (KRAKOW, 1586) IN THE CONTEXT
OF CONTROVERSY WITH THE ORTHODOX**

Summary. The purpose of the research is to reveal its internal content and the author's attitude to the Orthodox Church, with which the union was envisaged, on the basis of bibliological and textual analysis of the polemical work of Benedict Herbest in 1586. The research methodology is based on the application of general scientific and special-historical methods, in particular, the principles of historicism, objectivity and value approach to the studied phenomena. The correctness of the approach to the study of a literary work is ensured by the reflections of Orthodox authors on it. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to clarify in more detail the realities of the relationship between Polish Catholicism and Russian Orthodoxy in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the period under study. The scientific novelty is that the polemical work of Herbest in 1586 for the first time in historiography is considered specifically. Conclusions. Herbest's polemical work occupies an important place in Catholic-Orthodox (Polish-Russian) polemics. Published twenty years after the first work of the author and nine years after the resonant work of P. Skarga "On the unity of the Church of God under one pastor", it is one of the triad of the first printed polemical works of Polish Catholics aimed at the Orthodox. They raised the question of the unity of the churches, which at that time was interpreted more as the incorporation

of Orthodoxy into the bosom of Catholicism, and Herbest was no exception. The unconditional merit of the work is the return of controversy to the history of the Ecumenical Synods, the appeal to the Florentine tradition, and others. Unlike Skarga's work, Herbest's work had a calm and less developed character of the "Russian faith." However, he characterizes the Eastern Church as a whole in extremely negative colors. It is unlikely that this work influenced the Orthodox, rather the opposite. After all, in the way of admitting one's mistakes and adhering to the Latin principles of the faith, without taking into account the aspirations of the Orthodox, it was impossible to achieve unity. This was shown by the work of the Ostroh scribe G. Smotrisky "The Key of the Kingdom of Heaven".

Key words: *polemical literature; Benedict Herbest; Ecumenical Councils; Gerasim Smotrytsky.*

Постановка проблеми. Серед різноманітної спадщини польського гуманіста, письменника, теолога-пропагандиста і педагога Бенедикта Гербеста (бл. 1531–1598 рр.) виокремлюються полемічні твори, спрямовані проти православної церкви. Якщо перший його твір «Wypisanie drogi» (1566) вже зазнав спеціального аналізу, то другий 1586 р., який є предметом вивчення цієї статті, докладно не досліджувався. Здебільшого про нього відомо з відповіді православних – першого полемічного твору острозького науково-освітнього та видавничого осередку Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» (1587). Однак український полеміст детально не розглянув зміст твору свого опонента, тож в історіографії склалися дуже наближені (а часом і хибні) уявлення про працю Гербеста. Аналізований твір Гербеста посідає особливе місце в історії католицько-православної полеміки. Так, він з'явився у період, коли єзуїти вже створили в Речі Посполитій мережу своїх осередків та навчальних закладів і активізували антипротестантську діяльність, відбулися перші контакти православних з католиками щодо майбутньої унії церков, мирною угодою закінчилася «календарна» війна. Однак польські ідеологи унії церков ще перебували на становищі нерівноправного ставлення до православних, унаслідок чого вдавалися до нищівної критики останніх.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Полемічні твори Бенедикта Гербеста, спрямовані проти православної церкви, перебувають у рідкісній увазі науковців (Тимошенко, 2009, 2011; Л. Тимошенко & М. Тимошенко, 2019). Одним із перших

полеміку між Гербестом і Г. Смотрицьким розглянув М. Грушевський (Грушевський, 1995). Твір Гербеста «Засади віри...», який був перевиданий ще 1882 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882), у 1999 р. навіть був перекладений сучасною білоруською мовою (Бризганов, 1999). У літературі предмету розкидані дуже різні оцінки твору, причому їх палітра вкладається у широкий діапазон від «доповнення до творів Петра Скарги» до гіперболічного уявлення про те, що саме Гербест спричинив польсько-руську полеміку. Назагал, польська філологія розглядає спадщину Б. Гербеста в контексті розвитку ранньомодерного цицероніанізму, риторики та гуманізму, а також літератури доби контрреформації, маючи на увазі тих видатних письменників і гуманістів, які перейшли від суто літературної до релігійної творчості чи міжконфесійної полеміки (Michałowska, 2002, s. 146, 329, 396, 595, 596, 748, 812). Водночас польська гуманістика слабо поінформована про відповідь та становище православних щодо полемічних творів Гербеста. В українській історіографії його твір аналізується переважно крізь призму критики його засад острозьким книжником Герасимом Смотрицьким. Відтак в історіографії склалися досить наближені та значно урізані уявлення про аналізовану полеміку.

Мета дослідження – на підставі книгознавчого та текстологічного аналізу полемічного твору Бенедикта Гербеста 1586 р. розкрити його внутрішній зміст та ставлення автора до православної церкви, з якою передбачалося укладення унії.

Виклад основного матеріалу. Твір Б. Гербеста «Засади віри римської церкви та історія грецької неволі: для єдності» був написаний під час його другої місії у Львові, де він здобув посаду суперіора місцевої резиденції Товариства Ісуса. Перебування Гербеста у Львові почалося в 1584 р., коли тут було засновано єзуїтський місійний осередок. При ньому діяла школа, яка вже після Гербеста була перетворена на колегію. Якщо перший львівський період діяльності Гербеста у Львові в 50-х рр. XVI ст., коли він очолював латинську кафедральну школу, вивчений добре, то другий (умовно назвемо його єзуїтським) – лише в загальних рисах. Головна відмінність полягає у тому, що Гербест вже став єзуїтським діячем, пропагандистом і педагогом. Зрештою, його конфесійне «обличчя» і позиція щодо православної церкви в цей період найкраще проглядаються крізь призму аналізованого полемічного твору.

Твір «Засади віри римської церкви та історія грецької неволі: для єдності» є невеликим, але має розгалужену структуру. Він починається з невеликого вступу «До читача», датованого травнем 1586 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 582–584). Основна частина твору («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 584–597), яка повторює назву книги, дещо уточнена: «Засади віри римської церкви, особливо для Русі і Вірмен». Це одразу наштовхує на думку, що твір спрямований не тільки до православних. Ця частина має вісім підрозділів, восьмий з них несподівано зазнав нової структуризації на сім менших частин («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 594–597). Закінчується твір індексом під назвою «Регестрик» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 597–600), після останнього абзацу якого розміщено вихідні дані видання: «У Кракові. В друкарні Андрея Пйотрковчика. Року Божого 1586».

Згідно із засадами жанру, у вступі Гербест проголошує кредо свого духовного служіння, яке він бачить у спасінні людських душ. Тут він вдається до пригадування, що вже один раз прислужився цій справі, виконуючи бажання львівського архієпископа (тут, вочевидь, ідеться про перший період його перебування у Львові). Інше пригадування іде далі, коли він говорить, що вже мав писання з обраної теми, «удвічі ширшу» (можливо, автор має на увазі твір «Wypisanie drogi», 1566 р.). Але цього разу він вже переймається порятунком тих, хто був «вилучений» від процесу єдності. На думку Б. Гербеста, під ту пору шлях до церковної єдності торував новий поправлений церковний календар, але з'явилися перешкоди: знайшовся християнський люд, який Великдень і Різдво хоче святкувати «не однаково».

Наступний досить цікавий сюжет, спрямований до львів'ян. У тому славному і головному в Русі місті «нашому», греки та вірмени цілковито віддають свою віру священним синодам і святим отцям церкви. Не маючи змоги говорити з ними усно, Гербест вирішив оголосити засади віри з римською церквою на письмі (так вони краще пристануть до правди). Після першого писання, ще не прийшов час для нових духовних праць, які були б пристойно видані. Тому, з огляду на смертність людського життя, Гербест вирішив розкрити тему «коротко» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 584).

Далі він називає джерела правди християнської віри: євангеліє, апостольські «акти», зверхність над церквою Св. Петра та інших римських єпископів, нарешті – всі загальні синоди і концилії (ухвали). Властиво, вони й становлять предмет церковної історії, почерпнутої автором у поважних писарів, які мають назву латинських і грецьких «Хронологів». Кожний, хто прагне спасіння, має пізнати ці речі, які витікають з послухенства римській церкві, бо при тому столиця Св. Петра Апостола завжди «була і є зараз». Далі автор звернувся із закликом до «милого читання» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 583).

Перед першим підрозділом основного тексту, Гербест обґрунтовує першість Апостольської Столиці, яка виводиться через Св. Петра, що отримав «ключі» від неї. Саме з цієї «причини» всім наступним римським єпископам Св. Отці давали найперше місце, а саме: для катедри Св. Апостола Петра («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 585).

Дотримуючись проголошеної мети, всі вісім підрозділів основної частини викладають історію вселенських синодів. Перший – Нікейського (325) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 585), другий – Константинопольського (381) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 586–587), третій – Єфеського (не датує) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 587), четвертий – Халкедонського (451) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 587–588), п'ятий – Константинопольського (553) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 588–589), шостий – Константинопольського (681) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 589–591), сьомий – другого Нікейського (789) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 591–592) і восьмий – Константинопольського (869) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 592–594). Коротка історія кожного синоду прокоментована, найбільше – восьмого, особливо і докладно коментується післясинодовий період.

Автор звертається до витоків християнства на Русі: за час семирічного правління патріарха Ігнатія, який мав послухенство папи, «Християнська Русь» прийняла у 875 р. віру з рук імператора Василя. За ним пішов патріарх Фотій, але він відірвав греків від римської церкви. За це пізніше греки заплатили турецькою неволею. Руський князь Володимир, одружившись на сестрі цісаря Василя, взяв віру в Константинополі в 990 р.

«Наші» ж поляки прийняли одразу римську віру (частково – в 918 р., повністю – в 965 р.) («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 593).

У XI і XII ст. продовжувалась взаємна боротьба, головню через тлумачення походження Св. Духа. Не бракувало й спроб повернутися до унії. Так, у 1145 р. вірменський патріарх офірував послушенство папі Євгенію і почав писатися католиком, у 1181 р. це було повторено.

Надалі Гербест знову вдається до історії синодів: Латеранського 1215 р. та Лугдунського 1274 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 594). З плином часу наступ турків зростає (аж до XIV ст.). Властиво, параграфи восьмого підрозділу розкривають шлях греків до турецької неволі.

У шостому підрозділі («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 595–596) автор дійшов до Флорентійського синоду 1438 р., на який прибули греки: імператор Іоанн Пелеолог з патріархом Йосифом. За винятком єпископа Марка Ефеського, всі греки прийняли формулу походження Св. Духа «від Сина» і визнали зверхність папи над всією вселенською церквою. Головне ж, на думку автора, православні «з милої згоди» пристали до Римської церкви. Однак все зіпсували самі греки, які воліли над собою не папу, а «турка».

Тут Б. Гербест знову звертається до теми вірмен, які також у Флоренції прийняли єдність. І вірмени, і «милі наші Руснаки» мали б разом «триматися з нами, ніж з неприятелями єдності». Тут автор якось обминає дражливе питання про те, чи вірмени трималися флорентійської єдності («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 596).

Зрозумілою є прихильна характеристика київського митрополита Ізидора, якого він називає «святим» та вченим «грецького різновиду». «Нашу» Русь з Москвою він впевнено вів до церковної унії (1440). Тут автор чітко розділяє московську і київську церкви. Русь таки пристала до унії, а король Владислав у 1443 р. надав всілякі вольності руському духовенству, урівнявши його в правах з Римською церквою. Цікаво, що Б. Гербест покликається на згаданий привілей 1443 р., облятований у міських актах Львова в 1537 р. («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 596).

Сьомий сюжет акцентує відступництво греків за правління турецького цісаря Магомета Другого, коли він захопив у 1452 р.

Константинополь, що спричинило вбивство імператора Костянтина. Тут автор вдається до іронії: «Гей! Пишна незгода, до чого ж ти і тих греків привела!». Від того часу турки затверджували патріархів, усіх з ченців, а зараз одночасно мають аж трьох «живих» (причому, це за період від прийняття поправленого календаря!), що є порушенням євангельської заповіді про «одного пастиря», тому це протидіє згоді («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 596–597).

Коротке «Закінчення» твору («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 597) містить уявлення про те, що коли Господь Бог в ласці карав євреїв, даючи їм пророків. Але зараз вони пророків не мають, що є вислідом Божого гніву. Сказане стосується також греків, а з ними й Русі, яким Бог все повіднімав. Відтак вони не мають ані пам'яті, аби вміти «Отче наш» і «Вірую в Бога», ані розуму, аби бачити «спасенні» речі, ані доброї волі, щоб добре жити. З погляду святих сакраментів, «забивають» душі малих дітей, не мають єпископського миропомазання, ані знання про те, чим є правдиве розгрішення, при Божому тілі допускають бальвохвальство, в одруженнях допускають явного чужоложства. Назагал, мають такий характер, «що не питай» і т.д.

Прикінцевий «Регестрик» («Wiary kościoła rzymskiego», 1882, стб. 597–599) уміщує поклики на ухвали вселенських соборів, а також удокладнює дати з історії християнства під турецьким пануванням. Серед них кілька стосується вірмен і русинів. Так, наприклад, вірмени «блудять» від четвертого синоду (451), віддавали послушенство папам в 1145 і 1181 рр., унію ж вчинили в 1439 р. «Руснаки» приступили до віри під послушенством в 875 р. і під непослушенством у 990 р., церковну унію прийняли в 1440 р.

Зазначимо, що назагал твір Б. Гербеста написаний у достатньо спокійному форматі. Так, свої емоції автор майже не виявляє. Привертає увагу те, що Гербест виявив обізнаність з історією вселенських синодів, які він, звісно, трактує в католицькому дусі. Головна теза автора про розкольництво греків, яка проходить червоною ниткою через весь текст, не була новою для католицької візії історії християнства (Stradomski, 2003, s. 228–231).

Увага до православної Русі також не була новою. Повернення католиків до цієї теми в 1586 р. також зрозуміле, адже відбулося примирення протистояння, викликане календарною реформою; у першій половині 80-х рр. відбулися контакти патрона православ-

них князя В.-К. Острозького з католиками, предметом яких була унія церков, але вони не мали наслідків. Зрештою, католики зневірилися в латинізації православної Московії.

Помічаємо лише кілька прикладів нищівної критики Б. Гербестом «русинської» віри. Найважливіше, що вони аж ніяк не домінують у творі, а в порівнянні з критичними закидами Петра Скарги (твір 1577 р.), мають вигляд цілком пом'якшеного ставлення до русинів.

Як і твір «Wypisanie drogi» (1566), «Засади віри римської церкви та історія грецької неволі: для єдності» звернений до львівських вірмен. Він також містить антиєврейські сюжети, що споріднює його з попереднім твором. Це помітив пізніше Г. Смотрицький, який нарікає, що в книгах «гербестів» і «скарг» руський народ уподібнений юдеям, – ідеться про твердження, поширене в інших латинських текстах тієї доби.

На нашу думку, категоричні оцінки твору, висловлені в історіографії, не мають значних підстав. Так, М. Грушевський уважав, що в порівнянні з П. Скаргою, Б. Гербест розвинув свої ідеї більш «різко й оголено» (Грушевський, 1995, с. 63), що насправді є перебільшенням. Сучасний дослідник В. Зема вважає, що твір Гербеста відтворює риторику упереджень і зверхності, яку плекав у своїх творах ще на початку XVI ст. Ян Сакран із Освенцима. Подаючи короткі повідомлення про вселенські собори, автор представив історію православної церкви як низку зрад, ересей та відступництва східних патріархів від Риму. При цьому автор вдається до риторичних прийомів: ампліфікації – нагромадження повторюваних доказів, а також дилатації – багаторазового повторення того ж значення за допомогою різних образів, мотивів і засобів. Полеміку Гербеста В. Зема розглядає у контексті руху конциліяризму, тобто, апелювання (і повернення) до абсолютної ролі вселенських синодів у питанні єдності церков (Зема, 2020, с. 214).

Прикметно, якщо на перший твір Б. Гербеста православні відреагували вкрай слабо, то на твір 1586 р. автор отримав розгорнуту (головне, видану друком) відповідь. Вона належить острозьким книжникам, які робили свої перші кроки у заснованій близько 1572 р. Острозькій академії. Із організацією книговидання, відповідь православних стала публічною.

Уважається, що саме твір Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного», виданий в 1587 р., містив спеціальну відповідь Б. Гербесту (Смотрицький, 2005). У другій передмові твору автор говорить про посилення католицької пропаганди серед православних. У середовищі католиків виокремлювався, зрозуміло, Б. Гербест, який нехтував правдою. Автор закидає Гербестові, що він викривлено тлумачить деякі слова Христа і апостолів, свідчення «багатьох» істориків і вселенських соборів, вивищує римських пап на противагу патріархів, яких представляє еретиками. Виступивши проти примату та непогрішимості пап, Г. Смотрицький вважає їх грішниками і навіть відступниками. Твір містить також вчення про колегіальність і одноосібність духовної влади у католицькій і православній церквах, надаючи перевагу першій zasadі. При цьому він обґрунтовує свою думку біблійними текстами, зокрема, словами Христа. Насправді, Христовою церквою повинні управляти декілька намісників-апостолів. Твір уміщує заклик до вірності Східній церкві. Власне, вірність вірі і є «ключем царства небесного», який відкриває дорогу до вічного життя. Назагал, православний автор піддав аналізу не увесь твір Б. Гербеста, а лише декілька положень, висловлених ним початку і в кінці твору.

У другій частині твору Г. Смотрицький піддав критиці календарну реформу папи Григорія XIII. Назагал, автор з почуттям гумору витлумачує відмінності між Східною і Західною церквами, використовує набір аргументів, відомих в антилатинській полеміці: легенду про «папісу», тлумачення імені папи Григорія числом «666», тобто, знаком диявола та ін.

Твір Г. Смотрицького оцінений в історіографії по-різному. Так, М. Грушевський назвав видання «памфлетом» (або «трактатцем»), який дав справжній початок новій українській літературі. Однак твір мав «дефекти» (наприклад, важкувату, засмічену полонізмами форму викладу). Фактично, не була виваженою та стрункою й «архітектоніка» твору: власне, з більшістю «засад» твору Б. Гербеста автор не полемізував, давши дуже коротку відповідь. На думку М. Грушевського, Г. Смотрицький «ключу царства небесного», який у трактуванні Б. Гербеста означав католицьку доктрину про примат папи (ключі царства одержані апостолом Петром і передані його наступникам), протиставив «нерішимий узел» зав'язаної Христом істотність дійсної правовірної християн-

ської церкви. При цьому він апелює до іншої євангельської засади, якою Христос обіцяє, що він буде там, де будуть «два або три зібрані в ім'я його». Відтак, Христос нікому одному не обіцяв владу в церкві. Відповідно, церква отримала п'ятьох головних єпископів, лише один із них був папою, який фактично узурпував владу. Папське величання противиться євангельському духові. Щодо неволі патріархів під турками як знак Божого гніву, Г. Смотрицький відповів прикладами Лазаря, а також карами ізраїльському народові (Грушевський, 1995, с. 63–73).

Дослідники зазначають, що острозькі книжники апелювали до творів неоплатонічного характеру. Наприклад, Г. Смотрицький у «Ключі царства небесного» закликав прислухатися до «світільників великих» і «стовпів церковних, учителів грецьких» Василя Великого, Григорія Богослова, Йоана Золотоустого, Афанасія, Кирила, Йоана Дамаскина та інших, підкреслюючи, що саме від грецьких богословів увесь світ має мудрість, без якої Рим нічого не знає. Відтак підкреслено рецепцію православного традиціоналізму в українській богословській думці (Кралуок, Пасічник, & Якубович, 2014, с. 273).

Цікаву характеристику відповіді Г. Смотрицького подав В. Зема, який виокремив апелювання Смотрицького до непорочної *нареченої* та *матері* – єдиної церкви, яка невідступно дотримується вчення грецьких отців. Таким чином, автор одним із перших розвивав топос Східної церкви як матері для православної Русі. Послугуючись антропологічною метафориною, Смотрицький зіставляє католицьку церкву з безносим обличчям (Зема, 2020, с. 214–215).

Висновки. Полемічний твір Б. Гербеста посідає важливе місце в католицько-православній (польсько-руській) полеміці. Виданий через двадцять років після першого твору автора і через дев'ять років після резонансного твору П. Скарги «Про єдність Церкви Божої під одним пастирем», він входить до тріади перших друкованих полемічних творів польських католиків, спрямованих до православних. У них піднімалося питання єдності церков, яке в цю добу витлумачувалося радше як інкорпорація православ'я в лоно католицизму, і Гербест у цьому не становив виняток. Безумовною заслугою твору є повернення полеміки в річище історії вселенських синодів, апелювання до флорентійської традиції та ін.

На відміну від твору Скарги, праця Гербеста мала спокійну і глибше не розвинену характеристику «руської віри». Однак Східну церкву він характеризує в цілому у вкрай негативних барвах. Навряд чи цей твір вплинув на православних, радше навпаки. Адже в спосіб визнання своїх помилок і приєднання до латинських засад віри, без урахування прагнень православних, досягнути єдності було неможливо. Це показав твір острозького книжника Г. Смотрицького «Ключ царства небесного».

Джерела та література

- Бризганов, А.** (1999). Бэнедыкт Гербест. Паходжанне веры рымскага капцэлу... *Наша вера*, 3 (9). Взято с <https://media.catholic.by/nv/n9/art12.htm>.
- Грушевський, М.** (1995). *Історія української літератури. Т. V (2): Перше відродження (1580–1610 рр.)* (с. 60–84). Київ: «Либідь».
- Зема, В.** (2020). *Київська митрополія перед викликами Ренесансу та Реформації*. Київ: Критика.
- Кралуок, П.М., Пасічник, І.Д., & Якубович, М.М.** (2014). *Острозька академія в філософській культурі України*. Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія».
- Смотрицький, Г.** (2005). *Ключ царства небесного*. В.М. Мойсієнко & В.В. Німчук (Упоряд.). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка.
- Тимошенко, Л., & Тимошенко, М.** (2019). Полемічний твір Бенедикта Гербеста «Wypisanie drogi» (1566) та відповідь на нього православних. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XXI*, 388–410. Дрогобич: Посвіт.
- Тимошенко, М.** (2009). Контрреформаційна діяльність і творча спадщина Бенедикта Гербеста в польській історіографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XIII*, 184–192. Дрогобич: Коло.
- Тимошенко, М.** (2011). Контрреформаційна діяльність Бенедикта Гербеста в українській і російській історіографіях. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XIV–XV*, 81–94. Дрогобич: Коло.
- Michalowska, T.** (Red.). (2002). *Słownik literatury staropolskiej. Sredniowiecze. Renesans. Barok*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich.
- Stradomski, J.** (2003). *Spory o «wiarę grecką» w dawnej Rzeczypospolitej*. Kraków: Wydawnictwo «Scriptum».
- Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla iedności. Z kościelnej dłuższej historiey, dla Rusi nawrocenia pisaney, wypisał to x. Benedykt Herbst, societatis Iesu kaplan, za starszych swoich

rozwoleń. (1882). *Памятники полемической литературы в Западной Руси* (Кн. 2, стб. 613–632). Петербург: Типогр. А.М. Котомина и К. (Русская историческая библиотека, т. VII).

References

- Brizganov, A.** (1999). Benedykt Gerbest. Pakhodzhanne very rymyskaga kastsyolu... [Benedict Herbest. The origin of the faith of the Roman church...]. *Nasha vera – Our faith*, 3 (9). Retrieved from <https://media.catholic.by/nv/n9/art12.htm> [in Belarusian].
- Hrushevskiy, M.** (1995). *Istoriia ukrainskoi literatury. T. V (2): Pershe vidrodzhennia (1580–1610 rr.) [History of Ukrainian literature. Vol. V (2): The first revival (1580–1610)]*. (pp. 60–84). Kyiv: «Lybid» [in Ukrainian].
- Zema, V.** (2020). *Kyivska mytropoliia pered vyklykamy Renesansu ta Reformatsii [The Kyivan Metropolitanate and the Challenges of the Renaissance and Reformation]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Kraliuk, P.M., Pasichnyk, I.D., & Yakubovych, M.M.** (2014). *Ostrozka akademiia v filosofskii kulturi Ukrainy [Ostroh Academy in the philosophical culture of Ukraine]*. Ostrog: Ostroh Academy National University Publishing House [in Ukrainian].
- Smotrytskyi, H.** (2005). *Kliuch tsarstva nebesnoho [The key to the kingdom of heaven]*. V.M. Moisiienko & V.V. Nimchuk (Comps.). Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L., & Tymoshenko, M.** (2019). Polemichniy tvir Benedykta Herbesta «Wypisanie drogi» (1566) ta vidpovid na noho pravoslavnykh [Benedict Herbest's polemical work "Wypisanie drogi" (1566) and the Orthodox response to it]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XXI, 388–410. Drohobych [in Ukrainian].
- Tymoshenko, M.** (2009). Kontreformatsiina diialnist i tvorcha spadshchyna Benedykta Herbesta v polskii istoriografii [Counter-Reformation activity and creative heritage of Benedict Herbest in Polish historiography]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XIII, 184–192. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Tymoshenko, M.** (2011). Kontreformatsiina diialnist Benedykta Herbesta v ukrainskii i rosiiskii istoriografiakh [Counter-Reformation activities of Benedict Herbest in Ukrainian and Russian historiographies]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XIV–XV, 81–94. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Michalowska, T.** (Ed.). (2002). *Słownik literatury staropolskiej. Sredniowiecze. Renesans. Barok [Dictionary of Old Polish Literature. Middle Ages. Renaissance. Barok]*. Wrocław – Warsaw – Kraków: The Ossoliński National Institute [in Polish].

Stradomski, J. (2003). *Spory o «wiarę grecką» w dawnej Rzeczypospolitej [Disputes over the "Greek faith" in the former Polish-Lithuanian Commonwealth]*. Kraków: "Scriptum" Publishing House [in Polish].

Wiary kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia: dla iedności. Z kościelnej dłuższej historyey, dla Rusi nawrocenia pisaney, wypisał to x. Benedykt Herbest, societatis Iesu kapłan, za starszych swoich pozwoleniem [The faith of the Roman Church is based on the Greek history of slavery: for injustice. Longer histories of the church, written conversions for Russia, were written by Fr. Benedict Herbest, priest societatis Iesu, with his permission from the elderly]. (1882). *Pamyatniki polemicheskoy literatury v Zapadnoy Rusi – Monuments of polemical literature in Western Russia* (Vol. 2, stb. 613–632). Petersburg: Printing house A.M. Kotomina and K. (Russian Historical Library; Vol. VII) [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 28.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 28.03.2022 р.*

УДК 930(477+438)"18/19"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254460

Світлана Біла

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Бібліографічний опис статті: Біла, С. (2022). Унійна діяльність луцького єпископа Діонізія Жабокрицького в українській та польській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 65–82. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254460>.

УНІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУЦЬКОГО ЄПИСКОПА ДІОНІЗІЯ ЖАБОКРИЦЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати науковий добробок української та польської історіографії другої половини XIX – початку XX ст. з дослідження проблеми унійної діяльності луцького єпископа Діонізія Жабокрицького. **Методологія дослідження** передбачає застосування методів історіографічного аналізу, порівняння та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що з'ясовано змістове і концептуальне наповнення праць українських та польських науковців вказаного періоду про унійну діяльність луцького єпископа Діонізія Жабокрицького, показано їхні здобутки та хиби, зумовлені конфесійним підходом і позитивістською методологією. **Висновки.** Найбільшою заслугою українських істориків православного історіографічного спрямування другої половини XIX – початку XX ст., особливо представників Київської церковно-історичної школи, було віднайдення і опрацювання значної кількості джерел і складання ретельної біографії

© Світлана Біла, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

луцького єпископа Діонізія Жабокрицького. Цінність їхніх праць полягає не у висуванні нових концепцій (оскільки науковці так і не змогли позбавитися від концепту «зради» єпископа руській спільноті), а в намаганні доволі ретельно простежити всі фактологічні деталі складної та контроверсійної діяльності луцького єпископа. Слід віддати належне, що дослідники докладно проаналізували об'єктивні причини унійної конверсії єпископа, досліджуючи навіть його внутрішній світ, прагнення, переживання, страхи. Історики ретельно описали непрості відносини єпископа з королівською владою, православною й уніатською ієрархією, світським та чернечим духовенством, волинською шляхтою і найближчими родичами. Саме неможливість віднайти порозуміння з православними у справі висвячення стало, на переконання більшості дослідників, основною причиною переходу Жабокрицького до унії. Об'єктивними є висновки авторів, що у поширенні унійної конфесії єпископ застосовував різні методи: не тільки примус і адміністративний тиск, але й переконання та заохочення. Праці польських науковців грішать більшою фрагментарністю. Проте і вони опублікували окремі документи, детально проаналізували об'єктивні та суб'єктивні передумови рішення Діонізія Жабокрицького перейти до унії і поширювати нову конфесію у Луцькій єпархії. Обґрунтованими є висновки польських вчених про складні внутрішні переживання та перманентні поневіряння діяча, доволі недовготривале поліпшення становища ієрарха після здійснення конверсії та вплив на подальшу його долю несприятливих обставин періоду Північної війни і втручання Московського царства у внутрішні справи Речі Посполитої.

Ключові слова: історіографія; унієзнавство; унійні процеси; Луцько-Острозька єпархія.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

To cite this article: Bila, S. (2022). Uniina diialnist lutskoho yepyskopa Dioniziiia Zhabokrytskoho v ukrainskii ta polskii istoriohrafii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Union Activities of the Bishop of Lutsk Dionysis

Zhabokrytsky in Ukrainian and Polish historiography of the second half of the XIX – early XX centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 65–82. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254460> [in Ukrainian].*

UNION ACTIVITIES OF THE BISHOP OF LUTSK DIONYSIUS ZHABOKRYTSKY IN UKRAINIAN AND POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES

Summary. The purpose of the article is to analyze the scientific achievements of Ukrainian and Polish historiography of the second half of the XIX – early XX centuries. The study of the problem of union activity of Lutsk Bishop Dionysius Zhabokrytsky. The research methodology involves the methods of historiographical analysis, comparison and synthesis. The scientific novelty is the conceptual content of the works of Ukrainian and Polish scholars of this period on the union activities of Lutsk Bishop Dionysius Zhabokrytsky, their achievements and shortcomings due to the confessional approach and positivist methodology. Conclusions. The greatest merit of Ukrainian historians of Orthodox historiography in the second half of the XIX – early XX century, especially representatives of the Kyiv Church History School, was finding and processing a large number of sources and compiling a thorough biography of Lutsk Bishop Dionysius Zhabokrytsky. The value of their work lies not in putting forward new concepts (because scholars have not been able to get rid of the concept of "betrayal" of the bishop to the Russian community) as an attempt to trace in detail all the factual details of complex and controversial activities of the bishop of Lutsk. It should be noted that researchers have analyzed in detail the objective reasons for the union conversion of the bishop, examining even his inner world, desires, experiences, fears. Historians have carefully described the bishop's difficult relationship with the royal authorities, the Orthodox and Uniate hierarchies, the secular and monastic clergy, the Volyn nobility and close relatives. According to most researchers, the impossibility of finding an understanding with the Orthodox in the matter of ordination was the main reason for Zhabokrytsky's transition to the union. The authors' conclusions are objective, that the bishop used various methods in spread

ding the union denomination – not only coercion and administrative pressure but also persuasion and encouragement. The works of Polish scholars are more fragmentary. However, they also published separate documents and analyzed the objective and subjective preconditions of Dionysius Zhabokrytsky's decision to join the union and spread a new denomination in the Lutsk diocese. The conclusions of Polish scholars about the complex internal experiences and permanent exile of the figure, the short-lived improvement of the hierarch's position after the conversion and the influence of the unfavourable circumstances of the Great Northern War and the Moscow Kingdom's interference in the internal affairs of the Commonwealth are well-founded.

Key words: *historiography; union studies; union processes; Lutsk-Ostroh diocese.*

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід в українській освіті та науці на перший план висуває потреби вивчення ролі особистісного фактора в тих чи тих процесах, дослідження політичної, суспільної, культурної, релігійної історії має відбуватися через призму дослідження життя і діяльності людини. Утвердження унії у Луцькій єпархії на Волині наприкінці XVII – на початку XVIII ст. і роль у цьому процесі єпископа Діонізія Жабокрицького є одним з найменш вивчених питань у сучасному унієзнавстві, зокрема, і в історіографічній царині. Особливо детального аналізу потребують праці другої половини XIX – початку XX ст., котрі, попри конфесійну заангажованість, містять значний фактологічний матеріал, обґрунтований документально.

Аналіз досліджень та публікацій. Певні аспекти цієї проблеми розглядалися в історіографічних частинах праць Г. Крижановського (Крыжановский, 1899), Л. Баженова (1993; 1995), М. Довбищенка (2001) та історіографічних розвідках О. Булиги (2000), С. Білої (2001; 2006; 2009; 2017). Однак варто відзначити, що спеціальних історіографічних досліджень, присвячених аналізу праць про особистість Діонізія Жабокрицького та значення його унійної діяльності в Україні немає. Вказані науковці аналізували переважно церковно-історичну літературу з проблеми становища православної церкви і поширення унійних процесів у Луцько-Острозькій єпархії. Так, авторка цієї статті відзначила, що трактування учених XIX – початку XX ст. ролі церковної ієрархії в унійних процесах ґрунтується конфесійним підходом та тенденцій-

ністю (Біла, 2009, с. 25). Однак волинськими краєзнавцями та представниками Київської церковно-історичної школи був зібраний чималий наративний матеріал про обставини унієзації єпархії і передумови конверсії луцького єпископа Діонізія Жабокрицького (Біла, 2009, с. 25). Натомість більш об'єктивніше, із залученням джерел з римських архівів та нових методологічних підходів, висвітлена унійна діяльність Діонізія Жабокрицького у праці діаспорного історика о. М. Марусина (Біла, 2017, с. 10–11).

Метою нашої статті є проаналізувати науковий доробок української та польської історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з дослідження проблеми унійної діяльності луцького єпископа Діонізія Жабокрицького.

Виклад матеріалу. Перші детальні дослідження про унійну діяльність луцького єпископа Діонізія Жабокрицького розпочалися в Російській імперії у другій половині ХІХ ст., оскільки саме тоді публікувалася значна кількість джерельних матеріалів з історії церкви Правобережжя та Волині. Царський уряд каталізував археографічні та наративні дослідження з огляду на те, що необхідно було обґрунтувати легітимність ліквідації уніатської церкви в цьому регіоні та потребу повернення до православ'я (Біла, 2001, с. 156).

У яскраво вираженому проправославному річищі висвітлював окреслену проблему відомий київський історик В. Антонович (Ульяновський, 1997а, с. 296–299). Дослідник намагався проаналізувати об'єктивні обставини, які спричинили перехід до унії ієрарха, котрий був останньою надією православної спільноти у Луцькій Єпархії (Антонович, 1900). На погляд науковця, новообраний єпископ Діонізія Жабокрицький протягом 1695–1702 рр. намагався залишатися у православ'ї, навіть незважаючи на прохання польських королів Яна Собеського та Августа ІІ (Антонович, 1900, с. 125). Єпископ вів таємні переговори з російським резидентом Судейкіним і шукав за його посередництвом захисту для православної церкви у Луцько-Острозькій єпархії (Антонович, 1900, с. 125). Безпосередніми причинами погодження Д. Жабокрицького прийняти унію, на думку історика, були неможливість легітимно отримати єпископський сан, невизнання його київською православною ієрархією, постійний тиск на владу з боку львівського унійного єпископа Йосифа Шумлян-

ського (Антонович, 1900, с. 126). На основі детального аналізу документів В. Антонович відзначив, що після прийняття унійної конфесії у 1702 р. становище ієрарха кардинально змінилось. Діонізій Жабокрицький, згідно з королівським універсалом, контролював монастирі та церкви у королівщинах, а уніатська ієрархія передала під юрисдикцію єпископа уніатські церкви і маєтності Київського воєводства. Частина проунійно налаштованої шляхти наказувала священникам, міщанам та селянам підпорядковуватися владі єпископа, якого перед тим ганьбила (Антонович, 1900, с. 127).

Справедливими є зауваги науковця, що становище Діонізія Жабокрицького не було стійким, у період перебування російських військ на Волині православна шляхта зважилась на відкритий спротив проти уніатів та єпископа, який зрадив їхні сподівання і переконання. Жабокрицький змушений був утекти до Угорщини, а після повернення на Волинь (1709) за допомогою православних шляхтичів був арештований і переданий російській владі (Антонович, 1900, с. 130–131).

Прикметно, що Г. Крижановський на шпальтах журналу «Киевская старина», досліджуючи передумови заслання Діонізія Жабокрицького до Соловецького монастиря, стверджував протилежне: арешт владики був спричинений не зміною віросповідання, а зв'язком ієрарха з гетьманом Іваном Мазепою та волонтаризмом представників родини Жабокрицьких (Крыжановский, 1904).

У руслі кращих традицій, історіографії православного спрямування, позитивізму та комплексного документалізму створювали свої дослідження представники Київської церковно-історичної школи, до якої передовсім належала академічна спільнота Київської Духовної Академії (Ульяновський, 1997b).

Професор Академії М. Петров намагався дослідити перипетії отримання єпископського сану Діонізієм Жабокрицьким та піддав гострій критиці «жорстокого гонителя православ'я» Й. Шумлянського, котрий перманентно цькував номінанта (Петров, 1868). У розвідці про Крем'янецьке православне братство вчений навів маловідомі факти про діяльність Діонізія Жабокрицького на користь православної конфесії (Петров, 1887).

Інший професор Київської Духовної Академії Федір Тітов акцентував на декількох причинах, що спричинили перехід Діонізія Жабокрицького до унійної конфесії, а саме на одіозній про-унійній діяльності львівського єпископа Йосифа Шумлянського та уніатської ієрархії. Власне, уніати обіцяли владиці всезагальне визнання і безперешкодне отримання єпископського сану (Тітов, 1905, с. 192).

Найбільш вагомий внесок у вивчення діяльності луцького єпископа зробив учень Ф. Тітова абсолювент Київської Духовної академії С. Курганович (Курганович, 1914). Прикметно, що монографія побудована на значній кількості не тільки опублікованих, але й архівних джерел. Науковець дослідив розпорядження адміністративного характеру Діонізія Жабокрицького, які мали за мету поліпшити становище православних у Луцько-Острозькій єпархії.

Історик намагався об'єктивно та детально проаналізувати передумови погіршення становища луцького єпископа на початку XVIII ст. як основних причин його переходу до унії. Учений підкреслив, що вагомим чинником конверсії Жабокрицького був остаточний перехід у 1700 р. до унійного віросповідання львівського єпископа Йосифа Шумлянського (1700). С. Курганович акцентує, що львівський ієрарх у цей період перманентно розповсюджував інформацію про те, що луцький єпископ порушив церковні канони та є фактично самозванцем. Справедливими є зауваги науковця про те, що ставлення нового короля до Діонізія Жабокрицького як православного церковного діяча теж не було толерантним. Август II розпорядився притягнути луцького єпископа до судової установи через нелегітимне отримання королівських дозволів на юрисдикцію Овруцьким та Гойським монастирями, а також селом Курозваним. Дослідник відзначив, що не менш вагоме значення у конверсії єпископа, мав той чинник, що православні не визнавали висвячення Жабокрицького Йосифом Стойкою. Ще однією важливою причиною, що підштовхувала Жабокрицького шукати захисту в уніатів, були, на погляд науковця, загострені давні конфлікти ієрарха з окремими представниками родини. Саме родичі поширювали інформацію, що єпископ намовляв козаків під командуванням Палія до повстання проти поляків (Курганович, 1914, с. 53–65).

С. Курганович першим в тогочасному науковому дискурсі з'ясував обставини конверсії Жабокрицького. Він підкреслив, що цей акт був здійснений на початку січня 1702 р. у місті Володимир-Волинський і фактично означав утвердження унійної конфесії у всій Луцько-Острозькій єпархії. Під час церемонії був присутній унійний митрополит Лев Заленський. Саме він повідомив Римську курію про ці події та висловив прохання, визнати Діонізія Жабокрицького легітимним унійним єпископом. Незабаром папа Климент надіслав формальний дозвіл. 9 квітня 1702 р. Лев Заленський, тільки після проведення певних процесуальних дій щодо аналізу становища Луцько-Острозької єпархії і дослідження особистості Жабокрицького, визнав його як єпископа (Курганович, 1914, с. 212–218).

Доволі об'єктивними є зауваги С. Кургановича щодо методів поширення унії у єпархії: агітація і пропаганда, візитації церков та монастирів. Однак, на думку історика, ці методи не були дієвими і поширення унії в єпархії проходило надто повільно. Відтак Жабокрицький вдався до інших методів – примусу та адміністративного тиску, зокрема відлучення священників від церкви, позбавлення маєтків, переслідування опозиційних духовних осіб. Однак, варто відзначити, що науковець не описав жодного випадку відкритого примушування єпископом духовенство здійснювати конверсію. Загалом, на переконання науковця, у Луцько-Острозькій єпархії не було достатньо підготовленого ґрунту до утвердження нової унійної конфесії. Тому Жабокрицький розгорнув чималу діяльність з метою поширення унії у єпархії. Незначний опір унії був у більшості волинських монастирів, оскільки чернецтво так званих королівщин підлягало юрисдикції єпископа і не характеризувалося релігійним фанатизмом. Виняток становили Почаївський, Четвертинський, Загорівський монастирі (Курганович, 1914, с. 212–228). Дієву допомогу ієрарху в поширенні унійної конфесії надавали шляхтичі, які почасти у своїх маєтностях змушували священників та селян швидше здійснити конверсію (Курганович, 1914, с. 220–228). На основі ретельного аналізу історичних документів С. Курганович описав випадки, коли окремі шляхтичі та члени церковних братств відкрито виступали проти унійної діяльності єпископа (Курганович, 1914, с. 229–231).

Доволі контроверсійною є прикінцева характеристика автором унійної діяльності Діонізія Жабокрицького. З одного боку, науковець не зміг уникнути конфесійного підходу та стереотипів історіографії православного спрямування про «зраду» єпископа інтересам руської спільноти. З іншого, С. Курганович акцентував, що Жабокрицький був, безперечно, видатним історичним діячем, який значно перевершував сучасний соціум інтелектуальними здібностями, хоча йому були притаманні і певні пристрасті, і слабінки, властиві людям цієї доби. Характерним для монографії Кургановича є ретельний аналіз усіх доступних на той час документів, а отже, зібраний вагомий фактичний матеріал, у руслі засад позитивізму. Водночас, зауважимо, інноваційний підхід автора – аналіз внутрішнього суб'єктивного світу єпископа, об'єктивних мотивів його неоднозначної та суперечливої діяльності, більш характерний для наукового дискурсу «філософії життя» (Зашкільняк, 1999, с. 142).

Студент Київської духовної академії Василь Левицький дослідив відносини Діонізія Жабокрицького з ігуменом Почаївського монастиря і протистояння останнього з єпископом, котрий хотів запровадити там унійну конфесію (Левицький, 1916, с. 220–222).

Певний внесок у дослідження діяльності Діонізія Жабокрицького здійснили волинські-краєзнавці. У 1888–1893 рр. було надруковане зібрання розвідок з проблем церковної історії М. Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходо́в Волынской епархии» (Теодорович, 1888, 1889, 1893, 1899, 1903). Дослідник проаналізував та описав чимало витягів з документальних актів про численні конфліктні ситуації і скарги єпископа на місцевих шляхтичів, представників родини, козацтво через те, що вони грабували його власну та церковну нерухому власність, нападали навіть на селянські обійстя (Теодорович, 1888, с. 344–345, 363–374, 420–421; Теодорович, 1889, с. 477). М. Теодорович відзначив і факти опору місцевої шляхти унійним процесам у єпархії (Теодорович, 1888, с. 303–308, 341–342, 359–361, 397–398).

Кілька спеціальних досліджень (щоправда, енциклопедичного характеру) створили про луцького єпископа Діонізія Жабокрицького польські науковці другої половини XIX ст. Учені в даний період не виробили спільної думки про передумови і нас-

лідки поширення унії для української спільноти, так і для Речі Посполитої загалом (Марозава, 2001, с. 13). Натомість активно розвивали концепти про активну роль у поширенні унії єзуїтів та українських церковних ієрархів. Передовсім слід відзначити розвідку Ю. Бартошевича, котрий, без належної аргументації, стверджував, що луцький єпископ, починаючи з 1695 р., активно пропагував ідею поширення унії в єпархії. Основним поштовхом, що спричинив конверсію єпископа, на думку науковця, у 1702 р. було двоєженство ієрарха (Bartoszewicz, 1868, s. 164–165).

Й. Талько-Гринцевич у спеціальній розвідці про Жабокрицького підкреслював, що початок XVIII ст. був часом втручань Московської держави у релігійні справи Речі Посполитої. На підтвердження свої думки автор публікує документ про процес пограбування московським офіцером Яковлевим луцького єпископуніата і описує обставини арешту ієрарха (Talko-Hrynczewicz, 1892, s. 102).

Польським науковцям, зокрема Й. Роле, належить першість у написанні наукової біографії про Діонізія Жабокрицького (Rolle, 1884). Вчений акцентує, що луцький єпископ-номінант спочатку проводив активну діяльність, спрямовану на захист православ'я у Луцькій єпархії і у 1695 р. відмовився від пропозиції Яна Собеського здійснити конверсію (Rolle, 1884, s. 178). Дослідник розвиває цікаву концепцію, що рішення діяча стати православним владикою були зумовлені сімейними обставинами і нещасливим шлюбом Жабокрицького, а не корисливими мотивами. Водночас вчений не відкидає і тих фактів, які засвідчують те, що Жабокрицькому були притаманні не тільки позитивні риси, але і жадібність та меркантилізм. Останні аж ніяк не слугували на користь православної конфесії. Для підтвердження своїх поглядів, автор навів факти довготривалого протистояння Жабокрицького з Домаразьким за Овруцький монастир і прагнення єпископа бути адміністратором Київської митрополії. Ці дії єпископа, на переконання Й. Роле, викликали неприхильність до єпископа з боку православного соціуму. Вчений намагався проаналізувати і причини переходу єпископа до унії на початку XVIII ст. Серед найважливіших історик виокремив непідтримку єпископа-номінантата з боку православної ієрархії у зв'язку з проблемами висвячення і посилення унійних тенденцій у єпархії після відкритого переходу

до унії у 1700 р. львівського єпископа Й. Шумлянського. Обґрунтованими є висновки автора про те, що після здійснення конверсії становище церковного ієрарха та його особистий авторитет у Луцькій єпархії значно поліпшилися (щоправда ненадовго).

Висновки. Найбільшою заслугою українських істориків православного історіографічного спрямування другої половини ХІХ – початку ХХ ст., особливо представників Київської церковно-історичної школи, було віднайдення і опрацювання значної кількості джерел і складання ретельної біографії луцького єпископа Діонізія Жабокрицького. Цінність їхніх праць полягає не у висуванні нових концепцій (оскільки науковці так і не змогли позбавитись від концепту «зради» єпископа руській спільноті) як намаганні доволі детально простежити всі фактологічні деталі складної та контроверсійної діяльності луцького єпископа. Слід віддати належне, що дослідники докладно проаналізували об'єктивні причини унійної конверсії єпископа, досліджуючи навіть його внутрішній світ, прагнення, переживання, страхи. Історики ретельно описали непрості відносини єпископа з королівською владою, православною та уніатською ієрархією, світським і чернечим духовенством, волинською шляхтою, а також найближчими родичами. Саме неможливість віднайти порозуміння з православними у справі висвячення, стало, на переконання більшості дослідників, основною причиною переходу Жабокрицького до унії. Об'єктивними є висновки авторів, що у поширенні унійної конфесії єпископ застосовував різні методи: не тільки примус та адміністративний тиск, але й переконання та заохочення.

Праці польських науковців грішать більшою фрагментарністю. Проте і вони опублікували окремі документи, детально проаналізували об'єктивні та суб'єктивні передумови рішення Діонізія Жабокрицького перейти до унії і поширювати нову конфесію у Луцькій єпархії. Обґрунтованими є висновки польських вчених про складні внутрішні переживання та перманентні поневіряння діяча, доволі недовготривале поліпшення становища ієрарха після здійснення конверсії та вплив на подальшу його долю несприятливих обставин періоду Північної війни і втручання Московського царства у внутрішні справи Речі Посполитої.

Перспективним напрямом є порівняльний аналіз теоретико-методологічних засад та якісного рівня української і польської історіографій міжвоєнного періоду про унійну діяльність луцького єпископа.

Джерела та література

- Антонович, В.** (1900). Нарис становища православної церкви на Україні від пол. XVII до к. XVIII ст. *Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв.* (с. 81–154). Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка. (Руська історична бібліотека; т. VIII).
- Баженов, Л.** (1993). *Поділля в працях дослідників-краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали.* Кам'янець-Подільський: [Б.в.].
- Баженов, Л.** (1995). *Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. Становлення. Історіографія. Біобібліографія.* Хмельницький: Доля.
- Біла, С.** (2001). Перехід Львівської, Перемиської та Луцької єпархій до унії в українській історіографії православного спрямування другої половини XIX – початку XX століття. *Проблеми гуманітарних наук: наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Історія*, 8, 156–165. Дрогобич: Вимір.
- Біла, С.** (2006). Становище православної церкви та унійні процеси у Луцько-Острозькій єпархії у працях волинських краєзнавців. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 10, 274–284. Дрогобич: Коло.
- Біла, С.** (2009). Унійні процеси в Луцько-Острозькій єпархії в історіографії другої половини XIX – початку XX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 22, 15–28.
- Біла, С.** (2017). Унійні процеси в Перемишльській, Львівській та Луцькій єпархіях у дослідженнях Мирослава Марусина. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 40, 4–14. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка.
- Булига, О.** (2000). Особливості змін юрисдикційної приналежності Почаївського монастиря (XVIII – I половина XIX ст.) у роботах дослідників православних церков. *Історія релігій в Україні: праці X-ї міжнародної наукової конференції*, Львів, 16–19 травня 2000 року (Кн. 1, с. 68–73). Львів: Логос.

- Довбищенко, М.** (2001). Уніатська церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект). *Пам'ятки. Архів Української Церкви. Т. 3 (1): Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.* (с. 7–92). Київ: Б.в.
- Зашкільняк, Л.** (1999). *Методологія історії від давнини до сучасності*. Львів: ЛДУ.
- [Крыжановский, Г.] Г. К.** (1899). Историческое и общественное значение Почаевской Лавры. *Волынские Епархиальные Ведомости* (Ч. неоф.), 14, 452–455; 15, 478–486; 16, 491–500; 17, 525–533; 18, 541–547; 19, 559–566; 23–24, 666–675; 25, 699–703; 26, 721–728; 28, 763–776; 30, 816–822; 32, 893–896.
- [Крыжановский, Г.] Г. К.** (1904). К истории ссылки Луцкого епископа Дионисия Жабокрицкого. *Киевская Старина*, 85, 1–3.
- Курганович, С.** (1914). *Дионисий Жабокрицкий, епископ Луцкий и Острожский. Историко-биографический очерк*. Киев: Тип. Акц. о-ва «Петр Барский в Киеве».
- Левицкий, В.** (1916). Игумен Иосиф Саевич и переход Почаевской Лавры в унию. *Труды Императорской Киевской Духовной Академии*, 2, 199–236.
- Марозава, С.В.** (2001). *Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады)*. Гродна: ГрДУ.
- Петров, Н.** (1868). Отрывок из акта Луцкого Ставропигиального Братства о рукоположении в епископский сан номината Луцкой епархии Дионисия Жабокрицкого. *Волынские Епархиальные Ведомости* (Ч. неоф.), 21, 637–649.
- Петров, Н.** (1887). Археологические заметки. Кременецкое православное Богоявленское братство. *Труды Киевской Духовной Академии*, 7, 412–429; 9, 122–145.
- Теодорович, Н.** (1888). *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 1: Уезды Житомирский, Новоград-Волынский, Овручский*. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры.
- Теодорович, Н.** (1889). *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 2: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский*. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры.
- Теодорович, Н.** (1893). *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 3: Уезды Кременецкий и Заславский*. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры.
- Теодорович, Н.** (1899). *Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, архео-*

- логическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. IV: Староконстантиновский уезд. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры.
- Теодорович, Н.** (1903). *Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. V: Ковельський уезд.* Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры.
- Титов, Ф.** (1905). *Русская Православная Церковь в польско-литовском государстве в XVII–XVIII вв. (1654–1795). Опыт церковно-исторического исследования. Т. I: Западная Русь в борьбе за веру и народность в XVII–XVIII вв.* Киев: Изд. С.В. Кульженко.
- Ульяновський, В.** (1997а). Релігійні переконання та історико-церковні розправи проф. Антоновича (попередні нотатки). *Син України Володимир Боніфатійович Антонович*, II, 293–311. Київ: Заповіт.
- Ульяновський, В.** (1997б). «Гретья складова» історико-церковної школи КДА (замість післямови). *Просемінарії. Медієвістика. Історія церкви, науки і культури*, 1, 134–144. Київ.
- Bartoszewicz, J.** (1868). Żabokrzycki (Dyonizy). *Encyklopedia powszechna* (Т. 28, s. 164–166). Warszawa: Wyd. S. Orgelbranda.
- [Rolle, J.] Dr. Antoni, J.** (1884). Niezszczęśliwy władca. *Opowiadania* (Ser. IV, Т. II, s. 149–221). Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Talko-Hryncewicz, J.** (1892). Biskup unicki Dyonizy Żabokrzycki. *Kwartalnik Historyczny*, VI, 101–105. Lwów.

References

- Antonovych, V.** (1900). Narys stanovyshcha pravoslavnoi tserkvy na Ukraini vid pol. XVII do k. XVIII st. [Essay on the situation of the Orthodox Church in Ukraine from the half of the XVII to the end of the XVIII century]. *Rozvidky pro tserkovni vidnosyny na Ukraini-Rusy XVI–XVIII vv. – Intelligence on church relations in Ukraine-Russia XVI – XVIII centuries* (pp. 81–154). Lviv: Published by the Shevchenko Scientific Society. (Russian Historical Library; vol. VIII) [in Ukrainian].
- Bazhenov, L.** (1993). *Podillia v pratsiakh doslidnykiv-kraieznavstv XIX–XX st.: Istoriohrafia. Biobibliohrafia. Materialy [Podillya in the works of local lore researchers of the XIX–XX centuries: Historiography. Biobibliography. Materials]*. Kamianets-Podilskyi: [N.p.] [in Ukrainian].
- Bazhenov, L.** (1995). *Istorychne kraieznavstvo Pravoberezhnoi Ukrainy XIX – na pochatku XX st. Stanovlennia. Istoriohrafia. Biobibliohrafia [Historical local lore of the Right Bank of Ukraine XIX – early XX centuries. Becoming. Historiography. Biobibliography]*. Khmelnytskyi: Dolia [in Ukrainian].

- Bila, S.** (2001). Perekhid Lvivskoi, Peremyskoi ta Lutskoi yeparkhii do unii v ukrainskii istoriografii pravoslavnoho spriamuvannia druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [The transition of the Lviv, Peremyshl and Lutsk dioceses to the union in the Ukrainian historiography of the Orthodox direction of the second half of the XIX – early XX centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: naukovy zapysky Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Istoriiia – Problems of the Humanities: Scientific Notes of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History*, 8, 156–165. Drohobych: Vymir [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2006). Stanovyshche pravoslavnoi tserkvy ta uniini protsesy u Lutsko-Ostroz'kii yeparkhii u pratsiakh volynskykh kraieznavtsiv [The position of the Orthodox Church and the union processes in the Lutsk-Ostroh diocese in the works of Volyn local historians]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, 10, 274–284. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2009). Uniini protsesy v Lutsko-Ostroz'kii yeparkhii v istoriografii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Union processes in the Lutsk-Ostroh diocese in the historiography of the second half of the XIX – early XX centuries]. *Naukovyi visnyk Volyn'skoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Volyn Lesya Ukrainka National University*, 22, 15–28 [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2017). Uniini protsesy v Peremyshl'skii, Lvivskii ta Lutskii yeparkhiiakh u doslidzhenniakh Myroslava Marusyna [Union processes in the dioceses of Przemyśl, Lviv and Lutsk in the research of Myroslav Marusyn]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriiia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History series*, 40, 4–14. Drohobych [in Ukrainian].
- Bulyha, O.** (2000). Osoblyvosti zmin yurysdyktsiinoi prynalezhnosti Pochaiv'skoho monastyria (XVIII – I polovyna XIX st.) u robotakh doslidnykiv pravoslavnykh tserkov [Peculiarities of changes in the jurisdictional affiliation of the Pochaiv Monastery (XVIII – I half of the XIX century) in the works of researchers of Orthodox churches]. *Istoriiia relihii v Ukraini: pratsi X-yi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – History of Religions in Ukraine: Proceedings of the X International Scientific Conference*, Lviv, 16–19 May, 2000 (Vol. I, pp. 68–73). Lviv: Lohos [in Ukrainian].
- Dovbyshchenko, M.** (2001). Uniatska tserkva na Volyni kintsia XVI – pershoi polovyny XVII st. (rehionalnyi, sotsialnyi ta dukhovnyi aspekt) [Uniate Church in Volhynia in the late XVI – first half of the XVII century (re-

- gional, social and spiritual aspect)]. *Pamiatky. Arkhiv Ukrainkoï Tserkvy. T. 3 (1): Dokumenty do istorii unii na Volyni i Kyivshchyni kintsia XVI – pershoï polovyny XVII st. – Monuments. Archive of the Ukrainian Church. Vol. 3 (1): Documents on the history of the union in Volyn and Kyiv region of the end of the XVI – first half of the XVII century* (pp. 7–92). Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1999). *Metodolohiia istorii vid davnyiny do suchasnosti [Methodology of history from antiquity to the present]*. Lviv: LDU [in Ukrainian].
- [Kryzhanovskiy, G.] G. K.** (1899). Istoricheskoe i obshchestvennoe znachenie Pochaevskoy Lavry [Historical and social significance of the Pochaev Lavra]. *Volynskie Eparkhialnye Vedomosti – Volyn Diocesan gazette*, 14, 452–455; 15, 478–486; 16, 491–500; 17, 525–533; 18, 541–547; 19, 559–566; 23–24, 666–675; 25, 699–703; 26, 721–728; 28, 763–776; 30, 816–822; 32, 893–896 [in Russian].
- [Kryzhanovskiy, G.] G. K.** (1904). K istorii slylki Lutskogo episkopa Dionizyi Zhabokritskogo [On the history of the exile of Lutsk Bishop Dionisy Zhabokrytsky]. *Kievskaya Starina – Kiev Antiquity*, 85, 1–3 [in Russian].
- Kurganovich, S.** (1914). *Dionisiy Zhabokritskiy, episkop Lutskiy i Ostrozhskiy. Istoriko-biograficheskiy ocherk [Ionisiy Zhabokritsky, Bishop of Lutsk and Ostroh. Historical and biographical essay]*. Kiev: Tip. Akts. o-va "Petr Barskiy v Kieve" [in Russian].
- Levitskiy, V.** (1916). Igumen Iosif Saevich i perekhod Pochaevskoy Lavry v uniyu [Abbot Iosif Saevich and the transition of the Pochayev Lavra to the union]. *Trudy Imperatorskoy Kievskoy Dukhovnoy Akademii – Imperial Kiev Theological Academy*, 2, 199–236 [in Russian].
- Marozava, S.V.** (2001). *Uniyatskaya tsarkva v etnakulturnym razvitstsi Belarusi (1596–1839 gady) [Uniate Church in the ethnocultural development of Belarus (1596-1839)]*. Grodna: GrDU [in Belarusian].
- Petrov, N.** (1868). Otryvok iz akta Lutskogo Stavropigialnogo Bratstva o rukopolozhenii v episkopskiy san nominata Lutskoy eparkhii Dionisiyi Zhabokritskogo [Excerpt from the act of the Lutsk Stavropigial Brotherhood on the ordination to the episcopal rank of the nominee of the Lutsk diocese Dionysius Zhabokritsky]. *Volynskie Eparkhialnye Vedomosti – Volyn Diocesan gazette (Part unofficial)*, 21, 637–649 [in Russian].
- Petrov, N.** (1887). Arkheologicheskie zametki. Kremenetskoe pravoslavnoe Bogoyavlenskoe bratstvo [Archaeological notes. Kremenets Orthodox Epiphany Brotherhood]. *Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii – Imperial Kiev Theological Academy*, 7, 412–429; 9, 122–145 [in Russian].
- Teodorovich, N.** (1888). *Istoriko-statisticheskoe opisaniye tserkvey i prikhodov Volynskoy eparkhii. T. 1: Uezdy Zhitomirskiy, Novograd-Volynskiy, Ov-*

ruchskiy [Historical and statistical description of the churches and parishes of the Volyn diocese. Vol. 1: Zhytomyr, Novograd-Volynsky, Ovruch districts]. Pochaev: Tipografiya Pochaevo-Uspenskoj Lavry [in Russian].

Teodorovich, N. (1889). *Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvey i prikhodov Volynskoy eparkhii. T. 2: Uezdy Rovenskiy, Ostrozhskiy i Dubenskiy [Historical and statistical description of the churches and parishes of the Volyn diocese. Vol. II: Rivne, Ostroh and Dubno districts.* Pochaev: Tipografiya Pochaevo-Uspenskoj Lavry [in Russian].

Teodorovich, N. (1893). *Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvey i prikhodov Volynskoy eparkhii. T. 3: Uezdy Kremenetskiy i Zaslavskiy [Historical and statistical description of the churches and parishes of the Volyn diocese. Vol. III: Kremenets and Zaslavl districts].* Pochaev: Tipografiya Pochaevo-Uspenskoj Lavry [in Russian].

Teodorovich, N. (1899). *Volyn v opisaniyakh gorodov, mestecek i sel v tserkovno-istoricheskom, geograficheskom, etnograficheskom, arkeologicheskom i dr. otnosheniyakh. Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvey i prikhodov Volynskoy eparkhii. T. IV: Starokonstantinovskiy uezd [Volyn in the descriptions of cities, towns and villages in church-historical, geographical, ethnographic, archeological and other relations. Historical and statistical description of the churches and parishes of the Volyn diocese. Vol. IV: Starokonstantinovskiy district].* Pochaev: Tipografiya Pochaevo-Uspenskoj Lavry [in Russian].

Teodorovich, N. (1903). *Volyn v opisaniyakh gorodov, mestecek i sel v tserkovno-istoricheskom, geograficheskom, etnograficheskom, arkeologicheskom i dr. otnosheniyakh. Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvey i prikhodov Volynskoy eparkhii. T. V: Kovelskiy uezd [Volyn in the descriptions of cities, towns and villages in church-historical, geographical, ethnographic, archeological and other relations. Historical and statistical description of the churches and parishes of the Volyn diocese. Vol. V: Kovel district].* Pochaev: Tipografiya Pochaevo-Uspenskoj Lavry [in Russian].

Titov, F. (1905). *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v polsko-litovskom gosudarstve v XVII–XVIII vv. (1654–1795). Opyt tserkovno-istoricheskogo issledovaniya. T. 1: Zapadnaya Rus v borbe za veru i narodnost v XVII–XVIII vv. [The Russian Orthodox Church in the Polish-Lithuanian state in the XVII–XVIII centuries. (1654–1795). Experience of church-historical research. Vol. 1: Western Russia in the struggle for faith and nationality in the XVII–XVIII centuries].* Kiev: Izd. S.V. Kulzhenko [in Russian].

- Ulianovskiy, V.** (1997a). Relihiini perekonannia ta istoryko-tserkovni rozpravny prof. Antonovycha (poperedni notatky) [Religious beliefs and historical and ecclesiastical massacres of prof. Antonovich (previous notes)]. *Syn Ukrainy Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych – Son of Ukraine Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych*, II, 293–311. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
- Ulianovskiy, V.** (1997b). «Tretia skladova» istoryko-tserkovnoi shkoly KDA (zamiest pisliamovy) [The "third component" of the historical and church school of the KSA (instead of the afterword)]. *Proseminarii. Mediiivistyka. Istoriia tserkvy, nauky i kultury – Proseminarium. Medieval studies. History of the church, science and culture*, 1, 134–144. Kyiv [in Ukrainian].
- Bartoszewicz, J.** (1868). Żabokrzycki (Dyonizy) [Żabokrzycki (Dyonizy)]. *Encyklopedia powszechna – Universal encyclopedia* (Vol. 28, pp. 164–166). Warszawa: Wyd. S. Orzełbranda [in Polish].
- [Rolle, J.] Dr. Antoni, J.** (1884). Nieszczęśliwy władca [The unhappy lord]. *Opowiadania – Stories* (Ser. IV, Vol. II, pp. 149–221). Warszawa: Gebethner i Wolff [in Polish].
- Talko-Hryncewicz, J.** (1892). Biskup unicki Dyonizy Żabokrzycki [Uniate bishop of Dyonizy Żabokrzycki]. *Kwartalnik Historyczny – Historical quarterly*, VI, 101–105. Lwów [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 28.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 14.03.2022 р.*

УДК 27-722.5(477.83)"1852/1920":929.5(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254466

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lesiasm77@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Ярослав ЛИСЕЙКО

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України та етнокомунікацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, 4-корпус, м. Львів, Україна, індекс 79016 (lysevko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

Бібліографічний опис статті: Смуток, Л., & Лисейко, Я. (2022).

У справі шляхетського походження священника і богослова, ректора Львівського університету о. Йосифа Комарницького (1852–1920). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 83–93. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254466>.

**У СПРАВІ ШЛЯХЕТСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
СВЯЩЕННИКА І БОГОСЛОВА, РЕКТОРА ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ о. ЙОСИФА КОМАРНИЦЬКОГО
(1852–1920)**

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати походження о. Йосифа Комарницького, українського суспільного і церковного діяча, священника, богослова, ректора Львівського університету. **Методологія** – ґрунтується на принципах історизму й використанні інструментарію для дослідження з біографістики та генеалогії. **Наукова новизна** – докладно з'ясовується такий аспект

© Леся Смуток, Ярослав Лисейко, 2022

біографії о. Йосифа Комарницького, як його походження: хто були його нащадки, до якої соціальної групи вони належали та як зуміли підтвердити своє шляхетське походження за австрійської доби.

Висновки. У результаті архівних пошуків з'ясовано, що Йосиф Комарницький був сином священника Симеона Комарницького, пароха у селі Ролів на Дрогобиччині. Дідом Йосифа був Теодор Комарницький, парох у селі Багноватому на Турківщині. Ця родина належала до родового відгалуження, що користувалося прізвиськом Сташкевич. Вони знані з кінця XVI ст. та були священниками у Задільському.

Ключові слова: Йосиф Комарницький; Комарницькі; шляхта Галичини; сертифікат шляхетства; Львівський університет; біографістика; ректори Львівського університету.

Lesia SMUTOK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lesiasm77@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-12258>

Yaroslav LYSEYKO

PhD (History), Assistant, Department of History of Ukraine and Ethno-Communications, Lviv Polytechnic National University, 5, Mytropolita Andriia Str., Building, 4, Lviv, Ukraine, postal code 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

To cite this article: Smutok, L., & Lyseyko, Ya. (2022). U spravi shliakhetskoho pokhodzhennia sviashchennyka i bohoslava, rektora Lvivskoho universytetu o. Yosyfa Komarnytskoho (1852–1920) [In the case of the noble origin of the priest and theologian, rector of Lviv University Fr. Joseph Komarnytsky (1852–1920)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 83–93. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254466> [in Ukrainian].

**IN THE CASE OF THE NOBLE ORIGIN OF THE PRIEST
AND THEOLOGIAN, RECTOR OF LVIV UNIVERSITY
Fr. JOSEPH KOMARNYTSKY (1852–1920)**

***Summary.** The purpose of the study is to find out the origin of Fr. Joseph Komarnytsky, Ukrainian public and church figure, priest, theologian, rector of Lviv University. **Methodology** is based on the principles of historicism and the use of tools for research in biography and genealogy. **Scientific novelty** – such an aspect of the biography of Fr. Joseph Komarnytsky as his origin is clarified in detail. The authors trace down his descendants, what social group they belonged to and how they managed to confirm their noble origins in the Austrian era.*

***Conclusions** as a result of archival search it was found out that Joseph Komarnytsky was the son of the priest Simeon Komarnytsky, a parish priest in the village of Roliv in Drohobych region. Joseph's grandfather was Theodore Komarnytsky, a parish priest in the village of Bahnovate in the Turka district. This family belonged to a tribal branch that used the nickname Stashkevych. They were known from the end of the 16th century and were priests in the village of Zadilske.*

***Key words:** Joseph Komarnytsky; Komarnytsky; gentry of Galicia; certificate of nobility; Lviv University; biography; rectors of Lviv University.*

Постановка проблеми. Дослідження з біографістики українських суспільних діячів XIX ст. залишається одним з пріоритетних напрямів в українській історичній науці. Адже деталі їхнього життєпису віддзеркалюють значно ширші соціальні процеси, що мали місце в тогочасному суспільстві. На сьогодні докладно вивчені біографії знакових осіб, як Іван Франко або Андрей Шептицький. Однак існувала ціла когорта української інтелігенції, урядовців, священнослужителів, умовно кажучи, другого ешелону, котрі також репрезентують верхівку українського суспільства в Галичині в складі Австро-Угорської імперії. Їхнє життя та діяльність поступово стають предметом наукових студій й у перспективі слугуватимуть матеріалом для поповнення енциклопедичних та різного роду довідкових біографічних видань. До таких діячів належав, зокрема, й отець Йосиф Комарницький, відомий для свого часу богослов та один з небагатьох ректорів Львівського університету, делегованих українською громадою. Безумовно, постать о. Йосифа

заслугує на докладніші історичні студії. У цьому випадку спробуємо з'ясувати такий аспект його біографії, як походження та соціальний статус його нащадків.

Аналіз досліджень та публікацій. Про о. Йосифа Комарницького написано не надто багато. Загалом, про нього згадували в контексті історії Львівського університету періоду австрійської доби до Першої світової війни. Зокрема, польські дослідники Фінкель та Старжинський у своїй історії університету подають коротку інформацію про ректорів та з-поміж них згадують і про о. Йосифа Комарницького (Finkel & Starzyński, 1894, s. 188). Окреме видання про історію теологічного відділу у Львівському університеті міжвоєнної доби також містить лаконічні відомості про о. Йосифа (Długosz, 1934, s. 30). У 1936 р. з'явилося видання М. Краковця про українців, котрі обіймали посаду ректорів Львівського університету й серед них подибуємо також о. Йосифа (Краковець, 1936, с. 14–15). Усі ці видання вкрай скупі на біографічні відомості та повторюються. Вони коротко інформують про те, які посади в різні часи обіймав наш герой та на якій ниві відзначився. Більш докладною є інформація, зібрана польським істориком Лехіцьким, котрий підготував біографічний нарис про о. Йосифа до Польського біографічного словника (Lechicki, 1967–1968, s. 376). Саме він подає докладнішу інформацію про його походження, вказавши на приналежність до Комарницьких Сташкевичів та назвавши батьків. На початку XXI ст. з'явилися публікації українських дослідників, присвячені науковим інституціям Львова XIX – першої половини XX ст., зокрема, з історії львівської греко-католицької семінарії та теологічного факультету львівського університету. Вони також містять лаконічні відомості про о. Йосифа Комарницького (Боднар & Глистюк, 2011, с. 639; Глистюк, 2008, с. 177–178; Матвієнко, 2013, с. 108; Матвієнко, 2012, с. 33, 35, 45, 56, 62, 71, 73, 76, 93, 97, 103–105). Загалом, уведені до наукового обігу відомості про о. Йосифа Комарницького недостатньо повно відображають наявний джерельний матеріал та можуть бути суттєво розширені і поглиблені, у т.ч. і в контексті походження о. Йосифа.

Мета дослідження. З'ясувати походження о. Йосифа Комарницького, українського суспільного і церковного діяча, священника, богослова, ректора Львівського університету.

Виклад основного матеріалу. Отець Йосиф Комарницький належав до церковної та інтелектуальної еліти русько-українського суспільства австро-угорської доби. Виходець із середовища шляхти, що пов'язала своє життя зі служінням на церковній ниві, він уособлював те середовище українства, котре намагалося посісти значиме становище в тогочасному суспільстві Австро-Угорської імперії, залишаючись лояльним до політичних реалій й уникаючи відвертої маніфестації своєї української ідентичності. Йосиф Комарницький досягнув чимало як для сина парафіяльного священника. Закінчивши дрогобицьку гімназію, він згодом продовжив здобувати освіту на теологічному факультеті у Віденському університеті та в Перемишльській духовній семінарії. У 1878 р., вступивши до Августинеуму у Відні, він у 1880 р. здобув ступінь доктора теології. У подальшому отець Йосиф опинився в найближчому оточенні митрополита Йосифа Сембратовича та супроводжував його у подорожах до Риму, Єрусалиму, Єгипту, Греції і Туреччини. Повернувшись до Галичини, отець Йосиф долучився до викладання на теологічному факультеті Львівського університету (1885–1891). Одночасно він у 1887–1893 рр. займався редагуванням часопису «Душпастир», а перед тим активно дописував до часопису «Руський Сіон» (1883–1887). При підтримці митрополита Сильвестра Сембратовича отець Йосиф у 1891 р. отримав посаду надзвичайного професора, а через два роки став звичайним професором Львівського університету. Зрештою, у 1896–1897 академічному році його обрали ректором Львівського університету. Також отець Йосиф неодноразово обирався деканом теологічного факультету (1895–1896, 1900–1901, 1906–1907 академічні роки). Його кандидатура двічі розглядалася як найбільш оптимальна на станіславівського єпископа, однак не здобула підтримку серед патріотично налаштованої української частини духовенства (Lechicki, 1967–1968, s. 376; Краковець, 1936, с. 14–15; Finkel & Starzyński, 1894, с. 188; Глистюк, 2008, с. 177–178).

Цей побіжний огляд засвідчує, що о. Йосиф Комарницький, безумовно, помітна постать українсько-руського суспільства, яка потребує окремого дослідження як складова частина вивчення еліти цього суспільства у XIX – на початку XX ст. Не претендуючи на всебічність розв'язання цього завдання, спробуємо акцентувати на окремому аспекті з біографії о. Йосифа Комарницького, котрий

може слугувати для кращого розуміння того, що це була за особистість та які верстви населення він репрезентував через призму свого походження.

Дата і місце народження о. Йосифа Комарницького добре відомі – 17 серпня 1852 р., село Ролів на Дрогобиччині. Це підтверджує відповідний запис, зроблений у місцевій парафіяльній метриці народжених батьком Йосифа, котрий виконував обов'язки пароха у місцевому селі. З акту хрещення отримуємо вичерпні відомості про батьків та хрещених батьків новонародженого. Отже, батьком був священник Симеон Комарницький Сташкевич, син Теодора, пароха у с. Багновате на Турківщині, та Єви Осецької. Матір'ю Йосифа була Юліанна, дочка Івана Партицького, також пароха з села Горпин, і Марії Терлецької. Хресними батьками стали: Антон Чапельський, священник із с. Добрівляни, що поряд з Ролевом; Юстина Гапонович, дружина дрогобицького декана і вороблевицького пароха; Дезидерій Мокрицький, що мешкав у Ролеві, та Домініка Лелігдович, дочка пароха з села Пакость. Обряд хрещення здійснив Базилій Гапонович, дрогобицький декан і вороблевицький парох (ЦДАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 4914, арк. 25).

Таким чином, отець Йосиф за походженням був з давньої руської шляхетської родини Комарницьких, що розселилася та проживала на теренах Самбірсько-Дрогобицького підгір'я. Її родовим осідком було село Комарники, розташоване на ріці Стрий південніше міста Турка. Комарницькі Сташковичі були одним із відгалужень роду, історія якого сягає кінця XVI ст. Вони виводилися від священника Демка, одруженого з Марусею / Масею, однією з дочок Сташка Комарницького. Довший час, принаймні до середини XVIII ст., Сташковичі були священниками у с. Задільське на Турківщині. На середину XVIII ст. родина представлена братами Теодором і Григорієм та їхніми синами – Михайлом, Стефаном, Дмитром, Іваном Теодоровичами та Григорієм Григорійовичем. Останній у шлюбі з Анною Костшицькою залишив синів Тому, Георгія і Петра (Смуток, 2020, с. 421–422). Саме Григорієві сини у 1790 р. підтвердили своє шляхетство у Відділі Станів, вивівши родовід від діда Григорія.

Для отримання легітимації як доказу брати надали такі документи:

витяги з метрик села Криве про своє хрещення, зокрема, Томи (15 грудня 1739 р.), Георгія / Григорія (15 квітня 1740 р.) та Петра (10 липня 1743 р.). Усі три витяги були видані місцевим священником Яном Шашкевичем 15 жовтня 1789 р. (ЦДАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 10–10зв.);

Свідчення двох парохів – Григорія Павликевича з села Мита та Яна Шашкевича з села Сможе, – котрі підтвердили, що безпосередньо провели чин похорону Григорія Комарницького Сташкевича 3 лютого 1781 р. у селі Криве. Свідчення підкріплені витягами з метрик померлих села Криве. Витяг датується 3 березня 1790 р. (ЦДАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 12);

Атестація про те, що Тома, Григорій, Петро Комарницькі Сташкевичі є синами Григорія і Анни Костшицької, внуками Григорія і Єви Кривецької, правнуками Івана і Елеонори Нанівської; усі троє є землевласниками у с. Комарники та користуються гербом Сас. Атестацію підписали Яцентій Комарницький Друдзь з с. Висоцьке Верхне, Стефан Комарницький Друдзь з Комарників, Михайло Ільницький з Комарників, Сарціан Височанський Янкович з Комарників, Йоан Ільницький Черчович з Комарників, Павло Комарницький Ядчишич з Комарників. Останній, не володіючи письмом, поставив хрест. Перші троє шляхтичів скріпили свої підписи печатками (ЦДАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 14–14зв.);

Витяг з актів перемишльського земського суду 1581 р., згідно з яким Матвій, Лесько, Федько – сини Сташка Комарницького, дарували сестрі Масі, дружині комарницького священника Демка дворище та півютрини поля (ЦДАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 16–16зв.).

Подані документи були визнані Відділом Станів цілком достатніми для підтвердження шляхетства Томи, Григорія і Петра Комарницьких Сташкевичів й 7 квітня 1790 р. вони отримали легітимацію, котра згодом була вписана до «маєстатичних книг королівства Галіції та Лодомерії» у 16 том (ЦДАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 18–19). Здобувши документ, котрий давав змогу користати зі своїх шляхетських прав, Комарницькі Сташкевичі увійшли до рицарського стану Австрійської імперії.

Як після цього змінився їхній статус? Про це достеменно невідомо. Можна припустити, що, як і для більшості рядової шляхти, що мешкала у своїх гніздах на Прикарпатті (у Кульчицях, Бі-

лині Великій, Яворі, Чайковичах і т.д.), отримання легітимації не вплинуло суттєво на їхній соціальний статус та господарське становище. Єдиною суттєвою перевагою стало звільнення від рекрутської повинності. Не відіграючи суттєвої ролі у їхньому повсякденні, зосередженому на господарських турботах, легітимація з часом (особливо в другій половині XIX ст.) все більше перетворювалася на родинний релікт, практична користь від якого була мінімальною. Однак цілком інакше ситуація виглядала, якщо шляхтич, маючи амбіції та матеріальні засоби, намагався вирватися зі звичного трибу життя простого господаря у селі та намагався реалізувати себе на суспільній ниві, здобувши відповідну освіту. У такому випадку шляхетське походження могло стати у пригоді, адже полегшувало пошук коштів на навчання (існували окремі фонди для підтримки дітей зі збіднілих шляхетських сімей), сприяло у налагодженні контактів з урядовою елітою та аристократичним середовищем тощо. За таких обставин наявність легітимованих предків слугувала додатковим соціальним капіталом.

Однак згідно з виробленою у першій половині XIX ст. процедури шляхетство наступних поколінь визнавалося лишень за умови підтвердження їхнього родинного зв'язку з легітимованими предками. Для цього особа мала надати переконливі, по можливості письмові докази, які б недвозначно демонстрували родинний зв'язок між нею та її предком (батьком, дідом, прадідом тощо), котрий у свій час, наприкінці XVIII або на початку XIX ст., здобув легітимацію та у такий спосіб підтвердив шляхетство. Якщо вдавалося успішно пройти цю процедуру, особа отримувала на руки так званий сертифікат шляхетства – документ, що засвідчував, хто вона та в якому поколінні була нащадком легітимованого шляхтича.

Комарницькі Сташкевичі, на кінець XVIII ст. представлені трьома братами, згодом розрослися. Адже, окрім них, як постає з матеріалів підтвердження шляхетства, були ще двоє молодших братів – Йоан та Базилій. Усі п'ятеро створили сім'ї та залишили синів і внуків, котрі розселилися у окрузі та проживали у Кривому, Івашківцях, Завадці на Турківщині (ЦДАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 127). Для більшості з них отримання сертифікату шляхетства було зайвою і витратною справою. Це були типові представники збіднілого рядового шляхетства, котрі за своїм способом життя практично не відрізнялися від звичайних селян. Виняток становила

лише одна родинна гілка, що виводилася від Томи, нащадки якого обрали церковну стежу та зуміли піднятися в суспільній ієрархії над своїми родичами. Саме вони зверталися до урядових установ Галицького Намісництва та отримали сертифікати шляхетства.

15 лютого 1847 р. Теодор Комарницький Сташкевич, парох у селі Багновате, відправив до Відділу Станів прохання про видачу сертифіката шляхетства для себе та свого сина Симеона. Прохач наголошував на тому, що його батько Тома Комарницький Сташкевич, колишній парох у селах Криве та Завадка, у свій час отримав легітимацію разом з братами. Оскільки метрики села Криве не збереглися, й Теодор не міг пред'явити витяги з них, то він посилався на усні свідчення, котрі були укладені окремим протоколом та засвідчені циркулярним урядом у Самборі (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 124). Сам протокол не зберігся, однак уміщені в ньому покази були розглянуті та визнані цілком переконливими. 25 червня 1847 р. Відділ Станів інформував Теодора про підготовку документа, однак обумовив видачу сертифіката тільки на його особу. Син Теодора Симеон міг отримати його, особисто звернувшись вчергове до Відділу Станів (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 131), і відповідне прохання з боку Симеона не забарилося. 9 вересня 1847 р. він подав відповідний документ від свого імені (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 132). На відміну від батька, йому не довелося послуговуватися показами свідків. У проханні зазначено, що Симеон долучив витяг з метричних книг с. Завадка про своє народження і хрещення (5 лютого 1812 р.) (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 2349, арк. 132).

Таким чином, дід та батько Йосифа Комарницького Сташкевича зуміли кожен особисто отримати сертифікати шляхетства, що засвідчували їхнє походження від Томи Комарницького Сташкевича, одного з трьох братів, котрі підтвердили свою приналежність до нобілітету та у 1790 р. отримали легітимацію.

Висновки. Йосиф Комарницький був сином священника Симеона Комарницького, пароха у селі Ролів на Дрогобиччині. Дідом Йосифа був Теодор Комарницький, парох у селі Багновате на Турківщині. Ця родина належала до родового відгалуження, що користувалося прізвиськом Сташкевич. Вони знані з кінця XVI ст. та були священниками у селі Задільське.

Джерела та література

- Боднар, Г., & Глистюк, Я.** (2011). Комарницький Йосиф. *ENCYKLOPEDIA. Львівський національний університет імені Івана Франка* (Т. 1, с. 639). Львів: ЛНУ ім. І. Франка.
- Глистюк, Я.С.** (2008). *Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія*. (Дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Краковець, М.** (1936). *Українці-ректори львівського університету*. Жовква: Видавництво оо. ЧСВВ.
- Матвієнко, Г.** (2012). *Теологічний факультет Львівського університету (1869–1918)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Матвієнко, Г.** (2013). Викладачі-українці теологічного факультету Львівського університету: освіта та кар'єрний ріст. *Схід*, 4 (118), 105–110. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.4\(118\).16534](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.4(118).16534).
- Смуток, І.** (2020). *Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.)*. Родоводи (Т. 3). Львів: Простір-М.
- ЦДДАУЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Długosz, T.** (1934). Rzut oka na dzieje Lwowskiego wydziału teologicznego. *Wydział teologiczny uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933* (s. 3–36). Lwów: Nakładem Uniw. Jana Kazimierza.
- Finkel, L., & Starzyński, S.** (1894). *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* (Т. II). Lwów.
- Lechicki, Cz.** (1967–1968). Komarnicki Jozef (1852–1920). *Polski Słownik Biograficzny* (Т. XIII, s. 376).

References

- Bodnar, H., & Hlystiuk, Ya.** (2011). Komarnytskyi Yosyf [Komarnytskyi Yosyf]. *ENCYKLOPEDIA. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka – ENCYCLOPEDIA. Lviv Ivan Franko National University* (Vol. 1, p. 639). Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Hlystiuk, Ya.S.** (2008). *Heneralna hreko-katolytska dukhovna seminariia u Lvovi 1848–1914: instytutsiina ta sotsialna istoriia [The General Greek-Catholic Priest Seminary in Lviv 1848–1914: the Institutional and the Social History]*. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Krakovets, M.** (1936). *Ukraintsi-rektory lvivskoho universytetu [Ukrainian rectors of Lviv University]*. Zhovkva: Vydavnytstvo oo. ChSVV [in Ukrainian].
- Matviienko, H.** (2012). *Teolohichni fakultet Lvivskoho universytetu (1869–1918) [Theological Faculty of Lviv University (1869–1918)]*. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].

- Matviienko, H.** (2013). Vykładachi-ukraintsi teolohichnoho fakultetu Lvivskoho universytetu: osvita ta karierni rist [The teachers Ukrainians of the theological faculty of the Lviv national university: educational and career growth]. *Skhid – East*, 4 (118), 105–110. doi: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.4\(118\).16534](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.4(118).16534) [in Ukrainian].
- Smutok, I.** (2020). *Ruska shliakhta Peremysl'skoi zemli (XIV–XVIII st.). Rodovody* [The Ruthenian Gentry of the Peremyshl Land in the 14th – 18th Centuries. Genealogy]. (Vol. 3). Lviv: Prostir-M [in Ukrainian].
- TsDIAUL – *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Lviv* [Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv].
- Długosz, T.** (1934). Rzut oka na dzieje Lwowskiego wydziału teologicznego [A glance at the history of the Lviv faculty of theology]. *Wydział teologiczny uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933 – Theology department of the Jan Kazimierz University in Lviv 1918–1933* (pp. 3–36). Lwów: Nakładem Uniw. Jana Kazimierza [in Polish].
- Finkel, L., & Starzyński, S.** (1894). *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* [History of the University of Lviv]. (Vol. II). Lviv [in Polish].
- Lechicki, Cz.** (1967–1968). Komarnicki Jozef (1852–1920) [Komarnicki Jozef (1852–1920)]. *Polski Słownik Biograficzny – Polish Biographical Dictionary* (Vol. XIII, p. 376) [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 14.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 04.03.2022 р.*

УДК 374.4.091(477.52)"185/191"
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254456

Андрій ГРИЦЕНКО

доктор педагогічних наук, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Україна, індекс 41400 (grikand@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9107-1394>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAQ-8227-2020>

Олександр КУРОК

доктор історичних наук, професор, ректор, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Україна, індекс 41400 (kurok1955@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5161-6938>

Олена ЧУМАЧЕНКО

кандидат історичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту філології та історії, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Україна, індекс 41400 (jasminel@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

Бібліографічний опис статті: Гриценко, А., Курок, О., & Чумаченко, О. (2022). Заклади початкової освіти дорослого населення на Сумщині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 94–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254456>.

© Андрій Гриценко, Олександр Курок, Олена Чумаченко, 2022

ЗАКЛАДИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ НА СУМЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у характеристиці основних закладів початкової освіти дорослих на Сумщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Дослідження здійснюється на основі аналізу архівних джерел та історіографії. **Методологія дослідження** опирається на принципи історизму, авторської об'єктивності, системності, науковості, на використання загальнонаукових (критичний аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів, а також методи критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії простежено процес відкриття та діяльності закладів початкової освіти дорослих Сумщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Висновки.** Пріоритетність освіти дорослих як важливого рушія соціокультурного прогресу та розвитку особистості зробила її предметом великої уваги в науці та практиці. Розвиток сфери освіти тісно пов'язаний з розвитком суспільства, тому наприкінці ХІХ ст. з'явилося розуміння того, що розвиток позашкільної освіти є нагальною потребою як особистості, так і держави, якщо вона хоче подальшого прогресу свого економічного добробуту. Швидкий розвиток економіки та промисловості, оновлення форм і методів господарювання, зростання матеріального виробництва почали вимагати все більше кваліфікованих робітників, спеціалістів, грамотних і письменних людей. Шкільна освіта не змогла самостійно розв'язати завдання забезпечення елементарної грамотності, тому з кінця ХІХ ст. нагальною до розв'язання постала потреба створення навчальних закладів і установ, що були б спрямовані насамперед на дорослих. Серед таких закладів першими стали гуртки народних читань, бібліотеки, недільні школи, вечірні та повторні школи, народні університети. На Сумщині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. доволі активно відкривалися заклади освіти дорослих та відбувалося навчання в них. Як бачимо із архівних документів та історіографії, в основному увага земств зосереджувалася на піднятті рівня грамотності більш густонаселених пунктів.

Ключові слова: початкова освіта дорослих; заклади освіти дорослих; недільні школи; бібліотеки; Сумщина.

Andrii HRYTSENKO

PhD hab. (Pedagogy), Head of the Department of History, Law and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24, Kyievo-Moskovska Str., Hlukhiv, Ukraine, postal code 41400 (grikand@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9107-1394>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAQ-8227-2020>

Oleksandr KUROK

PhD hab. (History), Professor, Rector, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24, Kyievo-Moskovska Str., Hlukhiv, Ukraine, postal code 41400 (kurok1955@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5161-6938>

Olena CHUMACHENKO

PhD (History), Associate Professor, Director of Educational and Scientific Institute of Philology and History, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24, Kyievo-Moskovska Str., Hlukhiv, Ukraine, postal code 41400 (jasminel@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

To cite this article: Hrytsenko, A., Kurok, O., & Chumachenko, O. (2022). Zaklady pochatkovoї osvity dorosloho naselennia na Sumshchyni naprykintsi XIX – pochatku XX stolittia [Primary education institutions for adults in the Sumy region in the late XIX – early XX centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 94–109.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254456> [in Ukrainian].

**PRIMARY EDUCATION INSTITUTIONS
FOR ADULTS IN THE SUMY REGION
IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES**

Summary. *The purpose of the research is to characterize the main institutions of primary adult education in Sumy region in the late XIXth – early XXth centuries. The research is based on the analysis of archival sources and historiography. The research methodology is based on the*

principles of historicism, authorial objectivity, systematization, scientificity, as well as the use of general scientific (generalization, critical analysis, synthesis) and special historical (historical-systemic, historical-typological) methods, and methods of criticism of sources. The scientific novelty is that for the first time in historiography is studied the process of opening and activity of primary education institutions for adults in Sumy region at the late XIXth – early XXth centuries. Conclusions. The priority of adult education as an important driver of socio-cultural progress and personal development has made it the subject of much attention in science and practice. The development of education is closely linked to the development of society, so at the end of the XIX century there was an understanding that the development of extracurricular education is an urgent need of both the individual and the state if it wants to further progress its economic prosperity. The rapid development of the economy and industry, the renewal of forms and methods of management, the growth of material production began to require more and more skilled workers, specialists and literate people. School education has not been able to solve the problem of basic literacy on its own, so from the end of the XIXth century there was an urgent need to create educational institutions that would be aimed primarily at adults. Among such institutions the first were folk reading groups, libraries, Sunday schools, evening and repetition schools, folk universities. In the Sumy region at the late XIXth – early XXth centuries, adult educational institutions were opened and studied quite actively. As we can see from archival documents and historiography, the attention of zemstvos was mainly focused on raising the literacy level of more densely populated areas.

Key words: *primary adult education; primary education institutions for adults; Sunday schools; libraries; Sumy region.*

Постановка проблеми. Освіта лежить в основі суспільства, будучи запорукою його економічного та соціокультурного добробуту. Процес соціалізації особистості не закінчується після досягнення людиною якогось певного віку, він є безперервним. Тому освіта дорослих в усі історичні періоди вважалася найважливішою соціально-педагогічною функцією суспільства. Досягнення якісної освіти дорослих та її ефективності на сьогодні є одним із провідних напрямів розвитку нинішнього суспільства.

Важливість освіти в сучасному житті підтверджується ще й тим, що на початку XXI ст. 189 країн світу разом з Україною, підписали Декларацію тисячоліття ООН, яка визначає освіту

другою з восьми основних цілей (Боярська-Хоменко, 2019, с. 15). Саме тому, вважаємо, що сьогодні важливо звертатися до історії освіти дорослих і розглядати її форми та зміст в історичній ретроспективі.

Додаткова освіта є правонаступницею позашкільної освіти, що розпочала активне становлення у пореформений період. Кінець XIX – початок XX ст. став перехідним періодом в історії українських земель, оскільки відбувалися певні реформаційні процеси, що вплинули на всі сфери життя населення. Освіта не була винятком. У цей період відбулося багато процесів, які покладали початок розвитку повноцінної освіти дорослих в усій країні.

Безумовно, всі ці процеси, про які буде вестися мова у статті, зовсім не були схожими на заходи, що відбувалися під час кампанії ліквідації неписьменності упродовж 20–30-х рр. XX ст., але вони також вимагають дослідження, оскільки в дечому послужили вагомим підґрунтям для її впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання освіти дорослого населення Сумщини кінця XIX – початку XX ст. не є комплексно дослідженим та розробленим. В історіографії зустрічаємо праці українських дослідників, що вивчали позашкільну освіту дорослих чи додаткову освіту загалом у межах усєї України чи певних регіонів, але це питання щодо Сумщини є неопрацьованим.

Загальні питання освіти дорослих визначеного періоду на території України з педагогічної точки зору вивчали сучасні дослідники та дослідниці Л. Тимчук (2013), Н. Коляда (2002), з історичної – А. Боярська-Хоменко (2019). Цікавим для наших студій є доробок В. Данилевського (Данилевский, 1915), вченого, професора, який досліджував процес освіти дорослих та писав про народні будинки. Важливим є те, що він жив і працював саме у період, який ми досліджуємо.

Стосовно Сумщини то питання відкриття та роботи недільних шкіл на території Сумського повіту вивчала Г. Корогод (2011). Для дослідження історії Сумської області в тому числі і процесу освіти важливою є «Історія міст і сіл УРСР», а саме 26 том «Сумська область» (Макухін, 1973). У цій праці систематизовані матеріали з історії населених пунктів області, є також дані про стан освіти кінця XIX – початку XX ст.

Мета дослідження. Стаття присвячується характеристиці основних закладів початкової освіти дорослих на Сумщині кінця XIX – початку XX ст. Дослідження здійснюється на основі аналізу архівних джерел та історіографії.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. українська освіта і школа розвивалися в складних умовах самодержавства. Пережитки феодалізму гальмували розвиток України. Проте у період капіталізму ситуація дещо змінилася. Швидкий розвиток економіки та промисловості, оновлення форм і методів господарювання, зростання матеріального виробництва у Російській та Австро-Угорській імперіях і на українських землях, що входили до їх складу, почали вимагати все більше кваліфікованих робітників, спеціалістів, грамотних і письменних людей.

Це не дивно, оскільки переваги грамотного робітника, порівняно з неграмотним, можна звести до такого: грамотні придатні до роботи через більшу сміливість, більшу кмітливість. Вони розумніші, охайніші й акуратніше працюють, виробляють більше, швидше сприймають нововведення у праці, сумлінніше ставляться до роботи. Грамотний може зрозуміти креслення, план, охочіше береться за новинку, за землеробські знаряддя. Тоді як неписьменний вважає все пустою витівкою, окрім сохи та борони. Розумово розвинений робітник швидше навчається будь-якому виду праці, він вимагає менше нагляду, витрачає менше матеріалу, працює економніше, менше псує знаряддя праці та техніку. З усіх цих причин робітник із хоча б початковою освітою отримує більше винагороди, ніж його неграмотний побратим (Данилевський, 1915, с. 4). Тож праця грамотних, безумовно, продуктивніша і запровадження процесу освіти для населення було вигідним державі.

Основним завданням позашкільної освіти дорослого населення ставилося з одного боку, демократизувати науку та освіту, зробити їх не тільки здобутком невеликої групи інтелігенції, але і всього народу; з іншого – прагнути до розвитку індивідуальних здібностей, самостійності як у підростаючого покоління, так і у дорослого населення, шляхом вивчення науки та мистецтва, які потребують і знань, і прояву самостійності (ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 33, арк. 26). Проте ховаючись за такими цілями, тогочасна влада переслідувала одну мету – навчити грамотного працівника,

який би краще міг виконувати свою роботу, бо цього потребували тогочасні реалії.

Шкільна освіта не змогла самостійно розв'язати завдання забезпечення елементарної грамотності, тому з кінця XIX ст. нагальною до розв'язання постала потреба створення навчальних закладів і установ, що були б спрямовані насамперед на дорослих. Серед таких закладів першими стали гуртки народних читань, бібліотеки, недільні школи, вечірні та повторні школи, народні університети (Тимчук, 2013). У цей час виникають різні громадські організації, які займаються питаннями поширення та розвитку народної освіти. З'являються педагогічні гуртки та педагогічні товариства.

Найбільш поширеною формою організації освіти дорослих наприкінці XIX ст. стали недільні школи. Вони виникали через те, що деякі учні та дорослі, що мали бажання навчатися, не могли відвідувати заняття у будні дні через зайнятість та роботу. Навчання відбувалося у неділю, для юдеїв – у суботу.

У відкритті недільних шкіл та їх захисті чималу роль відіграв М. Пирогов (1810–1881), який був попечителем Київського начального округу. Ознайомившись із західноєвропейським досвідом організації додаткових вищих народних шкіл для дорослих, він 11 жовтня 1859 р. відкрив у Києві першу в імперії недільну безкоштовну школу, де й сам викладав. Відкриття закладу відбулося за ініціативою професора історії Київського університету П. Павлова. У цій школі, що розташовувалася у приміщенні Києво-Подільського повітового дворянського училища, навчалися більше ста учнів віком від 7 до 30 років. Школу відвідували люди всіх станів, різних спеціальностей або взагалі без професії. Вчителі працювали там на добровільних засадах. Упродовж року відкрилося ще шість таких навчальних закладів (Собчук та ін., 2005, с. 59).

М. Пирогов надавав великого значення пояснювальному читанню під час навчання, вважаючи, що без нього недільні школи поширювали б у народі не грамотність, а механічне заучування звуків та слів. З цього робимо висновок, що Пирогов був не тільки видатним хірургом, але й грамотним педагогом. І саме такі особистості, як Пирогов, ініціативні, освічені, тямущі, продовжували ініціювати відкриття недільних шкіл та інших закладів освіти на території всієї України.

Зокрема, напередодні реформ умовах суспільного піднесення школи відкривалися у різних містах. Зокрема, в Сумах у 1860 р. починає роботу Сумський комітет поширення грамотності в народі, перша недільна школа з'являється у травні 1861 р. за ініціативою мецената О. Алчевського. Друга недільна школа відкрита у січні 1862 р. У Лебедині в 1860 р. з ініціативи громадськості було відкрито недільну школу, у якій кожен міг навчатися безкоштовно (Макухін, 1973, с. 357).

У 1862 р. в Україні нараховувалося 69 недільних шкіл, до 1862 р. їх було вже 111. Як бачимо, їх кількість зростала, навіть незважаючи на те, що у 1860 р. було розкрито Харківсько-Київське таємне товариство, члени якого були активними учасниками роботи недільних шкіл. Урядом створено спеціальну урядову комісію та проведено слідство по недільних школах. Влітку 1862 р. за рекомендаціями комісії розпорядженням Олександра II недільні школи стали закривати (Корогод, 2011).

Починаючи з 1964 р. недільні школи дозволили відкривати знову, але за їх діяльністю було встановлено поліцейський нагляд та нагляд інспекції народних училищ. Інтелігенція у них майже припинила працювати.

Після дозволу відкриті недільні школи приєднували до загального типу початкових народних училищ, через що повністю відкидалися їх особливості. Потім їх ввели до системи навчальних закладів духовного відомства (Коляда, 2002, с. 268). Наприкінці 80-х рр. XIX ст. становище недільних шкіл стає більш стабільним, їх беруть під своє крило земства, громадські організації, товариства, об'єднання, духовне відомство та приватні особи.

У Сумському повіті Харківської губернії Земська управа взяла у свої руки питання народної освіти лише у середині 90-х рр. XIX ст. Почали відкриватися нові школи, зокрема у 1896 р. під час земських повітових зборів було прийнято рішення щодо відкриття 10 жіночих недільних шкіл при початкових училищах у Великому Бобрику, Верхній Сироватці, Низах, Писарівці, Битиці, Ворожбі, Улянівці, Тимофіївці, Річках, Локні. На їх утримання земська управа виділяла 600 карбованців, по 60 на кожен заклад. Але через те, що учитель училища у Локні був залучений до справ перепису населення, школа при Локнянському училищі не відкрилася. Тому у січні 1897 р. запрацювало 9 недільних шкіл.

А вже восени 1897 р. десяту недільну школу було відкрито у Вирах при Вирівському училищі. Навчання у таких школах тривало від 11 до 14 днів, за цей час учні встигали вивчити російську абетку, повчити письмо і читання, основи Закону Божого, рахувати до 100, записувати цифри, робити прості арифметичні дії (Корогод, 2011).

У Лебединському повіті в селі Печище (нині Сумський район) у 1881 р. була відкрита народна школа, яка утримувалась за кошти селян та Лебединського земства. На рік на утримання учительок школи виділялося 200 рублів: 100 від земства, 100 від спільноти селян. Вчителю Закону Божого платили 60 рублів щорічно (ДАСО, ф. 254, оп. 1, спр. 18, арк. 73зв.).

Фінансова складова недільних шкіл різнилася, але загалом, відповідно до архівних джерел, земські кошти у недільних школах на рік розподілялися приблизно однаково: викладачу Закону Божого – 15 крб., вчителю письма, читання, математики – 30 крб., ще 15 крб. виділялося на придбання посібників для навчання (ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 4, арк. 412а).

Недільні школи в основному були розраховані на початкову освіту дорослого населення. Проте наприкінці XIX ст. почали з'являтися ще і заклади освіти для навчання кваліфікованих спеціалістів. Так, на Сумщині для підготовки фахівців для різних галузей виробництва царський уряд дозволив відкривати училища двох видів:

а) спеціальні школи та класи: технічні, ремісничі, малювальні і креслярські з різних галузей виробництва, з особливими (у разі потреби) навчальними майстернями;

б) загальноосвітні школи з курсом початкового загального й елементарного технічного навчання.

У цей період на Сумщині і з'явилися декілька таких спеціалізованих училищ: Лебединське (1878), Білопільське (1893) та Охтирське (1898). Вони створювалися для обслуговування поміщицьких і селянських господарств. Там готували кваліфікованих робітників, які могли працювати на сільськогосподарських машинах на підприємствах цукрозаводчиків. Окрім того, учні могли одержати професії залізничника, столяра, коваля, слюсаря, шевця тощо. На їх утримання надходили кошти із міського бюджету, земських зборів, тимчасових пожертвувань, від продажу виробів майстерень тощо (Голубченко, 2005, с. 300–301).

Окрім недільних шкіл, земства звертали увагу на бібліотечну справу. Бібліотеки теж можна назвати закладами освіти дорослих, оскільки ті, хто вже міг читати використовували книги та поглиблювати свої знання, а ті, хто тільки вчився, – практикувався у читанні. Окрім того, бібліотеки були публічними структурами, на базі яких утворювалися гуртки за інтересами, у яких дорослі також навчалися.

З кінця XIX ст., ціла низка земств розпочала активну роботу з відкриття народних безкоштовних бібліотек. Губернські земства працювали разом із повітовими за звичайною системою забезпечення: забезпечення коштами на відкриття бібліотек губернськими земствами видавалися пропорційно до асигнувань повітових земств. А з початку XX ст. асигнування багатьох губернських земств йшли не лише на відкриття нових бібліотек, а й на поліпшення уже відкритих (Маркар'ян, 2013, с. 169).

На Сумщині в цей період теж відкривалися бібліотеки. Зокрема, у Ямполі бібліотеку відкрили 1885 р. (Макухін, 1973, с. 630). На початку 1858 р. у Лебедині запрацювала публічна бібліотека при повітовому училищі (Макухін, 1973, с. 357); у Сумах першу публічну бібліотеку відкрили 1860 р. (Макухін, 1973, с. 22), а 1894 р. запрацювала ще одна бібліотека-читальня (Макухін, 1973, с. 97). У Кролевіці земська бібліотека функціонує з 1893 р. (Макухін, 1973, с. 327), у Миропіллі перша бібліотека – з 1895 р. (Макухін, 1973, с. 307). У Селі Межиріч першу бібліотеку заснували 1897 р. при двокласному училищі (Макухін, 1973, с. 327). У Недригайлові та Тернах бібліотеки запрацювали з 1897 р. (Макухін, 1973, с. 408, 417). У 1898 р. бібліотека відкрилася в Глинську (Макухін, 1973, с. 501). 1899 р. у Чупахівці відкрили публічну бібліотеку, у фондї якої містилося 626 томів книг (Макухін, 1973, с. 443). У Путивлі наприкінці XIX ст. діяла бібліотека-читальня (Макухін, 1973, с. 462). У Шостці 1887 р. відкрили технічну бібліотеку, а 1899 р. – звичайну (Макухін, 1973, с. 598, 599). Найчастіше ці бібліотеки були невеликими, містили у фондах малу кількість книжок і їх не часто відвідували дорослі.

На початку XX ст. справи з освітою дорослих поліпшилися. Поряд із недільними школами та народними читаннями з'явилися нові форми і методи навчальної й культурно-освітньої діяльності. Просвітницькі товариства займалися організацією лекційної ро-

боти, влаштовували музичні вечори та екскурсії для народу, відкривали робочі курси. На Сумщині збільшувалася кількість недільних шкіл, гуртків читання, бібліотек-читалень тощо.

Відповідно до звітів Сумської повітової земської управи, на території Сумського земства станом на 1902 р. діяли 19 недільних шкіл. Наводяться дані про кількість учнів у деяких з них, зокрема Сумську недільну школу відвідувало 300 учнів, в ній працювали 20 учительок, 2 учителі, 3 законоучителі, тобто викладачі Закону Божого (ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 2, арк. 373). Також зазначається, що з грудня 1902 р. почала роботу «предвысшая повторительная школа» для тих, хто закінчив курси у початковому училищі в Юнаківці. У цій школі навчалися 60 осіб (ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 2, арк. 373).

У звіті про діяльність Сумського товариства розповсюдження в народі грамоти міститься інформація про роботу жіночої недільної школи. Вказується, що у 1916 р. виповнилось 35 років з початку роботи закладу (відкрита у 1881 р.). За 1916–1917 навчальний рік було прийнято 100 учениць, із них нових неграмотних 38, решта вже відвідували школу у попередні роки. Загалом навчальних неділь було 22, заняття проводились із 11:00 до 14:30. Навчальні заняття відвідали 1649 разів, тобто на кожен навчальний день 75. Як бачимо, не всі прийняті учениці відвідували школу. Учительський персонал складався із п'яти учительок та одного вчителя Закону Божого (ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 34, арк. 26зв.).

У Тросянці з ініціативи місцевої інтелігенції почав працювати гурток народних читань, збори якого проводилися у залі двокласного училища. Для роботи гуртка з фінансовою допомогою цукрозаводчика Л. Кеніга було придбано проєктор для діапозитивів. Через політичні події, що відбувалися в країні, гурток пропрацював лише один сезон і був закритий до 1905 р. У 1911 р. місцева інтелігенція, зокрема адміністратор Тросянецького маєтку Е. Пампель та його дружина М. Пампель організували групу людей, що переймалися долею народної освіти та бажали нести знання в маси. У листопаді 1911 р. Харківський губернатор надав дозвіл на проведення занять, було організовано лекторів та знайдене приміщення для занять. Новою навчальною залою стала їдальня на першому поверсі казарми для працівників цукрового заводу Л. Кеніга, який окрім того, що надав приміщення для

гуртка, також фінансував його роботу. Для занять використовувався все той же проєктор для діапозитивів, матеріали для нього (картинки для читання із текстом) гуртку надавалися Гутянським двокласним училищем та Харківською комісією народних читань. До проведення кожного заняття отримувався завчасний дозвіл у поліції, причому обов'язково повідомлялося місце проведення читань, тема заняття та ім'я лектора (Баглай, 2020).

Читання у гуртку відбувалися як російською, так і українською мовами, останні сприймалися відвідувачами найкраще. Лекції та читання були присвячені медицині, літературі, географії, природознавству та історії. Окрім матеріалу, що планувався для вивчення, членам гуртка також показувалися діапозитиви з видами Тростянця, що були сфотографовані Е. Пампелем та видами Середньої Азії, що були придбані на кошти гуртка. За відомі два роки роботи гуртка його відвідали 6369 людей (2027 жінок, 4342 чоловіків) (Баглай, 2020).

Бібліотеки продовжили відкривати і на початку ХХ ст., зокрема, у Лебедині 1901 р. розпочав роботу кабінет читання, який 1903 р. був перетворений на публічну бібліотеку (Макухін, 1973, с. 369). У Юнаківці у 1899 р. було відкрито бібліотеку, у 1911 р. – другу (Макухін, 1973, с. 557).

У Конотопі першу бібліотеку відкрили 1901 р., книжковий фонд був нечисельний. Притому Конотопська земська управа встановила оплату за користування книжковим фондом (Макухін, 1973, с. 255). З цього можемо зробити висновок, що не кожен дорослий населеного пункту міг дозволити собі користуватися книгами.

В історії Сумщини зустрічаємо ще і такий випадок. Перед Першою світовою війною у Великій Писарівці працював народний будинок з бібліотекою, що був зведений коштом кредитного товариства. Проте користуватися бібліотекою могли лише вчителі та службовці, тобто не кожен дорослий міг отримати у бібліотеці книгу (Макухін, 1973, с. 182).

Багато бібліотек та бібліотек-читалень, що були відкриті раніше теж активно продовжували свою роботу. Зокрема серед архівних документів зустрічаємо звіти Сумської земської управи у яких вказується, що у місті Суми в 1916 р. бібліотека-читальня працювала 350 днів. Книги в ній видавалися користувачам що-

денно з четвертої до дев'ятої години вечора, а у свята з одинадцятої до другої дня та з п'ятої до восьмої години вечора. Бібліотека працювала у будівлі Сумського товариства розповсюдження в народі грамоти на розі вулиці Засумської та Дворянського училища. У 1916 р. число користувачів становило 974 особи (550 чоловіків, 424 жінки), що на 152 більше ніж у попередньому 1915 р. (ДАСО, ф. 2, оп. 1, спр. 34, арк. 26).

Окрім шкільних заходів, процесу навчання у школах та читальнях повсюди на Сумщині (особливо у багаточисельних населених пунктах) відбувалися різноманітні лекторії для дорослих, відкривалися та активно працювали бібліотеки, розпочинали роботу музеї та виставки, бесіди з дорослими тощо. всі ці заходи давали можливість населенню навчитися елементарній грамоті та розвинути свій кругозір.

Висновки. Таким чином, до кінця земського періоду сформувалося кілька типів шкіл та курсів для дорослих, які включали недільні школи, школи грамоти, що дають елементарну грамоту і навички читання та письма, додаткові повторювальні загально-освітні курси, що мали на меті відновлення і зміцнення в пам'яті матеріалу, пройденого в школах; спеціальні професійні курси, які навчають будь-якої вузької спеціалізації, наприклад: сільському господарству, ветеринарії, вогнестійкому будівництву тощо, та додаткові заклади, де могли здобувати елементарні знання (хатичитальні, бібліотеки, освітні лекторії, гуртки народних читань).

Можемо зробити висновок, що до основних завдань подібних установ входило надання елементарної грамотності населенню, що залишилося за порогом школи, і запобігання рецидиву неписьменності, що закінчили початковий курс. Та з розвитком позашкільної освіти з'явилися заклади та заходи, спрямовані на підвищення культурного рівня населення. Земство взяло на себе проблему навчання бібліотекарів, завідувачів народних будинків, лекторів. Ці заходи дозволили підняти рівень грамотності населення села, підвищити культурний рівень народу, поліпшити стан професійної підготовки робітників.

На Сумщині наприкінці XIX – початку XX ст. доволі активно відкривалися заклади освіти дорослих та відбувалося навчання в них. Як бачимо із архівних документів та історіографії, в

основному увага земств зосереджувалася на піднятті рівня грамотності більш густонаселених пунктів.

Перспективним напрямом досліджень є подальше ґрунтовне вивчення діяльності закладів початкової освіти дорослих Сумщини у визначений період, зокрема процесу навчання у них та результативності їх роботи.

Джерела та література

- Баглай, А.** (2020). Історія розвитку бібліотечної справи на Тростянецьчині. Частина III. Гурток народних читань. *Красзнавчий альманах «Історія Тростянецьчини»*. Взято з <https://bahlay.com/?p=664>.
- Боярьська-Хоменко, А.В.** (2019). Освіта дорослих в Україні у XIX – на початку XX століття. *Педагогічний часопис Волині*, 3 (14), 14–20. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки. doi: <https://doi.org/10.29038/2415-8143-2019-03-14-20>.
- Голубченко, В.** (Ред.). (2005). *Сумщина в історії України*: навч. посіб. Суми: «МакДен».
- Данилевский, В.Я.** (1915). *Народный дом, его задачи и общественное значение*. Харьков: «Работник».
- ДАСО – Державний архів Сумської області.
- Коляда, Н.** (2002). Недільні школи в селах України (друга половина XIX ст. – початок XX ст.). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 4, 267–274.
- Корогод, Г.** (2011). *Земські недільні школи Сумського повіту*. Взято з <https://cutt.ly/7PJgHLb>.
- Макухін, І.Я.** (гол. редкол.). (1973). *Історія міст і сіл Української РСР в 26 т. Сумська область*. Київ: УРЕ АН УРСР.
- Маркарьян, Т.** (2013). Развитие внешкольного образования в Российской империи конца XIX – начала XX вв. *Вестник Сургутского государственного педагогического университета*, 6 (27), 167–172.
- Собчук, Г., Мартинова, З., & Фоменко, Л.** (2005). Микола Пирогов і недільні школи (До 145-річчя з дня відкриття першої недільної школи в Україні). *Рідна школа: науково-педагогічний журнал*, 1, 58–60.
- Тимчук, Л.І.** (2013). Питання освіти дорослих у теорії позашкільної освіти (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 5. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_27.

References

- Bahlai, A.** (2020). Istorii rozvytku bibliotechnoi spravy na Trostianechchyni. Chastyna III. Hurtok narodnykh chytan [History of library development in Trostyanets region. Part III. Folk readings circle]. *Kraieznavchyi almanakh «Istoriia Trostianechchynu» – Local lore almanac "History of Trostyanets"*. Retrieved from <https://bahlay.com/?p=664> [in Ukrainian].
- Boiarska-Khomenko, A.V.** (2019). Osvita doroslykh v Ukraini u XIX – na pochatku XX stolittia [Adult education in Ukraine in the XIXth – early XXth century]. *Pedahohichnyi chasopys Volyni – Pedagogical magazine of Volyn*, 3 (14), 14–20. Lutsk: SNU imeni Lesi Ukrainky. doi: <https://doi.org/10.29038/2415-8143-2019-03-14-20> [in Ukrainian].
- Holubchenko, V.** (Ed.). (2005). *Sumshchyna v istorii Ukrainy [Sumy region in the history of Ukraine]*. Sumy: «MakDen» [in Ukrainian].
- Danilevskiy, V.Ya.** (1915). *Narodnyy dom, ego zadachi i obschestvennoe znachenie [Folk's House, its tasks and social significance]*. Kharkov: «Rabotnik» [in Russian].
- DASO – Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti [State Archives of Sumy region].
- Koliada, N.** (2002). Nedilni shkoly v selakh Ukrainy (druga polovyna XIX st. – pochatok XX st.) [Sunday schools in the villages of Ukraine (second half of the XIX century – beginning of the XX century)]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Pavla Tychyny – Psychological and pedagogical problems of rural school: a collection of scientific works of Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University*, 4, 267–274 [in Ukrainian].
- Korohod, H.** (2011). *Zemski nedilni shkoly Sumskoho povitu [Zemsky Sunday schools of Sumy county]*. Retrieved from <https://cutt.ly/7PJgHLb> [in Ukrainian].
- Makukhin, I.Ya.** (Chairman of the editorial board). (1973). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR v 26 tomakh. Sumska oblast [History of towns and villages of the Ukrainian SSR in 26 volumes. Sumy region]*. Kyiv: URE AN URSSR [in Ukrainian].
- Markaryan, T.** (2013). Razvitie vneshkolnogo obrazovaniya v Rossiyskoy imperii kontsa XIX – nachala XX vv. [The development of out-of-school education in the Russian Empire in the late XIXth – early XXth centuries]. *Vestnik Surgutskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta – Bulletin of the Surgut State Pedagogical University*, 6 (27), 167–172 [in Russian].
- Sobchuk, H., Martynova, Z., & Fomenko, L.** (2005). Mykola Pyrohov i nedilni shkoly (Do 145-richchia z dnia vidkryttia pershoi nedilnoi shkoly v Ukraini) [Mykola Pyrohov and Sunday schools (To the 145th anniversary of the first Sunday school in Ukraine)]

sary of the opening of the first Sunday school in Ukraine)]. *Ridna shkola – Native school*, 1, 58–60 [in Ukrainian].

- Тумчук, Л.І.** (2013). Pytannia osvity doroslykh u teorii pozashkilnoi osvity (kinets XIX – pochatok XX st.) [Issues of adult education in the theory of extracurricular education (late XIXth – early XXth century)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 5. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_27 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 24.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 15.03.2022 р.*

УДК 94(477.83-21):061.2(=161.2)"185/191"
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254448

Богдан ЯНИШИН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

Бібліографічний опис статті: Янишин, Б. (2022). «Є це перше українське товариство»: філія «Зорі» в Дрогобичі до початку Першої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 110–125. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254448>.

«Є ЦЕ ПЕРШЕ УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО»: ФІЛІЯ «ЗОРІ» В ДРОГОБИЧІ ДО ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Мета статті* полягає у всебічній реконструкції діяльності філії Товариства руських ремісників і промисловців «Зоря» в Дрогобичі наприкінці XIX – на початку XX ст. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексної реконструкції становлення та діяльності дрогобицької філії Товариства «Зоря» протягом кінця XIX – початку XX ст. **Висновки.** Опрацювавши низку архівних та опублікованих джерел, ми дійшли висновку, що дрогобицька філія «Зорі», ставши першим українським товариством у передгір'ї Карпат, невдовзі перетворилася на чільного модератора суспільно-культурного життя українців міста. Ініціюючи численні культурно-просвітницькі акції, дрогобицькі «зоряни» розгорнули різнопланову діяльність, у якій єдналися перед тим розрізнені українські сили.

© Богдан Янишин, 2022

Своєю солідарною культурною працею на користь місцевого українства «зоряни» чимало спричинилися до значного зміцнення національного життя в Дрогобичі, перед тим майже повністю здомінованого польським і єврейським культурними впливами. Таке символічне опанування міського простору мало чималий мобілізуючий вплив на українську громаду міста в роки Першої світової війни та, особливо, в період існування Західноукраїнської народної республіки. З огляду на це вивчення діяльності регіональних філій інших українських господарських інституцій має стати важливим завданням для сучасних дослідників.

Ключові слова: Дрогобич; філія Товариства руських ремісників і промисловців «Зоря»; культурно-просвітницька діяльність; українське міщанство.

Bohdan YANYSHYN

PhD (History), Senior Research Fellow of Department of History of Ukraine of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, 4, Hrushevsky Str., Kyiv, Ukraine, postal code 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

To cite this article: Yanyshyn, B. (2022). «Ye tse pershe ukrainske tovarystvo»: filiiia «Zori» v Drohobychi do pochatku Pershoi svitovoi viiny ["This is the first Ukrainian society": Zorya branch in Drohobych before the First World War]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 110–125. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254448> [in Ukrainian].

"THIS IS THE FIRST UKRAINIAN SOCIETY": ZORYA BRANCH IN DROHOBYCH BEFORE THE FIRST WORLD WAR

Summary. *The purpose of the article is to comprehensively reconstruct the activities of the branch of the Society of Ruthenian Craftsmen and Industrialists "Zorya" in Drohobych in the late nineteenth – early twentieth century. The methodological basis of the research is an interdisciplinary approach. The article particularly emphasizes the structural and functional systematic analysis of historiographical facts*

and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the paper is to comprehensively reconstruct the formation and operation of the Drohobych branch of the Zorya Society during the late XIX – early XX centuries. Conclusions. After studying several archival and published sources, we concluded that the Drohobych branch of Zorya, being the first Ukrainian society in the foothills of the Carpathians, soon became the leading moderator of the socio-cultural life of Ukrainians in the city. Initiating numerous cultural and educational events, the Drohobych "Zoryas" launched various activities, which united previously disparate Ukrainian forces. Through their solidary cultural work to benefit local Ukrainians, "Zoryas" contributed to the strengthening of national life in Drohobych, once almost entirely dominated by Polish and Jewish cultural influences. Such a symbolic mastery of urban space had a significant mobilizing effect on the Ukrainian community of the city during the First World War and, especially, during the existence of the Western Ukrainian People's Republic. Studying the activities of regional branches of other Ukrainian economic institutions should become an essential task for modern researchers.

Key words: *Drohobych; branch of the Society of Ruthenian Craftsmen and Industrialists "Zorya"; cultural and educational activities; Ukrainian bourgeoisie.*

Постановка проблеми. Протягом останнього тридцятиліття історіографія інституційної складової українського соціально-економічного руху в Габсбурзькій Галичині автономічної доби збагатилася чималою кількістю різнопланових видань – від енциклопедичних гасел і статейних розвідок до узагальнювальних студій у дисертаційному та монографічному форматах (Янишин, 2020). Втім, дослідницька оптика переважальної більшості наявних сьогодні праць надалі є виразно «львовоцентричною». Йдеться про те, що у фокусі дослідницької уваги здебільшого перебувають явища і процеси, які відбувалися у столиці коронного краю Галичини та Володимирії. За такого підходу галицька провінція надалі залишається правдивою terra incognita, що унеможлиблює ані з'ясування регіональних особливостей українського соціально-економічного життя, ані створення узагальнювальної студії про тогочасний соціально-економічний рух у гармонійній єдності всіх його організаційних складових. Звертаючи увагу колег на очевидний дисбаланс у вивченні інституційної складової українського соціально-економічного руху в Габсбурзькій Галичині автономічної доби, спробу-

емо показати плідність звернення до його регіонального виміру на прикладі реконструкції довоєнного періоду діяльності дрогобицької філії Товариства руських ремісників і промисловців «Зоря», яке було найстарішою українською міщанською організацією, заснованою у Львові ще в 1884 р.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Головним джерельним комплексом для нас виступають архівні матеріали, котрі відклалися у фонді «Зорі» в Державному архіві Львівської області. Тут особливу цінність для нас становлять збережені протоколи засідань виділу дрогобицької «Зорі» за 1904–1924 рр. (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а), як і збережена коротка рукописна історія філії (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 37, 66–70). Також важливими є різнопланові матеріали, що з'явилися з нагоди відзначення сорокалітнього («Зоря» її минуле і сучасне», 1924) та півстолітнього («Ювілейний збірник», 1934) ювілеїв товариства і були зібрані в окремих виданнях.

Увага дослідників до інституційного феномену «Зорі» на сьогодні є чималою. Зокрема, спеціально до нього зверталися у статейному форматі Ірина Мищишин (Мищишин, 2016) та монографічному Оксана Пасіцька (Пасіцька, 2013). Втім, у їхніх студіях практично обійдена увагою діяльність провінційних осередків товариства. Особливостям регіональної політики керівництва «Зорі» наприкінці XIX – в першій третині XX ст. присвячено нашу спеціальну розвідку (Янишин, 2021). Однак в ній лише стисло згадано головні віхи історії дрогобицької «Зорі», яка була чи не найбільш чисельним і активним провінційним осередком. Цими обставинами і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у всебічній реконструкції діяльності філії Товариства руських ремісників і промисловців «Зоря» в Дрогобичі наприкінці XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Філія «Зорі» в Дрогобичі була одним із найстаріших регіональних осередків Товариства. Вона постала в 1897 р. і стала першою українською організацією міста та цілого повіту. Поява Товариства засвідчила зрілість громадських амбіцій місцевих мешканців, їх намагання діяти солідарно в умовах дедалі зростаючої конкуренції з більш чисельними та організованими польською та єврейською громадами міста. Про перші роки існування філії ми знаємо небагато, адже діловодна документація того часу до нас не дійшла. Натомість, в архівному фонді «Зорі» в

Державному архіві Львівської області відкласяся, як ми вже згадували вище, об'ємна книга протоколів засідань дрогобицької управи за 1904–1924 рр. (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а), котрі уможливають доволі докладну реконструкцію історії товариства протягом цього двадцятиліття.

Дрогобицька «Зоря» постала з ініціативи двох гімназійних учнів – сина кравця Гриня Левинського і сина міщанина-хлібороба Степана Кушніра (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 40, арк. 1). На перших загальних зборах до складу товариства увійшли 22 особи. Вони обрали керівництво філії у такому складі: нотаріус Іван Мицавка (голова), о. Антін Рудницький, Лев Мороз, Мирослав Михнович, Микола Василівський, Остап Губицький та Дмитро Татарський («Зоря» її минуле і сучасне», 1924, с. 101). Другим головою філії був щойно згаданий знаний серед містян катехит народної школи о. Антін Рудницький, котрий керував дрогобицькими «зорянами» декілька каденцій поспіль. Дрогобицька філія мала власну печатку із зображенням коронованого лева, який зіперся передніми лапами на скелю. Довкола зображення містився напис «Товариство руських ремісників «Зоря» в Дрогобичі».

Членом Товариства міг стати кожний охочий, котрий поділяв його статутні засади та заплатив 1 кор. вписового. При цьому претендент мав мати хоча б одного поручителя зі складу «зорян». У протоколі подекуди зустрічаємо факти відмови охочим у вступі до філіального грона власне на тій підставі, що ніхто з членів осередку не знав претендента і не міг за нього поручитися. У даному випадку йшлося, вочевидь, про небезпеку псування або й викрадення майна Товариства. Втратити членство можна було з кількох причин. Найчастіше – через борги, про що йтиметься нижче. Також доволі часто «зоряни» позбувалися членства внаслідок порушення статутних положень та неетичної поведінки. Такого роду рішення обговорювалися і голосувалися на засіданнях виділу. Відзначимо, що подібні постанови про позбавлення членства були буденним явищем і приймалися мало не на кожному зібранні, що свідчить про принциповість членів виділу у дотриманні «зорянами» обумовлених товариських звичаїв.

Про перші кроки дрогобицької «Зорі» ми дізнаємося з короткої анонімної історії філії, яка була написана з нагоди відзначення півстолітнього ювілею заслуженої для українського суспільно-

економічного руху інституції. Стосовно ранньої історії Товариства ми знаємо про такі важливі події, як посвячення прапора дрогобицької «Зорі» в 1900 р., заснування бібліотеки, розбудову мережі гуртків та численні культурно-просвітницькі акції (вистави, вечорниці, чайні вечери, фестини, краєзнавчі прогулянки тощо). Змальовуючи початки першого українського товариства у місті, невідомий його літописець згадував: «В «Зорі» згуртувалося майже ціле життя дрогобицького українського громадянства. При ній був гарний хор, аматорський кружок. [...] В ній знаходили члени пораду і розраду та підмогу» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 37, арк. 66). Про фінансову респектабельність товариства говорить заснування від самих початків допомогового фонду, з якого члени, котрі потрапили в складні життєві обставини, могли отримувати фінансову поміч.

Як уже згадувалося, завдячуючи збереженій книзі протоколів дрогобицької філії, від травня 1904 р. ми вже доволі докладно поінформовані про її діяльність. Чи не найбільше уваги у протоколах відведено виборам керівництва осередку. Взоруочись на номенклатуру виборних органів центральної львівської управи, в травні 1904 р. головою філії було обрано М. Качмара, заступником Л. Мороза, секретарем М. Гутовича, касиром О. Неговича, контролером Е. Рихлевського, бібліотекаром І. Гарасимовича. В цьому складі виділ пропрацював до загальних зборів осередку, що відбулися 1 січня 1905 р. На них головою місцевої «Зорі» став Л. Мороз, а його заступником Г. Кузів. До складу виділу також увійшли Е. Рихлевський, Д. Татарський, А. Негович, Н. Петрикевич, І. Угрин, В. Паньків та В. Олексин (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 1). В наступних каденціях головами були Я. Олесницький, Й. Саварин, Г. Кузів, Ф. Грабовенський, В. Чапельський, В. Кобрин, А. Негович і М. Петрикевич. Деякі голови осередку настільки вправно керували справами осередку, що їх обирали декілька каденцій поспіль. Поряд зі згаданим вище о. Антіном Рудницьким, назвемо також імена др. Григорія Кузіва та Володимира Чапельського. Їхні постаті, поза сумнівом, варті прискіпленої уваги місцевих краєзнавців.

Пересічно, засідання виділу відбувалися один раз на місяць. Хоча при потребі, особливо з нагоди виборів нового виділу і розподілу обов'язків серед його членів, дрогобицькі «зоряни» у тіснішому гроні зустрічалися й частіше. Загальні ж збори Товариства зазвичай відбувалися раз на рік. Та якщо голова виділу чи біль-

шість його членів зрікалися своїх повноважень дочасно, що іноді траплялося в історії філії (перший зафіксований раз в 1906 р.), то загальні збори відбувалися частіше. На таких зборах виділ звітував про свою діяльність і складав повноваження, а згодом відбувалися вибори нового виділу. До голосування допускалися лише ті члени, котрі справно платили внески і не мали жодних боргів.

Як свідчать протоколи засідань, дрогобицька філія доволі динамічно зростала, адже майже на кожному зібранні в порядку денному значилося питання прийняття до складу нових членів. Для прикладу наведемо другу половину 1904 р.: на червневому засіданні осередок зріс одразу на шість нових «зорян» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 3 зв.), на жовтневому зібранні додалося ще вісім нових членів (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 4), а на грудневому «зорянами» стали ще дев'ять дрогобичан. З цього можемо зробити висновок, що філія набула чималої популярності у середовищі дрогобицьких українців, що тим самим продемонстрували їхню зацікавленість в організованих формах громадського життя. Водночас у документах ми практично не зустрічаємо прямих відомостей про кількість членів філії, адже частині «зорян» через борги виділ призупиняв їхнє перебування в товаристві. І все ж, з дотичних повідомлень можемо зробити висновки про чималу чисельність першого українського товариства в Дрогобичі. Так, грудневий протокол 1904 р. містить рішення про друк 250 примірників статутів «Зорі» для своїх членів (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 5 зв.). У протоколі загальних зборів Товариства від 2 лютого 1908 р. відзначено, що протягом 1907 р. до дрогобицької «Зорі» зголосився 21 новий член (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 52). Зі свого боку, в протоколі від 19 серпня 1912 р. міститься постанова надрукувати 500 запрошень на заплановані вечорниці (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, 100 зв.). Цікаво, що своєрідним колективним членом дрогобицької «Зорі» була місцева греко-католицька громада оо. Василіан.

Уповні очікувано, що в ті часи чоловічої домінації у всіх сферах громадського життя, серед дрогобицьких «зорян» домінували представники сильної статі. Втім, як свідчення стрімкої емансипації галицького суспільства на початку ХХ ст., дедалі частіше подибуємо серед новоприйнятих членів імена жінок. Уперше дрогобичанки як членкині «Зорі» згадуються у протоколі від 24 червня 1905 р. Тоді до складу Товариства прийняли одразу трьох

жінок: Кароліну Рихлевську, Анну Хрувичовну та Анну Олекситовну (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 19–19 зв.). Відзначимо, що це були дружини «зорянських» активістів. Їхній приклад подіяв мотивуюче для українок Дрогобича. Зокрема, вже на наступному липневому 1905 р. засіданні «зорянками» стали ще чотири мешканки міста. Водночас жінок ніколи протягом досліджуваного періоду не обирали до складу керівних органів.

Чи не найбільше уваги на зібраннях дрогобицької «Зорі» відводилося проблемі здобуття необхідних коштів для функціонування інституції. З цією метою регулярно піднімалося питання своєчасної оплати членами своїх внесків та обговорення шляхів стягнення боргів, адже від цього залежала можливість реалізації багатьох культурно-просвітницьких та харитативних завдань філії. Про серйозність цієї проблеми свідчить, приміром, такий, зрештою доволі поширений, запис у протоколі від 2 жовтня 1904 р.: «Рішено попросити про вирівнювання залеглих вкладок і боргу п. Івана Кульчицького в 7 кор., Василя Петрику в 14 кор. і Кароля Швабовича в 80 кор.» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, 4 зв.–5). Зрозуміло, що ці суми були відчутними для такого небагатого товариства. Іноді виділ йшов на доволі радикальні кроки, щоб опам'ятати своїх хронічних боржників. Зокрема, в липневому 1905 р. протоколі йшлося про рішення позбавити членства всіх боржників, чії залеглості сягають більше 4 кор., і вивісити списки виключених на стіні будинку товариства для загального поінформування громадськості (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 20). Відтоді подібні рішення виділу стають періодичними. Поряд із цим, виділ страшив боржників судовими позовами, які, щоправда, не мали юридичної перспективи. Поновлення ж членства у Товаристві було можливе лише за умови погашення боргу і сплати нового вписового.

Крім пильнування пунктуальної сплати членських внесків, дрогобицька «Зоря» намагалася збільшити свої фонди шляхом провадження господарської діяльності. Найбільшим джерелом прибутків стало влаштування різних забав (насамперед вечорниць і танців), на яких всі охочі могли брати участь за певну вхідну оплату. Поряд із цим деякий прибуток давало винаймання своїх приміщень для різних заходів (весілля, хрестини, ювілеї, зібрання інших товариств тощо), як самим «зорянам», так і іншим мешканцям міста та повіту. Деякий дохід приносили виступи «зорянської»

театральної трупи та оркестру, які декілька разів на рік відбувалися у найбільших приміщеннях міста. Також кошти «зорянській» скарбничці давали популярні серед містян лотерейні розіграші («фанти»). Зрештою, додатній економічний ефект дало провадження одним із «зорян» курсів танців у приміщеннях Товариства.

Дрогобицькі «зоряни» вели доволі активне громадське життя. Так, постійними були спільні відзначення релігійних свят (серед яких найбільшою популярністю тішилися різдвяна коляда і великодні гаївки) та організація вечорниць. Останні проводилися особливо часто, пересічно двічі на місяць, що говорить про популярність такого формату відпочинку у тогочасному міщанському середовищі. Програма вечорниць існувала у двох варіантах – святковому та розрахованому на період посту. У протоколах заховався поодинокий опис програми останньої версії вечорниць, що передбачала науково-популярний відчит, виступ хору, декламації поезій та товариські забави (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 54 зв.). Поряд із цим, «зоряни» брали участь у міських заходах з нагоди локальних свят чи ювілеїв членів правлячої династії.

Також члени товариства відзначали національні свята всеукраїнського та регіонального масштабу. У першому випадку можемо говорити про становлення традиції проведення Шевченківських вечорів у березні кожного року. Ці святкування відбувалися спільно з іншими українськими товариствами міста. Стосовно ж регіональних свят, найчастіше у протоколах згадується щорічне вшанування знесення панщини на західноукраїнських землях. Відзначимо, що саме дрогобицька «Зоря» завжди ініціювала відзначення подій 1848 р. у місті, запрошуючи до співпраці інші українські інституції. Урочистості відбувалися за усталеною програмою: церковна відправа, тематична доповідь, концерт у міській залі та вечорниці з танцями і почастунком (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 18). У 1909 р. дрогобицькі «зоряни» виступили ініціаторами широкого відзначення ювілею свого славного земляка Івана Франка (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 66 зв.).

Крім того, влаштовувалися регулярні науково-популярні відчити на історичні та господарські теми. Прелегентами зазвичай були самі «зоряни» – викладачі місцевих шкіл та гімназії. Про інтенсивність лекторської діяльності дрогобицької «Зорі» дає уявлення звіт голови осередку Г. Кузіва, який у своїй доповіді на загаль-

них зборах в лютому 1908 р. поінформував присутніх, що протягом минулого 1907 р. відбулося п'ять відчитів (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 52). Відзначимо, що організовані дрогобицькою «Зорею» відчити були безкоштовні для всіх охочих, що говорить про розуміння виділом важливості просвітницьких завдань своєї інституції. Для поінформування містян про публічні виклади друкувалися оголошення у значній кількості, щоб їх розповсюдити всіма районами міста та околицями. Згадаємо також, що місцеві «зоряни» були бажаними гостями на урочистостях інших українських товариств міста і повіту, делегуючи своїх представників з грошовими подарунками. При цьому особливою урочистістю були позначені посвяти прапорів новопосталих інституцій – на такі свята «зоряни» посилали свого уповноваженого представника, який за тогочасною традицією вбивав від імені Товариства цвях у жердину, на якій кріпився прапор.

Поряд із організацією суто місцевих акцій, дрогобицькі «зоряни» також у діяльний спосіб відгукувалися на культурні потреби українства цілого краю. Так, зі своїх скромних фондів товариство надсилало пожертви, приміром, на будову українського театру у Львові (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 3), бурси Педагогічного товариства у Львові (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 48), місцевої української гімназії (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 92 зв.) і читальні в селі Медвежа (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 67 зв.), а також на розвиток товариств «Руська захоронка», «Рідна школа», «Сокіл» і «Січ» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 3, 56 зв., 116 зв.). Не пройшли дрогобицькі «зоряни» і повз тогочасні голосні події польсько-українського протистояння у Львівському університеті та широко обговорювану тоді проблему створення національної вищої школи (Тельвак, 2017). Зокрема, коли на початку 1907 р. відбулися чергові сутички між молоддю двох народів і декількох українських студентів було заарештовано, дрогобицька «Зоря» на своєму засіданні прийняла доволі сміливу заяву: «Рішено односторонньо солідаризуватися з напрямом чинної боротьби, розпочатої через українську молодіж академічну в справі здобуття для нашого народу університету, висказати ув'язненим академікам повне признание і честь і вислати в хосен потерпівшої молодіж з каси Товариства квоту 20 корон» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 40).

Особливою гордістю дрогобицьких «зорян» стала власна бібліотека, на яку спрямовувалися чималі фінансові ресурси, а питання її функціонування слухалося кілька разів на рік на засіданнях виділу. Бібліотека складалася з різножанрових книжкових видань та численної періодики. Наскільки дозволяють про це судити збережені протоколи, саме періодика найчастіше приваблювала членів товариства до бібліотеки. Відповідно до пропозицій бібліотекаря, дрогобицька «Зоря» передплачувала такі популярні галицькі видання, як «Діло», «Гайдамаки», «Громадський голос», «Свобода», «Народне слово», «Нове слово», «Зеркало», «Оса», «Głos», «Kurjer Lwowski», «Monitor», «Przemysławiec» та ін. У листопаді 1910 р. виділ Товариства вирішив нав'язати сталі взаємини з бібліотекою Товариства імені Шевченка у Львові, надсилаючи 6 кор. місячно для постійного поповнення власних фондів.

Цікавість до читання була настільки значною, що в протоколах віднотовано кількаразові звернення голови філії до бібліотекаря з проханнями збільшити години праці. Відзначимо, що бібліотекар, як і решта членів виділу, працював на громадських засадах. Також була прийнята заборона на видачу літератури з бібліотеки не членам Товариства. Бібліотечні фонди удоступнювалися лише на засаді домовленостей між іншими українськими інституціями Дрогобича за певну, зрештою, доволі символічну оплату. Так, у протоколах виділу найчастіше згадується місцевий осередок «Січи», члени якого користувалися «зорянською» бібліотекою за 1 кор. місячно.

Важливо, що філія «Зорі», ставши першим українським товариством міста та повіту, виявилася також ініціатором важливої міжінституційної комунікації у громадському просторі Дрогобича. Зокрема, у протоколах засідань виділу філії ми неодноразово натрапляємо на повідомлення про культурно-просвітницькі акції, що їх дрогобицькі «зоряни» влаштовували спільно з іншими українськими товариствами міста і повіту. Для прикладу наведемо постанову від 12 травня 1909 р., у змістовому плані доволі поширену в протоколах: «Ухвалено запросити до участі в торжественнім обході знесення панщини всі тут руські Товариства» (ДАЛЮ, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 66). Серед заприятельованих інституцій найчастіше згадуються осередки «Руської захоронки», «Січи» та «Селянської бурси». Саме здебільшого у порозумінні та співпраці з ними дро-

гобицька «Зоря» влаштувала популярні серед містян Шевченківські дні, фестини та вечорниці.

Натомість, «зоряни» послідовно відмежовували себе від польських дрогобицьких товариств, не бажаючи входити з ними в тісніші інституційні взаємини. Так, коли в лютому 1906 р. було обговорено пропозицію польського «Towaryzstwa Pomoc Przemysłowa» приєднати до себе дрогобицьку «Зорю» як асоційованого члена, відповідь була категорично відмовною. Із застереженням дрогобицькі «зоряни» поставилися і до співпраці з москвофільським «Товариством імені Михайла Качковського», відмовивши його керівництву в оренді власних приміщень для проведення пропагандистських заходів. Наведені факти переконливо засвідчують зміцнення національної свідомості у широких колах провінційного українського міщанства. Про історичні смаки «зорян» може говорити рішення виділу від 12 серпня 1909 р. придбати портрет гетьмана Івана Мазепи для прикрашення приміщення дрогобицької філії (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 67 зв.).

Як свідомі своїх прав і національних інтересів, члени філії організовано виступили під час трагічних виборів до австрійського парламенту 19 червня 1911 р. Як відомо, в результаті зловживання місцевої влади, котра цинічно просувала свого кандидата, в місті почалися масові заворушення. Під час їх жорстокого придушення було вбито 29 осіб, ще двоє відразу померли від ран, а близько 100 учасників і очевидців заворушень отримали поранення. У цих подіях, відомих в історії як Дрогобицький розстріл виборців, помітними були й місцеві «зоряни». Зокрема, довголітній член виділу Дмитро Татарський, відважно вийшовши з натовпу, закликав солдатів припинити стрілянину, але його вбив жандарм штиком. Кошти похорону свого довголітнього члена «зоряни» вирішили взяти на себе, про що було зазначено у протоколі засідань від 25 липня 1911 р. (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 90). Також на знак жалоби за безневинно вбитими містянами виділ вирішив до кінця поточного року не проводити вечорниць. Принагідно відзначимо, що події 19 червня 1911 р., як про це було відзначено на загальних січневих зборах осередку в 1912 р., на деякий час загальмували громадський рух у Дрогобичі, втім і подальший поступ місцевої філії «Зорі».

Найбільшим клопотом для дрогобицької «Зорі» була відсутність власного помешкання. Протягом досліджуваного періоду Товариство винаймало декілька кімнат у різних будинках в центральній частині міста і з часом дедалі більше відчувалася втома від періодичних переїздів, як і брак вільного місця для дедалі чисельніших «зорян». Також і оренда приміщень коштувала чимало, що підривало й без того невеликі фонди провінційного товариства. З огляду на це було вирішено скласти кошти на купівлю земельної ділянки (так званий «фонд будови власного дому») та подальшу побудову свого приміщення. Уперше це питання було артикульоване на засіданні 20 вересня 1905 р. Під час його обговорення було прийнято ухвалу: «Виділ вирішив піти в депутації до бургомистра міста і просити про пляц під будову власної хати» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 23 зв.). Відтоді згадане питання піднімалося на засіданнях виділу неодноразово (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 30 зв.). До початку Першої світової війни «зорянам» вдалося зібрати необхідні кошти на придбання власної оселі, але вибух світового протистояння відсунув реалізацію цієї ідеї на другий план. Після завершення війни шалена інфляція знецінила відкладені гроші, тож «зоряни» реалізували мрію про свою оселю вже в 1930-х рр. (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 37, арк. 66–70).

Про інституційну зрілість дрогобицької «Зорі» свідчать ініціативи її керівництва зі створення нових організацій. Маємо на увазі важливу для дрогобицьких міщан пропозицію голови Товариства Ф. Грабовенського, занотовану у протоколі засідання виділу від 5 вересня 1909 р., заснувати власне кредитове товариство. Ідею свого голови виділ цілком схвалив: «На внесення Предсідателя ухвалено заснувати Товариство заробкове під назвою «Спілка кредитова членів Товариства руских ремісників в Дрогобичі», спілка зареєстрована з обмеженою порукою» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 67). Було вирішено, що членами спілки можуть стати лише «зоряни», котрі сплатять 1 кор. вписового. Спілка почала функціонувати 6 жовтня 1909 р., коли на загальних зборах було прийнято її статут і вибрано дирекцію (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 68 зв.).

Іншим промовистим свідченням інституційної солідності дрогобицької «Зорі» стало рішення прийняти діяльну участь у Краєвому з'їзді українських ремісників і промисловців, прийняте на

засіданні виділу 22 червня 1914 р. (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 118). Тоді було ухвалено делегувати на з'їзд своїх відпоручників Миколу Петрикевича та Андрія Модрицького, оплативши їм кошт подорожі та перебування в столиці краю. Як відомо, згаданий з'їзд відбувся 29 червня 1914 р. у Львові в залі «Народного дому» за численної участі делегатів з усієї Східної Галичини («Краєвий З'їзд», 1914).

Насамкінець відзначимо, що дрогобицькі «зоряни» цінували власне перебування у складі філії. Про це свідчить їхнє намагання плекати інституційну пам'ять шляхом відзначення власних ювілейних дат. Уперше про необхідність влаштування таких урочистостей було згадано в травневому протоколі 1907 р. з нагоди десятиліття осередку. Виділ, обговоривши пропозицію тогочасного голови філії Й. Саварина, ухвалив «устроїти 10-й ювілей існування «Товариства» як слідує» (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 43). Це передбачало урочисте богослужіння в присутності всіх членів зі своїм прапором, далі мала відбутися урочиста маніфестація містом, завершити ювілейні урочистості планувалося гостинною толокою з буфетом.

Останнє передвоєнне засідання дрогобицької «Зорі» відбулося незадовго до вибуху Першої світової війни 22 червня 1914 р. На ньому обговорювалися цілком прозаїчні питання, пов'язані з подальшим розвитком інституції. Зокрема, в останньому передвоєнному протоколі йшлося про звіт комітету з організації фестин, обговорювалися поточні фінансові питання, заслуховувався звіт секретаря, котрий дочасно складав свої повноваження (ДАЛО, ф. 295, оп. 1, спр. 4 а, арк. 117 зв.). Невдовзі розпочалося перше в історії людства світове військове протистояння, котре суттєво скорегувало життєві плани дрогобичан та зруйнувало їхні інституції. Свою діяльність місцева філія «Зорі» відновила лише у вересні 1917 р. за зовсім інших суспільно-політичних і економічних обставин. Тож історія дрогобицьких «зорян» у міжвоєнний час заслуговує окремого дослідження.

Висновки. Як свідчить наведений матеріал, дрогобицька філія «Зорі», ставши першим українським товариством у передгір'ї Карпат, невдовзі перетворилася на чільного модератора суспільно-культурного життя українців міста. Ініціюючи численні культурно-просвітницькі акції, дрогобицькі «зоряни» розгорнули різнопланову діяльність, в якій єдналися перед тим розрізнені українські сили.

Своєю солідарною культурною працею на користь місцевого українства «зоряни» чимало спричинилися до значного зміцнення національного життя у Дрогобичі, перед тим майже повністю здомінованого польським і єврейським культурними впливами. Таке символічне опанування міського простору мало чималий мобілізуючий вплив на українську громаду міста в роки Першої світової війни та, особливо, в період існування Західноукраїнської народної республіки. З огляду на це вивчення діяльності регіональних філій інших українських господарських інституцій має стати важливим завданням для сучасних дослідників.

Джерела та література

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

«Зоря» її минуле і сучасне. Пропам'ятна книга з нагоди сорокових роковин існування товариства українських ремісників і промисловців «Зоря» у Львові. (1924). Львів.

Краєвий З'їзд українських ремісників і промисловців. (1914). *Діло*, 146, с. 1–2.

Мицишин, І. (2016). Культурно-освітня діяльність товариства «Зоря» у Львові (1884–1939). *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, 2, 423–433.

Пасіцька, О. (2013). *Львівська «Зоря» – товариство українських ремісників, промисловців і торговців (1884–1939): історичний нарис.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Тельвак, В. (2017). Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 28–35.

Ювілейний збірник «Памяткове видання Товариства «Зоря» у Львові» з нагоди свята п'ятидесятилітніх роковин Товариства. (1934). Львів: Накладом Товариства «Зоря» у Львові.

Янишин, Б. (2020). Соціально-економічна модернізація габсбурзької Галичини: історіографія вибраних аспектів. *Український селянин*, 22, 82–90.

Янишин, Б. (2021). Регіональна політика Товариства руських ремісників і промисловців «Зоря». *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 1, 59–65.

References

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region] [in Ukrainian].

- «Zoria» yii mynule i suchasne. Propamiatna knyha z nahody sorokovykh rokovyn isnuvannia tovarystva ukraïnskykh remisnykiv i promyslovtziv «Zoria» u Lvovi [“Zorya” is its past and present. A commemorative book on the occasion of the fortieth anniversary of the Zorya Society of Ukrainian Craftsmen and Industrialists in Lviv]. (1924). Lviv [in Ukrainian].
- Kraievyy Zizd ukraïnskykh remisnykiv i promyslovtziv [Regional Congress of Ukrainian Craftsmen and Industrialists]. (1914). *Dilo – Work*, 146, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Myshchyslyn, I.** (2016). Kulturno-osvitnia diialnist tovarystva «Zoria» u Lvovi (1884–1939) [Cultural and educational activities of the Zorya Society in Lviv (1884–1939)]. *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika – Scientific works of the Academy Jan Długosz in Częstochowa*. *Pedagogy*, 2, 423–433 [in Ukrainian].
- Pasitska, O.** (2013). *Lvivska «Zoria» – tovarystvo ukraïnskykh remisnykiv, promyslovtziv i torhovtsiv (1884–1939): istorychnyi narys [Lviv “Zorya” – a society of Ukrainian artisans, industrialists and merchants (1884–1939): a historical essay]*. Lviv: I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskyy ta polsko-ukraïnskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii [Mykhaylo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction]. *Skhidnoievropeïskyi istorychnyi visnyk – East european historical bulletin*, 4, 28–35 [in Ukrainian].
- Yuvileinyi zbirnyk «Pamiatkovye vydannia Tovarystva «Zoria» u Lvovi» z nahody sviata piatdesiatylitnikh rokovyn Tovarystva [Anniversary collection “Memorable edition of the Society “Zorya” in Lviv” on the occasion of the fiftieth anniversary of the Society]*. (1934). Lviv: Published by Zorya Society in Lviv [in Ukrainian].
- Yanyshyn, B.** (2020). Sotsialno-ekonomichna modernizatsiia habsburzkoï Halychyny: istoriohrafiiia vybranykh aspektiv [Socio-economic modernization of the Habsburg Galicia: historiography of selected aspects]. *Ukraïnskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 22, 82–90 [in Ukrainian].
- Yanyshyn, B.** (2021). Rehionalna polityka Tovarystva ruskykh remisnykiv i promyslovtziv «Zoria» [Regional policy of the Society of ruthenian craftsmen and industrialists “Zorya”]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky – Cherkasy university bulletin: historical sciences*, 1, 59–65 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 10.03.2022 р.

UDC 930(477)(092):821.161.2-92.09(092)"185/19"
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254461

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Костянтин КУРИЛИШИН

кандидат історичних наук, завідувач відділу україніки, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, вул. Винниченка, 24, м. Львів, Україна, індекс 79008 (kurylyshyn_k@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0104-7292>

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAO-4723-2020>

Бібліографічний опис статті: Telvak, V.V., Kurylyshyn, K., & Telvak, V.P. (2022). Mukhailo Hrushevskiy's journalistic work on the pages of the "Dilo" newspaper in the late 19th – early 20th centuries. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 126–141. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254461>.

© Vitalii Telvak, Konstantyn Kurylyshyn, Viktoria Telvak, 2022

Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. Випуск 9/51 (2022)

ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ДІЛО» НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета статті* полягає у з'ясуванні особливостей співпраці М. Грушевського з часописом «Діло» протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності й історизму. У дослідженні було також використано методи періодизації, класифікації і типологізації. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексної реконструкції співпраці М. Грушевського з часописом «Діло» до початку Першої світової війни. **Висновки.** Як свідчить наведений матеріал, співпраця М. Грушевського з часописом «Діло» протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. мала системний та інтенсивний характер. Історик розглядав медійну трибуну опозиційних народовців головним інструментом комунікації з галицькою громадою. Тож більшість газетних дописів львівської доби життя та діяльності М. Грушевського припадає саме на «Діло». Ці дописи мали різножанровий і багатотематичний характер. До 1894 р. в них домінували белетристичні та науково-популярні сюжети. Натомість, протягом 1894–1914 рр. бачимо поступове зростання публіцистики громадського характеру. В ній пропонувалося відкрите обговорення найбільш важливих для поступу тогочасного українства проблем. Усі ці дописи об'єднувала соборницька ідеологія та об'єднавча риторика. У підсумку, за посередництва «Діла» громадські ініціативи М. Грушевського здобували все більше прихильників по обох боках Збруча, ставши вимогами українського руху в роки війни та революції.

Ключові слова: М. Грушевський; часопис «Діло»; редакційна політика; співпраця; реценція.

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvakI@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Konstantyn KURYLYSHYN

PhD (History), Head of the Department of Ukrainian Studies, Lviv Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine, 24, Vynnychenka Str., Lviv, Ukraine, postal code 79008 (kurylyshyn_k@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0104-7292>

Viktoria TELVAK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAO-4723-2020>

To cite this article: Telvak, V.V., Kurylyshyn, K., & Telvak, V.P. (2022). Mykhailo Hrushevskiy's journalistic work on the pages of the "Dilo" newspaper in the late 19th – early 20th centuries. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 126–141. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254461>.

MYKHAILO HRUSHEVSKYI'S JOURNALISTIC WORK ON THE PAGES OF THE "DILO" NEWSPAPER IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES

Summary. *The purpose of the research is to discover the peculiarities of M. Hrushevskiy's collaboration with the "Dilo" newspaper during the late 19th – early 20th centuries. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. The study also used methods of periodization, classification and typology. The article's scientific novelty lies in an attempt to comprehensively reconstruct the full extent of M. Hrushevskiy's collaboration with the "Dilo" newspaper before World War I. Conclusions.* According to the provided materials, M. Hrushevskiy's collaboration with the "Dilo" newspaper during the late 19th – early

20th centuries was systemic and proactive. The historian considered this opposition activists' media tribune to be his primary communication device with the Galician community. Therefore, most of M. Hrushevskiy's opinion pieces during the Lviv period of his life were written for "Dilo". These opinion pieces represented a wide variety of genres and themes. Until 1894, they mostly consisted of fiction and popular science articles. During 1894–1914, however, we see a gradual increase in his appeals to the public. He offered an open discussion of the most important issues for Ukraine's progress of that time. All of these opinion pieces share a common conciliar ideology and unifying rhetoric. To sum everything up, M. Hrushevskiy's public initiatives exponentially gained more supporters on both sides of the Zbruch river due to the efforts of "Dilo", influencing the goals set by the Ukrainian movement during the Ukrainian War of Independence.

Key words: M. Hrushevskiy; "Dilo" newspaper; editorial policy; cooperation; reception.

Formulation of the problem. Mykhailo Hrushevskiy's relationship with publications of his time is a rather popular fodder for literary works of various genres which explore the scientist's life and career. There is a lot of material that covers the establishment and running of written press by the historian, his collaboration with numerous newspapers and various publications, and, finally, the reception of the intellectual's opinion pieces in the pages of contemporary press. Such considerable research interest reveals a number of promising topics for discussion in this field. Among the most important is the multifaceted issue of M. Hrushevskiy's relationship with Lviv's foremost newspaper – "Dilo". Comprehensive research of this issue is necessitated by the fact that the historian had the longest and most intensive cooperation with the mouthpiece of Galician social activism. Let us recall the creative debut of the then student of Tiflis's (Tbilisi) First Classical Gymnasium, which happened on the pages of "Dilo". Since then, the Galician newspaper did not lose sight of the Great Ukrainian until its forced closure in 1939, hospitably providing its columns for numerous texts by the historian and devoting many diverse articles of a wide spectrum of evaluations. It should be noted that not all of these publications came to the attention of researchers, instead, many of them shed light on little-known or completely obscure facts of the scientist's biography. Therefore, as the first step towards a holistic understanding of the "Hrushevskiy and Dilo" problem,

we will try to clarify the features of his collaboration with the principal Galician publication in the late 19th – early 20th centuries.

Source studies and recent research analysis. M. Hrushevskiy's multi-genre publications on the pages of the "Dilo" newspaper, published in the late 19th – early 20th centuries are the main source of our research. M. Hrushevskiy's relationship with the "Dilo" newspaper often came to the attention of researchers of his legacy. Most often it related to the historian's collaboration with the Lviv newspaper. Svitlana Pankova's attempt to generalize his opinion pieces of 1905–1917 could be one such example. The problem of reception of M. Hrushevskiy's diverse heritage in "Dilo" has been repeatedly addressed by V. Telvak. However, there is no comprehensive analysis of M. Hrushevskiy's collaboration with Galician Ukraine's leading newspaper in pre-revolutionary times as of today. This determines the relevance of our study's topic.

The purpose of the research is to discover the peculiarities of M. Hrushevskiy's collaboration with the "Dilo" newspaper during the late 19th – early 20th centuries.

The article's **scientific novelty** lies in an attempt to comprehensively reconstruct the full extent of M. Hrushevskiy's collaboration with the "Dilo" newspaper before World War I.

Presentation of the main material. It is well-established that M. Hrushevskiy's collaboration with "Dilo" began under the influence of his literary mentor Ivan Nechui-Levytskyi in 1885. In fact, during the three June issues of the newspaper, a famous story of the then Tiflis First Classical Gymnasium student, titled "Beh al-Jugur", was published, which introduced him to the relatively small circle of Ukrainian writers. Instead, until recently, it remained unknown that the collaboration of the novice fiction writer with the Galician publication did not cease there, but continued in the following years. In fact, we, to our enormous surprise, came across previously unknown prints of two of M. Hrushevskiy's early written works of fiction. The first story, "The Silent Witness", was published in three "Dilo" issues, beginning with April 11 (23), 1887 ("Nemyi svedok", 1887). It was signed by one of the most common literary pseudonyms of the fledgling writer – Mykhailo Serhienko Zavoloka. The second short story, The Last Corner, appeared in two Christmas issues of Deeds, beginning December 24, 1887 (January 5, 1888) (Mykhailo Z-ka, 1887). It was signed by an abbreviated version of the same pseudonym – Mykhailo Zavoloka. This find becomes sensational due to

fact that neither the author nor his mentor knew about the publication of these works, despite discussing their preparation for publication at length. Therefore, these works were not included in any of M. Hrushevskiy's bibliographies and it was believed that they were first published only recently as part of the well-known "From Literary Heritage" collection. Looking ahead, we have to say this was only the first of many finds of such previously unknown publications of the historian in "Dilo".

The interest of the newspaper's editorial board in M. Hrushevskiy quickly increased after the first rumors about V. Antonovych's refusal to become the Chair of Ukrainian History at the Lviv University as was projected, and following the patronage of Kyiv's most prominent student in historical and source study circles by sympathizers of the "new age" policy, who preferred him at the professorial position. In their coverage of the founding and establishment of a new department, "Dilo" provided a lot of information previously unknown to us. In particular, we learn about the existence of many contenders from the "gente Rutheni natione Poloni" group of historians (the name of Krakow professor Anatol Levytskyi was mentioned the most), whom the Polish administration of the region considered for possible participation in the elections, but ultimately backed down, anticipating considerable opposition from the local activists ("Katedra", 1893, p. 2). Another little-known detail is the planned participation of well-respected Galician figure Yulian Tselevych, whom many wanted to see in the Chair's position, but the untimely death of the historian curtailed such plans. Lastly, "Dilo" also provided detailed information about the possible participation of candidates from the Russian-controlled parts of Ukraine, in particular those from V. Antonovych's school ("U Lvove", 1894, p. 1).

After the final approval of M. Hrushevskiy's candidacy, several biographical articles about the candidate appeared on the pages of "Dilo", alongside several Ukrainian translations of his works – articles, speeches at meetings of scientific societies and excerpts from major feature papers translated by Anatol Vakhnianyn. The most relevant of these is the published report of the Kyiv undergraduate student: "Conditional Forms of Aristocratic Land Ownership in Ukraine", presented at a meeting of the Nestor the Chronicler Historical Society, which was not included in any of his bibliographies (Hrushevskiy, 1894, p. 1). Despite the fact that M. Hrushevskiy's attainment of the Chair position was a consequence of O. Barvinskyi's actions, which went against the position of the "Dilo"

editorial board, the publication openly sympathized with the young historian, understanding the national importance of the department's opening and the assumption of its leadership by a young and powerful intellectual force. Such sympathies are evident in numerous articles devoted to the M. Hrushevskiy's dissertation defense or descriptions of well-attended celebrations organized by Ukrainians in Kyiv in honor of the now master's student ("Mahisterska dysputa", 1894).

It's clear that the period of M. Hrushevskiy's most intense collaboration with "Dilo" was during the historian's twenty-year stay in the Galician capital. This fact is corroborated by the largest number of articles of various genres written about Hrushevskiy. The young professor gladly accepted the offer of cooperation from the "Dilo" editorial office, understanding the importance of a daily newspaper's existence for direct communication with Galician Ukrainians. Such initiative of the historian would sometimes cause conflicts with his senior colleagues. We could mention O. Barvinskyi's emotional letter to his protégé, for instance, in which he expressed dissatisfaction with the promptness of M. Hrushevskiy's delivery of his inaugural speech for publication in "Dilo", which thus appeared earlier there than in the "Notes of the Shevchenko Scientific Society", where it was intended to be published. He even asked the historian, "Perhaps, therefore, we should initiate a countdown report in "Dilo", until the article is published in the "Notes"?" (Telvak & Diadiuk, 2019, p. 67).

Well aware of the reasons for the confrontation between the "Dilo" editorial office and his mentor's political camp, M. Hrushevskiy tried in every way to resolve this conflict, but without success. In particular, in the historian's letters to O. Barvinskyi we repeatedly come across mentions of approving assessments of his political steps by the mouthpiece of the Galician opposition activists (Telvak & Diadiuk, 2019, p. 63). According to their correspondence, M. Hrushevskiy even managed to persuade O. Barvinskyi to not publicly criticize the editorial policy of "Dilo" (Telvak & Diadiuk, 2019, p. 80), but another confrontation between representatives of the opposition and unionist camps revoked this agreement.

In turn, the newspaper reciprocated such support, enthusiastically promoting M. Hrushevskiy's public and scientific initiatives for many years. "Dilo" also defended the historian in many misunderstandings between him and opponents of his many endeavors. This was the case, for

instance, during the first public conflict between M. Hrushevskyy and O. Barvinskyy, caused by the distancing of the Lviv professor from the unionist camp (Telvak, 2017). The historian, sending his emotional replies to O. Barvinskyy's accusations of ingratitude of his former friend, referred to "Dilo" as "the intelligentsia's sole independent authority" (Hrushevskyy, 1898).

Due to such close cooperation, the pages of "Dilo" became an extremely informative source for understanding the rich and complex events of M. Hrushevskyy's life and work in 20th century Lviv. Let us briefly mention the publications containing information which is little-known or obscure to modern researchers. In particular, the newspaper heavily informed its readership about the lectures of the Ukrainian professor. Such information was mostly provided in the "Novelties" section. In particular, we find out little-known facts about the historian's workload, the nomenclature of his historical courses, their popularity among young students, etc. The "Dilo" materials also contain data on other pedagogical duties performed by M. Hrushevskyy, such as his appointment as a member of the examination commission in Lviv for teacher candidates in gymnasiums and schools.

"Dilo" also reported quite comprehensively on the growing interethnic conflict within the walls of Lviv University, in which M. Hrushevskyy, against his will, had to take on the leading role of defender of Ukrainian youth, while facing mostly passive attitude to these events from other Ukrainian professors. The newspaper, in particular, cited previously unknown facts of Ukrainian students' admiration for the bold public position of their teacher. In fact, they gave M. Hrushevskyy a standing ovation at the start of his lecture in the University on October 8, 1903, expressing sincere gratitude for his consistent defense of Ukrainians within the walls of Lviv University ("Novynky", 1903b). M. Hrushevskyy responded to this expression of gratitude of his younger colleagues with a short speech, which is also currently unknown to modern researchers. The historian said: "Thank you, gentlemen, for your expressions of sympathy. Indeed, every honest man should be outraged by the behavior of a certain clique of the Polish press, the efforts of which turned into weapons against me the cordial relationship that I share with my audience from the very beginning, which is the kind of relationship that every professor should have with their audience. But don't let such antics throw you off your guard" ("Novynky", 1903a).

"Dilo" also provided significant coverage of M. Hrushevskyi's cultural and educational activities – first in Galicia, and then in the Upper Dnieper region after 1906. And these publications contain numerous little-known trivia. At the same time, the newspaper's biggest concern were the historian's activities in the Shevchenko Scientific Society. In fact, "Dilo" provides the most comprehensive account of the somewhat scandalous general meeting of the Society on January 27, 1897, at which M. Hrushevskyi was appointed the Society's Chairman. As far as we know, O. Barvinskyi opened the meeting by stating that he was stepping down from his position of Chairman of the Shevchenko Scientific Society, which left M. Hrushevskyi as the only viable candidate for the now vacant position. On the other hand, the proposal to appoint the historian foregoing a vote was for some reason not supported by non-Lviv members, many of whom attended this particular meeting. The results of the vote showed the reason for such reluctance and unusual activity of provincial representatives, because despite the absence of O. Barvinskyi's name on the electoral list, as many as 34 delegates still voted for him, which gave the newspaper good grounds to attribute all of this to pre-planned machinations. O. Barvinskyi's sympathizers justified such actions by the sentiment to honor the long-serving leader of the Shevchenko Scientific Society. However, the psychological discomfort of the newly elected Chairman was understandable, who, despite the apparent lack of competition, received only a marginally bigger share of the votes comparing to his predecessor ("Zahalny zbory", 1897).

Since M. Hrushevskyi's appointment as Chairman of the soon-to-be Ukrainian Academy of Sciences, "Dilo" has constantly covered his activities in this position with many important nuances, especially in terms of detailed coverage of discussions at meetings of the Society. We will learn a lot of interesting things about the organization of sponsored cultural and educational events. In particular, the publications of "Dilo" are the most informative source for the reconstruction of the Higher Summer Vacation Courses in Lviv. Also noteworthy for research purposes are the historian's numerous speeches at the Society's general meetings or various cultural events published by the newspaper. Many of these speeches, some of which were abbreviated, did not get mentioned in any of M. Hrushevskyi's bibliographies, perching them in obscurity to the general public, since the complete set of "Dilo" issues is hard to come by in our libraries. For instance, the historian's extensive speech at the cele-

brations dedicated to the 35th anniversary of Taras Shevchenko's passing is particularly noteworthy, since it allows us to trace a lot of the references to Shevchenko's work scattered throughout Hrushevskiy's "History of Ukraine – Rus", giving it a new dimension ("Vecher", 1896).

The historical work of M. Hrushevskiy was also highlighted by the "Dilo" contributors. Particularly informative to the scientist's biographers would be the articles detailing his frequent travels to the many academic centers of Europe, where he collected materials for his work and established professional acquaintances. For instance, the account of M. Hrushevskiy's first archeographic trip to the Moscow and Warsaw archives in 1895, after moving to Lviv, where he conducted research and prepared materials for the projected "Sources for the History of Ukraine-Rus" publication, is full of little-known details ("Novynky", 1895). The newspaper also provides unknown details regarding the implementation of the translation and publication of the first German-language volume of "History of Ukraine-Rus". In fact, "Dilo" provides an exclusive account of the considerable difficulties with the translation of the scientist's work or the fact that the Taybner Publishing House received a 15-year copyright for the book. Relatively few of M. Hrushevskiy's historical investigations can be seen in the pages of "Dilo", and almost all of them are reprints or excerpts from previously published studies. As far as it could be established, only one scientific text was written by the scientist specifically for the newspaper. This is the "Andrii Pototskyi on Ukrainian relations from 1659" (1908) article, which was inspired by Myroslav Sichynskiy's assassination. This investigation has only recently come to the attention of bibliographers.

As expected, M. Hrushevskiy's multifaceted socio-political service received the most significant amount of coverage from the "Dilo" authors. His initial attempts to acquaint himself with the intricacies of Galician public life and to critically comprehend the "New Age" policy have enhanced his reputation in the eyes of the newspaper's editorial board, resulting in praise for the newly arrived professor's independence of thought and well-adjusted nature. Unusually, the newspaper covered in great detail the professor's research trips to Chernivtsi and Kolomyia in the autumn of 1894, despite his clear attempts to distance himself from politics at the time ("Hostyna", 1894). The historian himself soon realized that his professorship was not only of understandable cultural significance, but also of considerable public importance, obliging him to

respond to society's topical issues. Since then, he has become more and more immersed in the discussion and practical implementation of ways to solve the national progress problem – first in the Austrian-controlled, and then in the Russian-controlled parts of Ukraine. Given the considerable diversity of socio-political Hrushevskiy-related articles in the pages of "Dilo", we will only mention ones that shed new light on seemingly well-publicized issues.

Thus, the attention of "Dilo" columnists was focused on important issues for Galician Ukrainians, in which M. Hrushevskiy chose a position, which went against the prevailing opinion of the public. In particular, the newspaper diligently reported on the notorious controversy caused by M. Hrushevskiy's proposal to direct funds initially raised to build a Ukrainian theater in Lviv to expand the network of primary and secondary schools in Eastern Galicia, which was a record holder in the number of illiterates in the Empire. Of note to researchers would be M. Hrushevskiy's and I. Bryk's previously unknown appeals on this case (Hrushevskiy & Bryk, 1910). Many obscure "Dilo" materials cover the discussion of changes in the statute of "Prosvita" – Galicia's most respected cultural institution, which is another instance of the Lviv professor "swimming against the tide", defending the right of ordinary members to take a more active participation in the Society's activities.

"Dilo" devoted a substantial amount of its materials to the coverage M. Hrushevskiy's editorial policy in the "Literary-Scientific Bulletin" ("LNV") that he himself established, and which quickly gained popularity in intellectual circles. Despite frequent opposition to the political line of the Galician activists exhibited by "LNV", "Dilo" openly sympathized with M. Hrushevskiy's conciliar ideology, supporting the idea of moving the newspaper to Kyiv. Numerous reprints of texts from "LNV" (often authored by the founder himself) were a further sign of support, and the editors always accompanied them with favorable comments. For example, let us mention the reprint of a series of articles by M. Hrushevskiy, which were later combined by the author into the resonant "Our Politics" collection. Despite the fact that the mentioned articles were full of sharp criticism of politicians closely associated with the newspaper, the editorial board explained the need to acquaint their readers with them in the following way: "Given the importance of the topic and the author's personality, as an expression of the political views of our historian-scholar,

who dwells on the same issues as the "People's Committee" of the People's Democratic Party" ("Dva roky", 1909).

Another obscure tidbit is that "Dilo" often became a platform for operative communication between M. Hrushevskiy and the Galician subscribers of the "LNV". It is known that Galicians failed to financially maintain the region's only intellectual publication, which was often publicly and privately criticized by the editor-in-chief. Therefore, its transfer to Kyiv was intended, among other things, to improve the financial situation. Instead, this caused considerable delays in the delivery of "LNV" issues to Galician subscribers, which was a constant problem that M. Hrushevskiy had to face. Until now, his emotional response on the subject remained unknown, and was only published in early 1908, exhibiting complete solidarity with the "Dilo" editor-in-chief. Given the curiosity of this response, which represents the historian's mood at the time, we provide a slightly longer quote: "Galician subscribers must be more empathetic to the extended delivery time of the issues. They have no idea what kind of technical and material difficulties the current management of "LNV" is facing [...]. And the money? The only thing that has to be said is that having gained new subscribers with the transition to Kyiv, "LNV" didn't improve its financial situation at all [...]. The moral and ideological achievements of made possible by this resettlement are great: "LNV" attracted Ukrainian writers, influenced Ukrainian life in Russia, neutralized, tightened the bond between Russian Ukraine and Galicia, making them feel closer to one another. All of this is crucial, and it couldn't be achieved in any other way rather than moving the "LNV" to Kyiv. But in the end, the urgent need to increase material resources, that is, in the growth of subscriptions still remains. And Galicia [...] only provides about 700 subscribers [...]. This is a sad thought. Are we not through with the Ruthenian times in our country yet? Is the understanding of the need for close ties with Ukraine and Ukrainian life still so weak? [...] It is very unfortunate that Galicia's lonely newspaper, the only one in the region, still cannot reach a mere thousand subscribers after ten years of existence. A very sad and unfortunate fact!" (Hrushevskiy, 1908).

Along with M. Hrushevskiy's social activism in Galicia, "Dilo" also covered his activities in the Russian Empire. Despite the fact that such information was taken by the newspaper mainly from other publications, it sometimes contains interesting details. In particular, the newspaper covered in great detail the meetings of the Chairman of the Shev-

chenko Scientific Society with many public figures during his research trips. The newspaper's account of M. Hrushevskiy's competition for the Kyiv University Cathedra is also very informative. It reveals the unfavorable position held by Hrushevskiy's former close associate and senior colleague Volodymyr Ikonnykov, who led a reactionary campaign to prevent the author of "History of Ukraine-Rus'" from holding any positions in the St. Volodymyr's University, which is little-known ("Shehe v spravi", 1908).

Finally, we should mention M. Hrushevskiy's extremely prominent use of "Dilo" columns to popularize his own vision of how to solve contemporary Ukraine's problems. It should be noted that it's difficult to name even one of the historian's resonant public speeches, which were not published fully or in shortened form in "Dilo". Also, the historian's texts were usually published on the newspaper's front page, which gave them extra significance in the eyes of the readers. M. Hrushevskiy himself understood the importance of his public appeal speeches, insisting that they should be published on the front pages of "Dilo" issues.

The least known today are M. Hrushevskiy's numerous refutations or explanatory statements, which we printed in the "Dilo" columns, mostly in the "Novelties" section. Most of them are absent in the historian's bibliographies and therefore rarely come into the view of researchers. In fact, such publications allow us to trace the scientist's instantaneous change of public sentiment and to reproduce his reactions to current events. For instance, let us recall M. Hrushevskiy's barely-known explanation regarding his reservations about the reformation of "Prosvita". Reiterating his position, the historian emphasizes the need for an open discussion of important public affairs: "However, I cannot avoid generalization here: this resistance to criticism, unwillingness to participate in open discussions at the meetings, is not manifested for the first time and was reflected again in this episode. I don't think that this can be considered a normal manifestation and does not benefit a healthy society, which is still in its development period and has no reason to hide the flaws or to fear criticism, even of the sharpest kind, because only by broadening public interest in national affairs can we move forward" ("Vod prof. Mykhaila Hrushevskaho", 1900). No less interesting are M. Hrushevskiy's justified refusals to join the committee for the construction of the Ukrainian Theater in Lviv or the People's Committee of the People's Democratic Party. Sometimes, M. Hrushevskiy would publish such explanatory

statements in co-authorship with his associates. His repeated explanations to the public, made alongside Ivan Franko, about the real state of affairs concerning the "LNV" editorial board are of undeniable interest to researchers, as rumors of friction among the publication's staff have been repeatedly circulated in Lviv.

Conclusions. According to the provided materials, M. Hrushevskiy's collaboration with the "Dilo" newspaper during the late 19th – early 20th centuries was systemic and proactive. The historian considered this opposition activists' media tribune to be his primary communication device with the Galician community. Therefore, most of M. Hrushevskiy's opinion pieces during the Lviv period of his life were written for "Dilo". These opinion pieces represented a wide variety of genres and themes. Until 1894, they mostly consisted of fiction and popular science articles. During 1894–1914, however, we see a gradual increase in his appeals to the public. He offered an open discussion of the most important issues for Ukraine's progress of that time. All of these opinion pieces share a common conciliar ideology and unifying rhetoric. To sum everything up, M. Hrushevskiy's public initiatives exponentially gained more supporters on both sides of the Zbruch river due to the efforts of "Dilo", influencing the goals set by the Ukrainian movement during the Ukrainian War of Independence.

Джерела та література

- Вечер в XXXV-ти роковини смерти Т. Шевченка у Львові. (1896). *Дело*, 52, с. 1–2.
- Вод проф. Михайла Грушевського. (1900). *Дело*, 22, с. 3.
- Гостина професора Михайла Грушевського в Черновцях. (1894). *Дело*, 255, с. 2.
- Грушевський, М.** (1894). Условни форми шляхетського поседання ґрунтів на Україні. *Дело*, 51, с. 1.
- Грушевський, М.** (1898). Як мене спроваджено до Львова (лист до Хв. Редакції «Дела»). *Діло*, 137, с. 1–2.
- Грушевський, М.** (1908). Від «Літературно-Наукового Вістника». *Діло*, 20, с. 3.
- Грушевський, М., & Брик, І.** (1910). До нашої суспільности. *Дело*, 194, с. 5.
- Два роки галицької політики. (1909). *Діло*, 283, с. 1.
- Загальні збори товариства ім. Шевченка. (1897). *Дело*, 17, с. 3.

- Катедра рускої історії на університеті львівському. (1893). *Дело*, 187 і 188, с. 1–2.
- Магістерська диспута професора М.С. Грушевського. (1894). *Дело*, 125, с. 1–2.
- Михайло 3-ка.** (1887). Остатня кутя. Різдвяна фантазія. *Дело*, 144–145.
- Немій сведок. Фантазія Михайла Сергієнка 3-ки. (1887). *Дело*, 40–42.
- Новинки / Від Вп. проф. Грушевського. (1903а). *Діло*, 228 і 229, с. 3.
- Новинки / Овація для проф. Грушівського. (1903б). *Діло*, 227, с. 3.
- Новинки / Проф. М. Грушевській. (1895). *Дело*, 117, с. 2.
- Тельвак, В.** (2017). Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця XIX – першої третини XX століття. *Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції, CCLXX*, 82–102.
- Тельвак, В., & Дядюк, М.,** (Упоряд.). (2019). *Листування Михайла Грушевського. Т. 7: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським*. Львів; Київ; Нью-Йорк; Острог.
- У Львові, дня 25 н. ст. цветня 1894 р. (1894). *Дело*, 84, с. 1.
- Ще в справі обсади катедри руської історії в Києві. (1908). *Діло*, 112, с. 3.

References

- Večer v XXXV-ty rokoviny smerty T. Shevchenka u Lvove [An evening on the XXXV anniversary of Taras Shevchenko's death in Lviv]. (1896). *Delo – Deed*, 52, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Vod prof. Mykhaila Hrushevskaho [From prof. Mykhailo Hrushevsky]. (1900). *Delo – Deed*, 22, p. 3 [in Ukrainian].
- Hostyna profesora Mykhaila Hrushevskoho v Chernovtsiakh [Visit of Professor Mykhailo Hrushevsky in Chernivtsi]. (1894). *Delo – Deed*, 255, p. 2 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1894). Uslovny formy shliakhetskoho posedania hruntov na Ukraine [Forms of aristocratic land ownership in Ukraine]. *Delo – Deed*, 51, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1898). Yak mene sprovadzheno do Lvova (lyst do Khv. Redaktsiy «Dela») [How I was escorted to Lviv (letter to the Hon. Editorial Board of "Dilo")]. *Dilo – Deed*, 137, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1908). Vid «Literaturno-Naukovoho Vistnyka» [From the Literary-Scientific Herald]. *Dilo – Deed*, 20, p. 3 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M., & Bryk, I.** (1910). Do nashoi suspilnosti [To our community]. *Delo – Deed*, 194, p. 5 [in Ukrainian].
- Dva roky halytskoi polityky [Two years of Galician politics]. (1909). *Dilo – Deed*, 283, p. 1 [in Ukrainian].

- Zahalny zbory tovarystva ym. Shevchenka [General meeting of the Shevchenko Society]. (1897). *Delo – Deed*, 17, p. 3 [in Ukrainian].
- Katedra ruskoj ystoriy na universytete Lvovskom [Department of Rus History at the University of Lviv]. (1893). *Delo – Deed*, 187–188, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Mahisterska dysputa profesora M.S. Hrushevskaho [Master's dispute of Professor M.S. Hrushevsky]. (1894). *Delo – Deed*, 125, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Mykhailo Z-ka.** (1887). Ostatnia kutia. Rizdviana fantaziia [The last kutia. Christmas fantasy]. *Delo – Deed*, 144–145 [in Ukrainian].
- Nemyi svedok. Fantaziia Mykhaila Serhiiienka Z-ky [Mute witness. Mykhailo Serhiiienko Z-ka's fantasy]. (1887). *Delo – Deed*, 40–42 [in Ukrainian].
- Novynky / Vid Vp. prof. Hrushevskoho [New / From Hon. prof. Hrushevsky]. (1903a). *Dilo – Deed*, 228–229, p. 3 [in Ukrainian].
- Novynky / Ovatsyia dlia prof. Hrushivskoho [New / Ovation for prof. Hrushivsky]. (1903b). *Dilo – Deed*, 227, p. 3 [in Ukrainian].
- Novynky / Prof. M. Hrushevskii [New / Prof. M. Hrushevsky]. (1895). *Delo – Deed*, 117, p. 2 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskyyi ta Oleksandr Barvinskyyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevsky and Oleksandr Barvinsky at the background of the Ukrainian movement of the end of the XIX – first third of the XX century]. *Zapysky NTSh. Pratsi Istorychno-filosofskoi sekcii – SSS Notes. Proceedings of the Historical and Philosophical Section*, CCLXX, 82–102 [in Ukrainian].
- Telvak, V., & Diadiuk, M.** (Comps.). (2019). *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. T. 7: Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho z Oleksandrom Barvinskym [Correspondence of Mykhailo Hrushevsky. Vol. 7: Correspondence of Mykhailo Hrushevsky with Oleksandr Barvinsky]*. Lviv; Kyiv; Niu-York; Ostroh [in Ukrainian].
- U Lvove, dnia 25 n. st. tsvetnia 1894 r. [In Lviv, 25th of April 1894]. (1894). *Delo – Deed*, 84, p. 1 [in Ukrainian].
- Shche v spravi obsady katedry ruskoj istoriy v Kyivi [A little more about the "siege" of the Department of Rus History in Kiev]. (1908). *Dilo – Deed*, 112, p. 3 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 11.03.2022 р.*

УДК 930.(438)"185/19":94(477.83/.86)

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254452

Лідія ЛАЗУРКО

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2022). Історія східногалицьких міст у рецепції авторів часопису «Kwartalnik Historyczny» (кін. XIX – поч. XX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 142–155. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254452>.

**ІСТОРІЯ СХІДНОГАЛИЦЬКИХ МІСТ
У РЕЦЕПЦІЇ АВТОРІВ ЧАСОПISY
«KWARTALNIK HISTORYCZNY»
(кін. XIX – поч. XX ст.)**

Анотація. *Мета дослідження* – показати, на підставі історіографічних джерел (досліджень, рецензійних матеріалів, інформаційних повідомлень), що відклалися протягом 1887–1914 рр. на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny», особливості обговорення історії міст Східної Галичини. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного і історико-системного методів дало змогу достовірно відтворити і прослідкувати розгортання наукових дискусій, а також отримати коректні висновки. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії досліджено, як на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny» розгор-

© Лідія Лазурко, 2022

талося обговорення історії міст Східної Галичини, що дало можливість виявити основні тематичні пріоритети та методологічні підходи регіональних досліджень істориків, зосереджених довкола видання. **Висновки.** Аналіз матеріалів, опублікованих протягом 1887–1914 рр. в часописі «Kwartalnik Historyczny», показав значний інтерес та широкий спектр зацікавлень його авторів історією східногалицьких поселень: від науково-популярних нарисів про історію провінційних міст до ґрунтовних студій, присвячених окремим аспектам минулого столиці Галичини; від інформаційних оглядів до рецензій та досліджень. Увагу авторів часопису привертала історія східногалицьких міст, у якій вони багато в чому ставали першопрохідцями, «прививаючи» дослідникам фахові стандарти праці історика, формуючи джерельну основу регіональних студій і відкриваючи їх нові напрями. Швидкими темпами, часто конкуруючи з українськими колегами, польські історики заповнювали інформаційні лакуни у вивченні східногалицьких міст, представляючи власне бачення цивілізаційного розвитку краю як наслідок поширення тут культури західного типу.

Ключові слова: часопис «Kwartalnik Historyczny»; Східна Галичина; урбаністика; наукова преса; польська історіографія.

Lidiia LAZURKO

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

To cite this article: Lazurko, L. (2022). Istoriiia skhidnohalytskykh mist u retseptsii avtoriv chasopysu «Kwartalnik Historyczny» (kin. XIX – poch. XX st.) [The History of East Galician cities in the reception of the authors of the journal "Kwartalnik Historyczny" (late XIX – early XX centuries)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 142–155.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254452> [in Ukrainian].

**THE HISTORY OF EAST GALICIAN CITIES
IN THE RECEPTION OF THE AUTHORS
OF THE JOURNAL "KWARTALNIK HISTORYCZNY"
(late XIX – early XX centuries)**

Summary. *The purpose of the research is to show, on the basis of historiographical sources (research, review materials, information messages) that were published during 1887–1914 in the pages of the Lviv journal "Kwartalnik Historyczny", the peculiarities of discussing the history of Eastern Galicia. The research methodology is based on the application of general scientific and special-historical methods. The principles of historicism, objectivity and value approach to the studied phenomena are observed. The correctness of the study of the source base is ensured by the use of the heuristic method. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to reliably reproduce and follow the development of scientific discussions and obtain correct conclusions. The scientific novelty is that for the first time in historiography the history of the cities of Eastern Galicia was discussed in the pages of the Lviv journal "Kwartalnik Historyczny", which made it possible to identify the main thematic priorities and methodological approaches of regional studies of historians. Conclusions. An analysis of the materials published in "Kwartalnik Historyczny" between 1887 and 1914 showed considerable interest and a wide range of their authors' interests in the history of East Galician settlements: from popular science essays on the history of provincial cities to in-depth studies of the past. Galicia, from information reviews to reviews and research. The authors of the journal attracted the attention of the history of East Galician cities, in which they largely became pioneers, "instilling" researcher's professional standards of work of the historian, forming the source basis of regional studies and discovering new directions. At a rapid pace, often competing with their Ukrainian counterparts, Polish historians have filled information gaps in the study of Eastern Galician cities, presenting their own vision of the region's civilizational development as a result of the spread of Western culture.*

Key words: *"Kwartalnik Historyczny" journal; Eastern Galicia; urban planning; scientific press; Polish historiography.*

Постановка проблеми. Інтерес до історії різного типу поселень Східної Галичини переживає справжній ренесанс, перша хвиля якого розпочалася зі здобуттям незалежності України, а друга розгортається на наших очах у зв'язку з динамічним розвитком

туристичної галузі. У цьому процесі задіяні як фахові дослідники, так і аматори історичного пошуку. З початком 90-х рр. ХХ ст. відкрилися можливості не лише закрити лакуни у цілих напрямках історичних студій, але й по іншому поглянути на уже наявний історіографічний доробок. Оскільки у вивченні минулого східногалицьких міст помітний слід залишили польські дослідники старовини схилку ХІХ – початку ХХ ст., їхня історіографічна спадщина актуалізується та потребує переосмислення в сучасних українських студіях.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Наукова періодика як інтегральна складова історіографічного процесу уже тривалий час є об'єктом спеціального вивчення (Бекетова, 2004; Дроздовська, 2003; Шевченко, 2005). Часопис «Kwartalnik Historyczny», офіційний друкований орган польського Towarzystwa Historycznego, який виходив у Львові з 1887 до 1939 р., є цінним історіографічним джерелом інформації про форму і зміст студій з історії східногалицьких міст і результати наукового пошуку та практико-перетворювальної діяльності його авторів. Це зумовлює особливий інтерес до здобутків дослідників, що співпрацювали з цим виданням, демонстрували високі професійні стандарти в опрацюванні історико-краєзнавчої проблематики та інформували широкий загал про досягнення у цій галузі наприкінці ХІХ на початку ХХ ст.

Мета дослідження – показати, на підставі історіографічних джерел (досліджень, рецензійних матеріалів, інформаційних повідомлень), що відклалися протягом 1887–1914 рр. на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny», особливості обговорення історії міст Східної Галичини.

Виклад основного матеріалу. В останній чверті ХІХ ст. у Львові, що тривалий час залишався на периферії наукових історичних студій, розпочав формуватися потужний історіографічний осередок. Це було зумовлено кількома факторами, найпершим з яких стала полонізація Львівського університету, у якому розгорнув потужну дидактичну діяльність історик Ксаверій Ліске. Уже перші його учні – Л. Фінкель, О. Бальцер, Ф. Папее, А. Семкович, сформували дієву основу дослідницького осередку, що об'єднав довкола себе провідних науковців та у 1886 р. офіційно оформився як загальнопольська організація істориків – Towarzystwo Historyczne. Початки існування цього об'єднання позначені зверненням

особливої уваги до місцевої історії, адже одним з пріоритетних завдань, відображених у статуті, було «пробудження та допомога розвитку історичних наук із особливою увагою до минулого Червоної Русі» ("Statut", 1886, s. 1), яке станом на кінець XIX ст. було найменш вивченим з-поміж історії усіх земель колишньої Речі Посполитої.

Рупором діяльності Towarzystwa Historycznego став створений у 1887 р. перший фаховий історичний часопис універсального характеру «Kwartalnik Historyczny», який вважається «дзеркалом польської історіографії» (Maternicki, 1996, s. 280) і чие наповнення розглядається як вагоме історіографічне джерело. Своїми працями вагомий внесок у вивчення історії міст Галичини зробили такі знані члени Towarzystwa Historycznego, як Л. Фінкель, А. Чоловський, К. Відман, Б. Лозінський, Ф. Папе, Ф. Бостель та ін. Увагу авторів часопису привертала історія східногалицьких поселень, у якій вони багато в чому ставали першопрохідцями, «прививаючи» дослідникам фахові стандарти праці історика, формуючи джерельну основу регіональних студій, відкриваючи нові напрями наукового пошуку. Основною метою видання, що протягом усього часу діяльності у Львові визначало його редакційну політику, було утримання високих стандартів науковості історичних праць шляхом публікування «взірцевих» досліджень та прискіпливої наукової критики. Як згодом згадував багатолітній голова Towarzystwa Historycznego Ф. Буяк: «Завданням «Kwartalnika Historycznego» було друкувати дрібні історичні праці як зразки суворого наукового методу, а також поборювати дилетантизм, неуцтво та брак об'єктивності шляхом сумлінної оцінки біжучої історичної літератури як польської, так і чужої, котра стосується польського й слов'янського минулого» (Буяк, 1937, s. 1).

Від середини XIX ст. і до наших днів історія населених пунктів залишається пріоритетним напрямом локальних досліджень. Функція збереження історичної пам'яті, своєрідної аури, властивої тільки певному місту, визначала підвищену увагу до міст в історичній науці. Це зумовлювалося трактуванням міста як терену, жителі якого творять його «неповторну ауру», що фіксується і ретранслюється через історичну пам'ять. У цьому контексті найбільше з усіх міст Східної Галичини таку увагу привертав, звичайно ж, Львів, увесь цей час залишаючись найбільш досліджуваним

історичним об'єктом, що, врешті, вилилося у створення у 1906 р. спеціалізованого «Towarzystwa Miłośników Przeszości Lwowa» («Товариство шанувальників минувшини Львова»). Як зазначає Р. Масик, «Діяльність ТШМЛ була спрямована на пропаганду т. зв. ягеллонської ідеї серед місцевого населення. Багатонаціональний Львів діячі цієї інституції вважали виключно «польським» містом. Історію головного міста Галичини об'єднані в цьому Товаристві дослідники вивчали лише з середини XIV ст., тобто від часу приєднання Львова до Польщі королем Казимиром III. При цьому забували про давньоруську минувшину міста» (Масик, 2010, с. 264).

На інших засадах – фаховості, а не історичної міфологізації – засновувалася діяльність Towarzystwa Historycznego, члени якого не обмежувалися ані часовими, ані тематичними рамками студій. На сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» публікувалися розвідки, автори яких торкалися переважно окремих аспектів історії столиці Галичини. Характерною їх особливістю була критико-інформаційна та джерелознавча спрямованість. Нариси, присвячені окремим сторінкам історії міста, публікувались у рубриці «Статті». Наприклад, дискусійним питанням історії постання Львова була присвячена робота А. Чоловського, створена на підставі літописів, різноманітних львівських джерел і досліджень новочасних істориків (Czołowski, 1891, s. 779–812); утворенню у Львові 1464 р. міщансько-шляхетської конфедерації, покликаній протистояти зовнішнім та внутрішнім негараздам, що загрожували місту, присвячувалось дослідження А. Прохаски (Prochaska, 1892, s. 728–780); обставини татарського нападу на Львів у 1695 р. вивчав Л. Фінкель (це дослідження доповнювалось картою та джерельними матеріалами у вигляді додатків) (Finkel, 1890, s. 458–493); політичні події у Львові 1848 р. висвітлювала розвідка П. Стебельського, створена на підставі даних поліційних і судових актів. Автор відтворив процеси організації революційних комітетів у Львові, Чернівцях, листопадові події у столиці краю, діяльність Народної ради, обставини революції у Відні та їхній вплив на ситуацію у Галичині (Stebelski, 1909, s. 303–361, 507–564).

Окрім нарисів з історії Львова, які публікувалися на сторінках видання, натрапляємо тут також і рецензійні огляди праць, що стосувалися окремих аспектів минулого міста. Так ґрунтовне обговорення на сторінках часопису отримала робота К. Відмана,

присвячена міському архіву Львова. Предметом його опрацювань були давні списки архівних актів, зафіксовані у документальних каталогах (Kwiatkowski, 1888, s. 635–636). Також детально було проаналізовано дослідження «історіографа Галичини» Б. Павловського про обставини захоплення Львова Австрією у 1772 р., з чого розпочалась нова ера у житті міста (Morawski, 1912, s. 185–188).

Попри значну увагу до минулого галицької столиці автори часопису ретельно відслідковували появу досліджень з історії інших поселень краю. У їх числі, поряд з професійними опрацюваннями, було багато аматорсько-краєзнавчих розвідок і видань туристичного характеру. Особливо цінними вважалися дослідження, засновані на джерельному матеріалі, а також едиційна робота на провінції. Останнє отримувало особливе значення у контексті спроб розширення «Towarzystwa Historycznego» шляхом створення у 90-х рр. ХХ ст. власних регіональних осередків (В.В. Тельвак & В.П. Тельвак, 2012, с. 29–36).

Повертаючись до теми оглядів на сторінках часопису досліджень з історії східногалицьких міст, відзначимо, що ґрунтовний огляд отримала праця про Станіславів викладача місцевої гімназії А. Шарловського. До слова, саме він також був автором енциклопедичного нарису про це місто у багатотомному виданні «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» (1880–1902), до створення якого активно залучалися провінційні дослідники. Як зазначалося у «Kwartalniku Historycznym», робота А. Шарловського була вельми ретельною і стосувалася багатьох аспектів функціонування міста – від його історії до географічно-статистичного огляду та, навіть, реєстру місцевих видатних пам'яток. Відзначалося, що саме залучення значної джерельної бази та професійне застосування до її опрацювання основного для історика критичного методу прочитання джерел, уможливило досягнення такого результату (Sawczyński, 1888, s. 658–659).

Упродовж 1880–1890 рр. на шпальтах львівського часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki» публікувалися невеликі за обсягом монографії з історії галицьких міст. Таким, наприклад, було детальне дослідження Ф. Папе «Сколе і Тухольщина», у якому автор відтворював, як зазначали рецензенти, – вельми реалістично, – минуле цього краю. Це стало можливим завдяки залученню найрізноманітніших матеріалів та дотриманню наукового підходу до їх

аналізу. Адже, окрім сухих історичних фактів, текст містив описи природи й пам'яток краю, створені на підставі особистих вражень автора, а також місцеві перекази і легенди. Робота була високо оцінена сучасниками – як польськими істориками, так і українськими дослідниками. Наприклад В. Щурат, характеризуючи історичну канву повісті І. Франка «Захар Беркут», зауважував, покликаючись на дослідження Ф. Папе, що перенесення подій твору в Сколівські Карпати під час другого нападу татарів на Русь не цілком відповідає історичній правді. Високо оцінили це дослідження також у польських професійних колах. Для часопису «Kwartalnik Historyczny» огляд роботи Ф. Папе здійснив А. Чоловський, який характеризував її як взірць історико-краєзнавчого дослідження, покликаного відтворити мозаїчну картину життя провінційного регіону у минулому крізь призму повсякденного життя його мешканців.

Таке вдале поєднання наукового підходу в реконструюванні минулого з добрим розповідним стилем та чітким структуруванням тексту було властиве й праці Ф. Бостеля «З історії Стрия і Стрийського староства», що також публікувалася на шпальтах часопису «Przewodnik Naukowy i Literacki». Створена на підставі джерел з «Актив гродських і земських» Львівського крайового архіву, робота, що відтворювала великий період минулого цих земель (від XIV до кінця XVIII ст.), і досі залишається однією з підставових праць з історії цього регіону. А наприкінці XIX ст. Л. Фінкель відзначав її високу фаховість та зауважував, що ґрунтовний аналіз списків населення, податкових реєстрів з різних часів і залучення незнаної до того часу архівної інформації дали змогу автору зробити припущення про існування Стрия як великого міста ще за руських часів (Finkel, 1887, s. 357–358).

Як зазначалося вище, на зламі XIX–XX ст. у львівському історичному осередку зверталася особлива увага на едиційну роботу на провінції, до якої закликали долучатися викладачів місцевих гімназій та просто зацікавлених осіб. Так, неоднозначні відгуки на сторінках видання отримали матеріали з історії Дрогобича, опубліковані директором міської гімназії Ф. Ганткевичем. Основу видання склали матеріали місцевого архіву. Ця праця отримала високі оцінки першого рецензента М. Гойського, попри «певні фактологічні помилки». Як зазначав оглядач, матеріали могли стати

доброю ілюстрацією історії міста аж із ягеллонських часів (Goyski, 1908, s. 107–112). Значно суворішим був огляд видання цих документів дрогобицького архіву Й. Фрітца, який поставив під сумнів сумлінність і ретельність здійсненої Ф. Ганткевичем роботи, оскільки останній не взяв до уваги комплексу вже наявного джерельного матеріалу з історії міста. Й. Фріц порівняв десятки документів та відзначив суперечності й певні неточності в інтерпретації Ф. Ганткевичем історичної інформації, що «суттєво знижувало наукову вагу видання» (Fritz, 1909, s. 192–196).

Редакція часопису відслідковувала також і появу аматорських краєзнавчих розвідок. Так, хроніка м. Самбір, зібрана і упорядкована бургомістром М. Будзиновським на честь 500-ліття заснування міста, мала науково-популярний характер, хоч і ґрунтувалася на відомостях з місцевого архіву та наукових розвідках (Dziedzicki, 1892, s. 625). Короткий історичний нарис міста в аматорському виконанні містила праця, присвячена вивченню привілеїв Золочева (Parèe, 1896, s. 809–810). Об'єктом уваги одразу двох дослідників було містечко Янів під Львовом. Попри невисоку наукову вартість такого роду робіт, на думку оглядачів «Kwartalnika Historycznego», вони могли слугувати як добрі туристичні путівники (Parèe, 1898, s. 137–139). У тому ж ряду стояв й історико-культурно-географічний нарис Галичини та Буковини А. Сімінґіновича, що постав, за визначенням самого автора, результатом туристичної подорожі цими теренами (Romer, 1898, s. 130–131).

У перші роки існування «Kwartalnik Historyczny» також був однією з небагатьох фахових трибун і для українських дослідників минулого галицького краю. З виданням співпрацювали І. Шараневич, І. Франко, О. Колесса, М. Кордуба, К. Студинський. Також редакція часопису з інтересом слідкувала за появою досліджень українських авторів, часто полемізуючи з ними.

На шпальтах видання зустрічаємо обговорення питань, якими займалися українські дослідники: історія Галичини княжих часів, епізоди з козацьких часів, бібліографічні пошуки та джерелознавчі студії, біографістика, церковна історія тощо. Так, археологічні розкопки давнього Галича, які у 1880-х рр. провадив І. Шараневич (Борчук, Гаврилів, & Грабовецький, 1997), започаткували нову хвилю вивчення минулого цієї княжої столиці, засновану на зіставленні емпіричного та історіографічного матеріалів. Так,

наприклад на сторінках часопису натрапляємо огляд книги А. Петрушевича, в якій він опублікував велику кількість історико-археологічних, географічних, етнографічних та лінгвістичних відомостей різного часу, присвячених стародавньому Галичу (Czołowski, 1889, s. 745–751). Польські оглядачі віддавали належне А. Петрушевичу як одному з перших українських археологів-аматорів, який торкався питання локалізації цієї давньої княжої столиці (Гаврилів & Педич, 1997). Водночас його робота викликала у польських колег й багато застережень: від некритичного сприйняття джерел та відсутності наукової систематизації фактів до специфічності мови (язиччя), що нею послуговувався дослідник (Czołowski, 1889, s. 750–751).

Також і дослідження з вивчення давньої історії Галицького князівства О. Партицького було сконструйоване на основі не тільки історико-географічних, але й етнографічних даних. Рецензенти часопису відзначали певну застарілість теоретико-методологічного інструментарію цього історика. Але представляючи О. Партицького галицьким послідовником А. Нарушевича та Й. Лелевеля, відзначали, що він був одним з тих, хто спричинився до появи у краї перших джерельних студій (Kocowski, 1896, s. 682–685). Подібні оцінки наукових здобутків О. Партицького зустрічаємо також і у українських істориків (Грушевський, 1895, с. 3–5).

Висновки. Аналіз матеріалів, опублікованих протягом 1887–1914 рр. в часописі «Kwartalnik Historyczny», показав значний інтерес та широкий спектр зацікавлень його авторів до історії східногалицьких поселень: від науково-популярних нарисів про історію провінційних міст до ґрунтовних студій, присвячених окремим аспектам минулого столиці Галичини: від інформаційних оглядів до рецензій та досліджень. Увагу авторів часопису привертала історія східногалицьких міст, у якій вони багато в чому ставали першопрохідцями, «прививаючи» дослідникам фахові стандарти праці історика, формуючи джерельну основу регіональних студій, відкриваючи їх нові напрями. Швидкими темпами, часто конкуруючи з українськими колегами, польські історики заповнювали інформаційні лакуни у вивченні східногалицьких міст, представляючи власне бачення цивілізаційного розвитку краю як наслідок поширення тут культури західного типу.

Джерела та література

- Бекетова, В. (2004). Краєзнавча проблематика на сторінках журналу «Исторический вестник». *Студії з архівної справи та джерелознавства* (Т. 10, с. 62–66).
- Борчук, С., Гаврилів, Б., & Грабовецький, В. (1997). *Історико-краєзнавчі дослідження Ісидора Шараневича*. Івано-Франківськ.
- Гаврилів, Б., & Педич, В. (1997). *Стародавній Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ ст.* Івано-Франківськ.
- Грушевський, М. (1895). [Рец.:] Партицький О. Старинна історія Галичини. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка*, V, 3–5.
- Дроздовська, О. (2003). Історія заснування й краєзнавчі студії журналу «Літопис Бойківщини» (Самбір, 1931–1939 рр.). *Студії з архівної справи та джерелознавства*, 10, 66–69.
- Лазурко, Л. (2015). Галицька регіоналістика на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» (1887–1914). *Galicja. Studia i materiały*, 1, 252–269.
- Масик, Р. (2010). Товариство шанувальників минувшини Львова (1906–1939). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка*, 11, 263–280. Львів.
- Тельвак, В.В., & Тельвак, В.П. (2012). Польське історичне товариство та розвиток краєзнавчого руху в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Краєзнавство*, 2, 29–36.
- Шевченко, Н. (2005). Краєзнавчі матеріали на сторінках часопису «Жінка» (1935–1939 рр.). *Історичні пам'ятки Галичини* (с. 134–144).
- Bujak, F. (1937). Przedmowa. *Kwartalnik Historyczny*, LI (1–2), I.
- Człowski, A. (1889). [Rec.:] Petruszewycz A.S. Krytyko-istoryczeskija razsużdenja o naddnistrjańskom horodi Hałyczi i jeho dostopamiatnosciach. *Kwartalnik Historyczny*, III, 745–751.
- Człowski, A. (1891). Lwów za ruskich czasów. *Kwartalnik Historyczny*, V, 779–812.
- Dziedzicki, L. (1892). [Rec.:] Budzynowski M. Kronika miasta Sambora. *Kwartalnik Historyczny*, VI, 625.
- Finkel, L. (1887). [Rec.:] Bostel F. Z przeszłości Stryja i starostwa. *Kwartalnik Historyczny*, I, 357–358.
- Finkel, L. (1890). Napad tatarów na Lwów. *Kwartalnik Historyczny*, IV, 458–493.
- Fritz, J. (1909). [Rec.:] Gątkiewicz F. Archiwum miasta Drohobycza. *Kwartalnik Historyczny*, XXIII, 192–196.
- Goyski, M. (1908). [Rec.:] Gątkiewicz F. Archiwum miasta Drohobycza. *Kwartalnik Historyczny*, XXII, 107–112.
- Kocowski, W. (1896). [Rec.:] Partyckij O. Starynna istoryja Hałyczyny. *Kwartalnik Historyczny*, X, 682–685.

- Kwiatkowski, S.** (1888). [Rec.:] Widman K. Archiwum miasta Lwowa. *Kwartalnik Historyczny*, II, 635–636.
- Maternicki, J.** (1996). Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej. *Historia jako dialog* (s. 280). Rzeszów.
- Morawski, K.M.** (1912). [Rec.:] Pawłowski B. Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. *Kwartalnik Historyczny*, XXVI, 185–188.
- Papée, F.** (1896). [Rec.:] Urbanowicz Z. Przywileje miasta Złoczowa. *Kwartalnik Historyczny*, X, 809–810.
- Papée, F.** (1898). [Rec.:] Udziela M. Janów pod względem historycznym i jako latowisko przeszłości; Schnür-Pepłowski S. Janów pod Lwowem. *Kwartalnik Historyczny*, XII, 137–139.
- Prochaska, A.** (1892). Konfederacja lwowska. *Kwartalnik Historyczny*, VI, 728–780.
- Romer, E.** (1898). [Rec.:] Siminginowicz A. Das Pruththal in Galizien und in der Bukowina. *Kwartalnik Historyczny*, XII, 130–131.
- Sawczyński, H.** (1888). [Rec.:] Szarlowski A. Stanisławów i powiat stanisławowski. *Kwartalnik Historyczny*, II, 658–659.
- Statut Towarzystwa Historycznego.* (1886). (s. 1). Lwów.
- Stebelski, P.** (1909). Lwów w 1848 roku. *Kwartalnik Historyczny*, XXIII, 303–361, 507–564.

References

- Beketova, V.** (2004). Kraieznavcha problematyka na storinkakh zhurnalu «Istoričeskij vestnik» [Local lore issues on the pages of the journal "Historical Herald"]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dzhereloznavstva – Studies in archival affairs and source studies* (Vol. 10, pp. 62–66) [in Ukrainian].
- Borchuk, S., Havryliv, B., & Hrabovetskyi, V.** (1997). *Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia Isydora Sharanevycha [Historical and local lore studies of Isidor Sharanevich]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Havryliv, B., & Pedych, V.** (1997). *Starodavnii Halych v istoryko-kraieznavchykh doslidzhenniakh XIX st. [Ancient Halych in historical and local lore studies of the XIX century]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Hrushevskyi, M.** (1895). [Rev:] Partytskyi O. Starynna istoryia Halychyny [Ancient history of Galicia]. *Zapysky naukovooho tovarystva im. T. Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society*, V, 3–5 [in Ukrainian].
- Drozdovska, O.** (2003). Istoriiia zasnuvannia y kraieznavchi studii zhurnalu «Litopys Boikivshchyny» (Sambir, 1931–1939 rr.) [History of the foundation and local lore studies of the magazine "Chronicle of Boykivshchyna" (Sambir, 1931–1939)]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dzhereloznavstva – Studies in archival affairs and source studies*, 10, 66–69 [in Ukrainian].

- Lazurko, L.** (2015). Halytska rehionalistyka na storinkakh chasopysu «Kwartalnik Historyczny» (1887–1914) [Galician regionalism in the pages of the journal "Kwartalnik Historyczny" (1887–1914)]. *Galicja. Studia i materiały – Galicia. Studies and materials*, 1, 252–269 [in Ukrainian].
- Masyk, R.** (2010). Towarzystwo shanuwalnykiv mynuvshyny Lvova (1906–1939) [Society of Admirers of Lviv's Past (1906–1939)]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka – Scientific notebooks of the historical faculty of Lviv I. Franko National University*, 11, 263–280. Lviv [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., & Telvak, V.P.** (2012). Polske istoryчне tovarystvo ta rozvytok kraieznavchoho rukhu v Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Polish Historical Society and the development of the local lore movement in Galicia in the late nineteenth – early twentieth century]. *Kraieznavstvo – Local lore*, 2, 29–36 [in Ukrainian].
- Shevchenko, N.** (2005). Kraieznavchi materialy na storinkakh chasopysu «Zhinka» (1935–1939 rr.) [Local lore materials on the pages of the journal "Woman" (1935–1939)]. *Istorychni pamiatky Halychyny – Historical monuments of Galicia* (pp. 134–144) [in Ukrainian].
- Bujak, F.** (1937). Przedmowa [Preface]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, LI (1–2), I [in Polish].
- Człowski, A.** (1889). [Rec.:] Petruszewycz A.S. Krytyko-istoryczeskija razsużdenja o naddnistriańskom horodi Hałyczi i jeho dostopamiatnostiach [Critical-historical reflections on the supra-Dniester city of Galich and its sights]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, III, 745–751 [in Polish].
- Człowski, A.** (1891). Lwów za ruskich czasów [Lviv in Russian times]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, V, 779–812 [in Polish].
- Dziedzicki, L.** (1892). [Rev.:] Budzynowski M. Kronika miasta Sambora [Chronicle of the town of Sambor]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VI, 625 [in Polish].
- Finkel, L.** (1887). [Rev.:] Bostel F. Z przeszłości Stryja i starostwa stryjskiego [From the past of Stryj and the Stryj County]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, I, 357–358 [in Polish].
- Finkel, L.** (1890). Napad tatarów na Lwów [Tatars attack on Lviv]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, IV, 458–493 [in Polish].
- Fritz, J.** (1909). [Rev.:] Gałkiewicz F. Archiwum miasta Drohobycza [Archives of the city of Drohobycz]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XXIII, 192–196 [in Polish].
- Goyski, M.** (1908). [Rev.:] Gałkiewicz F. Archiwum miasta Drohobycza [Archives of the city of Drohobycz]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XXII, 107–112 [in Polish].

- Kocowski, W.** (1896). [Rev.:] Partyckij O. Starynna istorija Hałyczyny [Ancient history of Halych]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, X, 682–685 [in Polish].
- Kwiatkowski, S.** (1888). [Rev.:] Widman K. Archiwum miasta Lwowa [Archive of the city of Lviv]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, II, 635–636 [in Polish].
- Maternicki, J.** (1996). Miejsce i rola «Kwartalnika Historycznego» w dziejach historiografii polskiej [Place and role of the «Historical Quarterly» in the history of Polish historiography]. *Historia jako dialog – History as dialogue* (p. 280). Rzeszów [in Polish].
- Morawski, K.M.** (1912). [Rev.:] Pawłowski B. Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. [The occupation of Lviv by Austria in 1772]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XXVI, 185–188 [in Polish].
- Papée, F.** (1896). [Rev.:] Urbanowicz Z. Przywileje miasta Złoczowa [Privileges of the city of Zloczow]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, X, 809–810 [in Polish].
- Papée, F.** (1898). [Rev.:] Udziela M. Janów pod względem historycznym i jako latowisko przeszłości [Janów in terms of history and as a lighthouse of the past]; Schnür-Peplowski S. Janów pod Lwowem [Janów near Lviv]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XII, 137–139 [in Polish].
- Prochaska, A.** (1892). Konfederacya lwowska [Lviv Confederation]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, VI, 728–780 [in Polish].
- Romer, E.** (1898). [Rev.:] Siminginowicz A. Das Pruththal in Galizien und in der Bukowina [The Pruththal in Galicia and in Bukovina]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XII, 130–131 [in Polish].
- Sawczyński, H.** (1888). [Rev.:] Szarłowski A. Stanisławów i powiat stanisławowski [Stanisławów and Stanisławów County]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, II, 658–659 [in Polish].
- Statut Towarzystwa Historycznego [Statute of the Historical Society].* (1886). (p. 1). Lwów [in Polish].
- Stebelski, P.** (1909). Lwów w 1848 roku [Lviv in 1848]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly*, XXIII, 303–361, 507–564 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 26.01.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 23.03.2022 р.

УДК 27-523.42(477.83-22)"1909"
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254741

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Оксана ЦМОКАНИЧ

аспірантка історичного факультету, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (thmokaluchoksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-0576>

Богдан ПАНЬКІВ

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти історичного факультету, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 42, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (pankivbogdan0901@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6840-8318>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю., Цмоканич, О., & Паньків, Б. (2022). Протокол деканальної візитації церков села Брониця (1909). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 156–170. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254741>.

**ПРОТОКОЛ ДЕКАНАЛЬНОЇ ВІЗИТАЦІЇ ЦЕРКОВ
СЕЛА БРОНИЦЯ (1909)**

Анотація. Мета дослідження – встановлення значення візитаційної інформації для вивчення історії та культури парафіяльних храмів села Брониця. *Методологія дослідження* базується

© Юрій Стецик, Оксана Цмоканич, Богдан Паньків, 2022

Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. Випуск 9/51 (2022)

на аналітичній та синтетичній критиці історичного документа і зіставлення інформації із тогочасними статистично-описовими джерелами. **Наукова новизна** вбачається у запровадженні вперше до широкого обігу актового документа – протокола деканальної візитації, яке структурно розкриває складові компоненти парафіяльної організації. **Висновки.** Протокол деканальної візитації слід розглядати як комплексне джерело інформації, яке подає відомості до біографії пароха (роки народження, хіротонії та прибуття на парафію, статус урядування); про матеріальний стан храму та сакральних і освітніх будівель при ньому; про душпастирську працю священника (відправлення літургій, сповідання, катехизація, проповідування); про християнську духовність парафіяльної людності (частота участі у богослужіннях, поведінка на літургії, допомога в утриманні храму, організація мирянських інституцій при храмі, залучення дітей до слухання катехитичної науки та навчання у парафіяльній школі, шанобливе ставлення до Святих Тайн (сповіді, шлюбу, хрещення), повага до місцевих звичаїв та обрядів); про документообіг парафіяльної канцелярії (провадження метричних книг народження, одруження, смерті; реєстрів літургій, розпоряджень, передшлюбних оповідей, дітей шкільного віку). Окремо укладалися фінансові звіти про доходи та видатки церковної скарбниці, які щомісячно заслуховувалися на зборах церковного братства. Діяв подвійний контроль за церковними фінансами з боку як пароха, так і парафіян. Для обслуговування храмів була створена церковна прислуга: дяк, паламар, провізори. Особлива увага зверталася на стан парафіяльних будинків: помешкання пароха, господарські будівлі та шкільне приміщення. Загалом візитаційний опис парафії дозволяє розглядати її як найнижчу ланку церковної організації, при якій функціонували духовні, освітні та господарські інституції, які були спрямовані на збереження та розвиток національної релігійної ідентичності (українського греко-католицького віровизнання).

Ключові слова: протокол; візитація; декан; парох; парафіяни.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 42, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Oksana TSMOKANYCH

Postgraduate Student of the Faculty of History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 42, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (thmokaluchoksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-0576>

Bogdan PANKIV

applicant of the first (bachelor's) level of higher education of the Faculty of History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 42, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (pankivbogdan0901@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6840-8318>

To cite this article: Stetsyk, Yu., Tsmokanych, O., & Pankiv, B. (2022). Protokol dekanalnoi vizytatsii tserkov sela Bronytsia (1909) [Protocol of the dean's visitation of churches in the village of Bronytsia (1909)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51*, 156–170. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254741> [in Ukrainian].

PROTOCOL OF THE DEAN'S VISITATION OF CHURCHES IN THE VILLAGE OF BRONYTSIA (1909)

Summary. *The purpose of this study is to establish the importance of visitation information for the study of the history and culture of parish churches in the village of Bronytsia. Research methodology is based on analytical and synthetic critique of the historical document and comparison of information with contemporary statistical and descriptive sources. The scientific novelty is seen in the introduction for the first time into wide circulation of the act document – the protocol of the dean's visitation, which structurally reveals the constituent components of the parish organization. Conclusions.* *The protocol of the dean's visitation should be considered as a comprehensive source of information that provides facts to the biography of the pastor (years of birth, ordination and arrival to the parish, government status); about the material condition of the temple, sacred and educational buildings at it; about the pastoral work of the priest (liturgy, confession, catechesis, preaching); on the Christian spirituality of the parish population (frequency of participation in services,*

conduct at liturgies, assistance in maintaining the church, organization of secular institutions at the church, involvement of children in listening to catechetical science and teaching in the parish school), respect for the Holy Mysteries (confession, marriage, baptism, respect for local customs and rituals); on the document circulation of the parish chancellery (conducting metric books of birth, marriage, death; registers of liturgies, orders, premarital stories, school-age children). Financial reports on the revenues and expenditures of the church treasury were compiled separately, which were heard monthly at the meeting of the church fraternity. There was double control over church finances on the part of both the pastor and the parishioners. A church servant was created to serve the temples: a deacon, a sexton and a provisor. Particular attention was paid to the condition of parish houses: the pastor's apartment, outbuildings and school premises. In general, the visitation description of the parish can be considered as the lowest level of the church organization with spiritual, educational and economic institutions aimed at preserving and developing the national religious identity (Ukrainian Greek Catholic religion).

Key words: *protocol; visitation; dean; pastor; parishioners.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови церковного управління постає необхідність звернутися до історичного досвіду провадження документації. Одним із таких видів масового церковного справочинства були протоколи парафіяльних візитацій, які прийнято поділяти на генеральні (єпархіальні) та деканальні. Адже в адміністративно-територіальному церковному устрої усталився поділ митрополії на єпархії і деканати. Відповідно до постанов Замойського собору (1720) на кожного церковного урядника (єпископа, декана) накладався обов'язок проводити регулярні огляди (ревізії) парафіяльних храмів, які юрисдикційно перебували у їхньому підпорядкуванні. Також було розроблено формуляр протоколу візитаційних обстежень, де фіксували основні відомості як про матеріальне забезпечення храму, так і про духовно-моральний стан парафіяльної людності. Упродовж століть формуляри візитаційних протоколів зазнавали змін, спрямованих найчастіше на спрощення шляхом об'єднання дріб'язкових питань в окремі тематичні рубрики. У наш час спостерігається поступове відродження візитаційних традицій, які сформувалися у Східній Церкві впродовж століть.

За інформаційним потенціалом протоколи візитацій подають ключові відомості, які дають змогу простежити інституційний розвиток храмів та парафіяльних організацій при них. Фактологічний матеріал візитацій допомагає визначити основні характеристики пароха та його спільноти, адже під час обстеження парафії делегований комісар проводив опитування як місцевого душпастиря, так і парафіяльної людності. Вислуховував їхні скарги та пропозиції щодо удосконалення організації укладу християнського життя на рівні парафіяльної спільноти. На підставі почутого та побаченого візитатор був зобов'язаний скласти загальні характеристики про пароха, церковну прислугу (дяк, паламар, провізори) та парафіян загалом. Відповідно окреслений спектр документальної евристики заслуговує на окреме дослідження для виявлення ключових фактів з історії діяльності окремих парафіяльних храмів.

Аналіз досліджень. У сучасній церковній краєзнавчій історіографії не віднаходимо спеціальних праць, окрім досліджень, започаткованих авторами, які розкривали б історію парафіяльних храмів села Брониця, які у розглядуваний період належали до Мокрянського деканату Перемишльської греко-католицької єпархії (Паньків, 2020; Стецик & Паньків, 2021a, 2021b; Пастух, Сов'як, & Шимко, 2012). Натомість віднаходимо фрагментарні замітки у загальних працях з історії храмів України (Слободян, 1998). Проте до нашого часу зберігся цілий корпус архівних матеріалів церковного походження, які потребують вивчення та запровадження до наукового обігу. Найбільш комплексним видом церковної документації є протоколи візитацій: єпархіальні (1743–1843) та деканальні (1901–1919) (APP ABGK, sygn. 5830). Нам вдалося опрацювати та запровадити до наукового обігу протоколи деканальних візитацій за 1901, 1907, 1913 рр. (Паньків, 2020; Стецик & Паньків, 2021a, 2021b). Ці протоколи належать до актових джерел інформації, оскільки укладалися за строго визначеним формуляром документа. Наведені у них відомості відповідають об'єктивності, оскільки записувалися візитаційною комісією безпосередньо при обстеженні парафіяльного храму.

Метою статті є встановити значення візитаційної інформації для вивчення історії та культури парафіяльних храмів села Брониця (за сучасним поділом належить до Дрогобицької об'єднаної територіальної громади).

Виклад основного матеріалу. Протокол деканальної візитації подає відомості про час, місце та авторство його укладення (11 червня 1909 р., с. Бронця, заступник мокрянського декана Микола Нестерович). Правдивість поданої інформації засвідчили місцеві церковнослужителі у вигляді хреста (церковні провізори – Василь Федчак, Стефан Кульчицький; дяк – Микола Пурій; парох – о. Мирон Чирнянський) (APP ABGK, sygn. 5830, s. 274).

Документ укладений із використанням тогочасної ділової мови – «язичія», яке набуло поширення у Галичині впродовж другої половини XIX – початку XX ст. і активно використовувалося при укладенні церковної документації. Відповідно у виданні протоколу деканальної візитації збережено особливості тогочасного правопису.

На перший погляд, досить фрагментарні відомості протоколу візитації не дають можливості розглянути всю історію парафіяльних храмів, однак допомагають створити загальне уявлення про реальний стан парафіяльної адміністрації, храму та людності. Загальні біографічні відомості про пароха о. Мирона Чирнянського доповненні характеристиками його діяльності на парафії: утримання храму, відправлення богослужінь та уділення Святих Тайн, провадження документації парафіяльної канцелярії, догляд за парафіяльними будинками, облік фінансового становища парафії (прибутків та видатків), залучення мирян до церковного служіння (провізор, дяк, паламар). Загалом про пароха подана позитивна характеристика: ретельно виконує свої обов'язки, відправляє вчасно, відповідно до церковних правил, різні види богослужінь, по неділях і святах під час літургій виголошує проповіді, провадить катехитичну науку, завжди поспішає до хворих зі Святими Тайнами, регулярно проводить пасхальну сповідь для парафіян, один раз на рік відвідує помешкання віруючих. Відзначимо, що під час опитування місцевої людності візитатор не почув жодної скарги на отця-пороха (APP ABGK, sygn. 5830, s. 272).

Відповідно до австрійського законодавства із релігійних питань, місцевий парох посідав статус державного службовця, зокрема, на нього покладався обов'язок у провадженні парафіяльної канцелярії: укладення метричних книг (хрещення, вінчання, похорону), нотування урядових та єпархіальних розпоряджень із церковних питань, ведення реєстру літургій та сповідей, протоколів перед

шлюбних оповідей). Відповідно, під час проведення візитаційних обстежень, візитаційний комісар переглядав парафіяльну актову документацію, вносячи відомості про час її ревізування та вписував до візитаційного протоколу дані про її наявність або ж відсутність. Згідно з ревізією 1909 р. всі актові книги броницької парафії провадилися належно, однак не всі збереглися до нашого часу (APP ABGK, sygn. 5830, s. 273).

Окрему увагу візитатор звернув на визначення рівня набожності серед парафіяльної людності: відсутність подружніх пар без церковного шлюбу («дикі подружжя»), уникання важкої фізичної праці у неділі та свята, не відвідування корчм у час відправлення літургій, залучення до несення нічної сторожі коло храму, утворення церковного братства (230 членів), відправлення дітей на катехитичну науку. Відповідно у кінцевих примітках до деканального протоколу візитатор не подав жодних зауважень щодо адміністративної праці пароха та набожності парафіяльної людності (APP ABGK, sygn. 5830, s. 273). Натомість у кінцевих примітках протоколу подана докладна інформація про найбільші пожертви парафіян (поіменно), які спричинилися до побудови нових іконостасів як у головному, так і дочірньому парафіяльних храмах (APP ABGK, sygn. 5830, s. 274).

Житловий будинок пароха був у доброму стані, оскільки у 1906 р. був реставрований (мурований та покритий бляхою), як і господарські будівлі церковного фільварку. Також шкільний будинок, що був у віданні місцевого пароха, був новимурований та покритий бляхою (APP ABGK, sygn. 5830, s. 271). Це була дво-класна школа із українською мовою навчання, до якої у 1909 р. було записано 295 учнів (*Шематисць*, 1909, с. 224).

При матірньому храмі св. арх. Михаїла була організована парафіяльна бібліотека, яка на 1909 р. нараховувала незначну кількість релігійної літератури (біблія, книги про Львівський та Перемишльський собори, книги з історії церкви) (APP ABGK, sygn. 5830, s. 273). При матірньому храмі св. арх. Михайла стояла новимурована дзвіниця у 1907 р. Парафіяльний цвинтар, за описом візитатора, заховувався у доброму стані: був доглянутим, мав достатньо місця для нових поховань, обгороджений, обсаджений деревами (APP ABGK, sygn. 5830, s. 272).

Станом на 1909 р. Броницька парафія нараховувала 1852 вірних: до матірнього храму належали 945 душ, а дочірню церкву відвідували 907 парафіян. Частина парафіян (160 осіб) емігрували до Америки і щедро жертвували із своїх заробітків кошти на реконструкцію іконостасів у місцевих церквах. Поруч із греко-католиками в селі проживали представники інших віровизнань: римо-католиків – 10, протестантів – 2, юдеїв – 83 особи. У віданні пароха було два храми: матірний (основний, св. арх. Михаїла, дерев'яний, перебудований та освячений у 1903 р., остання канонічна візитація у 1904 р. була проведена перемишльським греко-католицьким владикою Констянтином Чеховичем) та дочірний (філіальний, св. Василя Великого, дерев'яний, побудований 1874 р.). Світський патронат над храмами тримала пані Софія Стржелецка, яка мала приватні володіння у селі Брониця (*Шематисмь*, 1909, с. 224).

Із 1901 р. парохом обох храмів був о. Мирон Чирнянський (народився у 1871 р., здобув духовну освіту, ієрейські свячення отримав у 1895 р., був одружений, мав двох дітей). Перед приходом на броницьку парафію провадив душпастирську працю по різних місцевостях Перемишльської греко-католицької єпархії: Крапна (Яслинський деканат, 1896–1897 рр.), Новиця (Горлицький деканат, 1897–1898 рр.), Вошанці (Рудківський деканат, 1898–1899 рр.), Лужок Долішній (Дрогобицький деканат, 1899–1901 рр.). У броницькій парафії отець Мирон прослужив не довгий час, оскільки помер (23 грудня 1910 р.) у досить молодому віці (39 років) і похований на місцевому цвинтарі (Blazejowskyj, 1995, s. 617).

До церковний землеволодінь належали орне поле – 80 моргів та сіножать – 26 моргів. Прибуток із поля становив 528 крейцерів 70 сотиків. Для купівлі деревини на опалення помешкання пароха витрачалося 40 корон. Також пароху доплачувала австрійська влада із релігійного фонду 822 крейцери 59 сотики. Із своїх прибутків парох сплачував податок на 170 крейцерів 66 сотиків та із особового доходу ще доплачував 15 крейцерів 20 сотиків (*Шематисмь*, 1909, с. 244).

Висновки. Протокол деканальної візитації варто розглядати як комплексне джерело інформації, яке подає відомості до біографії пароха (роки народження, хіротонії та прибуття на парафію, статус урядування); про матеріальний стан храму та сакральних і освітніх

будівель при ньому; про душпастирську працю священника (відправлення літургій, сповідання, катехизація, проповідування); про християнську духовність парафіяльної людності (частота участі у богослужіннях, поведінка на літургії, допомога в утриманні храму, організація мирянських інституцій при храмі, залучення дітей до слухання катехитичної науки та навчання у парафіяльній школі, шанобливе ставлення до Святих Тайн (сповіді, шлюбу, хрещення), повага до місцевих звичаїв та обрядів); про документообіг парафіяльної канцелярії (провадження метричних книг народження, одруження, смерті; реєстрів літургій, розпоряджень, передшлюбних оповідей, дітей шкільного віку). Окремо укладалися фінансові звіти про доходи та видатки церковної скарбниці, які щомісячно заслуховувалися на зборах церковного братства. Діяв подвійний контроль за церковними фінансами з боку як пароха, так і парафіян. Для обслуговування храмів була створена церковна прислуга: дяк, паламар, провізори. Особлива увага зверталася на стан парафіяльних будинків: помешкання пароха, господарські будівлі та шкільне приміщення. Загалом візитаційний опис парафії дає змогу розглядати її як найнижчу ланку церковної організації при якій функціонували духовні, освітні та господарські інституції, які були спрямовані на збереження та розвиток національної релігійної ідентичності (українського греко-католицького віровизнання).

Джерела та література

- Паньків, Б.** (2020). Протокол деканальної візитації храму Св. Арх. Михаїла с. Брониця (1901 р.). *Збірник наукових праць студентів історичного факультету*, X, 49–56. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка.
- Пастух, Р., Сов'як, П., & Шимко, І.** (2012). *Дрогобиччина: свідки епох. Енциклопедична книга-альбом. Кн. 1: Міста і села*. Дрогобич: Коло.
- Слободян, В.** (1998). *Церкви України. Перемишська єпархія*. Львів.
- Стецик, Ю., & Паньків, Б.** (2021a). Деканальне візитування парафіяльних храмів села Брониця (1907 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 39 (1), 42–49. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика».
- Стецик, Ю., & Паньків, Б.** (2021b). Візитаційний опис броницької парафії (1913 р.): формуляр протоколу та джерельна евристика. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвузівський збірник наукових*

праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 41 (1), 19–25. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика».

Шематисъ всего клира греко-католического епархii соединенныхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкои на рокъ водъ Рожд. Хр. 1910. (Перемысль). (1909). (с. 224). Перемысль.

Шематизм Самбірсько-Дрогобицької епархії УГКЦ. (2014). (с. 281–282). Дрогобич: Коло.

APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu.

Blazejowskyj, D. (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremysl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*. Lviv: Kamenyar.

References

Pankiv, B. (2020). Protokol dekanalnoi vizytatsii khramu Sv. Arkh. Mykhaila s. Bronytsia (1901 r.) [Protocol of the dean's visitation of the church of St. Arch. Michael in the village of Bronicja (1901)]. *Zbirnyk naukovykh prats studentiv istorichnoho fakultetu – Collection of scientific works of students of the Faculty of History*, X, 49–56. Drohobych: Editorial and Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University [in Ukrainian].

Pastukh, R., Soviak, P., & Shymko, I. (2012). *Drohobychchyna: svidky epokh. Entsyklopedychna knyha-albom. Kn. 1: Mista i sela [Drohobych: witnesses of epochs. Encyclopedic book-album. Vol. 1: Cities and villages]*. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

Slobodian, V. (1998). *Tserkvy Ukrainy. Peremyska yeparkhiia [Churches of Ukraine. Diocese of Peremyszl]*. Lviv [in Ukrainian].

Stetsyk, Yu., & Pankiv, B. (2021a). Dekanalne vizytuvannya parafialnykh khramiv sela Bronytsia (1907 r.) [Decanal visitation of parish churches in the village of Bronicja (1907)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobychskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 39 (1), 42–49. Drohobych: Helvetica Publishing House [in Ukrainian].

Stetsyk, Yu., & Pankiv, B. (2021b). Vizytatsiinyi opys bronyskoi parafii (1913 r.): formuliar protokolu ta dzherelna evrystyka [Visitation description of Bronicja parish (1913): protocol form and source heuristics]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh*

prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers, 41 (1), 19–25. Drohobych: Helvetica Publishing House [in Ukrainian].

Shematyzm vseho klyra hreko-katolycheskoho yeparkhii soiodynenykh Peremyskoy, Samborskoy y Sianotskoy na rok vod Rozhd. Khr. 1910 [Schematism of the entire clergy of the Greek Catholic dioceses of the united Peremyshl, Sambor and Syanok on the Rock from Birth. Chr. 1910]. (1909). (p. 224). Peremyshl [in Ukrainian].

Shematyzm Sambirsko-Drohobyt'skoi yeparkhii UHKCh [Schematism of the Sambir-Drohobych Eparchy of the UGCC]. (2014). (pp. 281–282). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu [State Archives in Przemyśl. Archives of the Greek Catholic Bishopric in Przemyśl].

Blazejowskyj, D. (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremyshl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*. Lviv: Kamenyar.

Документ

ПРОТОКОЛЬ

**отправленого посьщення деканального Церкви вь Броници
мьсто деканомь Николаемь Нестеровичемь
дня 11 червня 1909
§. I. Душпастьрь.**

Вь приходь Броници исповня душпастьрство самостоятельно
Всч. о. Миронь Чирняньскій вь свойствь пароха
рожденный року 1871 рукоположенный року 1895
на мьстци оть року 1901 женатый и отець 2 дьтей.

§. II. Церковь.

Нижше подписанный поклонившися Найсвятъйшимь Тайнамь,
обучивши згромажденныхь прихожань о намьренію посьщення де-
канального, приступиль кь насльдованію сльдующихь предметовь:

1. Чи кивоть чисто удержуеся, частки Пренайсвятъйшихь Таинь
чи вь количествь потребномь для хорыхь знаходятся, чи що

- 14 днѣй обновляти звыкли? – чисто удержаний и частици що 14 днѣй водновляються.
2. Мирница чи знаходиться, чи отновлено миро Святое? – відновлено, мирница нова въ добромь стань.
 3. Колько знаходиться Чашей, чи добре позолочені? – 3 въ добромь стань.
 4. Колько есть фелонь въ добромь стань? – 8 въ добромь стань.
 5. Чи позначены вышитыми числами деканального инвентаря? – нѣть.
 6. Колько стихарь? – 6.
 7. Колько поясовъ? – 8.
 8. Колько побочныхъ олтаревъ? – нема.
 9. Колько якого храму? – св. Арх. Михаила.
 10. Чи знаходится на всьхъ антиминсь? – есть только одень на головномъ олтарю.
 11. Проскомедія и молитвы по причащенію чи находятся? – нови оправлени.
 12. Чи суть всь книги литургическіи, и въ якомъ стань? – есть въ добромь стань.
 13. Чи нема образовъ неприличныхъ? – нема.
 14. Церковь въ якомъ стань? – нова хороша деревяна, побита бляхою.
 15. Звоница въ якомъ стань? – нова мурована въ 1907 р.
 16. Кладбище – чи есть досыть мьстця, чи обгородженный? За-саджений деревомъ? – Есть цілковито освоене и опарканене.
 17. Домъ школьный чи есть? – въ добромь стань мурований бляхою крити.

§. III. Священнодьствіе.

Прихожанамъ предложено:

Якъ ся заходитъ священникъ и чи не творить якои соблазни? – дуже примьрно.

1. Чи Богослуженіе рано и вечеръ въ своемъ чась по правиламъ церковнымъ отправляеся? – бо управляеся.
2. Слово Боже чи проповьдуеся въ чась Службы Божой и наука катехитична чи преподаеся въ Недель и Свята? – всегда такъ проповьди якъ и наука катехитическа отьбуваються.
3. Чи Душстаровникъ завозванный до хорого безъ проволоки поспышае? – въ кождомъ чась не отмовляе услугъ духовнихъ.

4. Чи отравили прихожане Сповідь пасхальную? – отравили всь.
5. Чи вь Церкви прихожане прилично и побожно Богослуженію присутвуютъ? – численно, прилично и побожно.
6. Чи приходникъ парохіянъ своихъ вь определенныхъ часахъ посьщае? – посьщае разъ вь роць.
7. Чи не мають жадобы якої противо своему приходнику касательно перетьганія на належитости зь права епитрихила, або частого отдаленія изъ льстця своего прихода? – не мають.
8. Чи не находятся дикіи малженства, або чи не дьются публичніи соблазни? – нема.
9. Чи не пересьджаютъ прихожане вь часъ якого Богослуженія вь корчмахъ и отъ работъ тяжкихъ вь Недель и Свята не воздержуются? – такъ парохъ яко и парохіяне заявляють, що под часъ богослуженя нікого вь корчмахъ нема.
10. Чи порядно отбуваеся стражъ ночная коло церкви? – есть рочно.
11. Чи заведено Братство церковное, и колько числить членовъ? – 230 членовъ.
12. Чи заведено товаришество мърности, и колько членовъ? – нема.
13. Чи посылають родичи дьтей на катехитичну науку? – посылають правильно.
14. По здыланомъ испить якої обявился успьхъ? – добрий.
15. Чи не мае гдешо приходникъ примьтити? – ньть.
16. Чи не мають що прихожане внести? – ньть.
17. Чи есть инвентарь деканальный? – есть вь порядку.
18. Що прибуло до Церкви сего року? – построено гарний иконостасъ вь обохъ церквахъ.
19. Котріи суть знакомитшіи благодьтели церкви? – вь примьчаню отмечени.
20. Чи не отступилъ кто отъ своего греч. к. обряда? – нікто, всі тримаються твердо святого католицького обряду.

§. IV. Акта приходскіи.

1. Где переховуются метрики и прочіи акта приходскіи? – вь канцелярії парохіальной.
2. Спись всьхъ актовъ чи находится? – находится.
3. Чи находится спись всьхъ періодичныхъ подань? – находится.

4. Метрики якъ провадженъ? – дуже трудно въ лат. язиць.
5. Чи пишутся при свѣдкахъ? – при свѣдкахъ.
6. Чи заховуются приписи при помершихъ? – заховуются.
7. Чи заховуются приписи при войсковыхъ? –
8. Протоколь дѣйствій (Questions Protokoll)? – есть в порядку.
9. Протоколь розпоряджень чи провадятся? – провадятся.
10. Протоколь школьный? – не провадятся, а тільки записи до щоденника.
11. Протоколь Св. Службъ фундушowychъ? – провадятся.
12. Протоколь Службъ божихъ приватныхъ? – провадятся.
13. Протоколь побираныхъ нележитостей права епитрахиального? – провадятся.
14. Протоколь оповѣдей? – в порядку провадятся.
15. Протоколы предслобніи въ якомъ станъ? – в порядку.
16. Друкованы курренды зъ року 1857? – нема.
17. Книга конскрипції? – в порядку провадятся.
18. Чи вообще акта парохіальнии в порядку? – в належитомъ порядку.
19. Библіотека парохіальна колько мѣстить въ собѣ книгъ? – біблія, книга синоду Львівського і Перемишльського, історія церкви.

§. V. Будинки парохіальнии.

1. Въ якомъ станъ домъ мешкальный приходській? – в добромъ станъ мурований, бляхою покритий.
2. Будинки господарскіи прихода? – в добромъ станъ.
3. Чи не зайшли якіи насилія правъ церковныхъ або грунту церковного? – не зайшли.
4. Що в той мѣрь здѣлано? –

§. VI. Скарбона церковна.

1. Чи находится скринка двома ключами осмотрена, где ся переховуе? – Скринька съ двома ключами есть и переховуеся в закрестии. Один ключ у пароха, а другой у провизора.
2. Чи предложеный протоколь скарбонъ церковной; чи приходникъ съ концемъ року обчисляе приходы и расходы церковнии зъ провизорами? – есть протоколь и що року обчисляется скарбонъ.
3. Колько найдено грошей готовыхъ? – 128 кор.
4. Колько выжиченыхъ? –
5. Разомъ? – 226 кор.

6. Которыи суть Провизоры церковныи? – Василь Федчакъ, Стефан Кульчицкій (въ матер).
7. Кто есть пьвцемъ церковнымъ? – Николай Пурій.
8. Кто есть паламаромъ церкви? – Иванъ Собко.
9. Чи всь тїи пильно обовязки свои, и съ добрымъ прикладомъ для прихожанъ справляютъ? – всь висполняютъ свои обов'язки добре.

Примъчанія посьщаючого Настоятеля Деканата: (підписи)

Церковъ дочерна св. Василя Великого въ добрімъ станъ бляхою крита. Въ р. 1908 построено новий иконостасъ зь добрітної складків за квотъ 4000 кор. до того больше датками причинилися: 1) Михайло и Катерина Ковальк – 100 к.; 2) Стефанъ и Євдокія Кравецъ – 100 к.; 3) Андрей и Марія Кравецъ – 100 к.; 4) Теодоръ и Таціанна Сенишинъ – 100 к.

Въ матерной церквѣ построено такожъ гарний иконостасъ за квоту 5000 кор. більши датки зложили Андрей и Катерина Дякъ – 100 кор.; Марія Собко – 50 кор.; и до 500 кор. котри прислали яко складку тамошни парохіане, що суть на роботъ въ Америць.

Броница дня 11 червня 1909
Николай Нестеровичъ, місто-деканъ
Миронъ Чирняньскій, парох
Николай Пурій
Стефан Кульчицкій
Василь Федчакъ

*Историчне джерело: Archiwum Państwowy w Przemyślu.
Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu,
sygn. 5830, s. 271–274.*

*Стаття надійшла до редакції 17.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 21.03.2022 р.*

UDC 930(477):27-725(477)"1920/1930"
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254463

Наталія ШКОДА

*кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького,
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312
(igor.schckoda@yandex.ua)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9194-4303>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-4157-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211294065>

Лариса ПОЛЯКОВА

*кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького,
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312
(klioiist@ukr.net)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8579-4377>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-5204-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211289146>

Бібліографічний опис статті: Shkoda, N., & Polyakova, L. (2022). Transformation of the Orthodox and Roman Catholic clergy in the USSR: historiography of the question (1920s – 1930s). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 171–193. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254463>.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОСЛАВНОГО
ТА РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УРСР:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ (1920–1930-ті рр.)**

Анотація. Метою статті є виявлення особливостей підходу дослідників до студіювання історії православного та римо-католицького духовенства в 1920–30-ті рр. на території Радянської України. Православ'я та католицизм у зазначений період

© Natalia Shkoda, Larysa Polyakova, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

були найбільш численними християнськими течіями на території Радянської України. **Методологічний інструментарій** дослідження охоплює комплекс основних дослідницьких методів: історіографічного аналізу, синтезу, типологізації наукових напрямів, порівняльного аналізу тощо. **Новизною дослідження є те, що з нової точки зору висвітлено значення християнських конфесій в сучасному суспільно-політичному процесі, з'ясовано суспільний статус православного та римо-католицького духовенства в Україні в 1920–30-ті рр. – у період утвердження нової політичної системи, трансформації традиційних духовних цінностей.**

Висновки. На підставі проведеного історіографічного аналізу наявної літератури з означеної проблеми можна констатувати, що це питання від 1920-х рр. і донині більшою чи меншою мірою аналізувалося вітчизняними істориками. Наявні певні здобутки у вивченні означеного питання. У сучасній вітчизняній історіографії дослідження історії християнських конфесій виступає одним із пріоритетних наукових напрямів. Праці сучасних вітчизняних учених беззаперечно заповнили значні прогалини у висвітленні історії християнських конфесій, акумулювали інформативний документальний матеріал, але чимало питань життя православного та римо-католицького духовенства в окреслених хронологічних межах недостатньо ґрунтовно досліджено. Багато аспектів історії християнських конфесій в Україні в 1920–30-ті рр. залишилися поза увагою науковців, що спонукає до подальших наукових пошуків. Перспективою подальших розробок цієї суспільно значимої теми може бути вивчення церковної бібліографістика, етноконфесійного складу церков, міжконфесійних відносин, регіоналістики, документалістики.

Ключові слова: духовництво; релігія; Україна; духовні цінності; християнські конфесії.

Natalia SHKODA

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (igor.schckoda@yandex.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9194-4303>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-4157-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211294065>

Larysa POLYAKOVA

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 20, Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (klioist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8579-4377>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-5204-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211289146>

To cite this article: Shkoda, N., & Polyakova, L. (2022). Transformation of the Orthodox and Roman Catholic clergy in the USSR: historiography of the question (1920s – 1930s). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51*, 171–193. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254463>.

TRANSFORMATION OF THE ORTHODOX AND ROMAN CATHOLIC CLERGY IN THE USSR: HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION (1920s – 1930s)

Summary. *The purpose of this article is to identify the features of the researchers' approach to the study of the history of the Orthodox and Roman Catholic clergy in the 1920s and 1930s in Soviet Ukraine. Orthodoxy and Catholicism were the most numerous Christian movements in Soviet Ukraine during this period. Methodological tools of the research cover a set of basic research methods: historiographical analysis, synthesis, typology of scientific areas, comparative analysis and more. The novelty of the study is that from a new point of view highlights the importance of Christian denominations in the modern socio-political process, clarifies the social status of Orthodox and Roman Catholic clergy in Ukraine in 1920–30's – during the establishment of a new political system, transformation traditional spiritual values. Conclusions.* *On the basis of the historiographical analysis of the available literature on this problem, it can be stated that this issue from the 1920s to the present day has been more or less analyzed by domestic historians. There are some achievements in the study of this issue. In modern domestic historiography, the study of the history of Christian denominations is one of the priority scientific areas. The works of modern Ukrainian scholars have undoubtedly filled significant gaps in the history of Christian denominations, accumulated informative documentary material, but many issues*

of life of the Orthodox and Roman Catholic clergy within the defined chronological boundaries are insufficiently studied. Many aspects of the history of Christian denominations in Ukraine in the 1920s and 1930s have gone unnoticed by scholars, prompting further research. The prospect of further development of this socially significant topic may be the study of church bibliography, ethno-confessional composition of churches, inter-confessional relations, regional studies, documentaries.

Key words: *clergy; religion; Ukraine; spiritual values; Christian denominations.*

Problem statement. The importance of the religious factor in the modern life of Ukraine determines the increased interest of researchers in religious studies. The influence of the church and the clergy on society attracts the constant attention of historians. Domestic scholars are re-thinking the role of Christian denominations in national history.

The church history of the first post-revolutionary decades, which is similar to modern religious life in terms of richness and dynamism, attracts special attention. The importance of Christian denominations in the modern socio-political process reinforces the need to clarify the social status of the Orthodox and Roman Catholic clergy in Ukraine in the 1920–1930s. That was the period of the establishment of a new political system and the transformation of traditional spiritual values.

The study of the situation of the Orthodox and Roman Catholic churches is socially important. The current religious situation in the country brings to the fore the problem of eliminating conflicts between adherents of different denominations. The nature of many contradictions should be sought in the actions of the Christian clergy in the 1920s – 1930s.

Given these trends, the historiographical work of scholars who analyze various aspects of the situation of the Orthodox and Roman Catholic clergy in the 20's and 30's of the XX century becomes relevant on the territory of Soviet Ukraine.

The purpose of this article is to identify the features of the approach of researchers to the study of the history of the Orthodox and Roman Catholic clergy on the territory of Soviet Ukraine in the 1920s – 1930s. Orthodoxy and Catholicism were the most numerous Christian denominations in Soviet Ukraine during this period.

The analysis of sources and researches. Literature on this issue, in which to some extent the authors reveal the history of Orthodox denominations and the Roman Catholic Church, can be divided according to the problem-chronological principle into two blocks:

- 1) research of the Soviet period (1920s – 1980s);
- 2) post-Soviet historiography (1990s – the beginning of the XXI century).

Soviet historiography can also be divided into periods. The first stage of Soviet historiography on the problem dates back to the 1920s – 1930s. The Soviet government viewed religion as a political rival in the struggle for influence on the human worldview, which logically determined the atheistic orientation of Soviet historiography. The authors of these works were party and state leaders – P. Krasikov (Krasikov, 1970), B. Kandidov (Kandidov, 1930) and others. At that time, some generalizing works appeared which became an effective means of the government's struggle against religion. One of them is the work of E. Grekulov (Grekulov, 1930).

Statement of the basic material. Authorities emphasized the exploitative role of the church. Therefore, the religious intelligence of that time was openly ideological, politicized, and its authors ignored the objective, scientific analysis of the factual material. The main task of these publications was to affirm the reactionary nature of the church and the clergy.

Despite the rather biased approach to ecclesiastical issues of Soviet intelligence, the research of individual historians of the Marxist school is important for the disclosure of the topic. The authors of some publications characterized important aspects of this problem – the organizational state of Christian denominations, the change of the line of party-state power in relation to them.

The leading topic of historiographical research in the 1920s – 1930s on the church was the struggle against the church counterrevolution. Scholars, as true political agitators, analyzed the struggle of the workers, peasants, women, youth, and trade unions against the church's counterrevolutionary activities.

One of the first attempts in Soviet historiography to shed light on the past of religious denominations from the standpoint of Marxism-Leninism was the work of Professor M. Nikolsky "History of the Russian Church" (Nikolskiy, 1985, p. 123), first published in 1931 and republished

in 1985. According to the scientist, the state church is "organization of operation" (Nikolskiy, 1985, p. 123). Despite the negative assessment of the religious life of communities, this study is based on a sufficiently representative source base, which is an indisputable advantage of this work.

Thus, the characteristic features of the research of this period – ideology and bias, which made it impossible to develop a problem in the general context of civilization. The accumulation of a rich factual base of the study was positive.

The second stage of Soviet historiography conditionally falls on the 1950s – 1880s. Religious intelligence of this period was still based on atheistic doctrine, based on the anti-church policy of the state. It was in the late 1950s that a new anti-religious campaign began, which restored the attention of official historiography to the problems of church history. The main topics remained the state policy towards the church, the history of the mass atheist movement. The main topics remained the state policy towards the church, the history of the mass atheist movement.

Most scholars have unilaterally covered events related to the social position of the clergy. In the works of D. Ostryanin (Ostrianyn, 1965), V. Kolobkov (Kolobkov, 1962) the clergy was equated with class enemies, the activity of the clergy was regarded as a counter-revolutionary subversive work against the socialist state. The authors focused on the joint anti-Soviet actions of the clergy and wealthy peasants.

Scholars of this period considered the question of church history mostly in the plane of materialist philosophy. For example, the researcher W. Tancher claimed that the leadership of the Orthodox Church and the vast majority of parish clergy actively supported the counter-revolutionary forces (Tancher, 1979).

At this time, the first special scientific studies on the history of the Roman Catholic Church appeared, among which a special place is occupied by the works of M. Sheinman. M. Sheinman's work "The Vatican and Catholicism in the late XIX – early XX centuries" attracts attention (Sheynman, 1958). Despite the political and ideological color, this work highlights the general picture of the formation of the Catholic faith, the history of the papacy and the Vatican, describes the organizational structure of the church.

Some authors, considering other scientific problems, briefly touched on some aspects of church history in some regions of Ukraine. For

example, in the late 1950s, the Soviet researcher E. Druzhinina, studying the process of settlement of Southern Ukraine (Druzhinina, 1959), fragmentarily considered the participation of Catholics. This study is important for reproducing the general historical background on which the development of the Roman Catholic Church in southern Ukraine took place.

During the 1960s – 1980s, criticism of religion gradually became more balanced: a wealth of factual material on the history of the Orthodox Church and the Roman Catholic Church was accumulated. The works of this period are characterized by a certain general orientation and similar stereotypes of assessments. The works of this group include the work of M. Mchedlov "Catholicism" (Mchedlov, 1970).

Thus, despite the politicization of the works of Soviet authors of the second half of the 20 century, they thoroughly analyzed the development of Orthodoxy and Catholicism in the Russian Empire and the USSR, studied the relationship of these churches with the tsarist government and later the Soviet government. These works require critical analysis.

A significant contribution to the study of the history of the Roman Catholic Church was made by the Catholic priest, Bishop of the Diocese of Tiraspol J.A. Kessler (Kessler, 1930). In his History of the Diocese of Tiraspol, he examined in detail the position of the Roman Catholic Church in the Russian Empire and the USSR. J. Kessler was one of the first to refute the thesis of the purely Polish character of the RCC, paid much attention to the organizational structure and socio-political activities of the Tiraspol diocese, clarified the sources and causes of national contradictions in the diocese and concluded the destructive influence of the Roman Catholic Church. However, despite the rich factual material, the work of J.A. Kessler requires a critical attitude. The author subjectively and emotionally characterizes the activities of the Roman Catholic Church, exaggerating its role in the religious life of the USSR.

Of particular interest for elucidating the peculiarities of the development of religious life in Ukraine in the 1920's and 1930's will be the study of I. Vlasovsky, a prominent Ukrainian church and political figure who worked in exile, "An Essay on the History of the Ukrainian Orthodox Church" (Vlasovskyi, 1998). It is important that the author highlights the features of the spiritual life in some regions of Ukraine in this period. Researching the history of the Ukrainian Orthodox Church in Volyn, the scientist draws parallels with Roman Catholicism, indicates statistics on

the number of religious communities, the number of clergy and believers of the Roman Catholic Church in the region, compares the situation of churches, analyzes their drivers.

During the Soviet period, generalized works predominated, but periodicals on the history of individual Christian denominations were periodically published. For example, the work of K. Dmytruk, dedicated to the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (Dmytruk, 1977), O. Shishkin – to the renewal movement (Shishkin, 1970). K. Dmytruk in the spirit of militant atheism evaluated the activities of the autocephalous clergy. The author ignored the problem of large-scale repressions against the entire hierarchy of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, and limited himself to reporting individual arrests of bishops and priests (Dmytruk, 1977).

F. Turchenko's historical works are more informative and objective about the researched problem. For example, the article "Ukrainian Autocephalous", co-authored with O. Ignatusha (Turchenko & Innatusha, 1989).

Thus, in the works of 1950–1980, the question of the relationship between the clergy and the authorities dominated. The conceptual basis of all the works was the thesis of the joint counter-revolutionary work of priests and wealthy peasants. Prejudiced for ideological reasons, the influence of the clergy on public opinion was greatly diminished.

The proclamation of Ukraine's independence and the democratization of public life intensified research into the history of the Orthodox and Roman Catholic Churches. The opening of the State political administration (DPU) archives and the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) funds provided an opportunity for scientists of the new period to correct the mistakes of Soviet historians, to try to comprehensively analyze the situation of the church in the 1920s – 1930s. V. Pashchenko (Pashchenko, 1994), A. Zinchenko (Zinchenko, 1993, 1997), L. Pylyavets (Pyliavets, 1992), and O. Nestulya (Nestulia, 1995) were among the first of the new methodological positions to try to rethink the essence of church-state relations, the role of Christian denominations in society in the period under study. For example, researcher A. Zinchenko, covering the national movement in the church environment, identified the important role of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in raising the national identity of believers. Considering the processes of development of the autocephalous movement, the researcher pointed to the Russifi-

cation of the episcopate and the presence in the ranks of even the autocephalous clergy of priests with a low level of national identity (Zinchenko, 1997).

One of the key issues in church history was the problem of the government's organization of political terror against the clergy. S. Bilokin described the mass arrests of the ROC clergy in 1923 in the Kyiv region. In the references to the article "Defeat of the Kyiv Diocesan Administration in 1923" the author posted informative biographical data on prominent members of the clergy (Bilokin, 1999).

The involvement of special services in the repressions against the Orthodox and Roman Catholic clergy in the 1920s in Soviet Ukraine was substantiated by the scientist V. Chentsov (Chentsov, 2000). Researcher L. Babenko continued to study the directions and methods of the secret services in relation to the clergy (Babenko, 2005).

Valuable in the study of this problem is "Martyrology of the Orthodox clergy of the former USSR (1918–1954)" (K. Bachynska & M. Bachynskiy, 2001). The content of this publication consists of information about 351 persons murdered during the Soviet era by priests collected by Lviv researchers K. Bachynska and M. Bachynsky on the basis of published materials and documents from the Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine. This martyrology weakens the lack of information about the priest's affiliation to the denomination and information about the place of residence.

In the post-Soviet era, historians have paid considerable attention to regional aspects of the development of Christian denominations. Researcher A. Zinchenko. At the present stage he began to study the situation of the Orthodox Church in the 1920s – 1930s in Podillya. The scientist showed the process of formation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and its activities in the region during the 1920s in the conditions of pressure from the authorities and the negative attitude of the Russian Orthodox Church (Zinchenko, 1993).

Scientist V. Pashchenko in the collection "State and Church in Poltava region during the Soviet era" explored various aspects of church life in the Poltava region in 1920s – 1930s (Pashchenko, 2002). In particular, V. Pashchenko showed the implementation of a wide and systematic terror against the clergy in the region, pointed out the far-fetched and baseless accusations of the clergy in counter-revolutionary activities.

The merit of the above-mentioned scientist A. Zinchenko is a successful attempt to comprehend the role of the individual in the context of national-church movements. The author devoted the monograph "Hierarchs of the Ukrainian Church: Metropolitan Mykola Boretsky, Archbishop Konstantin Krotevych, Metropolitan Ivan Pavlovsky" to this problem (Zinchenko, 2003). The author focuses on the life of the public figure, spiritual preacher of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church – Mykola Boretsky (Zinchenko, 2003). A separate section of A. Zinchenko's monograph was devoted to another rather controversial figure of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Archbishop Konstantin Krotevych. The scientist studied the life of Ivan Pavlovsky – Metropolitan of Kharkiv and All Ukraine. The author identified his contribution to the development of Ukrainization of parishes in Cherkasy, Chernihiv and Slobozhanshchyna during the 1920s (Zinchenko, 2003).

The attention of scholars was drawn to the life and work of hierarchs and other Orthodox churches. For example, the Nikolaev researcher O. Trygub drew attention to the life of the Kherson bishop of the Russian Orthodox Church Prokopyy Titov (Trigub, 2004).

It should be noted that scholars were interested in the life of some senior church hierarchs. There are no biographies of typical representatives of the parish clergy.

Some scholars have tried to objectively investigate the situation of the black clergy. For example, V. Pashchenko (Pashchenko, 2002) and O. Nestulya (Nestulia, 1995), studying church-state relations in the context of the analysis of the system of protection of religious monuments, paid attention to the policy of closing monasteries.

Most scholars were primarily interested in the problem of liquidation of monasteries. The question of the fate of monasticism after the closure of monasteries, the place of the black clergy in the hierarchy of Ukrainian churches and in society was not clarified.

Scholars O. Ignatusha (Ihnatusha, 2001), O. Trygub (Trigub, 2004) focused on the study of certain currents of Orthodoxy in southern Ukraine in the 1920s and 1930s.

New approaches have emerged in the latest domestic historiography and in the coverage of the history of Roman Catholicism in the Ukrainian lands. We note, first of all, the works of L. Gentosh (Hentosh, 1994) and others, in which the main attention is paid to state-church relations.

Interest in the problem contributed to the formation of a circle of scientists specializing in the issue.

A significant contribution to the study of the history of Roman Catholics in the USSR was made by the domestic researcher of Polish origin G. Stronsky (Stronskyi, 1994). It highlights the role and place of the Roman Catholic Church in the life of Poles in Soviet Ukraine. Thus, in the publication "The Roman Catholic Church in Ukraine in the 1920s – 1930s." The author examines the tragic fate of the clergy and flock of the Roman Catholic Church in Ukraine during the Soviet totalitarianism of the 1920s – 1930s, analyzes the stages of the state religious policy towards the Roman Catholic Church of this period, and investigates the methods of Soviet power struggle against the church.

Studies of the history of the Roman Catholic Church in Ukraine at the present stage reach a qualitatively new level – in research institutions there are special units. Thus, the study of the history of Roman Catholicism in Ukraine is one of the areas of research work of the Center for Church Problems and Ethno-Confessional Studies at Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

One of the important areas of research work of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy. G.S. Frying pans of the National Academy of Sciences of Ukraine is the history of the Roman Catholic Church in Ukraine, the problem of ethno- and state-confessional relations. At the initiative of the Institute's staff in Ukraine, an international scientific-practical conference "Ukraine and the Vatican" is held periodically.

Diligent work on the history of ethnic Germans in southern Ukraine (many of whom are Roman Catholics) is carried out by researchers at the Institute of Ukrainian-German Studies at Dnipropetrovsk National University. O. Gonchar. Scientists of the institute, in particular O. Beznosov, L. Bobylova, carried out a number of studies, which covered issues related to the history of the Roman Catholic Church in Ukraine (Beznosov, 2011; Beznosov, 2012; Bobyleva, 1999).

The collective works of domestic scholars, in particular the ten-volume encyclopedic study "History of Religions in Ukraine", became an important achievement of Ukrainian historiography in studying the historical progress of various religious denominations that functioned in

our country. The team of authors traces the historical path of Orthodoxy and the Roman Catholic Church in Ukraine (Kolodnyi & Yarotskyi, 2001).

A certain contribution to understanding the problem of the relationship between the Roman Catholic Church and government agencies is the work of domestic researcher E. Bystrytskaya. In the monograph "Eastern policy of the Vatican in the context of the Holy See's relations with Russia and the USSR (1878–1964)" she conducts a detailed analysis of the system of Soviet-Vatican relations the 1920s – 1930s (Bystrytska, 2009). E. Bystrytskay's monograph covers not only the legal position of the Roman Catholic Church in this period, but also traces the dependence of the church on changes in the vectors of domestic and foreign policy of the Soviet government. During the 1920s – 1930s, the researcher singled out two stages of Soviet-Vatican relations with their inherent characteristic differences, namely: 1921–1929 – a period aimed at the de jure recognition of the USSR as the Apostolic See; 1929–1939 – a period of ideological confrontation, as a result of which the Roman Catholic Church virtually ceased its activities in the USSR. According to the author, Catholicism in general was perceived by the Soviet authorities not only as a bearer of a religious idea, but also as a representative of the Western system of values, which logically affected its fate in the USSR.

N. Rubleva has made a significant contribution to the study of the history of the Roman Catholic Church in Ukraine. Of interest is her work "Soviet Government's Policy on the Roman Catholic Church in Ukraine" (Rubleva, 1999). The researcher formulates a set of important conclusions – it was with the establishment of the communist regime in Ukraine that the position of the Roman Catholic Church underwent radical changes; the church desperately tried to adapt to qualitatively new adverse social circumstances; The Roman Catholic Church tried to restore its own structure and hierarchy in Ukraine in the form of apostolic administrations, to create illegal seminaries.

G. Nadtoke's scientific publications attract attention (Nadtoke, 1998). In them, the author describes the measures of the Russian autocracy to curb the social and economic freedom of the Roman Catholic Church; submits separate statistical data on the number of religious buildings of the Roman Catholic Church in Ukraine, their quantitative changes; analyzes the organizational state of the Roman Catholic Church in Ukraine.

Domestic researchers are interested in the formation of ethno-confessional diasporas (German, Polish, Czech, Armenian and others) and ethno-confessional relations in the history of the Roman Catholic Church. This group of researchers includes I. Baluba (Baluba, 1996), J. Boyko (Boyko, 2007), O. Kalakura (Kalakura, 1997, 2007), I. Lisevych (Lisevych, 1997), O. Rublev (Rublov & Repryntsev, 1995) and others. In particular, I. Lisevych covers in detail and analyzes the official cultural and educational policy of the government towards the Polish community, considers the activities of the Roman Catholic Church in the field of creating Polish schools, cultural centers of Ukraine (Lisevych, 1997).

O. Kalakura in his monograph "Poles in ethnopolitical processes in the lands of Ukraine in the XX century" considers the role of the Roman Catholic Church in the history of the Polish community and the dependence of religious life of Poles on public policy. The author emphasizes that the Roman Catholic Church played not only a spiritual but also a political role in the life of the Polish minority, acted as a center for preserving the national identity of Poles, their consolidation (Kalakura, 2007).

A notable phenomenon in the historiography of the problem was the work of V. Yevtukh and B. Chirko "Germans in Ukraine 1920–1990", which for the first time gave a comprehensive coverage of the history of the Germans in the Soviet era (Yevtukh & Chyrko, 1994)". Among domestic researchers, they have the upper hand in processing an array of documentary materials contained in the funds of the central archives of Ukraine, and on their basis – such a component of German history as the place of ethnicity in the plans of the political regime of Bolshevism.

The history of the Czech Roman Catholic community is partially covered in the studies of V. Naulko (Naulko, 1996), Y. Lutsky (Lutskyi, 1999), G. Rudnytsky (Rudnytskyi, 1993), P. Markushevsky (Markushevskyi, 1993) and others.

One of the relatively new and promising areas of research on this issue is the issue of interfaith relations in Ukraine. Thus, one of the first studies of relations between different denominations in Ukraine was N. Bulanova's monograph "History of Christian denominations in the Ekaterinoslav region of the last quarter of the XVIII – early XX centuries" (Bulanova, 2007). The researcher notes that the peculiarity of the church-religious life of the Roman Catholic community was its reliance on national soil. Each community was a self-sufficient world, where the

native language, religion and culture were preserved as a sign of self-identification. At the same time, N. Bulanova emphasizes that these factors did not cause obstacles in relations with representatives of other faiths, primarily due to economic and trade activities.

The article by ethno-confessional researcher K. Lyakh "Ethno-confessional composition of German colonists in the South of Ukraine" is valuable for clarifying the nature of the relationship between Catholics and believers of other Christian denominations. The researcher notes that factors of ethnic origin and religious affiliation were an important component of religious life in southern Ukraine, but did not rule out the possibility of open dialogue with representatives of other faiths (Liakh, 2003).

There were a number of works on the history of individual dioceses of the Roman Catholic Church, parishes, church system, features of religious life in different regions of Ukraine. Among them we can note the works of O. Pasechnyk (Pasechnik, 2009), N. Seiko (Seiko, 2005) and others.

A significant contribution to the modern historiography of the problem was made by the Russian researcher O. Licenberger. Thus, in the monograph "The Roman Catholic Church in Russia: History and Legal Status" the researcher conducted a detailed analysis of the historical and legal situation of the Roman Catholic Church in Russia in the 1920s – 1930s (Litsenberger, 2001). O. Litsenberger pays special attention to the influence of the Roman Catholic Church from the totalitarian communist regime; reveals the extent of persecution and repression against believers and clergy during the Soviet era. The researcher briefly raises issues related to the position of the Roman Catholic Church in Ukraine.

Conclusions. Thus, on the basis of the historiographical analysis of the available literature on this problem, it can be stated that this issue has been analyzed by domestic historians to a greater or lesser extent since the 1920s and to this day. There are some achievements in the study of this issue. In modern domestic historiography, the study of the history of Christian denominations is one of the priority scientific areas. The works of modern domestic scholars undoubtedly filled significant gaps in the coverage of the history of Christian denominations, accumulated informative documentary material, but many issues of life of the Orthodox and Roman Catholic clergy within the outlined chronological boundaries are insufficiently studied. Many aspects of the history of Christian denominations in Ukraine in the 1920s – 1930s have gone unnoticed

by scholars, prompting further research. The prospect of further development of this socially significant topic may be the study of church bibliography, ethno-confessional composition of churches, inter-confessional relations, regional studies, documentaries.

Джерела та література

- Бабенко, Л.** (2005). Духовенство як об'єкт інформаційно-аналітичної діяльності спецслужб в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, 1, 102–106. Львів: Логос.
- Балуба, І.А.** (1996). Проблеми культурно-освітнього розвитку польської національної меншини в Україні в 20–30-ті роки ХХ ст. *Посвіт*, 2 (23), 10–12.
- Бачинська, К., & Бачинський, М.** (2001). Мартиролог православного духовенства колишнього УРСР (1918–1954 рр.). *Різдво Христове 2000. Статті й матеріали* (с. 72–89). Львів: Логос.
- Безносів, А.І.** (2012). Голод 1932–1933 годов в немецких и менонитских поселениях Юга Украины: характер и последствия. *Питання німецької історії: зб. наук. пр.* (с. 121–137). Дніпропетровськ: РВВ ДНУ.
- Безносів, О.І.** (2011). Німці та меноніти Півдня України в контексті радянської національної політики. *Питання німецької історії: зб. наук. пр.* (с. 159–173). Дніпропетровськ: РВВ ДНУ.
- Бистрицька, Е.** (2009). *Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.)*: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Білокінь, С.** (1999, Січень-лютий). Розгром київського єпархіального управління 1923 року. *Київська старовина*, 1 (325), 89–106.
- Бобылева, С.И.** (Ред.). (1999). *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.)*. Днепропетровск: Арт-Пресс.
- Бойко, Я.В.** (2007). Размещение поляков на юге Украины (конец XIX – начало ХХ вв.). *Поляки на півдні України та в Криму* (с. 79–85). Одеса – Ополе – Вроцлав.
- Буланова, Н.М.** (2007). *Історія християнських конфесій Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку ХХ ст.* Дніпропетровськ: ІМА-прес.
- Власовський, І.Ф.** (1998). *Нарис історії Української Православної Церкви*. Київ: Наукова думка.

- Генгош, Л.** (1994). Католицька церква та становлення української державності (1917–1923 рр.). *Другий Міжнародний конгрес українців: Доповіді і повідомлення. Історія* (Ч. 2, с. 19–22). Львів.
- Грекулов, Е.Ф.** (1930). *Как российское духовенство душило*. Москва: Атеист.
- Дмитрук, К.Є.** (1977). *Кому служили й служать зрадники з так званої автокефалії*. Київ: Знання.
- Дружинина, Е.И.** (1959). *Северное Причерноморье в 1775–1800 годах*. Москва: Издательство АН СССР, И-та истории.
- Євтух, В.Б., & Чирко, Б.В.** (1994). *Німці в Україні (1920–1990 рр.)*. Центр етносціологічних та етнополітичних досліджень Ін-ту соціології НАН України. Київ: Либідь.
- Зінченко, А.Л.** (1993). *Благовістя національного духу. Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.* Київ: Освіта.
- Зінченко, А.Л.** (1997). *Визволитися вірою: життя і діяння митрополита Василя Липківського*. Київ: Дніпро.
- Зінченко, А.Л.** (2003). *Ієрархи Української церкви: митрополит Миколай Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський*. Київ: Українська Видавнича Спілка.
- Ігнатуша, О.М.** (2001). Критичний огляд розвитку Синодальної церкви на Півдні України (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Архів. Документ. Історія. Сучасність: збірка наукових статей та матеріалів* (с. 214–221). Одеса: Друк. (Праці державного архіву Одеської області; т. IV).
- Калакура, О.Я.** (1997). Польська меншина в Україні на тлі політики воєвничого атеїзму 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 2, 64–70.
- Калакура, О.Я.** (2007). *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст.* Київ: Знання України.
- Кандидов, Б.П.** (1930). *Религиозная контрреволюция и интервенция 1918–1920 гг. (Очерки и материалы)*. Москва: Безбожник.
- Колобков, В.** (1962). *Наследие вековой тьмы*. Киев: Государственное издательство политической литературы.
- Колодний, А., & Яроцький, П.** (Ред.). (2001). *Історія релігії в Україні. Т. 4: Католицизм*. Київ: Світ знань.
- Красиков, П.А.** (1970). *Избранные атеистические произведения*. Москва: Мысль.
- Лиценбергер, О.А.** (2001). *Римско-католическая церковь в России: история и правовое положение*. Саратов: Поволжская Академия государственной службы.

- Лісевич, І.Т.** (1997). *Духовно спрагі: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.* Київ: Інститут Історії України НАН України.
- Луцький, Ю.** (1999). Чехи на Україні, 1917–1933: Трагедія господаря. *Хроніка-2000*, 29–30, 119–138.
- Лях, К.С.** (2003). Етно-конфесійний склад німецьких колоністів Півдня України. *Немці Приазовья и Причерноморья: история и современность: материалы международной научной конференции, посвященной 200-летию переселения немцев в Приазовье и Причерноморье* (с. 97–107). Донецк: ДонНУ.
- Маркушевський, П.** (1993, 22 червня). Причорноморські чехи. *Чорноморські новини*.
- Мчедлов, М.П.** (1970). *Католицизм*. Москва: Политиздат.
- Надтока, Г.** (1998). Міжконфесійні відносини в Україні на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*, 5, 86–99.
- Наулко, В.І.** (1996). Чехи в Україні. *Під одним небом: Фольклор етносів України* (с. 171–182). Київ.
- Нестуля, О.О.** (1995). *Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. Ч. 1: (1917 – середина 20-х років)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Никольський, Н.М.** (1985). *История русской церкви*. Москва: Политиздат.
- Острянин, Д.** (1965). *Релігія та її реакційна роль*. Київ: Державне видавництво політичної літератури.
- Пасечник, О.А.** (2009). *Римо-католическая церковь в Каменец-Подольской (Хмельницкой) области в 1920–1941 годах*. Хмельницький: Издатель ЧП Цюпак А.А.
- Пашенко, В.** (1994). *Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20–30-х рр. ХХ ст.* Київ: Інститут історії України.
- Пашенко, В.** (2002). Політика більшовицької партії з релігійного питання та її наслідки (20–30-ті роки ХХ ст.). *Держава і церква на Полтавщині за радянської доби* (с. 13–37). Полтава: Кобеляки.
- Пилявець, Л.** (1992). Хрещениця ДПУ. З історії Діяльно-Христової церкви. *Людина і світ*, 5–6, 26–29.
- Рубльов, О., & Репринцев, В.** (1995). Репресії проти поляків в Україні у 30-ті роки. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1/2 (2/3), 116–156.
- Рубльова, Н.С.** (1999). *Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в Україні*. Київ: Знання.
- Рудницький, Г.** (1993, 17 квітня). Таврійські чехи: з історії заснування богемських сіл у Криму і на Мелітопольщині. *Кримська світлиця*, 15, с. 3.

- Сейко, Н.А.** (2005). Доброчинна діяльність католицької громади Правобережжя на користь розвитку освіти у XIX ст. *Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми: наук. зб.: «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині*, 33, 243–249. Житомир.
- Стронський, Г.** (1994). Приречена на мовчання: РКЦ на Україні в 20–30-ті рр. *Людина і світ*, 3–4, 17–20.
- Танчер, В.К.** (1979). *Религиозные пережитки и их преодоление*. Киев: Политиздат.
- Тригуб, А.П.** (2004). Обновленческие епископы 20–30-х гг. XX в. на Николаевщине. *Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: V Миколаївська обласна краєзнавча конференція* (с. 261–263). Миколаїв: Атол.
- Турченко, Ф., & Ігнатуша, О.** (1989). Українська автокефальна. *Вітчизна*, 12, 166–175.
- Ченцов, В.В.** (2000). *Політичні репресії в Радянській Україні*. Київ: Збруч.
- Шейнман, М.М.** (1958). *Ватикан и католицизм в конце XIX – начале XX в.* Москва: Изд-во АН СССР.
- Шишкин, А.А.** (1970). *Суцність и критическая оценка «обновленческого» раскола русской православной церкви*. Казань: Издательство Казанского университета.
- Kessler, J.A.** (1930). *Geschichte der Diözese Tiraspol*. N. Dakota: Dickinson.

References

- Babenko, L.** (2005). Dukhovenstvo yak ob'iekt informatsiino-analitychnoi diialnosti spetssluzhby v Ukraini (20–30-ti roky XX stolittia) [The clergy as an object of information and analytical activities of special services in Ukraine (20–30s of the XX century)]. *Istoriia religii v Ukraini – History of religions in Ukraine*, 1, 102–106. Lviv: Lopos [in Ukrainian].
- Baluba, I.A.** (1996). Problemy kulturno-osvitnoho rozvytku polskoi natsionalnoi menshyny v Ukraini v 20–30-ti roky XX st. [Problems of cultural and educational development of the Polish national minority in Ukraine in the 20s – 30s of the XX century]. *Posvit – Light*, 2 (23), 10–12 [in Ukrainian].
- Bachynska, K., & Bachynskyi, M.** (2001). Martyroloh pravoslavnoho dukhovenstva kolyshnoho URSR (1918–1954 rr.) [Martyrologist of the Orthodox clergy of the former USSR (1918–1954)]. *Rizdvo Khrystove 2000 – Christmas 2000* (pp. 72–89). Lviv: Lohos [in Ukrainian].

- Beznosov, A.I.** (2012). Golod 1932–1933 godov v nemetskikh i menonitskikh poselennyakh Yuga Ukrainy: kharakter i posledstviya [Famine of 1932–1933 in German and Mennonite settlements in the South of Ukraine: character and consequences]. *Pytannia nimetskoï istorii – Questions of German history* (pp. 121–137). Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Russian].
- Beznosov, O.I.** (2011). Nimtsi ta menonity Pivdnia Ukrainy v konteksti radianskoï natsionalnoi polityky [Germans and Mennonites of Southern Ukraine in the Context of Soviet National Policy]. *Pytannia nimetskoï istorii – Questions of German history* (pp. 159–173). Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
- Bystrytska, E.** (2009). *Skhidna polityka Vatykanu v konteksti vidnosyn Sviatoho Prestolu z Rosiïeiu ta SRSR (1878–1964 rr.): monohrafiia [Eastern policy of the Vatican in the context of the Holy See's relations with Russia and the USSR (1878–1964): monograph]*. Ternopil [in Ukrainian].
- Bilokin, S.** (1999, January-February). Rozghrom Kyivskoho yeparkhialnoho upravlinnia 1923 r. [Defeat of the Kyiv diocesan administration in 1923]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 1 (325), 89–106 [in Ukrainian].
- Bobyleva, S.I.** (Ed.). (1999). *Ocherki istorii nemtsev i menonitov Yuga Ukrainy (konets XVIII – pervaya polovina XIX v.) [Essays on the history of Germans and Mennonites in the South of Ukraine (late 18th – first half of the 19th century)]*. Institute of Ukrainian-German Historical Research of Dnepropetrovsk State University; State Archives of Dnepropetrovsk Region. Dnepropetrovsk: Art Press [in Russian].
- Boyko, Ya.V.** (2007). Razmeshcheniye polyakov na Yuge Ukrainy (konets XIX – nachalo XX vv.) [Placement of Poles in the South of Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. *Poliaky na pivdni Ukrainy ta v Krymu – Poles in the south of Ukraine and in the Crimea* (pp. 79–85). Odessa – Opolie – Vroslav [in Russian].
- Bulanova, N.M.** (2007). *Istoriia khrystyianskykh konfessii Katerynoslavshchyny ostannoï chverti XVIII – pochatku XX st. [History of Christian denominations of Ekaterinoslav region in the last quarter of the 18 – early 20 centuries]*. Dnipropetrovsk: IMA-press [in Ukrainian].
- Vlasovskyi, I.F.** (1998). *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]*. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian].
- Hentosh, L.** (1994). Katolytska tserkva ta stanovlennia ukrainiskoi derzhavnosti (1917–1923 rr.) [The Catholic Church and the formation of Ukrainian statehood (1917–1923)]. *Druhyi Mizhnarodnyi konhres*

- ukrainistiv: Dopovidi i povidomlennia. Istoriiia – Second International Congress of Ukrainians: Reports and announcements. History* (Vol. 2, pp. 19–22). Lviv [in Ukrainian].
- Grekulov, E.F.** (1930). *Kak rossiyskoye dukhovenstvo dushilo [How the Russian clergy choked]*. Moscow: Atheist [in Russian].
- Dmytruk, K.Ye.** (1977). *Komu sluzhyly y sluzhat zradnyky z tak zvanoi avtokefalii [Who served and are serving traitors from the so-called autocephaly]*. Kyiv: Knowledge [in Ukrainian].
- Druzhinina, E.I.** (1959). *Severnoye Prichernomorye v 1775–1800 godakh [Northern Black Sea region in 1775–1800]*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, Institute of History [in Russian].
- Yevtukh, V.B., & Chyrko, B.V.** (1994). *Nimtsi v Ukraini (1920–1990 rr.) [Germans in Ukraine (1920–1990)]*. Center for Ethnosociological and Ethnopolitical Studies of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Zinchenko, A.L.** (1993). *Blahovistia natsionalnoho dukhu. Ukrainska Tserkva na Podilli v pershii tretyni XX st. [The gospel of the national spirit. Ukrainian Church in Podillya in the first third of the XX century]*. Kyiv: Education [in Ukrainian].
- Zinchenko, A.L.** (1997). *Vyzvolytysia viroiu: zhyttia i diiannia mytropolity Vasylia Lypkivskoho [Free yourself by faith: Life and deeds of Metropolitan Vasyl Lypkivsky]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Zinchenko, A.L.** (2003). *Iierarkhy Ukrainskoi tserkvy: mytropolyt Mykolai Boretskyi, arkhiepysskop Kostiantyn Krotevych, mytropolyt Ivan Pavlovskiy [Hierarchs of the Ukrainian Church: Metropolitan Mykola Boretsky, Archbishop Konstantin Krotevych, Metropolitan Ivan Pavlovsky]*. Kyiv: Ukrainian Publishing Union [in Ukrainian].
- Ihnatusha, O.M.** (2001). Krytychnyi ohliad rozvytku Synodalnoi tserkvy na Pivdni Ukrainy (20–30-ti rr. XX st.) [Critical review of the development of the Synodal Church in the South of Ukraine (1920s – 1930s)]. *Arkhiv. Dokument. Istoriiia. Suchasnist – Archive. Document. History. Modernity* (pp. 214–221). Odessa: Druk (Proceedings of the State Archives of Odessa region; vol. IV) [in Ukrainian].
- Kalakura, O.Ya.** (1997). Polska menshyna v Ukraini na tli polityky voiovnynychoho ateizmu 20–30 rr. XX st. [The Polish minority in Ukraine against the background of the policy of militant atheism 20–30 years of XX century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I.F. Kurasa Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 64–70 [in Ukrainian].

- Kalakura, O.Ya.** (2007). *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX st. [Poles in ethnopolitical processes in the lands of Ukraine in the XX century]*. Kyiv: Knowledge of Ukraine [in Ukrainian].
- Kandidov, B.P.** (1930). *Religioznaya kontrrevolyutsiya i interventsyya 1918–1920 gg. (Ocherki i materialy) [Religious counter-revolution and intervention 1918–1920 (Essays and materials)]*. Moscow: Atheist [in Russian].
- Kolobkov, V.** (1962). *Naslediye vekovoy tmy [The legacy of centuries of darkness]*. Kiev: State Publishing House of Political Literature [in Russian].
- Kolodnyi, A., & Yarotskyi, P.** (Eds.). (2001). *Istoriia religii v Ukraini. T. 4: Katolitsyzm [History of religion in Ukraine. Vol. 4: Catholicism]*. Kyiv: "The World of Knowledge" [in Ukrainian].
- Krasikov, P.A.** (1970). *Izbrannyye ateisticheskiye proizvedeniya [Selected atheistic works]*. Moscow: Thought [in Russian].
- Litsenberger, O.A.** (2001). *Rimsko-katolicheskaya tserkov v Rossii: istoriya i pravovoye polozheniye [The Roman Catholic Church in Russia: History and Legal Status]*. Saratov: Povolzhskaya Academy of Public Service [in Russian].
- Lisevych, I.T.** (1997). *Dukhovno sprahli: Dukhovne zhyttia polskoi natsionalnoi menshyny na Naddnyprianskii Ukraini v 1864–1917 rr. [Spiritually thirsty: Spiritual life of the Polish national minority in Dnieper Ukraine in 1864–1917]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Lutskyi, Yu.** (1999). Chekhy na Ukraini, 1917–1933: Trahediiia hospodaria [Czechs in Ukraine, 1917–1933: The tragedy of the owner]. *Khronika-2000 – Chronicle-2000*, 29–30, 119–138 [in Ukrainian].
- Liakh, K.S.** (2003). Etno-konfesiinyi sklad nimetskykh kolonistiv Pivdnia Ukrainy [Ethno-confessional composition of German colonists in the South of Ukraine]. *Nemtsy Priazovya i Prichernomor'ya: istoriya i sovremennost: materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 200-letiyu pereseleniya nemtsev v Priazovye i Prichernomor'ye – Germans of the Azov and Black Sea regions: history and modernity: Proceedings of the International Scientific Conference*. (pp. 97–107). Donetsk [in Ukrainian].
- Markushevskiy, P.** (1993, June 22). Prychornomorski chekhy [Black Sea Czechs]. *Chornomorski novyny – Black Sea news* [in Ukrainian].
- Mchedlov, M.P.** (1970). *Katolitsizm [Catholicism]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Nadtoka, H.** (1998). Mizhkonfesiini vidnosyny v Ukraini na pochatku XX st. [Interfaith relations in Ukraine in the early XX century]. *Ukrainskyi*

- istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 86–99 [in Ukrainian].
- Naulko, V.I.** (1996). *Chekhy v Ukraini [Czechs in Ukraine]. Pid odnym nebom: Folklor etnosiv Ukrainy – Under one sky: Folklore of ethnic groups of Ukraine* (pp. 171–182). Kyiv [in Ukrainian].
- Nestulia, O.O.** (1995). *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini. 1917–1941 rr. Ch. 1: (1917 – seredyna 20-kh rokiv) [The fate of church antiquity in Ukraine. 1917–1941. Vol. 1: (1917 – mid 20's)]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Nikolskiy, N.M.** (1985). *Istoriya russkoy tserkvi [History of the Russian Church]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Ostriany, D.** (1965). *Relihiia ta yii reaktsiina rol [Religion and its reactionary role]*. Kyiv: State Publishing House of Political Literature [in Ukrainian].
- Pasechnik, O.A.** (2009). *Rimo-katolicheskaya tserkov v Kamenets-Podolskoy (Khmelnitskoy) oblasti v 1920–1941 godakh [Roman Catholic Church in Kamyanets-Podilsky (Khmelnitsky) region in 1920–1941]*. Khmelnytskyi: Publisher of private enterprise Tsyupak A.A. [in Russian].
- Pashchenko, V.** (1994). *Svoboda sovisti v Ukraini: myfy i fakty 20–30-kh rr. XX st. [Freedom of conscience in Ukraine: Myths and facts of the 20–30's of XX century]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
- Pashchenko, V.** (2002). *Polityka bilshovytskoi partii z relihiinoho pytannia ta yii naslidky (20–30-ti roky XX st.) [The policy of the Bolshevik Party on religious issues and its consequences (20–30 years of 20 century)]*. *Derzhava i tserkva na Poltavshchyni za radianskoï doby – State and church in Poltava region during the Soviet era* (pp. 13–37). Poltava: Kobeliaky [in Ukrainian].
- Pyliavets, L.** (1992). *Khreshchenytsia DPU. Z istorii Diialno-Khrystovoi tserkvy [Godmother of the DPU. From the history of the Church of Christ]. Liudyna i svit – Human and world*, 5–6, 26–29 [in Ukrainian].
- Rublov, O., & Repryntsev, V.** (1995). *Represii proty poliakiv v Ukraini u 30-ti roky [Repressions against Poles in Ukraine in the 1930s]. Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB – Archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, 1/2 (2/3), 116–156 [in Ukrainian].
- Rublova, N.S.** (1999). *Polityka radianskoï vlady shchodo Rymo-katolytskoi tserkvy v Ukraini [The policy of the Soviet government towards the Roman Catholic Church in Ukraine]*. Kyiv: Knowledge [in Ukrainian].
- Rudnytskyi, H.** (1993, April 17). *Tavriiski chekhy: z istorii zasnovannia bohemytskikh sil u Krymu i na Melitopolshchyni [Tavrian Czechs:*

- Stories of the founding of Bohemian villages in the Crimea and Melitopol region]. *Krymska svitlytsia – Crimean room*, 15, p. 3 [in Ukrainian].
- Seiko, N.A.** (2005). Dobrochynna diialnist katolytskoi hromady Pravoberezhzhia na koryst rozvytku osvity u XIX st. [Charitable activities of the Catholic community of the Right Bank in favor of the development of education in the XIX century]. *Muzeina strava na Zhytomyrshchyni: istoriia, dosvid, problemy: naukovyi zbirnyk: «Velyka Volyn»: pratsi Zhytomyrskoho naukovo-kraieznavchoho tovarystva doslidnykiv Volyni – Museum dish in Zhytomyr region: history, experience, problems. "Great Volyn": Proceedings of the Zhytomyr Scientific and Local History Society of Volyn Researchers*, 33, 243–249. Zhytomyr [in Ukrainian].
- Stronskyi, H.** (1994). Pryrechena na movchannia: RKTs na Ukraini v 20–30-ti rr. [Doomed to silence: RCC in Ukraine in the 20–30's]. *Liudyna i svit – Man and the world*, 3–4, 17–20 [in Ukrainian].
- Tancher, V.K.** (1979). *Religioznye perezhitki i ikh preodoleniye [Religious vestiges and their overcoming]*. Kiev: Politizdat [in Russian].
- Trigub, A.P.** (2004). Obnovlencheskiye yepiskopy 20–30-kh gg. XX v. na Nikolayevshchine [Renovation bishops 20–30s of 20 century in Nikolayevshchina]. *Istoriia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia: V Mykolaivska oblasna kraieznavcha konferentsiia – History. Ethnography. Culture. New researches: V Mykolayev Regional Local Lore Conference*. (pp. 261–263). Mykolaiv: Atol [in Russian].
- Turchenko, F., & Ihnatusha, O.** (1989). Ukrainiska avtokefalna [Ukrainian autocephalous]. *Vitchyzna – Homeland*, 12, 166–175 [in Ukrainian].
- Chentsov, V.V.** (2000). *Politychni represii v Radianskii Ukraini [Political repression in Soviet Ukraine]*. Kyiv: Zbruch [in Ukrainian].
- Sheynman, M.M.** (1958). *Vatikan i katolitsizm v kontse XIX – nachale XX v. [The Vatican and Catholicism in the late 19th – early 20th centuries]*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [in Russian].
- Shishkin, A.A.** (1970). *Sushchnost i kriticheskaya otsenka «obnovlencheskogo» raskola ruskoy pravoslavnoy tserkvi [The essence and critical assessment of the "renovationist" split in the Russian Orthodox Church]*. Kazan: Kazan University Publishing House [in Russian].
- Kessler, J.A.** (1930). *Geschichte der Diozese. Tiraspol*. N. Dakota: Dickinson [in German].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 09.03.2022 р.

УДК 94(477.83):334.73.021-055.2"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.255495

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О., & Гриценко, Г. (2022). Участь жінок в українській кооперації на Дрогобищині в 20–30-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 9/51*, 194–204. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.255495>.

**УЧАСТЬ ЖІНОК В УКРАЇНСЬКІЙ КООПЕРАЦІЇ
НА ДРОГОБИЧЧИНІ В 20–30-х рр. ХХ ст.**

Анотація. *Мета дослідження* – охарактеризувати участь жіноцтва в українському кооперативному русі на Дрогобищині у 20–30-х рр. ХХ ст., показати їх роль в економічному житті Галичини у міжвоєнній Польщі. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності, а також на використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні участі жінок у розвитку кооперативного руху Дрогобищини в 20–30-х рр. ХХ ст. **Висновки.** Жіночий кооператив «Труд», секція «Сільських господинь», товариство «Жіноча Громада» та

© Оксана Медвідь, Галина Гриценко, 2022

інші організації прагнули посилити господарські позиції та поліпшити якість життя галицьких жінок. Жіноцтво в українському кооперативному русі у міжвоєнний період намагалося активізувати економічне життя Дрогобиччини, розвивати та репрезентувати українську промисловість у тогочасному суспільстві, сприяло зростанню національної свідомості.

Ключові слова: кооперативний рух; «Союз Українок»; «Труд»; С. Левицька; «Жіноча громада».

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Halyna HRYTSENKO

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Medvid, O., & Hrytsenko, H. (2022). Uchast zhinok v ukrainiskii kooperatsii na Drohobychchyni v 20–30-kh rr. XX st. [The participation of women in the Ukrainian cooperation in the Drohobych region in the 1920s – 1930s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbimyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 194–204. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.255495> [in Ukrainian].

THE PARTICIPATION OF WOMEN IN THE UKRAINIAN COOPERATION IN THE DROHOBYCH REGION IN THE 1920s – 1930s

Summary. *The purpose of the article is to characterize the participation of women in the Ukrainian cooperative movement in the Dro-*

hobych region in the 1920s – 1930s, to show their role in the economic life of Galicia in the interwar Poland. The research methodology is based on the principles of historicism, systematic, scientific, authorial objectivity, as well as the use of general scientific and special historical methods. The scientific novelty lies in the study of women's participation in the development of the cooperative movement in Drohobych in the 1920–30s. Conclusions. "Trud" (Labour) Women's Cooperative, "Silski Gospodyny" (Rural Housewives), "Zhinocha Gromada" (Women's Community) Society, and other organizations sought to strengthen economic positions and improve the quality of life of Galician women. Women in the Ukrainian cooperative movement in the interwar period tried to intensify the economic life in Drohobych, develop and represent Ukrainian industry in the society of that time, and contributed to the growth of national consciousness.

Key words: cooperative movement; "the Union of Ukrainian Women"; "Trud" (Labour); S. Levytska; "Zhinocha Gromada" (Women's Community).

Постановка проблеми. Історичний досвід українського господарського руху є складовою сучасних ринкових перетворень. Важливою сторінкою національного господарського життя став економічний розвиток Східної Галичини у міжвоєнний період. Перебуваючи під владою Польщі, українці усвідомлювали, що економічна праця є необхідною для здобуття політичної самостійності.

У першій третині ХХ ст. українцям вдалося створити власні господарські організації, реалізуватися у приватному підприємстві, кооперативному русі. В економічній сфері працювали не лише чоловіки, а й жінки: Климентина Авдикович, Олена Левицька, Амалия Модрицька, Олександра Терлецька та інші. Жінки Дрогобиччини у 20–30-х рр. ХХ ст. були як організаторами кооперативів, так і активними членкинями. Участь жіноцтва в економічній організації тогочасного галицького суспільства «мала на меті освідомити національну українську жінку, щоб вона могла виховати своїх дітей на ідейних повневартісних членів української нації» (Гелей, 2016).

Аналіз останніх досліджень. У міжвоєнний період з'явилися праці вітчизняних дослідників про економічне життя Східної Галичини. Значну цінність мають збірники статей «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.».

Вагомий внесок у вивчення діяльності товариства «Сільський господар», зокрема й участі жінок в цій організації, здійснили Є. Храпливий, Ю. Павликовський, В. Домницький та ін. Ю. Павликовський наголошував, що «Сільський господар» надавав фінансову та господарську допомогу українським селянам, культурним і громадським організаціям, активізував жіноцтво. Він стверджував, що кооперація «є однією з віток життя – змагань українського народу» (Павликовський, 1934). Директор українського Кооперативного ліцею Ревізійного союзу українських кооперативів у Львові, науковець І. Витанович у монографії «Історія українського кооперативного руху» проаналізував діяльність кооперативних установ Східної Галичини і зауважив, що кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення, збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1964, с. 480–481). А. Жук у праці «Українська кооперація в Польщі» охарактеризував роль західноукраїнських кооперативних установ у справі економічного самозахисту українського населення (Жук, 1935). Значний матеріал про розвиток української кооперації на Дрогобиччині у міжвоєнний період і діяльність жіночих кооперативів та спілок міститься у збірнику «Дрогобиччина – земля Івана Франка».

У сучасній українській історіографії зростає зацікавленість дослідників з проблем не лише політичної боротьби, а й економічної самоорганізації галичан у міжвоєнний період. Різносторонній аналіз економічної діяльності та господарського життя галичан у 20–30-х рр. ХХ ст. подано у колективних монографіях «Історія кооперативного руху», «Історія споживчої кооперації України», «Українські кооператори», а також у працях дослідників С. Гелея (2016), Л. Рєви-Радіонової (2000), З. Струка (2000). О. Цимбалюк докладно висвітлила працю жінок у кравецькій спілці «Труд» (Цимбалюк, 1998). Особливу увагу жіночому кооперативному руху приділяє О. Пасіцька в розвідці «Підприємницька діяльність галицьких жінок у першій третині ХХ ст.» (Пасіцька, 2019). У цих працях побіжно характеризується участь жінок Дрогобиччини в економічному житті краю.

Мета статті – охарактеризувати участь жіноцтва в українському кооперативному русі на Дрогобиччині у 20–30-х рр. ХХ ст., показати їх роль в економічному житті Галичини у міжвоєнній Польщі.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати діяльність жіночої філії товариства «Сільський господар» на Дрогобиччині у міжвоєнний період;
- розкрити значення жіночого кооперативу «Труд» для західноукраїнської кооперації;
- показати вплив «Союзу українок» на активізацію жіноцтва, піднесення їх освітнього та економічного рівня;
- дослідити основні напрями діяльності жіночих кооперативних організацій Дрогобиччини.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших жіночих організацій Дрогобиччини було товариство «Жіноча громада», засноване у 1916 р. Керівництво організації, яке тоді називалося «виділ», значну увагу приділяло молоді. Тоді ж було організовано два осередки дівчат. Один з них – «Сокілок» – об'єднував 40 юнок. Збори відбувалися щонеділі. На них читали українську пресу та обговорювали події. До другого осередку під назвою «Пластунки» входили дівчата, які навчалися у польських школах. На недільних сходах проводилась подібна робота (Рева-Радіонова, 2000).

Членкині «Жіночої громади» проводили також зустрічі з жінками середнього віку. При цій організації була бібліотека, де проходив курс для неграмотних (Гелей, 2016). Також «Жіноча громада» в Дрогобичі влаштовувала чайні вечори і забави, з яких мали непоганий прибуток для організації роботи на інших ділянках.

У 1917 р. львівська «Жіноча громада» була перейменована на «Союз українок» і, згідно зі статутом, всі провінційні товариства стали філіями цієї організації.

Статут «Союзу українок» було прийнято у 1921 р. на установчому з'їзді у Львові. На ньому були присутні також представниці Дрогобиччини. Як зазначалося у цьому документі, «метою «Союзу українок» була активізація жінок, піднесення їхнього освітнього й економічного рівня, фахового досвіду у ділянці хатнього господарства), суспільної гігієни, суспільної праці, участь у світовому жіночому русі» (Скочиляс, 1993).

У звіті діяльності філії «Союзу українок» в Дрогобичі за 1928 р. згадується керівництво управи: Амалия Модрицька – голова, М. Дроздовська – заступниця, С. Полянська – скарбнича, М. Воробцівна – секретарка, Р. Кмітковська – господиня, В. Гавдяківна –

бібліотекарка. Гурток «Сокілок» очолювала Оріся Гевриківна, а «Пластунок» – Вікторія Гавдяк (Скочиляс, 1993).

Філія товариства організувала в Дрогобичі бібліотеку, яку відвідували не лише членкині організації, а й діти та молодь. У міських та сільських читальнях щонеділі проводили лекції Ю. Гевриківна, Г. Задорожна, Л. Смоляницька, Н. Кашубівна. Вікторія Булькевичівна вела спеціальні курси навчання грамотності. Їх відвідували здебільшого домашні помічниці (прислуга). Окрім писемності, дівчата вчилися також виготовляти паперові квіти для прикраси церкви (Скочиляс, 1993).

Під опікою «Союзу українок» діяв один з найвідоміших жіночих кооперативів першої половини ХХ ст. – промислова спілка «Труд». В Дрогобичі цю організацію заснувала М. Дроздовська. Активними учасницями були також А. Модрицька, Г. Дидинська, Ю. Петрикевич. Жінки переважно шили одяг на замовлення. Також вони заснували в Дрогобичі школу крою та шиття, яку відвідували понад 40 дівчат з міста та околиць. Тут навчали шити одяг та білизну, моделювати капелюшки. Після закінчення курсів дівчата отримували свідоцтва, на підставі яких могли влаштуватися на роботу в майстерні.

Кооператив «Труд» влаштовував покази мод, виставку вишиваних сорочок, рушників тощо. У 1938 р. членкині спілки разом з «Союзом українок» організували в Дрогобичі «Вечір звичаїв і показ ноші». На цей захід приїхала представниця зі Львова, яка привезла також національний одяг з Тернопільщини, Гуцульщини, Полісся, Волині та Поділля.

На цьому вечорі були також виступи кооператорок з Дрогобича та навколишніх сіл. Дрогобичанки представили староміщанське весілля з короваєм та відповідними піснями. Жінки с. Грушів виступили з показом місцевого весілля в традиційному одязі зі співами та коломийками, с. Вороблевичі було представлене обрядом «Обжинки» з традиційними та обрядовими співами.

На закінчення цього вечора відбувся «показ ноші» (одягу). Про дрогобицький традиційний одяг, який був представлений на цій імпрезі, представниця зі Львова сказала: «Видно вашим предками добре жилося, коли так гарно й багато одягалися» (Цимбалюк, 1998).

У складі товариства «Сільський господар» з 1936 р. активно діяла жіноча кооперативно-господарська спілка «Секція господинь». Її очолювала Стефанія Когут. Ця організація досить швидко набула популярності серед жінок Дрогобиччини. Якщо в жовтні 1936 р. в регіоні діяло 9 осередків Секції господинь, до яких входило до 400 жінок, то у 1939 р. Секція господинь на Дрогобиччині мала 26 гуртків зі 1076 членкинями (Каплистий, 1993).

Для більш організованої роботи секції виникла потреба в кадрах. На посаду інструктора було запрошено працівницю вчительської семінарії Лесю Гриник. Вона прослухала спеціальний курс інструкторок Секції господинь у Львові. Доповнення педагогічної освіти фаховими знаннями допомогло Л. Гриник стати дійсно цінною працівницею серед сільського жіноцтва. Ідейність, молодецький запал, бажання більше навчитися і краще пізнати потреби селянки неабияк вплинули на роботу Секції господинь. Згодом на допомогу Л. Гриник було запрошено безробітну вчительку з Гаїв Анну Скоропад (Скочиляс, 1993).

Слід зауважити, що філія Секції господинь у Дрогобичі працювала систематично і за планом. На курсах селянок навчали прибирати та прикрашати помешкання, варити, пекти, вирощувати городину, консервувати овочі та фрукти, шити, вишивати, плести потрібні у господарстві речі, доглядати птицю та домашніх тварин, вигідно збувати надлишки домашніх продуктів.

У 1938 р. головою Секції господинь була обрана Меланія Витвицька. Систематична практична і теоретична праця поширилась, зросла чисельність членів Секції. Тому філія «Сільського господаря» запросила на роботу на осінь-зиму 1938–1939 рр. ще й третю інструкторку для шиття, крою і ручних робіт. Всі три інструкторки проводили курси куховарства, кондитерства, крою, шиття, ручних робіт по селах без перерви впродовж осені-зими. Особливо добре був проведений курс у Гаях. На закінчення курсів учасниці представляли мистецтво приготування страв і кондитерських виробів на красиво прибраних столах під час багатой вечереї, а шиття, крій та ручні вироби можна було оглянути в сусідній кімнаті.

Жіночі організації Дрогобиччини проводили також різні суспільні заходи. За ініціативою жіноцтва філії «Сільського господаря» проводили щорічне Свято матері, яке набуло популярності не лише в Дрогобичі, а й в околицях. У червні 1931 р. свята прохо-

дили в селах Мразниця, Тустановичі, Новий Кропивник. 11 жовтня 1931 р. таке свято відбулося в Трускавці. До програми заходу з-поміж іншого була включена сценічна вистава М. Козоріс-Бариляк «На свято матері». Восени кооператорки проводили Свято Лесі Українки, в грудні – Андріївський вечір, а в січні – вечорниці. На такі дійства жінки одягали «староміщанську ношу»: довгі темно-червоні плюшеві спідниці й корсети з такої ж тканини, білі вишиті сорочки й справжні корали, а голову зав'язували шовковою хусткою. Такі дійства поєднувалися з «чайними вечорами», де гуртувалося свідоме громадянство краю.

Жінки Дрогобиччини організовували літні дитячі садки по селах. Перший такий заклад засновано у с. Губичі на початку 20-х рр. ХХ ст. під керівництвом Галини Маціківни. Про забезпечення дбала «Жіноча громада», але місцевий громадський уряд підтримав цю ініціативу й виділив приміщення та плату для організаторки (Каплистий, 1993).

Дрогобицькі жінки проводили також активну благодійну діяльність. Коли Митрополит Андрей Шептицький відкрив лікарню у Львові, було кинуте заклик «Кожен гурток «Союзу українок» подушку для лікарні». Дрогобичанки купили пір'я і в читальні «Прогресу» за день зробили подушку. Тоді ж на зібрані кошти придбали тканину і нитки та вишили шестиметровий рушник для іконостасу в церкву св. Спаса на вул. Стрийській.

Кооператорки опікувалися також ув'язненими та полоненими. З ініціативи Меланії Витвицької в переддень Різдва та Великодня на «Бригідки» (велика тюрма в Дрогобичі) передавали частування та одяг для тих, «що терпіли за ідею, і доказати їм, що суспільство про них пам'ятає». Разом з Севериною Нижанківською вона також щоденно відправляла обіди зі своєї кухні важко хворим (Каплистий, 1993).

Значний внесок зробили жінки Дрогобиччини для існування «Української захоронки», якою опікувалися Сестри Службениці на вул. Івана Франка. Головою цього товариства була Ольга Чапельська.

Висновки. Жіночий кооператив «Труд», секція «Сільських господинь», товариство «Жіноча Громада» та інші організації прагнули посилити господарські позиції та поліпшити якість життя галицьких жінок. Жіноцтво в українському кооперативному русі у

міжвоєнний період намагалося активізувати економічне життя Дрогобиччини, розвивати та репрезентувати українську промисловість у тогочасному суспільстві, сприяло зростанню національної свідомості.

Джерела та література

- Аліман, М., Бабенко, С., & Гелей, С. (Упоряд.). (1996). *Історія споживчої кооперації України*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Бабенко, С., Галюк, В., & Гелей, С. (Упоряд.). (1995). *Історія кооперативного руху*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Витанович, І. (1964). *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк: Товариство українських кооператорів.
- Гелей, С. (2011). *Від національної ідеї до державності: вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації*. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії.
- Гелей, С. (2016). *Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення*. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету.
- Жук, А. (1935). *Українська кооперація в Польщі*. Львів. Накладом автора.
- Каплистий, М. (1993). Праця філії т-ва «Сільський господар» у Дрогобиччині 1934/39 роках. *Дрогобиччина – земля Івана Франка* (Т. 1, с. 515–535). Дрогобич: Бескид.
- Коберський, К. (1939). *Буквар кооперації: Для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді*. Львів.
- Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр. (1970). Нью-Йорк: [Б. в.].
- Павликовський, Ю. (1934). На профілях етапів кооперативної думки і чину. *Кооперативна республіка* (Ч. 1).
- Пасіцька, О. (2019). Підприємницька діяльність галицьких жінок у першій третині ХХ ст. *Молодий вчений*, 5 (69), 89–93. Херсон: Видавничий дім «Гельветика».
- Рева-Родіонова, Л. (2000). *Українське товариство «Сільський господар» (1899–1944). Історія. Досвід*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Савчук, Б. (1999). *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.)*. Івано-Франківськ: Плай.
- Скочиляс, І. (1993). Повітовий союз українських кооперативів в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка* (Т. 1, с. 509–514). Дрогобич: Бескид.

- Струк, З. (2000). *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. Львів: ВЦ Львів. ун-ту.
- Цимбалюк, О. (1998). *«Труд» – жіноча кравецька школа*. Львів: СП «Бак».

References

- Aliman, M., Babenko, S., & Helei, S. (Comps.). (1996). *Istoriia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [History of consumer cooperation of Ukraine]*. Lviv: I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Babenko, S., Haliuk, V., & Helei, S. (Comps.). (1995). *Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of the cooperative movement]*. Lviv: I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Vytanovych, I. (1964). *Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]*. Niu-York: Society of Ukrainian Cooperators [in Ukrainian].
- Helei, S. (2011). *Vid natsionalnoi idei do derzhavnosti: vybrani staty z istorii Ukrainy, politolohii, teorii ta istorii kooperatsii [From national idea to state hood: selecte darticles on the history of Ukraine, political science, theory and history of cooperation]*. Lviv: Published by Lviv Commercial Academy [in Ukrainian].
- Helei, S. (2016). *Pro idei, heroiv i polityku. Vybrani staty ta povidomlennia [About ideas, heroes and politics. Selecte darticles and messages]*. Lviv: Lviv University of Trade and Economics Publishing House [in Ukrainian].
- Zhuk, A. (1935). *Ukrainska kooperatsiia v Polshchi [Ukrainian cooperation in Poland]*. Lviv: Published by the author [in Ukrainian].
- Kaplysty, M. (1993). Pratsia filii t-va «Sil'skyi hospodar» u Drohobychchyni 1934/39 rokakh [Work of the branch of TV "Farmer" in Drohobych region in 1934/39]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko* (Vol. 1, pp. 515–535). Drohobych: Beskyd [in Ukrainian].
- Koberskyi, K. (1939). *Bukvar kooperatsii: Dlia vzhytku samoosvitnykiv, kooperatyvnykh kursiv, vyshkolu khliborobskoi molodi [Primer of cooperation: For the use of self-educators, cooperative courses, training of agricultural youth]*. Lviv [in Ukrainian].
- Kraiove hospodarske tovarystvo «Sil'skyi hospodar» u Lvovi 1899–1944 rr. [Regional Business Association "Farmer" in Lviv in 1899–1944]. (1970). Niu-York: [N. p.] [in Ukrainian].
- Pavlykovskiy, Yu. (1934). Na profiliakh etapiv kooperatyvnoi dumky i chynu [On the profiles of the stages of cooperative thought and rank]. *Kooperatyvna respublika – Cooperative republic* (Vol. 1) [in Ukrainian].

- Pasitska, O.** (2019). Pidpriemnytska diialnist halytskykh zhink u pershii tretyni XX st. [Entrepreneurial activity of Galician women in the first third of the twentieth century]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 5 (69), 89–93. Kherson: Helvetica Publishing House [in Ukrainian].
- Reva-Rodionova, L.** (2000). *Ukrainske tovarystvo «Silskyi hospodar» (1899–1944). Istoriia. Dosvid [Ukrainian Society "Farmer" (1899–1944). History. Experience]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Savchuk, B.** (1999). *Prosvitnytska ta sotsialno-ekonomichna diialnist ukraïnskykh hromadskykh tovarystv u Halychyni (ostannia tretyna XX st. – kinets 30-oh rokiv XX st.) [Educational and socio-economic activities of Ukrainian public associations in Galicia (last third of the XIX century – late 30s of the XX century)]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Skochylas, I.** (1993). Povitovyi soiuz ukraïnskykh kooperatyviv v Drohobychi [County Union of Ukrainian Cooperatives in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko* (Vol. 1, pp. 509–514). Drohobych: Beskyd [in Ukrainian].
- Struk, Z.** (2000). *Diialnist ukraïnskykh kooperatyviv u Zakhidnii Ukraini (1921–1939 rr.) [Activities of Ukrainian cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)]*. Lviv: Lviv University Publishing Center [in Ukrainian].
- Tsymbaliuk, O.** (1998). *«Trud» – zhinocha kravetska shkola [“Trud” is a women’s tailoring school]*. Lviv: SP «Bak» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 18.03.2022 р.

UDC 070.48(477.83)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254465

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, Україна, індекс 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAK-4417-2021>

Бібліографічний опис статті: Nakonechniy, V. (2022). Cultural and Educational Policy of the "Nash Lemko" newspaper. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 205–219. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254465>.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПОЛІТИКА ЧАСОПISY «НАШ ЛЕМКО»

Анотація. *Мета статті* полягає у спробі узагальнення культурно-просвітницької політики видавців «Нашого лемка», зорієнтованої на ліквідацію масової неписьменності серед русинів. **Методологічною основою** статті є принципи системності, історизму та компаративності із застосуванням культурно-історичного і порівняльно-типологічного методів. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу матеріалів «Нашого лемка» як інформаційного джерела про особливості культурно-просвітницької діяльності русинської інтелігенції Другої Речі Посполитої. **Висновки.** Проведене дослідження засвідчило багатовимірність культурно-просвітницької діяльності видавців «Нашого лемка». Цілком виправдано вбачаючи у масовій неписьменності українського населення Бескидів головну причину їхніх життєвих проблем, редактори часопису продумали та втілили у життя ефективну модель просвіти своїх земляків. Головними її елементами стали популяризація діяльності читалень «Просвіти» у лемківських селах, різнопланові видання у серії «Бібліотека «Нашого лемка», систематичний ідеологічний спротив

© Volodymyr Nakonechniy, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

польській та московфільській пропаганді тощо. При цьому головним інструментом стало виховання активістського ставлення до життя у середовищі самих українських горян. Усе це сприяло стрімкому поширенню освіченості у русинському середовищі, яке мало наслідком збільшення національної свідомості та зміцнення громадської солідарності. Це допомогло лемкам згуртуватися напередодні трагічних подій Другої світової війни та повоєнних депортацій.

Ключові слова: «Наш лемко»; неписьменність; культурно-просвітницька політика; товариство «Просвіта»; Друга Річ Посполита.

Volodymyr NAKONECHNYI

PhD (History), Associate Professor, Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Konovaltsia Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAK-4417-2021>

To cite this article: Nakonechnyi, V. (2022). Cultural and Educational Policy of the "Nash Lemko" newspaper. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 205–219. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254465>.

CULTURAL AND EDUCATIONAL POLICY OF THE "NASH LEMKO" NEWSPAPER

Summary. *The purpose of the article is to generalize the cultural and educational policy of the publishers of "Our Lemko" aimed at eliminating mass illiteracy among the Ruthenians. The methodological basis of the article is the principles of systematisation, historicism and comparability with the use of cultural-historical and comparative-typological methods. The scientific novelty of the article is an attempt to comprehensively analyse the materials of "Our Lemko" as an information source about the peculiarities of cultural and educational activities of the Ruthenian intelligentsia of the Second Commonwealth. Conclusions.* *The study showed the multidimensionality of cultural and educational*

activities of the publishers of "Our Lemko". They viewed the mass illiteracy as the leading cause of the life problems of the Ukrainian population of the Beskids. The editors devised and implemented an effective education model for their compatriots. Its main elements were the popularisation of Prosvita reading rooms in Lemko villages, various publications in the "Our Lemko" Library series, systematic ideological opposition to Polish and Moscovophile propaganda, etc. At the same time, the primary tool was to cultivate an active attitude to life among the Ukrainian highlanders. All this contributed to the rapid spread of education in the Ruthenian environment, which resulted in an increase in national consciousness and the strengthening of public solidarity. This allowed the Lemkos to unite on the eve of the tragic events of World War II and the postwar deportations.

Key words: "Our Lemko"; illiteracy; cultural and educational policy; "Prosvita" society; the Second Commonwealth.

The statement of the problem. In recent years, Lemko periodicals have become the subject of great interest for researchers of the Lemko subethnic group. This can be explained by the source's peculiar status as a well of knowledge, covering every aspect of life of Ukraine's westernmost ethnographic branch. At the same time, newspapers that were not only addressed to a wide Lemko audience, but were also created by the Lemko Ruthenians themselves, became particularly important. During the interwar period, the "Nash Lemko" newspaper (1934–1939) was the most authoritative amongst the periodicals according to researchers.

Despite such attention to detail, unusual for regional periodicals, there are still many stories that are only sporadically covered in the literature of recent decades. The problem is that the dominant issue of the Polish-Ukrainian confrontation during the times of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth had in some ways overshadowed other thematic priorities of the "Nash Lemko" publishers in terms of modern historiography. Among the latter was the problem of overcoming mass illiteracy among the Ukrainian highlanders which is an issue of substantial semantic and quantitative significance. At present, Lemko scholars only point out the extraordinary importance that the publishers of "Nash Lemko" were attributing to this problem without delving into the essence of the newspaper's educational policy. Instead, as we will show in our study, the mentioned problem was merely a starting point for under-

standing many other issues that came to the newspaper's attention for the editors of "Nash Lemko".

Analysis of previous research. The "Nash Lemko" newspaper has long been one of the most popular periodicals among researchers of the Ruthenian subethnic group. Evidence of this journal's importance lies in the analytical studies devoted to it (Telvak & Nakonechnyi, 2020; V.V. Telvak, V.P. Telvak, & V.M. Nakonechnyi, 2021), as well as two published anthologies of the most resonant articles (Denysiuk & Kroyvtska, 2002; Maslei & Pylypovych, 2004). However, there is no independent analysis of the peculiarities of various cultural and educational issues on the pages of "Nash Lemko" and discussions of it today. This determines the relevance of our study.

A set of journals located in the M. Drahomanov Scientific Library of the Ivan Franko Lviv National University became the primary source basis for this article. The unique aspect of these journals is that they come from the censorship committee, which means that we were able to review all the materials planned for publication, not just those that survived meticulous censorship.

The purpose of this article is to generalize the cultural and educational policy of the editors of the "Nash Lemko" newspaper.

The scientific novelty lies in the attempt to comprehensively analyze the materials of "Nash Lemko" as an information source about the peculiarities of cultural and educational activism of the Ruthenian intelligentsia of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth.

The statement of the main material. The understanding of the importance of a comprehensive discussion centered on cultural and educational issues by the publishers of "Nash Lemko" is evidenced by the fact that it was given considerable attention in the very first issue of the newspaper. Thus, identifying the most immediately apparent issue hampering the gradual development of the Ruthenian world, the editors of the new newspaper emphasized the priority of overcoming illiteracy. Concerning this difficult problem, the editorial board wrote the following in the "What will Nash Lemko be about" article – they promised to "show our people that it is difficult to give advice without the involvement of science and proper schooling and that we, for the good of ourselves and our children, must unite in our aspirations to attend reading rooms and educational cooperatives" ("Pro shto bude pysaty", 1934, p. 2).

First and foremost, the authors of the newspaper focused on identifying this problem, revealing its truly threatening scale. Numerous articles provided shocking statistics on the unprecedented level of illiteracy among the Ukrainian highlanders. The publishers posed emotionally evocative questions to their readers: "Did you know that half of the Ukrainian population in Galicia and three quarters of it in the northern lands are illiterate? And did you know that some three million Ukrainians in our western lands do not know the basics of grammar today?" ("Do borotby", 1934, p. 1). Citing these obvious numbers, it was emphasized that the 20th century belongs exclusively to educated communities. Those nations that did not understand such simple truths voluntarily subjected themselves to be left on the sidelines of human civilization, dooming themselves to become a source of cheap labor for their more enlightened and progressive neighbors.

Many examples of illiteracy as a form of spiritual and sometimes physical enslavement were shown on the pages of "Nash Lemko", highlighting that an uneducated person narrowed their life opportunities to a critical minimum. Illiteracy was established as the root cause of the majority of problems that Lemkos were facing, primarily that of chronic poverty which was a very painful concern for the inhabitants of the Ukrainian Carpathian region. "However, the root-tree of evil is on our side", was stated in the Ruthenian newspaper, – "We do not know how to sell the hard-earned fruit of our labor because we do not strive for education" ("De shukaty", 1934, p. 3). Therefore, a resolute struggle against illiteracy was declared on the pages of the newspaper, symbolically referred to as "the greatest internal enemy" of the Lemkos ("Do borotby", 1934, p. 1).

So, what are the solutions to these difficult issues offered by "Nash Lemko"? The greatest efforts by the newspaper were made to awaken an interest in reading in the Ruthenian society. Utilizing the authority of Taras Shevchenko and Ivan Franko, geniuses of Ukrainian wordsmithery, the newspaper's pages displayed their authoritative views on the importance of cultivation of a reading culture with a varying degree of frequency. Thus, one of the editorials emphasized: "Study, my brothers, think, read" – our greatest poet Taras Shevchenko left this to us in his will. These words should become our guideline..." ("De shukaty", 1934, p. 3). While another "Nash Lemko" contributor, imitating Ivan Franko's style, said the following: "Who knows once the value of a good

book, will be her lifelong faithful friend, will not renounce such a friend in sorrow or in joy" ("Chomu treba", 1934, p. 2).

In pursuit of practical adaptation of such advice, the newspaper focused on popularizing the educational experience of Ukrainians of the Galician and the Upper Dnieper regions, cultivating conciliar sentiment in the Ruthenian environment. Unsurprisingly, the pivotal role of such popularization fell on the shoulders of the oldest Ukrainian institution – the "Prosvita". The "Nash Lemko" authors chronicled in detail the long-term public service of this most distinguished cultural institution, in a highly complimentary tone. The biggest achievement of "Prosvita", in the newspaper's opinion, was overcoming illiteracy – first in the Western, and subsequently in the Eastern Ukrainian territories. "The "Prosvita" had a clear, sacred goal", told us the "Nash Lemko", "of bringing education to the people, teaching them how to live, showing them the way of scientific truth, and leading them to a better tomorrow" ("De shukaty", 1934, p. 3). The "Prosvita" authors in particular, in the eyes of "Nash Lemko", were the first Ukrainian figures to declare a war on illiteracy in the late 19th century and have since successfully waged it, carrying out their crucial, tireless mission. The editorials repeatedly emphasized: "Prosvita – calls out to you today! Let us surge into battle with our biggest enemy – into battle with darkness!" ("Do borotby", 1934, p. 1).

Implementing this slogan, throughout the period of its existence, "Nash Lemko" provided comprehensive assistance to its readers in organizing a network of "Prosvita" reading halls in Ruthenian villages. First of all, such assistance was of a legal nature, as it involved legal aspects of registration, unbeknownst to the local peasantry, of a branch of a cultural and educational institution. This issue became especially significant in view of the attempts by Polish officials to assimilate the population of the Ukrainian Carpathians into Polish culture. As we know, legally obstructing the activities of branches of Ukrainian institutions due to inadequate legal support in their formation was one of the most effective tools of the Polish officials.

No less important was the methodological assistance of "Nash Lemko". The newspaper instructed the locals that the establishment of "Prosvita" reading halls was quite a simple process, and that it was affordable to the relatively poor Ruthenian people. The highlanders were offered a set of basic popular literature to serve as the groundwork of the "Prosvita" reading halls. These publications for Ruthenians were purcha-

sed by the newspaper's editorial staff and sent to Lemko villages along with prepaid subscriptions to the newspaper itself. In cases where the number of people willing to establish "Prosvita" reading halls in a particular village was currently insufficient, "Nash Lemko" advised to distribute Ukrainian literature through mutual exchange, thereby increasing the number of people willing to read ("Nasha chytalnia", 1934, p. 2). Another way to increase literacy in the villages, offered by "Nash Lemko", was to read collectively in the homes of nationally conscious Lemkos, doing it in turns (Berezivskyi, 1938, pp. 2–3). At the same time, the newspaper advised to start reading with light-hearted, humorous literature, eventually moving on to historical fiction and later – to books on popular science ("Yak vesty", 1934, p. 5).

Another important educational initiative of "Nash Lemko", borrowed from the didactic arsenal of "Prosvita", was to proclaim certain months of the year as a time dedicated to collective reading. Usually, winter months were chosen on the grounds of free time availability, when the Lemkos were not encumbered by as much agricultural labor. The newspaper managed to convince its readership that reading was the most exciting and helpful leisure activity ("Hromadiany!", 1934, p. 3). This appeal was primarily targeted at the Lemko youth, who often preferred gambling, gossiping, spreading superstitions, as well as tobacco and alcohol abuse to reading. "[...] There is another, good world of science, to which we must aspire, even if we are asked not to know what kind of obstacles lie ahead", "Nash Lemko" assured. – "[...] We will try our best to make the darkness disappear from our beautiful mountains" ("Lemkivska molod", 1934, p. 2).

Importantly, "Nash Lemko" nurtured an activist attitude to life amongst its readers. Offering full support, the editorial board at the same time insisted that one should always rely only on oneself. Stimulating public initiative, the newspaper called not to wait for outside help when it comes to the education of fellow villagers, but to become aware of their educational mission. The newspaper's editors explained: "Who can help educate Lemkivshchyna? Anyone and everyone, any conscious man and any conscious woman, any any gázda or gazdýnja, any spiritual and secular intellectual, in short – any and all whose hearts ache for the current state of our beloved Lemkivshchyna" ("Nash lemko", 1934, p. 4).

In order to strengthen the belief of the Ruthenian community in their educational abilities, "Nash Lemko" introduced a special, perma-

ment "Our Readers' Tribune" column, through which the Ruthenians could share the successes and difficulties of educational work with their favorite newspaper. Promoting the educational cooperation and self-governance of the Lemkos, the newspaper claimed: "It is high time to break the shackles of darkness and backwardness! Go ahead, it's time to work!" ("Rymanivshchyna", 1934, p. 1). Thanks to this column, today we have a detailed chronicle of the development of the educational movement in the Lemko territories in the last 5 years preceding the war. It shows that despite numerous difficulties, the Lemko community was successful in dynamically eradicating illiteracy.

Aside from popularizing educational activities in Western Ukraine, "Nash Lemko" also highly publicised cultural activism performed by Ukrainian diasporas, thus showing the spiritual unity of compatriots scattered around the world ("Prosvita", 1935, p. 2). Therefore, Ukrainians hailing from Lemkivshchyna, could learn about the persistent cultural activism of their fellow countrymen all the way from China to the United States, becoming more aware of their own responsibilities to their homeland. Ultimately, the publishers of "Nash Lemko" willingly partook in promotion of other nations' educational experiences, most of all – those of Western Europe. All while trying to adapt these practices to the realities of Lemkivshchyna. For example, in his writings on the educational expertise of the Swiss, Yulian Tarnovych called for imitation of their Protestant ethics: "Let's abandon unnecessary quarrels, religious disputes, eliminate party intolerance, various shindigs, demoralizing activities and other shenanigans and open up a book to read for once! Science will be our greatest wealth and the key to unlocking our people's destiny, our road to a better tomorrow..." (Tarnovych, 1934, p. 2).

Such well-thought-out consultative and methodical activism of "Nash Lemko" resulted in important advancements in a short period of time, which included a noticeable growth of the network of "Prosvita" reading halls in mountain villages. Summing up the hard work on the occasion of the first 6 months anniversary since the newspaper's first publication, its editorial board had every reason to be proud of its educational achievements: "We are very happy that the long-standing darkness and confusion are disappearing from our beloved Lemkivshchyna. Our hearts grow when we see that our dearest Lemko brothers are driving this darkness and turmoil out of their households, which has caused us so much trouble and misery. Indeed, if it were not for this darkness and

tumult, our native Lemkivshchyna would not look the way it does today. Our task, our most sincere desire, is to banish this very darkness and disorder from our beloved Lemko mountains. This darkness and bedlam are our greatest misfortunes. Let us be done with it! Let us wage the fiercest war against it to the death and for life!!!" ("Vypovidzhmo viinu", 1934, p. 2).

It was to be expected that the successful cultural and educational activism of "Nash Lemko" would be met with considerable concern by Polish authorities, who attempted to sway the population of the Carpathians from Ukrainian identity. As an alternative to the measures taken by Ukrainians, Polish government officials tried to establish branches of Polish cultural institutions everywhere they could. This was especially prevalent in villages where Ukrainian teachers were forcibly replaced by Polish ones. As an example, we can mention a letter by a resident of the "Ropytsia Ruska" village of the Gorlice district, about the establishment of a "Prosvita" reading hall that he referred to as "the salt in the eyes of dark spirits". After this event, a local teacher, together with a Polish teacher, managed to unify the nationally inert representatives of the Lemko community, and, to counter the efforts of Ukrainians, founded the "Kółko młodzierzy rusko-polskiej".

Several gázdas were prompted to join this denationalization center by the allure of "sausages, sweets and cigarettes". "The cattle were seduced by a neighbor's hay" – one local remarked amusingly. Criticizing such simple-mindedness of fellow villagers, the writer emphasizes the danger of such public behavior, which creates an impression of indifference to the national cause in the minds of the oppressors. "Fellow villagers of Ropytsia Ruska, Lemkos" – emotionally addresses the Ruthenian community a witness of those events – "who would sell their nationality, their faith? Only a traitor, a Judas, or a suicidal fish that wilfully jumps on a gázda's hook. Come to your senses, open your eyes and see who your real brother is and who is your enemy? Do not indulge your greed, which is unfit for even a good dog to do. Unite with your brothers and sisters. What do you need other people's gods for? Look at other nations, all united, presenting a consolidated front, and what about you?" ("Selo Ropytsia", 1934, p. 8). As expected, this quote was banned for publication in local newspapers, according to the censor's copy of "Nash Lemko".

Eventually, the efforts to assimilate the Ruthenians into Polish culture were in vain, because the Lemkos felt that the linguistic and

mental differences between the two were quite evident. This didn't dissuade Polish officials, who decided to confront the Ukrainian identity rampant in the Ruthenian environment with the Moscowphile one. The calculation was that the latter had a traditionally strong influence on the Lemkos since the mid-19th century. To this end, large-scale activities were initiated to popularize Moscowphile ideology among the Lemkos: nationally conscious priests and teachers were forcibly replaced by Moscowphiles, and the state did its best to disseminate relevant literature and to heavily promote such ideas. An important component of this policy was the mass establishment of a network of Moscowphile reading halls of the "Kachkovsky Society" as an ideological alternative to "Prosvita" centers. "Nash Lemko" contributors wrote en masse about the interest of the local administration in "spreading the Moscowphile miasma" ("Yak tvoriatsia", 1934, p. 2) which was in stark contrast to the biased, and often openly hostile, attitude towards "Prosvita" and its members.

Taking this into consideration, the fight against Moscowphile ideology and its promoters in the Ukrainian Carpathians became an important component of the "Nash Lemko" educational policy. The newspaper's editors tirelessly explained to their readers that Moscowphiles are ethnic turncoats who will attempt to tear the Lemkos away from Ukrainian identity at any cost. Attention was also drawn to the obvious fact that the Polish state administration was involved in these activities, with the aim of undermining the Ukrainian choice of Ruthenians, so that later it would be easier to assimilate them into Polish culture. This explains the extreme intolerance of the "Nash Lemko" contributors regarding the destructive actions of their ideological enemies. In the pages of the newspaper they were called nothing more than "Judas-traitors" to their people. The newspaper's idea of anti-Moscowphile rhetoric is eloquently conveyed by the following slogan, one of many: "Get out of our Ukrainian mountains, you Muscovite worms – says a conscious Lemko!" (Hist, 1934, p. 7).

The most profound evidence of the Polish government's interference in the nation-building process of Lemkivshchyna was an attempt to undermine the Ukrainian choice of Ruthenians through primary school. For this purpose, representatives of the state educational administration commissioned a well-known Moscowphile, Mefodii Trokhanovskiy, to write a textbook for Lemko schools. Such a textbook, written using the so-called "Lemko Besida", which was a Moscowphile version of the Ru-

thenian dialect, was soon approved for publication. This textbook was then published in large numbers at public expense and sent to every Lemko school through the educational administration. Exposing such "Judas work" of Moscowphiles, M. Trokhanovskiy's textbook was comprehensively criticized in the columns of "Nash Lemko". The publishers of the Ruthenian newspaper quite justifiably identified the huge threat of replacing the Ukrainian literary language with the Moscowphile dialect in primary schools, which would consolidate the ethnographic features of the mountaineers ("Istoriia", 1934, p. 4). The editorial board tried to convince its readers: "Today, every Lemko knows that his dialect can be used in his home, but in schools only a common Ukrainian literary language must prevail. [...] [Lemkos] seek to speak Ukrainian literary language at school – the kind taught in all Ukrainian schools, because they are all children of one Mother! This is not a declaration of separate people; this is the will of all Lemkos" ("My ne khochemo", 1934, p. 3). It should be noted that due to meticulous censorship, not all critical assessments of the Moscowphile textbook reached the readers of the Lemko newspaper.

In a short time, "Nash Lemko" managed to create a practical application for its criticism of M. Trokhanovskiy's textbook, publishing its own textbook addressed to the youngest school audience, to counter his. This textbook appeared as part of a newly established publishing series – "Nash Lemko Library". The principal position of the authors of the new textbook was a strong refusal to use dialects in the educational process, and the introduction of the literary Ukrainian language from the first grade ("Lemkivskiy Bukvar", 1934, p. 5). Advertising the new publication, the newspaper emphasized to its readers: "For one nation there is only one language that everyone should use" ("Dbaite", 1934, p. 3). According to "Nash Lemko", the Ruthenians gratefully accepted this gift from their favorite newspaper, and in a short time the Ukrainian textbook superseded other ones in rural schools.

While "Nash Lemko" offered a textbook to help strengthen the national feelings of the school audience, the newspaper also addressed its adult readers with numerous articles on historical topics, grouped under the "Educational Page" heading. The subject matter covered in these ranged from historical articles, encyclopedic slogans, local folklore, etc. Quite often the newspaper wrote about prominent representatives of Ukrainian culture of the 19th – early 20th century, most prominently about Taras Shevchenko, Ivan Franko and Mykhailo Hrushevskiy (Telvak,

2008, p. 359). The aim of these articles was to help formulate national self-awareness, and to deepen the pride for the big and small homeland in the Lemko environment. The "Nash Lemko" editorial board emphasized: "With the Ukrainian national identity in our households, happiness and prosperity will follow!" ("Vypovidzhmo viinu", 1934, p. 2).

Conclusions. The conducted research allows us to identify the multifaceted nature of the cultural and educational service of the "Nash Lemko" editorial board to its readership. Rightfully considering the mass illiteracy of the Ruthenians to be the cause of most of their troubles, the newspaper's publishers developed and successfully implemented a program to overcome chronic illiteracy. It consisted of rigorous promotion and establishment of "Prosvita" reading halls, legal and methodological support of their activities, numerous publishing projects of the "Nash Lemko Library", the organization of ideological resistance to attacks by Polish and Moscowophile propaganda, etc. At the same time, the activist position of the newspaper's publishers was vital in offering support and advice to Lemkos in pursuit of self-elucidation. As a result, it culminated in a dynamic growth of literacy in the Lemko environment, which led to the strengthening of national self-awareness and public solidarity. This allowed the Lemkos, as an integral part of Ukrainian culture, to meet more readily the challenges of World War II and the postwar division of the world. We consider the implemented research to be the first step towards identifying a broader issue – the specifics of cultural and educational activities of Lemko institutions throughout the entire 20th century.

Джерела та література

Березівський, К. (1938). Чому кожна наша хата має бути читальнею?

Наш лемко, 3, 2–3.

Виповіджмо війну темноті і баламуті. (1934). *Наш лемко*, 13, 2.

Гісь. (1934). Радошиці к. Команчі. *Наш лемко*, 9, 7.

Громадяни! (1934). *Наш лемко*, 23, 3.

Дбайте про рідну мову! (1934). *Наш лемко*, 13, 3.

Де шукати світла правди і науки? (1934). *Наш лемко*, 6, 2–3.

Денисюк, В., & Кровицька, О. (Уклад.). (2002). *Лемківщино рідна, заколишу в красі твоїй*. Львів.

До боротьби з неписьменністю! До всіх Громадян! (1934). *Наш лемко*, 23, 1.

Історія «лемківського букваря». (1934). *Наш лемко*, 18, 4.

Лемківська молодь. Творім власне життя! (1934). *Наш лемко*, 10, 2.

Лемківський Буквар. (1934). *Наш лемко*, 8, 5.

- Маслей, О., & Пилипович, В.** (Уклад.). (2004). *Двоцижневик «Наш лемко» 1934–1939 років. Вибрана публіцистика*. Gorlice: «Zjednoczenie Jemkuw».
- «Ми не хочемо букварів». (1934). *Наш лемко*, 20, 3.
- «Наш лемко» в кожній лемківській хаті! Які мають бути просвітники Лемківщини? (1934). *Наш лемко*, 17, 4.
- Наша читальня працює. (1934). *Наш лемко*, 9, 2.
- Про што буде писати «Наш Лемко». (1934). *Наш Лемко*, 1, 2.
- Просвіта в Аргентині. (1935). *Наш лемко*, 2, 2.
- Риманівщина на фронті культурно-освітньої праці. (1934). *Наш лемко*, 11, 1.
- Село Ропиця руська, пов. Горлиці. (1934). *Наш лемко*, 8, 8.
- Тарнович, Ю.** (1934). Де наш ратунок. *Наш лемко*, 23, 2.
- Тельвак, В.** (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ – Дрогобич: «Вимір».
- Тельвак, В.В., & Наконечний, В.М.** (2020). Становище русинської меншини в Другій Речі Посполитій за матеріалами газети «Наш Лемко». *Русин*, 61, 166–182. doi: 10.17223/18572685/61/10.
- Тельвак, В.В., Тельвак, В.П., & Наконечний, В.М.** (2021). «Геть отрую з наших хат!»: протиалкогольний дискурс газети «Наш лемко». *Русин*, 66, 34–47. doi: 10.17223/18572685/66/3.
- Чому треба читати книжку? (1934). *Наш лемко*, 3, 2.
- Як вести зимові вечори? (1934). *Наш лемко*, 24, 5.
- Як творяться читальні Качковського на Лемківщині? (1934). *Наш лемко*, 6, 2.

References

- Berezivskyi, K.** (1938). Chomu kozhna nasha khata maie buty chytalneiu? [Why our every home should be a reading hall?]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 3, 2–3 [in Ukrainian].
- Vypovidzhmo viinu temnoti i balamuti [We will fight against the darkness and trouble]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 13, 2 [in Ukrainian].
- Hist.** (1934). Radoshytsi k. Komanchi [Radoshyci near Komanchi]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 9, 7 [in Ukrainian].
- Hromadiany! [Citizens!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 23, 3 [in Ukrainian].
- Dbaite pro ridnu movu! [Take care of your native language!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 13, 3 [in Ukrainian].
- De shukaty svitla pravdy i nauky? [Where to look for the light of truth and science?]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 6, 2–3 [in Ukrainian].

- Denysiuk, V., & Krovtytska, O.** (Comps.). (2002). *Lemkivshchyno ridna, zakolyshu v krasi tvoii* [My native Lemko land, I will stay in your beauty]. Lviv [in Ukrainian].
- Do borotby z nepysemnistiu! Do vsikh Hromadian! [To fight illiteracy! To all Citizens!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 23, 1 [in Ukrainian].
- Istoriia «lemkivskoho bukvaria» [History of the "Lemko primer"]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 18, 4 [in Ukrainian].
- Lemkivska molod. Tvorim vlasne zhyttia! [Lemko youth. We create our own life!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 10, 2 [in Ukrainian].
- Lemkivskiyi Bukvar [Lemko's primer]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 8, 5 [in Ukrainian].
- Maslei, O., & Pylypovych, V.** (Comps.). (2004). *Dvotyzhnevnyk «Nash lemko» 1934–1939 rokiv. Vybrana publitsystyka* [Biweekly "Our Lemko" 1934–1939. Chosen publicist works]. Gorlice: «Zjednoczenie Łemków» [in Ukrainian].
- «My ne khochemo bukvariv» ["We do not want the ABCs"]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 20, 3 [in Ukrainian].
- «Nash lemko» v kozhnii lemkiivskii khati! Yaki maiut buty prosvitnyky Lemkivshchyny? ["Our Lemko" in every Lemko house! What should be the educators of Lemkivshchyna?]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 17, 4 [in Ukrainian].
- Nasha chytalnia pratsiuie [Our reading room is working]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 9, 2 [in Ukrainian].
- Pro shto bude pysaty «Nash Lemko» [What "Our Lemko" is going to write about]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 1, 2 [in Ukrainian].
- Prosvita v Arhentyini [Education in Argentina]. (1935). *Nash Lemko – Our Lemko*, 2, 2 [in Ukrainian].
- Rymanivshchyna na fronti kulturno-osvitnoi pratsi [Rymanivshchyna on the front of cultural and educational work]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 11, 1 [in Ukrainian].
- Selo Ropytsia ruska, pov. Horlytsi [Village Ropytsia, powiat Golytsia]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 8, 8 [in Ukrainian].
- Tarnovych, Yu.** (1934). De nash ratunok [Where is our salvation]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 23, 2 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the XIXth and the 30th years of the XXth century)]. Kyiv – Drohobych: «Vymir» [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., & Nakonechnyi, V.M.** (2020). Stanovyshche rusynskoi menshyny v Druhii Rechi Pospolytii za materialamy hazety «Nash

Lemko» [The state of the Rusyn minority in the Second Commonwealth according to the materials of "Our Lemko" newspaper]. *Rusyn – Rusyn*, 61, 166–182. doi: 10.17223/18572685/61/10 [in Ukrainian].

Telvak, V.V., Telvak, V.P., & Nakonechnyi, V.M. (2021). «Het otruiu z nashykh khat!»: protyalkoholnyi dyskurs hazety «Nash lemko» ["Get rid of poison in our houses!": anti-alcohol discourse of the newspaper "Nash Lemko"]. *Rusyn – Rusyn*, 66, 34–47. doi: 10.17223/18572685/66/3 [in Ukrainian].

Chomu treba chytaty knyzhku? [Why we need to read the books?]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 3, 2 [in Ukrainian].

Yak vesty zymovi vechory? [How to spend winter evenings?]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 24, 5 [in Ukrainian].

Yak tvoriatsia chytalni Kachkovskoho na Lemkivshchyni? [How are the readers Kachkovsky in Lemkivshchyna?]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 6, 2 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 01.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 02.03.2022 р.*

УДК 930(477)(0092):323.1(477)''1920/1950''

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254449

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/1-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2022). Український визвольний рух 1920–1950-х рр. у працях Петра Мірчука. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 220–241. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254449>.

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 1920–1950-х рр. У ПРАЦЯХ ПЕТРА МІРЧУКА

Анотація. Мета дослідження – показати здобутки П. Мірчука у вивченні найважливіших питань українського визвольного руху 1920–1950-х рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу і синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що в процесі аналізу історіографічних джерел з'ясовано концептуальну схему та фактологічну наповненість праць П. Мірчука, показано їх місце у структурі української історичної науки. **Висновки.** У середовищі української діаспори П. Мірчук був провідним дослідником історії ОУН та УПА, причому дослідником партійним, бо відображав здебільшого погляди однієї частини руху українських націоналістів – бандерівської. Щоправда, ця обставина лише частково позначилася на об'єктивності висвітлення тієї чи тієї проблеми. У тих конкретно-історичних умовах, у яких жив і творив П. Мірчук, неможливо було дотримуватися суто академічного стилю. Тому історіографічна критика повинна насамперед поставити в заслугу дослідникові те, що він зробив корисного для історичної науки, який багаж знань

© Василь Футала, 2022

передає для наступних поколінь істориків. Зокрема, треба відзначити його працю «Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939» (1968), яку сучасні дослідники цілком слушно називають класичною. Чому класичною? Бо натепер ніхто не перевершив П. Мірчука. Не втратили значення його історичні нариси, присвячені постатям С. Бандери та Р. Шухевича. Накреслені П. Мірчуком контури вивчення історії УПА і надалі залишаються цінними для сучасних дослідників. На перспективу доцільним буде зробити ґрунтовний порівняльний аналіз праць П. Мірчука та його політичних опонентів, насамперед З. Кнуща, присвячених українському визвольному рухові 20–50-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: історіографічні джерела; Петро Мірчук; історія ОУН; історія УПА; український визвольний рух.

Vasyl FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2022). Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh 1920–1950-kykh rr. u pratsiakh Petra Mirchuka [The Ukrainian liberation movement of the 1920s and 1950s in the works of Petro Mirchuk]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 220–241.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254449> [in Ukrainian].

THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT OF THE 1920s AND 1950s IN THE WORKS OF PETRO MIRCHUK

Summary. *The aim of the research is to show the achievements of P. Mirchuk in the study of the most important issues of the Ukrainian liberation movement of the 1920s and 1950s. Research methodology is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. The scientific novelty is that in the process of*

*analysis of historiographical sources the conceptual scheme and factual content of the works of P. Mirchuk is clarified, their place in the structure of Ukrainian historical science is shown. **Conclusions.** Among the Ukrainian diaspora, P. Mirchuk was a leading researcher of the history of the OUN and UPA, and a so-called party researcher because he reflected mostly the views of one part of the movement of Ukrainian nationalists – supporters of Bandera. However, this circumstance only partially affected the objectivity of the coverage of this or that problem. In the specific historical conditions in which P. Mirchuk lived and worked, it was impossible to adhere to a purely academic style. Therefore, historiographical criticism must first and foremost credit the researcher with what he has done that is useful for historical science, which he has passed on to later generations of historians. In particular, his work "An Essay on the History of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. 1. 1920–1939" (1968), which modern researchers rightly call classical. Why classic? So far no one has surpassed P. Mirchuk. His historical essays on the figures of S. Bandera and R. Shukhevych have not lost their importance. The contours of studying the history of the Ukrainian Insurgent Army outlined by P. Mirchuk continue to be valuable for modern researchers. In the long run, it will be expedient to make a thorough comparative analysis of the works of P. Mirchuk and his political opponents, first of all Z. Knysh, devoted to the Ukrainian liberation movement of the 1920s and 1950s.*

Key words: *historiographical sources; Petro Mirchuk; history of the OUN; history of the Ukrainian Insurgent Army; Ukrainian liberation movement.*

Постановка проблеми. Після закінчення Другої світової війни український визвольний рух 1920–1950-х рр. почав активно вивчатися в українських емігрантських центрах. Саме там створено основний масив історіографічних джерел, які розкривали широке коло питань – становлення й діяльність Української військової організації (УВО), ідейні та організаційні засади націоналізму, політична практика Організації українських націоналістів (ОУН), біографії видатних діячів націоналістичного руху, причини розколу підпільної організації у 1940 р., боротьба націоналістичного підпілля та Української повстанської армії (УПА) проти гітлерівських і більшовицьких окупантів України тощо. Ці питання перебували у полі зору О. Бойдуника, Ю. Бойка, С. Ленкавського, З. Книша,

В. Мартинця, Л. Ребета, М. Сосновського та ін., однак найбільший внесок у їх висвітлення зробив П. Мірчук.

Аналіз останніх досліджень. Дуже стисло про життя, партійно-політичну діяльність та творчий шлях П. Мірчука йдеться у довідковій літературі (Ковальчук, 2009; Кубійович, 1962; Підкова & Шуст, 2002), дещо ширше – у публікаціях М. Посівнича та Н. Надурак (Посівнич, 2013; Надурак, 2019, с. 132–134), а окремі згадки про написане істориком ОУН і УПА знаходимо чи не в усіх працях сучасних українських авторів, присвячених різним аспектам українського визвольного руху 1920–1950-х рр. Проте узагальнювального дослідження до недавнього часу створено не було.

Мета публікації – показати внесок П. Мірчука у вивчення українського визвольного руху 20–50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Цій темі дослідник присвятив щонайменше десять різного жанру праць, найповажнішою з яких вважаємо «Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939» (1968). У незалежній Україні ця праця набула великої популярності, тому співробітники Центру досліджень визвольного руху у 2007 р. здійснили її перевидання, але із значними доповненнями – примітками, вибраною бібліографією, біографічними довідками і статтями (Посівнич, 2007а, 2007б; Мороз, 2007; Дарованець, Мороз, & Муравський, 2007). «Нарис історії ОУН» був запланований П. Мірчуком як двотомне видання. Перший том описує історію українського націоналізму між двома світовими війнами, а другий хронологічно мав би охопити роки Другої світової війни і післявоєнних часів. Перед автором стояли численні труднощі, якот: брак архівних документів та матеріалів «усної історії», проблема розконспірування руху українських націоналістів, необхідність ретельної верифікації історичних фактів тощо. Тим не менше, з допомогою редакційної колеги (передовсім одного з чільних діячів ОУН С. Ленкавського), друзів, знайомих і небайдужих людей П. Мірчук втілює у життя свій творчий задум. З цього приводу він висловився так: «Виконуючи вимогу української науки та державницької традиції зберегти в писаній формі якнайбільше даних про одну з найсвітліших сторінок боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, що її становить революційна боротьба Організації Українських Націоналістів, та виконуючи свій моральний обов'язок передати пам'ять про героїв національної

революції майбутнім поколінням, щоб на їхньому світлому прикладі виховувались нові кадри незламних борців, ми рішилися, не лякаючись всіх труднощів, опрацювати й передати до рук українського читача оцей перший нарис історії ОУН» (Мірчук, 1968, с. 9).

Написання другого тому праці затягнулося з відомих уже причин, але намір автора все таки був реалізований, щоправда, у своєрідному тематично-концептуальному аспекті – висвітлено минуле ОУН крізь призму міжфракційної боротьби в організації. У 1985–1987 рр. вийшла друком двотомна узагальнювальна праця П. Мірчука під промовистою назвою – «Революційний змаг за УССД. (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”»)». У першому томі представлено історію зародження руху українських націоналістів, політичні та внутрішньопартійні перипетії від 1929 р. до розколу ОУН 1940 р., діяльність націоналістів у перші роки Другої світової війни (до закінчення ситуативного союзу між гітлерівцями й бандерівцями і початку підготовки останніх до відкриття антинімецького фронту). Також подані біографії провідних діячів ОУН. Другий том праці описує боротьбу українських самостійницьких сил проти нацистських і більшовицьких окупантів, функціонування ОУН після Другої світової війни, невдалу спробу політичної консолідації, вбивство С. Бандери, подальший розкол ОУН та її існування за кордоном.

Автор з'ясував, що процес зародження ОУН був тривалим, він позначений певними віхами в історії націоналістичного руху. Перша і найпримітніша з них, на його думку, – створення наприкінці липня 1920 р. Української військової організації, яка діяла як бойова, позапартійна структура, «як революційно-збройний рух спротиву проти окупантів українських земель – в обороні самостійності соборної української держави, – без чітко визначеного власного ідеологічно-пропагандивного обличчя» (Мірчук, 1968, с. 41; Мірчук, 1985, с. 21). Лише із подоланням радянофільських настроїв і перебранням влади в УВО Є. Коновальцем була зроблена спроба прищепити їй націоналістичну ідеологію (Мірчук, 1968, с. 41). Автор розглянув внутрішню будову Військової організації та форми її революційної діяльності – бойкот присягання на вірність Польській державі, загального перепису населення Західної України у листопаді 1921 р., виборів до польського сейму в грудні 1922 р., замаху на представників окупаційної влади, перша саботажна акція

1922 р., експропріаційні акції у 1924–1926 рр. тощо (Мірчук, 1968, с. 26–35). Аналізуючи взаємини УВО з легальним українським політичним табором, дослідник відзначив деструктивний, шкідливий вплив легалізму на націоналістичний рух. Тому adeptам «реальної політики» треба було протиставити «самостійницько-державотворчу силу – українську націоналістичну ідеологію й організацію» (Мірчук, 1968, с. 47).

В епіцентрі дослідницької уваги опинилися розвиток ідеології українського націоналізму, розгортання націоналістичного руху на західноукраїнських землях і на еміграції в 20-ті роки ХХ ст. На думку автора, першим і найвизначнішим ідеологом українського націоналізму після Першої світової війни став Д. Донцов, який виклав свої ідеї у праці «Націоналізм» і на шпальтах редактованого ним «Літературно-наукового вісника» (Мірчук, 1968, с. 47–50). Націоналістичними за духом були студентські організації в Краї – «Група української державницької молоді», «Організація вищих класів українських гімназій» та «Союз української націоналістичної молоді». Автор також розглянув процес зародження й діяльності українських націоналістичних організацій за кордоном, як-от: «Групи української національної молоді», «Легії українських націоналістів» і «Союзу організацій українських націоналістів» (Мірчук, 1968, с. 54–67). Основним завданням останньої було скликати конференцію з тим, щоб остаточно сформувати націоналістичну ідеологію та створити нову українську націоналістичну організацію, «яка об'єднала б усі співзвучні націоналістичні елементи як за кордоном, так і в Краю на базі одної організаційної схеми» (Мірчук, 1968, с. 72).

Ідеологічно-політичну і психологічну підготовку для створення єдиної націоналістичної організації забезпечили Перша (листопад 1927 р.) та Друга (квітень 1928 р.) конференції українських націоналістів. До речі, остання, як ствердив автор, мала великий вплив на крайову УВО. Річ у тому, що своїми постановами конференція «внесла ясність щодо ідеологічно-політичних позицій УВО, внаслідок чого з рядів УВО мусіли відійти ті члени, які еволюціонували в бік опортунізму» (Мірчук, 1968, с. 87). Підсумовуючи аналіз роботи Першого (Установчого) конгресу українських націоналістів (28.01 – 3.02.1929 р.) і прийнятих на ньому рішень, дослідник слушно зауважив: «...ОУН з'явилась на політичному

овиді не нежданно, ні не виникла вона штучно. Вона зародилась у процесі боротьби найкращих українських патріотів за права української нації, в боротьбі проти ворожої окупації і проти ворожих українській національній справі політичних сил, як наслідок багаторічного шукання найкращих організаційних форм для української революційно-визвольної боротьби» (Мірчук, 1968, с. 101).

Досліджуючи ідейні і програмні засади руху українських націоналістів, П. Мірчук сформулював чітку власну позицію з приводу ворожих закидів про нібито ідеологічну подібність між ОУН та італійським фашизмом. Автор визнав, що серед українських націоналістів італійський фашизм, як антикомуністичний рух, викликав симпатію, а як новий соціально-політичний та економічний рух – зацікавлення. Проте вони вважали його «витвором чужого духа, непридатним для прищеплювання на український ґрунт» (Мірчук, 1968, с. 113). За П. Мірчуком, ідеологія українського націоналізму була «оперта виключно на «тисячолітній державницькій традиції українського народу» і ОУН виникла на основі організацій, які існували тоді, коли фашизм «був лише в пеленках і ніхто з українців ним не цікавився» (Мірчук, 1968, с. 114). Той самий аргумент щодо «права першості» П. Мірчук висунув стосовно німецького націонал-соціалізму: ОУН утворилася до приходу нацистів до влади, отже, не могла наслідувати їх ані в ідеології, ані в програмах (Мірчук, 1968, с. 114).

Історик досяг певних успіхів у вивченні організаційної структури ОУН. Проте нерозв'язаним і дотепер залишається питання про керівний склад Крайової Екзекутиви (КЕ) ОУН від 1929 до 1939 рр. Так, за даними П. Мірчука, першим Провідником КЕ ОУН був Б. Кравців. Після нього цей пост обіймали послідовно Ю. Головінський, С. Охримович, С. Нижанківський, І. Габрусевич, Б. Кордюк, С. Бандера, Л. Ребет, М. Тураш і В. Тимчій-Лопатинський (Мірчук, 1985, с. 39–46). До переліку керівників ОУН на західноукраїнських землях, складеного представником середовища Української головної визвольної ради (УГВР) М. Прокопом, не потрапили Охримович, Нижанківський і Габрусевич. Натомість автор зарахував до цієї когорти Б. Гнатевича (Прокоп, 1996, с. 1864). Крім того, Є. Врецьона (учасник Закордонного представництва УГВР) відніс до провідників ОУН Р. Сушка (Врецьона, 1974, с. 473).

П. Мірчук звернув найбільшу увагу на підпільно-революційну діяльність ОУН. Зібравши великий фактологічний матеріал і, що дуже важливо, здійснивши «розконспірацію» руху українських націоналістів (Мірчук, 1968, с. 117–153, 231–480; Мірчук, 1985, с. 45–67), автор показав різні форми збройного чину націоналістичної організації у контексті концепції перманентної революції, важливою ланкою якої була бойова робота, наголосив на зміні тактики ОУН від початку 1933 р.: «екси» були припинені і вся активність спрямована на індивідуальний терор проти представників польської адміністрації та їх прислужників, а також проти пропагандистів «радянськості». Однак через ідейні розбіжності у націоналістичному середовищі української діаспори не всі наведені П. Мірчуком факти і сформульовані ним оціночні судження знайшли схвалення його опонентами.

Наприклад, очільний представник мельниківської ОУН З. Книш, усупереч П. Мірчуку, ствердив, що антипольську саботажну акцію 1930 р. підготувала частина тодішньої КЕ ОУН через підреферентуру юнацтва без відома ПУН і супроти волі Крайового провідника Ю. Головінського (Книш, 1953, с. 95, 170–172; Книш, 1970, с. 134). Не менш дискусійним є питання про вбивство націоналістами влітку 1931 р. у Трускавці відомого польського політика, українофіла Т. Голувка. Ретельно вивчивши спогади керівника трускавецької боївки М. Гнатива (Книш, 1975, с. 448–466), З. Книш дійшов висновку, що «атентат» на Голувка здійснила місцева група ОУН із власної ініціативи, без погодження з вищим керівництвом організації. В іншому світлі подав суть цієї справи П. Мірчук. Не назвавши джерела інформації, він намагався запевнити, що замах планувала й організувала тодішня КЕ ОУН, точніше – три її члени: І. Габрусевич, Р. Шухевич і З. Коссак. Крім того, автор писав, що згодом голова ПУН Є. Коновалець «апробував атентат і беззастережно перебрав його на відповідальність ОУН» (Мірчук, 1968, с. 284–285). З П. Мірчуком категорично не погоджувався З. Книш, за даними якого Крайовим провідником у тому часі був Р. Сушко, а не І. Габрусевич і, крім того, відсутні будь-які документальні відомості про схвалення Коновальцем замаху на Голувка. «Тодішній голова ПУН, – писав автор, – допустив тільки можливість у своєму комунікаті представникам ОУН на чужині, що цей атентат могли самочинно виконати низові члени ОУН з помсти за “пацифіка-

цію»» (Книш, 1975, с. 446). Із Книшем повністю солідарний О. Бойдуник, який, до того ж, звернув увагу на невизначеність участі З. Коссака в теракті (Бойдуник, 1974, с. 377). П. Мірчук учергове спробував спростувати подібні твердження, але йому забракло переконливих доказів. Історик обґрунтував причину теракту революційною доцільністю. Тобто, Голувка треба було покарати смертю, щоб «відстрашити» інших від співпраці з поляками (Мірчук, 1977).

Колишній захисник націоналістів на т. зв. «самбірському процесі ОУН» у зв'язку з нападом на пошту в Трускавці (1933) Ю. Рабій припустив, що до вбивства Т. Голувка безпосередньо причетні таємні агенти польської поліції (Рабій, 1968). На підтримку тези про польську провокацію у вбивстві політика виступив відомий у минулому український діяч І. Кедрин-Рудницький (Кедрин-Рудницький, 1976, с. 227–230; Кедрин-Рудницький, 1986, с. 89–94). Натомість сучасний відомий американський фахівець з історії Східної Європи Т. Снайдер вважає не до кінця з'ясованими такі питання, як обставини, замовники і виконавці політичного вбивства. Це була, найвірогідніше, справа рук радянської агентури в рядах ОУН, – ствердив історик (Snyder, 2008, s. 113–114).

Одна з центральних тем історії націоналістичної організації – взаємовідносини Проводу українських націоналістів і Крайової езекутиви ОУН. Представники української діаспори намагалися відшукати причини конфлікту між ними, які привели в 1940 р. до розколу організації. П. Мірчук убачав головну причину упередження місцевих керівних кадрів націоналістів до закордонного Проводу у персональному складі ПУН (Мірчук, 1985, с. 26). Натомість З. Книш уважав, що найбільшою перешкодою в роботі керівного центру ОУН були «особисті амбіції деяких людей, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, організований егоїзм і місцевий патріотизм» (Книш, 1970, с. 108). На роль психологічного фактора у напруженій атмосфері в націоналістичній організації вказував З. Пеленський (Пеленський, 1974, с. 507).

Як впливає із досліджень П. Мірчука, криза в ОУН почала назрівати вже на початковому етапі формування організації. Особливо загострилися відносини між КЕ ОУН і ПУН після масових арештів націоналістичного підпілля в Західній Україні 1934 р., у результаті чого ОУН опинилася на межі знищення. Серед револю-

ційної молоді поширилася думка про витік таємної інформації через недбалість, а може, й зраду членів ПУН Я. Барановського та О. Сеніка. П. Мірчук констатував, що у документах, які потрапили до рук польської поліції і фігурували на Варшавському судовому процесі ОУН (т. зв. «архіві Сеніка»), містилися відомості про важливі організаційні справи: склад керівних органів ОУН, список усіх її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, звіти КЕ ОУН тощо (Мірчук, 1968, с. 378–382; Мірчук, 1985, с. 54–63). Однак головний опонент П. Мірчука у спеціально написаній на цю тему праці навідріз не погодився з його міркуваннями (Книш, 1992, с. 153–166).

Наступний етап спротиву молодих націоналістів «Закордону» припадає на 1939 р. і пов'язаний з подіями в Карпатській Україні. П. Мірчук поставив у вину закордонному Проводу, очолюваному А. Мельником, спробу стримати революційний порив членів крайової ОУН, заборонивши їм масово переходити польсько-чехословацький кордон (Мірчук, 1968, с. 549). Однак активна участь ОУН у закарпатських подіях відбувалася всупереч становищу й наказам закордонного центру. Автор висноував: по-перше, ПУН під проводом А. Мельника пішов шляхом опортунізму і, по-друге, різні погляди на події в Карпатській Україні засвідчили, що «тут ідеться про дві цілком інші ментальності, два цілком різні політично-психологічні світи» (Мірчук, 1968, с. 560–561). З плином часу незгоди в організації постійно наростали, як сніговий вал, ведучи до неминучого розколу.

П. Мірчук ще неодноразово повертався до питання внутріпартійної боротьби, яка у 1940-х рр. набрала форми фізичного усунення опонентів. За словами автора, саме бандерівці запропонували нову концепцію розвитку визвольного руху – передовсім опертя на власні сили і не в союзі з сильною державою, яка буде перерозподіляти світ (йдеться про нацистську Німеччину, на яку орієнтувалися мельниківці), а в союзі з поневоленими народами, які мають об'єднатися для того, щоб змусити сильних світу цього рахуватися з їхніми зусиллями (Мірчук, 1985, с. 169–173). Тобто, члени Революційного Проводу ОУН причину незгоди вбачали в ідеологічних розбіжностях і зазначали, що ОУН А. Мельника відрізнялася своєю ідеологією від ОУН 1930-х рр., тому не мала права навіть привласнювати собі таку назву: «Було ясным, що новоство-

рена організація А. Мельника своєю суттю, своєю настановою й своїми цілями була прямою протилежністю до Організації Українських Націоналістів» (Мірчук, 1985, с. 184). Період воєнного лихоліття, на переконання П. Мірчука, виявив банкрутство політичної лінії ОУН А. Мельника. Тоді, писав автор, «...провід мельниківської організації змагав до формування українського життя в таких формах, на які дозволить провід гітлерівської Німеччини». Саме у цих, дозволених нацистами, рамках керівництво ОУН (мельниківців) повинне було грати роль «колаборантського “уряду” окупованої німцями України, а мельниківська організація бути єдиною дозволеною українською політичною організацією» (Мірчук, 1987, с. 103).

Героїчною сторінкою в історії ОУН під проводом С. Бандери стало проголошення Акту відновлення Української Держави у Львові 30 червня 1941 р. Цьому питанню П. Мірчук присвятив сюжет у другому томі «Революційного змагу за УССД» (Мірчук, 1987, с. 200–207) та окрему працю, яка вийшла друком ще на початку 1950-х рр. Уже тоді автор передбачав, що наслідки Акту матимуть великий вплив на перспективи боротьби українців за свою державність (Мірчук, 1953а, с. 3). Показано, що ОУН (революційна) була рішуче налаштована на відновлення української державності, вона прагнула радикальними діями поставити нацистів перед доконаним фактом, змусити їх уже тоді чітко визначитися: підтримувати чи не підтримувати українські державотворчі зусилля. Однак коли офіційний Берлін негативно поставився до української ініціативи і розпорядився здійснити масові арешти націоналістів «переходить ОУН до організування чинного спротиву й активної боротьби з німецькими окупантами» (Мірчук, 1953а, с. 45). Ведучи мову про значення цієї події, дослідник зазначив: Актом 30 червня 1941 р. український народ заманіфестував перед усім світом, що «він бажає сам керувати своїм життям і що він готов боронити своє право на вільне життя у своїй власній, самостійній державі перед імперіалістичними зазіханнями кожного ворога і за кожних умов» (Мірчук, 1953а, с. 52).

З-поміж праць, присвячених ідеологічним засадам українського самостійницького руху, впадає в очі та, що написана в полемічному жанрі і спрямована проти нової течії в ОУН за кордоном – «двійкарів» (Мірчук, 1955). Автор виніс на обговорення низку

дискусійних питань, як-от: зміст понять «безкласове суспільство», «демократія», «тоталітаризм», погляди оунівців на проблеми майбутнього суспільно-політичного ладу, співвідношення ідеології і світогляду, особливості ідеології українського націоналізму тощо. Не оминув увагою суперечливі події українського визвольного руху 1920–1950-х рр. та різні підходи до їх трактування. Свої аргументи проти писань опонентів П. Мірчук сформулював на основі публіцистичних праць С. Бандери, З. Карбовича (Стецька), П. Полтави (Федуна), О. Горнового (Дяківа) та інших, а також підпільних видань, матеріалів та інструкцій керівних органів українського підпілля, витягів з української та іноземної періодики, некрологів тощо.

У 1953 р. побачила світ монографія П. Мірчука про УПА, яка суттєво доповнила працю М. Лебеда, що вийшла друком у Мюнхені ще 1946 р. (Лебедь, 1993). Стандартною є архітектоніка дослідження. Насамперед П. Мірчук розглянув передумови створення військової структури. Ними були, на його погляд, масовий терор нацистів проти мирного населення, розстріли активістів ОУН, масові вивезення українців на примусові роботи в Німеччині тощо. Така німецька політика супроти України і українців, констатував автор, «переконала скоро все українське населення, що заклик до самооборонної боротьби проти німецького окупанта – це не забаганки максималістичної групи, але єдиний шлях, що його вказує здоровий політичний глузд і одночасно інстинкт самооборони поварварськи винищованого населення» (Мірчук, 1953b, с. 22). Вирішальною подією, яка остаточно позбавила націоналістів будь-яких ілюзій і підштовхнула їх до збройного спротиву окупантам була реакція нацистської Німеччини на проголошений 30 червня 1941 р. маніфест відновлення Української держави (Мірчук, 1953b, с. 24).

Наступний важливий елемент праці П. Мірчука – висвітлення процесу зародження УПА. Доведено, що перші відділи повстанської армії були створені на Волині та Поліссі для оборони місцевих мешканців від німецького терору і захисту від радянських партизанів, які діяли в цьому регіоні з зими 1942–1943 рр. і своїми акціями провокували каральні заходи гітлерівців проти цивільного населення. Крім того, українці потерпали і від польських озброєних загонів. Перший відділ УПА організував на Поліссі в жовтні

1942 р. військовий референт Крайового проводу ОУН на Північно-західних землях «Остап» (С. Качинський), а перший бій з німцями провів підрозділ командира «Коробки» (Г. Перегійняка) 7 лютого 1943 р. біля містечка Володимирець. З цього часу розпочинається антинацистська боротьба УПА (Мірчук, 1953б, с. 30–33).

У полі зору дослідника перебували структура, чисельність та завдання УПА. До останніх відніс, окрім бойових дій з метою захисту населення та ідейно-політичної пропаганди, організацію господарського й культурного життя краю, ліквідацію німецького й створення українського адміністративного апарату, перехоплення робітничих транспортів, організацію медичної опіки та санітарної допомоги, налагодження шкільництва тощо (Мірчук, 1953б, с. 42–56). Напередодні другого приходу більшовиків на західноукраїнські землі УПА нараховувала близько 80 тис. бійців і близько 20 тис. «чужонаціонального елементу» (Мірчук, 1953б, с. 51).

Більша частина праці П. Мірчука присвячена висвітленню бойової діяльності УПА (зокрема, наведено реєстри збройних акцій, імена загиблих повстанців, показано тактичні прийоми УПА, а також форми і методи боротьби комуністичного режиму проти українського підпілля, описано рейди повстанської армії в країни Європи, охарактеризовано нові форми збройної боротьби від 1947 р., військове спорядження і матеріально-технічне забезпечення, подано короткі дані про командирів УПА на керівних постах тощо). Автор доволі влучно охарактеризував морально-бойовий дух УПА: «Той факт, що УПА в умовах величезної технічної і кількісної переваги ч. а., військ НКВД, в умовах ніде в світі нечуваного большевицького терору не тільки донині втрималася, а й безперервно перебуває у наступі, безперервно турбує і непокоїть ворога та не дозволяє йому закріпитися на окупованій території – свідчить не тільки про майстерність повстанської бойової тактики УПА, про величезну бойову-моральну вартість її бійців і командирів та про широку підтримку й допомогу їй у її діях від всього українського народу а й також про негнуту волю українського народу за всяких, навіть найневигодніших, умов і не зважаючи на всякі, навіть найбільші, жертви не перестати безпосередньо боротися проти окупантів, аж до завершення боротьби побудовою Української Самостійної Соборної Держави» (Мірчук, 1953б, с. 141–142).

Історія українського визвольного руху 1920–1950-х рр. частково відображена в просопографічних дослідженнях П. Мірчука. Він є автором першої ґрунтовної праці, що вийшла друком до 20-х роковин пам'яті Є. Коновальця. Книга відзначається багатством фактологічного матеріалу, який згодом ліг в основу великих робіт історика про діяльність ОУН, а також глибокими узагальненнями. Зокрема, дослідник виділив три основні риси Коновальця: безкомпромісність, вірність державницьким традиціям і соборництво (Мірчук, 1958, с. 59–60).

П. Мірчук створив перший нарис про життєвий шлях та політичну діяльність С. Бандери (Мірчук, 1961). В його основу лягла автобіографія Провідника ОУН(р), написана ним у квітні 1959 р. й призначена для американського генерального консульства в Мюнхені з метою одержання американської візи для поїздки до США. Життєпис було доведено до початку 1940 р. і вперше опубліковано в тижневику «Гомін України» (Торонто) за жовтень-листопад 1961 р. Дані про наступні роки (1940–1959) його життя і праці для українського визвольного руху подав активний діяч ОУН Г. Васькович (Васькович, 1964).

Історик виділив три етапи політичної діяльності С. Бандери: 1) етап революційної боротьби проти польської окупації західноукраїнських земель; 2) етап революційної боротьби проти гітлерівсько-німецької окупації; 3) етап революційної боротьби проти більшовицької окупації. При цьому у центрі уваги дослідника перебували організаторські здібності Провідника. Так, за час перебування С. Бандери на посту голови Крайової еґзекутиви ОУН сталися якісні зміни в діяльності націоналістичної організації, якот: завершено й закріплено організаційну розбудову мережі крайової ОУН; удосконалено техніку й зміст революційної пропаганди; змінено тактику організації у бік її радикалізації (Мірчук, 1961, с. 18–26). До важливих елементів політичного портрета історичного персонажу автор відніс його ідейну переконаність, бентежність духу, безкомпромісність і мужність. Саме завдяки гідній поведінці С. Бандери Варшавський судовий процес проти ОУН 1935–1936 рр. перетворився у «форум пропаганди української справи та української революційно-визвольної боротьби серед чужинців» (Мірчук, 1961, с. 44–45). І в наступні періоди свого життя – у польських в'язницях, застінках Заксенхаузена чи в еміґрації – він морально,

власним прикладом «зберіг українську самостійницьку ідею та українську визвольну боротьбу чистою, несплямованою і прямолінійною до кінця» (Мірчук, 1961, с. 86).

Також П. Мірчук найповніше представив образ Р. Шухевича. Його книга, що побачила світ 1970 року (Мірчук, 1970), становить значний інтерес з огляду на: 1) значно ширшу, порівняно з наявними на той час спеціальними працями, джерельну базу дослідження (крім мемуарної літератури та розповідей учасників боротьби, автор використав документи ОУН і УПА, значна частина яких видана з ініціативи Р. Шухевича); 2) багатство фактологічного матеріалу і спроби наукових узагальнень; 3) великий досвід дослідницької діяльності автора (у його науковому доробку вже були біографії Є. Коновальця та С. Бандери, а також праці з історії ОУН та УПА). Крім того, П. Мірчук з об'єктивних причин не був учасником повстанської війни (протягом вересня 1941 – травня 1945 рр. перебував у німецьких концтаборах, а після звільнення емігрував до США, де займався виключно науковою та громадською діяльністю). Ця обставина дозволила йому значною мірою уникнути подвійного погляду на описувані ним події, тобто надмірного суб'єктивізму.

Автор висвітлив усі стадії життєвого шляху Р. Шухевича: юні літа, студентське і пластове життя, бойову діяльність в рядах УВО й ОУН у міжвоєнні роки, участь у захисті Карпатської України, підпільну роботу на початку Другої світової війни, керівництво визвольною боротьбою українських повстанців протягом 1943–1950 рр. Окремий розділ присвятив політичній діяльності Генерал-хорунжого. Завершивши розповідь про Р. Шухевича як Головного Командира УПА, П. Мірчук висновкував: «Міцністю свого духа він наповнював духа цілої УПА, вирішував основні проблеми протинімецької і протибольшевицької боротьби, планував акції, перевіряв їх, вносив поправки, робив потрібні висновки. Тому і цілість боротьби УПА, і всі окремі акції носили його печать, були невід'ємною частиною його дій, його ества. І тому й уся історія УПА це власне частина біографії Шухевича-Чупринки років 1943–1950» (Мірчук, 1970, с. 168). Особливість аналізованої роботи й та, що в ній постать Р. Шухевича показана на широкому тлі українського визвольного руху 20–50-х рр. ХХ ст. При цьому автор виділив такі його періоди: період УВО – 1920–1929 рр., період

ОУН – 1929–1939 рр., збройна боротьба в Карпатській Україні 1939 р., період ОУН–УПА–УГВР – в час Другої світової війни і після неї. На переконання історика, Р. Шухевич «був втіленням єдності й безперервності тієї боротьби усіх згаданих періодів, як її активний учасник, провідний член і, врешті, провідник і командир» (Мірчук, 1970, с. 168).

Висновки. Підсумовуючи аналіз історіографічних джерел, слід наголосити, що нелегко оцінювати творчий доробок П. Мірчука. Найпростіше – повторити заявлену тезу: на жаль, партійно-політичні погляди автора не дали йому змоги об'єктивно висвітлити історію українського визвольного руху 1920–1950-х рр. Однак, чи міг П. Мірчук писати в академічному стилі в тих конкретно-історичних умовах? Очевидно, що ні. Тому наукова критика повинна насамперед поставити в заслугу дослідникові те, що він зробив корисного для історичної науки, який багаж знань передав для наступних поколінь істориків. Зокрема, треба ще раз відзначити його працю про історію ОУН довоєнного періоду, яку сучасні дослідники цілком слушно називають класичною. Чому класичною? Бо натепер ніхто не перевершив П. Мірчука. Не втратили значення його історичні нариси, присвячені постатям С. Бандери та Р. Шухевича. Накреслені П. Мірчуком контури вивчення історії УПА і надалі залишаються цінними для сучасних дослідників. На перспективу доцільним буде зробити ґрунтовний порівняльний аналіз праць П. Мірчука та його політичних опонентів, насамперед З. Книша, присвячених українському визвольному рухові 20–50-х рр. XX ст.

Джерела та література

- Бойдуник, О.** (1974). Як дійшло до створення ОУН. *Євген Коновалець та його доба* (с. 359–379). Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця.
- Васькович, Г.** (1964). Життя і діяльність Степана Бандери. *Українська кореспонденція (Мюнхен)*, 8, 3–7.
- Врецьона, Є.** (1974). Мої зустрічі з Полковником. *Євген Коновалець та його доба* (с. 466–481). Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця.
- Дарованець, О., Мороз, В., & Муравський, В.** (2007). Націоналістичний рух 1920–1930-х років (матеріали до біографічного довідника). В П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки* (Вид. третє, доповнене, с. 611–856). В. Мороз (Ред.). Київ: Українська видавнича спілка.

- Кедрин-Рудницький, І.** (1976). *Життя – події – люди. Спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина».
- Кедрин-Рудницький, І.** (1986). *У межах зацікавлення*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка.
- Книш, З.** (1953). *Дрижить підземний гук: (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині)*. Вінніпег: Б. в.
- Книш, З.** (1970). *При джерелах українського організованого націоналізму*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З.** (1975). *В сутінках зради (Убивство Тадеуша Голувка на тлі зради Романа Барановського)*. Торонто: Срібна сурма.
- Книш, З.** (1992). *Архів Сеніка. Історично-критична студія*. Торонто – Нью-Йорк – Лондон – Сідней: Фондація ім. О. Ольжича.
- Ковальчук, О.О.** (2009). Мірчук Петро Юрійович. *Енциклопедія історії України* (Т. 1–10; Т. 6, с. 749). Київ: Наукова думка.
- Кубійович, В.** (Ред.). (1962). Мірчук Петро. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* (Т. 1–11; Т. 4, с. 1583–1584). Париж – Нью-Йорк: Молоде життя.
- Лебедь, М.** (1993). *УПА: Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. I частина. Німецька окупація України: Репринтне вид.* Дрогобич: «Відродження».
- Мірчук, П.** (1953а). *Акт відновлення Української державності 30 червня 1941 року: його генеза та політичне й історичне значення*. Нью-Йорк: Видання Головної управи Організації Оборони Чотирьох Свобід України.
- Мірчук, П.** (1953б). *Українська Повстанська Армія. 1942–1952*. Мюнхен: «CICERO».
- Мірчук, П.** (1955). *За чистоту позицій українського визвольного руху*. Мюнхен – Лондон: Накладом автора; друк. Української видавничої спілки у Лондоні.
- Мірчук, П.** (1958). *Свєн Коновалець (у 20-річчя смерті)*. Торонто: Видавнича спілка «Гомін України».
- Мірчук, П.** (1961). *Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості*. Нью-Йорк – Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга Визволення України.
- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939*. С. Ленкавський (Ред.). Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Мірчук, П.** (1970). *Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних*. Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Товариство кол. Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.

- Мірчук, П.** (1977). Справа вбивства Т. Голуфка. *Визвольний шлях* (Лондон), 1, 117–124; 2, 228–239; 3, 348–359.
- Мірчук, П.** (1985). *Революційний змаг за УССД: хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»* (Т. 1). Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Союз українських політ'язнів.
- Мірчук, П.** (1987). *Революційний змаг за УССД: хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»* (Т. 2). Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Союз українських політ'язнів.
- Мороз, В.** (2007). Діяльність ОУН напередодні і на початку Другої світової війни. В П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки* (Вид. третє, с. 590–599). В. Мороз (Ред.). Київ: Українська видавнича спілка.
- Надурак, Н.** (2019). Ідейне протистояння українських зарубіжних і радянських дослідників в оцінці діяльності ОУН. *Новітня доба*, 7, 124–149.
- Пеленський, З.** (1974). Між двома конечностями. *Євген Коновалець та його доба* (с. 502–524). Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця.
- Підкова, І., & Шуст, Р.** (Ред.). (2002). Мірчук Петро. *Довідник з історії України* (2-ге вид., доопр. і доповн., с. 475–476). Київ: Генеза.
- Посівнич, М.** (2007а). Діяльність ОУН на Далекому Сході. В П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки* (Вид. третє, с. 558–561). В. Мороз (Ред.). Київ: Українська видавнича спілка.
- Посівнич, М.** (2007б). Друк і поширення підпільної літератури УВО і ОУН у 1927–1935 рр. В П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки* (Вид. третє, с. 501–504). В. Мороз (Ред.). Київ: Українська видавнича спілка.
- Посівнич, М.** (2013). Літописець українського визвольного руху. Петро Мірчук: До 100-річчя від дня народження. В І. Зінченко (Упоряд.), *Львівщина в 2013 році: знаменні і пам'ятні дати краю*: календар (с. 64–67). Львів: ЛОУНБ.
- Прокоп, М.** (1996). Організація Українських Націоналістів. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* (Т. 1–10; Т. 5, с. 1863–1867). Львів: НТШ.
- Рабій, Ю.** (1968, 27 липня). Процес Голуфка в Самборі (причинки до історії українського підпілля в ОУН). *Америка (Філадельфія)*.
- Snyder, T.** (2008). *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*. Kraków: Wydawnictwo «Znak».

References

- Boydunyk, O.** (1974). *Yak diishlo do stvorennia OUN* [How it came to the creation of the OUN]. *Yevhen Konovalets ta yoho доба – Yevhen Kono-*

- valets and his time* (pp. 359–379). Miunkhen: Fundatsiia im. Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].
- Vaskovych, H.** (1964). Zhyttia i diialnist Stepana Bandery [Life and activities of Stepan Bandera]. *Ukrainska korespondentsiia (Miunkhen) – Ukrainian correspondence (Munich)*, 8, 3–7 [in Ukrainian].
- Vretsona, Ye.** (1974). Moi zustrichi z Polkovnykom [My meetings with the Colonel]. *Yevhen Konovalts ta yoho doba – Yevhen Konovalts and his time* (pp. 466–481). Miunkhen: Fundatsiia im. Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].
- Darovanets, O., Moroz, V., & Muravskiy, V.** (2007). Natsionalistychnyi rukh 1920–1930-kh rokiv (materialy do biohrafichnoho dovidnyka) [Nationalist movement of the 1920s and 1930s (materials for a biographical reference book)]. In P. Mirchuk, *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky – Essay on the history of the OUN. 1920–1939* (3rd ed., pp. 611–856). V. Moroz (Ed.). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Kedryn-Rudnytskyi, I.** (1976). *Zhyttia – podii – liudy. Spomyny i komentari* [Life – events – people. Memories and comments]. Niu-York: Vydavnycha kooperatyva «Chervona Kalyna» [in Ukrainian].
- Kedryn-Rudnytskyi, I.** (1986). *U mezhakh zatsikavlennia* [Within interest]. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1953). *Dryzhyt pidzemnyi huk: (Spohady z 1930 i 1931 rokiv u Halychyni)* [The underground sound trembles: (Memories from 1930 and 1931 in Galicia)]. Vinnipeh [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1970). *Pry dzherelakh ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu* [At the sources of Ukrainian organized nationalism]. Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1975). *V sutinkakh zrady (Ubyvstvo Tadeusha Holuvka na tli zrady Romana Baranovskoho)* [In the twilight of betrayal (Murder of Tadeusz Golowko against the background of betrayal of Roman Baranovsky)]. Toronto: Sribna surma [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1992). *Arkhiv Senyka. Istorychno-krytychna studiia* [Archive of Senyk. Historical and critical studio]. Toronto – Niu-York – London – Sydnei: Fundatsiia im. O. Olzhycha [in Ukrainian].
- Kovalchuk, O.O.** (2009). Mirchuk Petro Yuriiiovych [Petro Yuriy Mirchuk]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vols. 1–10; Vol. 6, p. 749). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kubiiovych, V.** (Ed.). (1962). Mirchuk Petro [Petro Mirchuk]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna – Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part* (Vols. 1–11; Vol. 4, pp. 1583–1584). Paryzh – Niu-York: Molode zhyttia [in Ukrainian].

- Lebed, M.** (1993). *UPA: Ukrainska Povstanska Armiia. Yii heneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu. I chastyna. Nimetska okupatsiia Ukrainy: Repryntne vyd. [UPA: Ukrainian Insurgent Army. Its genesis, growth and actions in the liberation struggle of the Ukrainian people for the Ukrainian Independent Conciliar State. I part. German occupation of Ukraine: Reprint edition].* Drohobych: «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953a). *Akt vidnovlennia Ukrainskoi derzhavnosti 30 chervnia 1941 roku: yoho heneza ta politychne y istorychne znachennia [Act of Restoration of Ukrainian Statehood June 30, 1941: its genesis and political and historical significance].* Niu-York: Vydannia Holovnoi upravly Orhanizatsii Oborony Chotyrokhs Svobid Ukrainy [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953b). *Ukrainska Povstanska Armiia. 1942–1952 [Ukrainian Insurgent Army. 1942–1952].* Miunkhen: «CICERO» [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1955). *Za chystotu pozysii ukrainskoho vyzvolnoho rukhu [For the purity of the positions of the Ukrainian liberation movement].* Miunkhen – London: Nakladom avtora; druk. Ukrainskoi vydavnychoi spilky u Londoni [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1958). *Yevhen Konovalets (u 20-richchia smerty) [Yevhen Konovalets (on the 20th anniversary of his death)].* Toronto: Vydavnycha spilka «Homin Ukrainy» [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1961). *Stepan Bandera – symvol revoliutsiinoi bezkompromisovosty [Stepan Bandera – a symbol of revolutionary uncompromising].* Niu-York – Toronto: Orhanizatsiia Oborony Chotyrokhs Svobid Ukrainy; Liha Vyzvolennia Ukrainy [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1920–1939 [An Essay on the History of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. 1: 1920–1939].* S. Lenkavskyi (Ed.). Miunkhen – London – Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1970). *Roman Shukhevykh (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh [Roman Shukhevykh (Gen. Taras Chuprynka). Commander of the Army of the Immortals].* Niu-York – Toronto – London: Tovarystvo kol. Voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Yevropi [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1977). *Sprava vbyvstva T. Holufka [The case of T. Golufko's murder].* *Vyzvolnyi shliakh (London) – Liberation Way (London)*, 1, 117–124; 2, 228–239; 3, 348–359 [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1985). *Revoliutsiinyi zmah za USSD: khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari» [Revolutionary struggle for the Ukrainian Independent Conciliar State: who are the "banderivtsi", "melnykivtsi", "dviikari"].* (Vol. 1). Niu-York – Toronto – London: Soiuz ukrainskykh politviazniv [in Ukrainian].

- Mirchuk, P.** (1987). *Revoliutsiynyi zmah za USSD: khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»* [Revolutionary struggle for the Ukrainian Independent Conciliar State: who are the "banderivtsi", "melnykivtsi", "dviikari"]. (Vol. 2). Niu-York – Toronto – London: Soiuz ukrainskykh politviazniv [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (2007). Diialnist OUN naperedodni i na pochatku Druhoi svitovoi viiny [Activities of the OUN on the eve and at the beginning of the Second World War]. In P. Mirchuk, *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky – Essay on the history of the OUN. 1920–1939* (3rd ed., pp. 590–599). V. Moroz (Ed.). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Nadurak, N.** (2019). Ideine protystoiannia ukrainskykh zarubizhnykh i radianskykh doslidnykiv v otsynsi diialnosti OUN [Ideological confrontation of Ukrainian foreign and Soviet researchers in assessing the activities of the OUN]. *Novitnia doba – The new age*, 7, 124–149 [in Ukrainian].
- Pelenskyi, Z.** (1974). Mizh dvoma konechnostiamy [Between two extreme needs]. *Yevhen Konovalets ta yoho doba – Yevhen Konovalets and his time* (pp. 502–524). Miunkhen: Fundatsiia im. Yevhena Konovaltsia [in Ukrainian].
- Pidkova, I., & Shust, R.** (Eds.). (2002). Mirchuk Petro [Petro Mirchuk]. *Do-vidnyk z istorii Ukrainy – Handbook of Ukrainian history* (2nd ed., rev., pp. 475–476). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2007a). Diialnist OUN na Dalekomu Skhodi [Activities of the OUN in the Far East]. In P. Mirchuk, *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky – Essay on the history of the OUN. 1920–1939* (3rd ed., pp. 558–561). V. Moroz (Ed.). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2007b). Druk i poshyrennia pidpilnoi literatury UVO i OUN u 1927–1935 rr. [Printing and distribution of underground literature of the UVO and the OUN in 1927–1935]. In P. Mirchuk, *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky – Essay on the history of the OUN. 1920–1939* (3rd ed., pp. 501–504). V. Moroz (Ed.). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2013). Litopysets ukrainskoho vyzvolnoho rukhu. Petro Mirchuk: Do 100-richchia vid dnia narodzhennia [Chronicler of the Ukrainian liberation movement. Petro Mirchuk: To the 100th anniversary of his birth]. *Lvivshchyna v 2013 rotsi: znamenni i pamiatni daty kraiu: kalendar – Lviv region in 2013: significant and memorable dates of the region: calendar* (pp. 64–67). I. Zinchenko (Comp.). Lviv: LOUNB [in Ukrainian].
- Prokop, M.** (1996). Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv [Organization of Ukrainian Nationalists]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova*

chastyina – Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part (Vols. 1–10; Vol. 5, pp. 1863–1867). Lviv: NTSh [in Ukrainian].

Rabii, Yu. (1968, July 27). Protses Holufka v Sambori (prychynky do istorii ukrainskoho pidpillia v OUN) [Golufka's trial in Sambor (on the history of the Ukrainian underground in the OUN)]. *Ameryka (Filadelfiia) – America (Philadelphia)* [in Ukrainian].

Snyder, T. (2008). *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę* [Henryk Józewski and the Polish-Soviet struggle for Ukraine]. Kraków: Wydawnictwo «Znak» [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 09.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 30.03.2022 р.*

УДК 94(477)"1932/1933"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254455

Ганна КАПУСТЯН

доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, культури та мистецтва, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, Україна, індекс 39600 (atk.history@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7334-9666>

Бібліографічний опис статті: Капустян, Г. (2022). Усна історія Голодомору-геноциду 1932–33 рр. у спогадах свідків і пам'яті нащадків. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 242–258. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254455>.

УСНА ІСТОРІЯ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–33 рр. У СПОГАДАХ СВИДКІВ І ПАМ'ЯТІ НАЩАДКІВ

Анотація. *Мета дослідження* – розкриває технологію організації та здійснення радянським тоталітарним режимом Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. проти української нації за свідченнями очевидців. **Методологія дослідження** включає як загальнонаукові: аналізу і синтезу, описовий, кількісний так і конкретно-історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, метод усної історії. За діяння цих методів реконструює колективну пам'ять і фрагменти індивідуальної пам'яті, виявляє у джерелі приховану інформацію, поповнює джерельну базу значимої суспільно-політичної загальнолюдської проблеми. **Наукова новизна** полягає у тому, що на підставі джерел усної історії з'ясовано складові Голодомору-геноциду 1932–33 рр. української нації: створення умов несумісних з фізичним виживанням, методи проведення яких кваліфікуються, відповідно до «Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього», прийнятої 9 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. В українському варіанті це: вилучення продовольчих запасів, організація економічної та інформаційної блокади.

© Ганна Капустян, 2022

Висновки. Свідчення очевидців голодомору-геноциду 1932–33 рр. зібрані студентами Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського протягом 1990 – початку 2000-х представляють вагоме історичне джерело у дослідженні причин, організації, перебігу та наслідків Голодомору-геноциду 1932–33 рр. В умовах утаємничення радянським тоталітарним режимом директивних документів, котрі б прямо вказували на організацію та здійснення Голодомору-геноциду української нації, свідчення очевидців трагедії у ситуації, що склалася з наявною джерельною базою, набувають історичної ваги. Дослідження спогадів про Голодомор 1932–33 рр.

– визначають особливості проведення подвірних обходів активістами, «буксирними» бригадами під керівництвом уповноважених від партійних, радянських і так званих правоохоронних органів. Під час таких акцій вилучалися усі їстівні припаси;

– розкривають суть економічної блокади: занесення українських сіл на «чорну дошку», блокування вузлових залізничних станцій, окупаційну роль загороджувальних загонів на адміністративних і республіканському кордонах;

– констатують інформаційну блокаду: «Чому світ мовчав? Чому не допоміг українцям?»

Спогади свідчать про непоправні втрати у родинному і всеукраїнському середовищі, завдані організованим у 1932–1933 рр. радянським тоталітарним режимом Голодомором-геноцидом проти української нації.

Ключові слова: Україна; Голодомор-геноцид; спогади свідків; радянський тоталітарний режим.

Hanna KAPUSTYAN

PhD hab. (History), Professor, Department of Humanities, Culture and Arts, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, 20, Pershotravneva Str., Kremenchuk, Ukraine, postal code 39600 (atk.history@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7334-9666>

To cite this article: Kapustyan, H. (2022). Usna istoriia Holodomoru-henotsydu 1932–33 rr. u spohadakh svidkiv i pamiaty nashchadkiv [Oral history of the Holodomor-genocide of 1932–33 in the memories of witnesses and in memory of descendants]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a*

collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 242–258. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254455> [in Ukrainian].

ORAL HISTORY OF THE HOLODOMOR-GENOCIDE OF 1932–33 IN THE MEMORIES OF WITNESSES AND IN MEMORY OF DESCENDANTS

Summary. *The aim of the research* is to reveal the technology of organization and implementation of the Holodomor genocide of 1932–1933 against the Ukrainian nation by the Soviet totalitarian regime according to eyewitnesses. **The research methodology** includes both general science such as analysis and synthesis, descriptive, quantitative and specific historical methods such as historical-genetic, historical-comparative, historical-systemic, oral history. The use of these methods reconstructs the collective memory and fragments of individual memory, reveals hidden information in the source, replenishes the source base of a significant socio-political universal problem. **The scientific novelty** lies in the fact that on the basis of the sources of oral history the components of the Holodomor genocide of 1932–33 of the Ukrainian nation were clarified which are as follows: creation of conditions incompatible with physical survival, the methods of which are qualified in accordance with the "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", adopted on December 9, 1948 by the UN General Assembly. In the Ukrainian version it is: withdrawal of food stocks, organization of economic and information blockade. **Conclusions.** Eyewitness accounts of the Holodomor-genocide of 1932–33 collected by students of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University during the 1990s – early 2000s represent an important historical source in the study of the causes, organization, course and consequences of the Holodomor-genocide of 1932–33. With the Soviet totalitarian regime concealing directive documents that would directly indicate the organization and implementation of the Holodomor-genocide of the Ukrainian nation, eyewitness accounts of the tragedy in the situation with the existing source base are gaining historical weight. The study of memories of the Holodomor of 1932–33 determines the peculiarities of conducting households rounds by activists, "towing" brigades under the command of commissioners from party, Soviet and so-called law enforcement agencies. During such actions all edible supplies were confiscated; reveals the essence of the economic blockade: listing of Ukrainian villages on the "black board", blocking of junction depots, the occupation role of barricading detach-

ments on the administrative and republican borders; states the information blockade: "Why was the world silent? Why didn't it help Ukrainians?" The memoirs testify to the irreparable losses in the family and all-Ukrainian environment caused by the organized genocide against the Ukrainian nation.

Key words: *Ukraine; famine-genocide; memories of witnesses; Soviet totalitarian regime.*

Постановка проблеми. Після розпаду Російської імперії у 1917 р. Українські національно-визвольні змагання 1917–1920 рр. зазнали поразки. Україна на десятиліття потрапляє у підпорядкування радянській імперії.

У 1921 р. у відповідь на агресивне масове неприйняття українським селянством політики «воєнного комунізму» більшовики змінили свій економічний курс та запровадили нову економічну політику. У зв'язку з цим професор Корновенко зазначає, що така метаморфоза політичного та економічного курсу мала місце «через те, що селянство створювало реальну загрозу для більшовиків, утримуючи владу» (Корновенко, 2018, с. 104). Однак наприкінці 1920-х рр. радянський політичний режим знищив економічну свободу. Сталінська «революція згори» насаджує надзвичайні заходи, які включали завищені хлібозаготівлі, непромірні податки, репресії проти селянина-виробника, наслідком яких виявився Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.

На сучасному етапі розвитку української державності постає важливе завдання, яке полягає у визнанні на міжнародному рівні організації радянським тоталітарним режимом Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні. Свідчення очевидців трагедії – вагоме історичне джерело. У цьому контексті, зазначає дослідниця Тетяна Боряк, «усні історичні джерела набувають надзвичайно великого значення у дослідженні злочинів радянського режиму» (Боряк, 2020, с. 177).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-політична ситуація в СРСР і Україні наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр., позначена політикою перебудови, а згодом і розпадом СРСР, спонукала до огласки резонансних раніше табуованих тем.

Журналісти Лідія Коваленко та Володимир Маняк одними з перших в Україні опублікували свідчення очевидців голодомору (Коваленко & Маняк, 1991). Пізніше професійні історики проводили науковий аналіз матеріалів з усної історії (Борисенко, 2007; Капустян, 2008; Смолій, 2009; Боряк, 2020).

Мета статті. Дослідити технологію організації та впровадження радянським тоталітарним режимом Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. проти української нації за свідченнями очевидців.

Постановка основного матеріалу. Командно-репресивна система управління сприяла знищенню продуктивного виробника. Спеціальний звіт № 9 від 3 жовтня 1929 р. «Про дефекти хлібозаготівельної кампанії в Україні», підготовлений економічним департаментом Державного політичного управління, містить низку прикладів пасивної непокори села у відповідь на примусовий збір зерна: «Нездача та випадки відмови поставляти хліб заможними селянами продовжують набувати поширення». Селяни вдаються до ліквідації власних господарств, продажу майна, худоби тощо. Були випадки підпалів власного необмолоченого хліба. «Заможний селянин села Нові Санжари (Полтавська область) Маса І.Г. має здати 300 фунтів надлишку хліба. Зараз він поспішає ліквідувати своє господарство (майно, худобу), хоче якнайшвидше покинути село», – згадувалося у спеціальному звіті. Ще один факт із звіту: «На Київщині заможні селяни ліквідують свої господарства, продаючи майно, худобу тощо, а також підпалюють власний необмолочений хліб» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2989, арк. 203, 205).

На жаль, селяни зауважили, що «принаймні нам доведеться голодувати, як це було в 1921 році» (Берелович & Данилов, 2000, с. 839).

В СРСР з кінця 1920-х рр. сформувалася командно-репресивна система управління, а радянський політичний режим у 1930-х рр. набрав ознак тоталітаризму. Сталін планував забрати в українського селянина задешево зерно, експортувати його, отримувати валюту і розбудовувати важку промисловість. Для цього радянський політичний режим запроваджує примусові поставки зерна, оскільки українські селяни не хотіли віддавати добровільно за безцінь зерно радянській державі. Селяни активно і пасивно протестували проти примусових заходів комуністичної

держави. У 1930 р. органи державної безпеки зафіксували в Україні 4 098 масових демонстрацій, тобто майже 30 % від загальної кількості виступів селян у СРСР (Васильєв, 2005, с. 141).

Для радянського тоталітарного режиму індивідуальна селянська економіка була небезпечною. Для організації ефективного тиску на селянство Радянський Союз змушує селян вступати до колгоспів. Професор Данилов назвав такі схеми примусового переходу від індивідуального до колективізованого управління першою спробою «масштабної соціальної інженерії» та початком «сталінського масового терору» (Данилов, 1999, с. 7). Згодом поспішно створені примусом колгоспи розвалилися. Сталін та його соратники вважали Україну і Кубань регіонами найжорсткішого протистояння комуністичній системі. У серпневому 1932 р. листі до Лазаря Кагановича, Сталін зауважив, що Україна має головне значення для існування СРСР. «Якщо ми не вживемо заходів для стабілізації ситуації в Україні, ми можемо її втратити» (Хлевнюк та ін., 2001, с. 274), – писав він.

Радянський Союз організував Голодомор-геноцид в Україні у 1932–1933 рр., який вбив мільйони українців за їхнє бажання відродити Українську державу. Радянський уряд створив інформаційну блокаду навколо скоєного ним злочину. Історичні документи, які могли б свідчити про наміри вищого радянського політичного керівництва щодо організації Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні, були позбавлені публічності як за життя тирана, так і його наступниками.

У другій половині 1980-х рр., проголошена в Радянському Союзі перебудова та подальший розпад СРСР знищили радянські стереотипи суспільно-політичного життя. Обов'язкові атрибути демократії, такі як відкритість, прозорість, публічність, сприяли відродженню історичної правди. Ті, хто пережив голодоморне пекло, заговорили.

У ситуації, що склалася стосовно джерельної бази дослідження історії Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., спогади очевидців цієї трагедії стають важливим історичним документом. Вони відновлюють історичну пам'ять, яку намагався знищити радянський тоталітарний режим. Родоначальник наукової школи «анналів» Марк Блок писав: «Наша цивілізація завжди багато чекала від своїх спогадів» (Блок, 1986, с. 6). Записи усної історії дають змо-

гу всебічно відтворити повсякденне життя українського села в умовах Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., організованого радянським тоталітарним режимом проти української нації.

Саме в цей час народилася ідея Проєкту зібрати свідчення очевидців про Голодомор. Студенти Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (на той час державного політехнічного університету імені Михайла Остроградського) взяли участь у пошануванні пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні. Представники багатьох поколінь студентів університету записували спогади про Голодомор у тих, кому пощастило вижити.

Географія спогадів-очевидців Голодомору 1932–1933 рр., стосується переважно території Полтавщини (яка на той час була невід'ємною частиною Харківської губернії), Кіровоградської області, сучасних Черкаської та Харківської областей. Також представлені деякі свідчення з Дніпропетровської, Донецької, Вінницької, Київської, Одеської областей.

Опитування свідків проводилося як за спеціально розробленими анкетами, так і записувалася у довільній формі. По можливості складали списки жертв Голодомору. Основним мотивом людей, які погодились свідчити про Голодомор, було бажання бути почутим і сподіваннями на справедливий суд.

Завдання полягало у перетворенні національної пам'яті на документальне джерело. У 2008 р. на основі зібраних свідчень очевидців та наукового аналізу історичної пам'яті історика-професіонала вийшло перше видання: Ганна Капустян. «Пам'ять 33-го кличе молодих: спогади свідків та слово історика», наступні видання з'явилися у 2014 та 2017 рр. (Капустян, 2008; Капустян, 2014; Капустян, 2017b). У 2010 р. герої цієї книги свідчили в українському суді, який визнав Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом (Петришин та ін., 2021, с. 188–235).

Спогади свідків, враховуючи особливості радянської інформаційної блокади, посідають важливе місце у формуванні об'єктивної джерельної бази цієї сторінки української історії. У спогадах відтворюються причини та наслідки голодомору, організація підвірних обходів, коли вилучали усі харчі та створювали умови, несумісні з фізичним виживанням, структуру демогра-

фічних втрат, обставини життя українського селянства в умовах Голодомору.

Важливою особливістю цього дослідження є вичерпна картина спогадів очевидців, які підкреслювали акт геноциду голодом в Україні, основу якого складав національний чинник.

У такий спосіб радянська держава здійснила злочин геноциду голодом в Україні та на Кубані, де проживали переважно етнічні українці. У листопаді 1932 р. для України та Кубані було видано спеціальні постанови. Постанова політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. та постанова бюро Північно-Кавказького Крайкому ВКП(б) від 4 листопада 1932 р. мали на меті покарати українців, які переважно мешкали на цих землях. Ці документи впроваджували натуральні штрафи, подвірні обходи з метою вилучення усього продовольства, організацію економічної блокади. Українські села заносились на «чорні дошки», позбавлялися можливостей отримувати будь-які поставки продовольства. Для здійснення подвірних обходів уряд мобілізував бригади так званих «активістів», які конфісковували не тільки зерно, але і решту харчів та цінностей, щоб селяни не могли їх продати або обміняти на харчі (Капустян, 2008, с. 32).

Такі факти підтверджуються численними болісними спогадами очевидців. Деякі з текстів наводяться нами нижче. Лідія Скиба, 1921 р. н. (Полтавщина), згадувала: «Я пам'ятаю, що наше село залишилося без продуктів уже восени 1932 року, . . . Спочатку скликалися збори, на яких людям казали, що в містах зараз дуже важко і треба допомогти тим, хто тяжко працює на заводах і фабриках. Селяни з цим погоджувалися і були готові поділитися тим, чим можуть. Та згодом усе це зайшло надто далеко і перетворилося на реальне пограбування» (Капустян, 2017b, с. 231).

Пантелеймон Пилипенко, 1918 р. н. (Черкащина), згадував: «Розповім, як починалось це у мого батька, про що я добре пам'ятаю. Якось ввечорі забігла до хати мати із відчаєм у голосі, звертаючись до нас, діток, що гралися на полу (доцаний помост, де звичайно і спали), сказала: «Сидіть, діти, самі, а я побігла на збори, бо кажуть, що так обкладають, що заберуть увесь хліб. Ой, Боже, помремо з голоду!» І побігла. Ми – я, моя семирічна сестра Мотя і наша маленька (4 роки) сестричка Ліда вже не гралися, а перелякані і пришиклі, ждали маму до півночі. Батько був на

стану (далеко від села за Кидиною горою) біля своєї землі, звідки возив хліб у снопах додому. На другий день, вранці, коли я вийшов з хати, то побачив височенний віз зі снопами пшениці і батька біля нього, а мати йому розказувала про збори. Батько похмурнів, і я лише почув, як він сказав: «Нічого я їм не дам. Будь вони тричі Богом прокляті!» Після того, як селяни вивезли накладений на них норматив по хлібу, по дворам їздили підводами так звані сільські активісти (Іван Хвилонівич, Іван Кулик, Степанко, Андрій Прокопенко та ін.) і комсомольці, та вигрібали залишки хліба, які ще могли знайти. Хліб вивозили в місто Золотоношу, де відбувалося безперервне завантаження зерна в залізничні вагони» (Капустян, 2017b, с. 337).

Григорій Скляниченко, 1920 р. н. (Кіровоградська область), згадував: «На північному заході від Кіровограда лежить село Могутнє. Раніше воно називалося П'ята Іванівка, а в давнину Селевина. До Голодомору це було заможне, квітуче селище, в якому проживало більше тисячі мешканців.

. . . Зловісна біда насунулась на людей з більшовицької Москви, де керівником цього був Сталін. В наших краях очолював все це якийсь Бурсов з Росії, що залишив після себе страшні спогади.

. . . «Буксири» шастали по дворах з довгими залізними піками – шупами, штрикали ними в скирти соломи, в полови, в землю, вишукували хліб» (Капустян, 2017b, с. 234).

Василь Макаренко, 1918 р. н. (Черкащина), згадував: «По 20 душ активістів щодня навідувались до нашої хати. Все обшуквали. Шукали хліб по шафах, скринях. Як знайдуть кіло квасолі – і те заберуть. Голод був зроблений спеціально.

За два роки голоду померло дуже багато людей, скільки саме, сказати не можу. Мерли старі і малі. Навіть хрестів на могилах не ставили – не встигали. Та й могили найчастіше були братськими.

Ходили комісари з односельцями, обшуквали оселі. Забирали все до зернини, хоч було немало багатодітних сімей. Якось викликали в сільраду і мене. Одного разу я з комісаром зайшов до оселі Хоми Дмитровича. Комісар звелів шукати зерно. А в цей час на скрині і лавах лежало п'ять мертвих дітей. На печі лежало поряд з дітьми зерно. Комісар вигукнув: «Бери зерно!» Довелось

йому сказати, що в дітей якісь висипи на тілі, можливо віспа. Тоді він вискочив з хати» (Капустян, 2017b, с. 266).

На відміну від українських сіл, подвірні обходи в російських деревнях з метою вилучення хліба, продовольства і цінностей не практикували. Про це свідчила Раїса Антчак, яка народилася 1927 р. в Пензенській області, що у Росії, згадувала: «В нашей деревне не забирали продовольственные запасы и не проводились обыски в крестьянских усадьбах. Да и что было у нас забирать? Жили впроголодь, но еды хватало, чтобы не умереть с голоду. Во время голода 1932–1933 гг. в нашей семье никто не умер» (Капустян, 2017b, с. 406).

Причина Голодомору зазначалася у мисленні людей. Михайло Глушич, який народився у 1924 р. в Запорізькій області, згадував: «А от з тим, що причини голоду в 1933-му невідомі, я не згодний. У війну я зустрічав солдатів, які розповідали, що вони восени 1932-го року вантажили хліб на кораблі для відправки за кордон і що голод був зроблений Сталіним та його прибічниками для того, щоб зробити людей покірними» (Капустян, 2017b, с. 80).

Галина Черничко з Черкаської області згадує: «Сталін запланував знищення українського селянства як свідомої національної верстви і нещадно здійснив це в Україні в 1932–1933 рр. засобом штучного голоду» (Капустян, 2017b, с. 303).

Марія Михайленко, 1921 р. н. (Полтавщина), згадувала: «Причина голоду була в масовому вилученні хліба, круп, картоплі, буряка, овочів. Створювались комсомольські загони, які ходили по дворах і забирали свиней, корів, курей, волів. Могли навіть з печі забрати горщик з кашею. Все йшло нібито на податки, якими обкладали односельчан, які не хотіли йти в колгосп. А українські селяни не хотіли йти у колективне господарство, бо вони звикли працювати сім'ями на себе. І керівництво країни, на чолі із Сталіним, свідомо пішло на акцію по організації голоду, щоб залякати селянство. Країні потрібна була валюта для проведення індустріалізації, і забраний у селян хліб продавали за кордон» (Капустян, 2017b, с. 321).

Порфирій Костенко, 1906 р. н. (Дніпропетровщина), згадував, як йому вдалося втекти з села від арешту до одного з портів на Чорному морі, і там його вразила картина: «На березі моря ле-

жали величезні купи зерна, яке мали морем відправляти за кордон. Вночі розігрався сильний шторм, хвилі дісталися берега і вночі поглинули той хліб. І це у той час, коли Україна конала у голодних судамах» (Капустян, 2017b, с. 407).

Важливим свідченням систематичного знищення українського селянства стали спогади про перешкоджання представниками влади, міліції, органів державної безпеки виїзду українців за адміністративні межі України з метою врятуватися від голодної смерті, або бодай купити хліб, чи на щось його обміняти. Варвара Волошина, 1925 р. н. (Полтавщина), згадувала: «Мати . . . збирала речі і їхала їх продавати до Білорусії. У потяги не пускали, виштовхували, через кордон теж не дозволяли їздити. Їй довелося вставати з потяга, переходити межу полями, лісами, там продавати речі і йти назад, тому що з продуктами до України теж не пускали, обшукували і виймали все до останнього сухаря» (Капустян, 2017b, с. 351). Марія Овсієнко, 1925 р. н. (Полтавщина), згадувала: «Мій дідусь кілька разів хотів поїхати до Росії, але в поїздах були кордони, їх знімали в Орлі, Белгороді, Калусі і силою вертали додому» (Капустян, 2017b, с. 407).

У той трагічний час також були прояви милосердя. Такими були і деякі голови колгоспів, які з великими зусиллями та небезпекою для себе організовували громадське харчування, наважувалися збільшити нарахування на трудовень колгоспникам, бути милосердними до односельців. Віра Мороз, 1916 р. н. (Полтавська область), згадувала: «Навесні 1933 року мама у колгоспній їдальні, яка була у гнатівській (розкуркуленій родині) хаті, куховарила. Добрим словом люди згадують голову колгоспу Мороза Давида Маркіяновича, який щодня сідлав свого коня на кличку Красавчик і привозив у вузлах крупи, борошно. Звертався до мами: «Семенівна, щоб і на завтра вистачило». Здобував він харчі для громадського харчування на Галещинській біофабриці, на табашній фабриці у Ревівці» (Капустян, 2017b, с. 63). Керівники колгоспів добре усвідомлювали, що колгоспники за виконану роботу отримували лише мізерну частину зерна, якої не вистачає для фізичного існування. Тому деякі з них без дозволу керівників району в односторонньому порядку збільшили розмір оплати на трудовень. Килина Мациня, 1916 р. н. (Кіровоградщина), згадувала: «У 1933 році забрали багато хліба. У нас в Олексіївці був

такий випадок: без дозволу райкому наш голова колгоспу дав всім по 500 грамів хліба. Коли про це дізналися, то й голова, й комірник, й бухгалтер пішли під суд. Далі було ще важче. Ніхто з селян не мав паспорту, чоловікам забороняли працювати. Наступав 1933 рік. Люті заморозки – отже, люди повимирали» (Капустян, 2017b, с. 319).

Рясніли у спогадах про Голодомор згадки про так зване харчування. Ольга Бондар, 1918 р. н. (Кіровоградщина), згадувала: «Місяців два ми ще мали що їсти, а далі продукти вийшли. . . Я, мама і ще деякі сусіди ходили в поле, перетрясали солом у скиртах, шукали зернятка з жита, пшениці, гороху, мишію. Все це, що витрясемо з соломи, перевеємо на вітрові і несемо додому. Мама товкла в ступі, просівала на сито, добавляла листя лободи або сушеного цвіту білої акації, потертої на муку. Пекла нам такі лепеники і давала по одному, також варила суп із лободи. От на перше блюдо був суп із лободи, а на друге лепеники. І ми раді були отримати цю їду. Також мама пекла оладки з жолудів, козельців, дубової кори. Коли не було цього, то нам доводилося їсти їжаків, вужів, навіть жаб, не кажучи вже про дохлих коней чи корів» (Капустян, 2017b, с. 76).

Фізичний стан голодної людини викликав зміни в психіці. Інтерес людини звужився до простих фізіологічних потреб: вижити, знайти їжу. Коли помирали родичі – їх не було шкода, їх не оплакували. Оксана Селич, 1914 р. н. (Полтавщина), згадувала: «Ми не плакали за померлими, адже ми самі очікували з дня на день смерті» (Капустян, 2017b, с. 147).

Павло Прокопенко, 1910 р. н. (Кіровоградщина), згадував: «Люди масово гинули. Я сам поховав 18 душ у селі. Я хотів кудись поїхати і померти, щоб не побачити всього цього. Голодні діти кусали пальці, просячи хліба» (Капустян, 2017b, с. 268).

У своїх спогадах, оповіданнях, інтерв'ю свідки злочину голодомору-геноциду найчастіше згадували те, як вижити, жорстокість сільських активістів, що вилучали усе їстівне, а також ужиткові речі, щоб їх не можна було обміняти на їжу. Психологічні рани залишилися у спогадах про смерть односельців, родичів та їх поховання. Замучені українці помирали вдома, на сільських вулицях, намагаючись добути їжу в далеких подорожах до Білорусі, Москви, Харкова тощо, на колгоспних полях, де досягало жито.

Григорій Скляниченко, 1920 р. н. (Кіровоградщина), згадував: «Люди почали пухнути з голоду і мерти. Першими почали мерти люди літні, рятуючи собою своїх рідних і діточок, бо пухлі матері уже нічого не могли їм дати. На нашім кутку чи не з перших помер від голоду мій дід Антон Скляниченко, якому тоді було близько п'ятдесяти років; далі ровесники дідові Кияті і їхні сини Сергій та Федір 16–18 років. Вимерла вся родина лікарів – сім душ.

На цьому кутку може зосталось 3–4 хати, де були живі люди. Мерці подовгу лежали в хатах, їх нікому було похоронити, бо ті, що ще не вмерли – пухлі і охлялі не могли витягти їх з хати» (Капустян, 2017b, с. 234).

Починаючи з кінця 1927 р., змучене примусовими хлібозаготівлями, репресіями голодне село не змогло дати належну відповідь добре зорганізованій державній машині, яка застосовувала терор голодом проти мирних українських людей. Однак траплялися, за свідченнями очевидців, непокірні, вольові люди, які виступали проти несправедливості, захищали власні права і права своїх рідних на життя, навіть розуміючи безнадійність власного вчинку. Федір Ніколаєнко, 1921 р. н. (Харківщина), згадував: «Приблизно в середині осені 1932 року по селу пройшов слух, що комуністи вилучають зерно у жителів навколишніх сіл, а через декілька днів в Андріївку в'їхало декілька підвод з озброєними солдатами. Командир продзагону об'явив жителям, які зібралися на центральній площі, що хто не здає необхідну норму зерна, а приховає її, – буде проголошений кулаком і ворогом народу зі всіма витікаючими звідси наслідками.

У тих, хто не міг здати необхідну норму зерна, виганяли з двору корів, коней, забирали, навіть, курей і насіння, залишене для весняної посівної. Солдати обшукували хатини, сараї, льохи, кладовочки, проколювали багнетами стоги сіна в надії знайти зерно або борошно.

Того ж дня в селі сталася перша смерть: один з односельців Федора Петровича, дорослий сильний чоловік, бачивши, що його самого і його сім'ю залишають не тільки без крихти хліба, але і забирають корову, кинувся з колуном на командира продзагону. Солдати обеззброїли його і розстріляли на очах дружини і дітей» (Капустян, 2017b, с. 133).

Висновки. Розповіді очевидців Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як злочину геноциду зібрані студентами Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського протягом 1990 – початку 2000-х рр., є важливим історичним джерелом у вивченні причин, організації, перебігу та наслідків Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні. Оскільки радянський тоталітарний режим приховував директивні документи, які прямо вказували б на організацію та здійснення Голодомору-геноциду української нації, розповіді очевидців трагедії у ситуації з наявною джерельною базою набувають історичної ваги. Спогади про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні визначають особливості здійснення подвірних обходів активістами, «буксирними» бригадами під командуванням комісарів-уповноважених з партійних, радянських та так званих правоохоронних органів. Під час таких акцій були вилучені всі їстівні припаси. Спогади розкривають суть економічної блокади України, а саме: занесення українських сіл на «чорні дошки», блокування вузлових залізничних станцій, репресивні дії загороджувальних загонів на адміністративному та республіканському кордонах; у спогадах – розпачливі запитання про інформаційну блокаду: «Чому світ мовчав? Чому не допомагав українцям?» Спогади свідчать про непоправні втрати в сімейному та всеукраїнському середовищі, спричинені організованим геноцидом проти української нації.

Джерела та література

- Берелович, А., & Данилов, В.** (Ред.). (2000). *Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. Т. 2: 1923–1929.* Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
- Блок, М.** (1986). *Апология истории или ремесло истории.* Москва: Наука.
- Борисенко, В.** (2007). *Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках.* Київ: СтилоС.
- Боряк, Т.** (2020). Голод 1932–1933 рр. в історичній пам'яті: Україна vs Росія (роздуми над усно історичними джерелами). *Український історичний журнал*, 5, 176–190.
- Васильєв, В.Ю.** (2005). Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 31, 139–146.

- Данилов, В.П. (1999). Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Введение. В В.П. Данилов (Ред.), *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы* (Т. 1–5; Т. 1, с. 7–67). Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
- Капустян, Г. (2008). *Пам'ять 33-го кличе молодих. Сповіді свідків і слово історика: наукове видання*. Кременчук: ПП Щербатих О.В.
- Капустян, Г. (2014). *Пам'ять 33-го кличе молодих. Сповіді свідків і слово історика: наукове видання* (2-е вид.). Кременчук: ПП Щербатих О.В.
- Капустян, Г. (2017а). Науковий вступ. Пам'ять 33-го кличе молодих. В Г. Капустян, *Пам'ять 33-го кличе молодих. Сповіді свідків і слово історика: наукове видання* (3-є вид., доп., с. 19–49). Кременчук: ПП Щербатих О.В.
- Капустян, Г. (2017б). *Пам'ять 33-го кличе молодих. Сповіді свідків і слово історика: наукове видання* (3-є вид.). Кременчук: ПП Щербатих О.В.
- Коваленко, Л.Б., & Маняк, В.А. (Упоряд.). (1991). *33-й: голод: Народна Книга-Меморіал*. Київ: Радянський письменник.
- Корновенко, С. (2018). Селянський фактор переходу до нової економічної політики (1921 р.). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 104–110. doi: 10.24919/2519-058x.7.132975.
- Петришин, О., Герасименко, М., & Стасюк, О. (Упоряд.). (2021). Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13.01.2010 р. *Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань* (с. 188–235). Київ: вид-во Марка Мельника.
- Смолій, В. (Ред.). (2009). *Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 років. Свідчення* (Т. 1–2). Київ: Капіта.
- Хлевнюк, О., Дэвис, Р., Кошелева, Л., Рис, Э., & Роговая, Л. (Сост.). (2001). *Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг.* Москва: РОССПЭН.
- ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Капустян, Г. (2009, Summer-Fall). History of Food Security in Ukraine in 1930s. *World Ecology Report*, 21 (2–3), 32.

References

- Berelovich, A., & Danilov, V. (Eds.). (2000). *Sovetskaya derevnya glazami VChK – OGPU – NKVD. 1918–1939. Dokumenty i materialy T. 2: 1923–1929 [Soviet village through the eyes of the VChK – OGPU – NKVD. 1918–1939. Documents and materials. Vol. 2: 1923–1929]*. Moscow: Russian Political Encyclopedia [in Russian].
- Blok, M. (1986). *Apologiya istorii ili remeslo istorii [Apology of history or craft of history]*. Moscow: Nauka [in Russian].

- Borysenko, V.** (2007). *Svicha pamiaty. Usna istoriia pro henotsyd ukrainsiv u 1932–1933 rokakh [Memory candle. Oral history of the genocide of Ukrainians in 1932–1933]*. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
- Boriak, T.** (2020). Holod 1932–1933 rr. v istorychnii pamiaty: Ukraina vs Rosiia (rozдумы над usnoistorychnymy dzherelamy) [The Famine of 1932–1933 in Historical Memory: Ukraine vs Russia (Reflections on Oral History Sources)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 176–190 [in Ukrainian].
- Vasyliev, V.Yu.** (2005). Selianskyi opir kolektyvizatsii v Ukraini (1930-ti rr.) [A peasant resistance to collectivization in Ukraine (1930s)]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty – History of Ukraine: little-known names, events, facts*, 31, 139–146 [in Ukrainian].
- Danilov, V.P.** (1999). Tragediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. Vvedenie [The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dispossession. Introduction]. In V.P. Danilov (Ed.), *Tragediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. 1927–1939. Dokumenty i materialy – The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dispossession. 1927–1939. Documents and materials* (Vols. 1–5; Vol. 1, pp. 7–67). Moscow: Russian Political Encyclopedia [in Russian].
- Kapustian, H.** (2008). *Pamiat 33-ho klyche molodykh. Spovidi svidkiv i slovo istoryka: naukove vydannia [Memory of the 33th call of young people. Confessions of witnesses and the word of the historian: scientific edition]*. Kremenchuk: PE Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].
- Kapustian, H.** (2014). *Pamiat 33-ho klyche molodykh. Spovidi svidkiv i slovo istoryka: naukove vydannia [Memory of the 33th call of young people. Confessions of witnesses and the word of the historian: scientific edition]* (2nd ed.). Kremenchuk: PE Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].
- Kapustian, H.** (2017a). Naukovyi vstup. Pamiat 33-ho klyche molodykh. [Scientific introduction. Memory of the 33th call of young people]. In H. Kapustian, *Pamiat 33-ho klyche molodykh. Spovidi svidkiv i slovo istoryka: naukove vydannia – Memory of the 33th call of young people. Confessions of witnesses and the word of the historian: scientific edition* (3rd ed., pp. 19–49). Kremenchuk: PE Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].
- Kapustian, H.** (2017b). *Pamiat 33-ho klyche molodykh. Spovidi svidkiv i slovo istoryka: naukove vydannia [Memory of the 33th call of young people. Confessions of witnesses and the word of the historian: scientific edition]* (3rd ed.). Kremenchuk: PE Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian].
- Kovalenko, L.B., & Maniak, V.A.** (Comps.). (1991). *33-i: holod: Narodna Knyha-Memorial [33rd: Famine: People's Book-Memorial]*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].

- Kornovenko, S.** (2018). Selianskyi faktor perekhodu do novoi ekonomichnoi polityky (1921 r.) [A peasant component in the transition to the new economic policy (1921)]. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 104–110. doi: 10.24919/2519-058x.7.132975 [in Ukrainian].
- Petryshyn, O., Herasymenko, M., & Stasiuk, O.** (Comps.). (2021). Postanova Apeliatsiinoho sudu mista Kyieva vid 13.01.2010 r. [Resolution of the Court of Appeal of the city of Kyiv of January 13, 2010]. *Henotsyd ukrainsiv 1932–1933 za materialamy dosudovykh rozsliduvan – Genocide of Ukrainians 1932–1933 based on the materials of pre-trial investigations* (pp. 188–235). Kyiv: vyd-vo Marka Melnyka [in Ukrainian].
- Smolii, V.** (Ed.). (2009). *Pamiat narodu: henotsyd v Ukraini holodom 1932–1933 rokiv. Svidchennia [Memory of the People: the Famine-Genocide of 1932–1933 in Ukraine. Evidences]*. (Vols. 1–2). Kyiv: Kalyta [in Ukrainian].
- Khlevnyuk, O., Devis, R., Kosheleva, L., Ris, E., & Rogovaya, L.** (Comps.). (2001). *Stalin i Kaganovich. Perepiska. 1931–1936 gg. [Stalin and Kaganovich. Correspondence. 1931–1936]*. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
- TsDAHOU – *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine]*.
- Kapustyan, H.** (2009, Summer-Fall). History of Food Security in Ukraine in 1930s. *World Ecology Report*, 21 (2–3), 32.

*Стаття надійшла до редакції 16.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 03.03.2022 р.*

УДК 94(477.87)"1938":821.161.2'27
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254454

Тетяна КУПРІЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, індекс 04053 (t.kuprii@kubg.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7305-5411>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9036-2019>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216832021>

Лідія ТИМІШ

кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lidatymish21@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-8917>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-6539-2018>

Бібліографічний опис статті: Купрій, Т., & Тиміш, Л. (2022). У пошуках мовної ідентичності карпатоукраїнців напередодні і під час Чехословацької кризи 1938 р.: за матеріалами преси Підкарпатської Русі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 259–277. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254454>.

У ПОШУКАХ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КАРПАТОУКРАЇНЦІВ НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ КРИЗИ 1938 р.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ

Анотація. Метою дослідження є вивчення питання реалізації мовного законодавства Чехословаччини у Підкарпатській Русі міжвоєнного періоду. **Методологія дослідження** базується на принципах історичного методу та наукової об'єктивності.

© Тетяна Купрій, Лідія Тиміш, 2022

Застосовано системний аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на формування мовної політики, а також аналітичний підхід, що дає змогу розглянути сутнісний зміст інтерпретації джерельної бази питань державотворчих процесів довоєнного періоду. **Наукова новизна** статті полягає у дослідженні питання мовної ідентичності закарпатських українців, вжитку української мови на офіційному рівні, у шкільництві, а також висвітлення пресою мовних інспірацій у Підкарпатській Русі між двома світовими війнами. **Висновки.** У період між двома світовими війнами Підкарпатська Русь, опинившись у складі Чехословаччини, потребувала розв'язання питання практичного вжитку української мови на офіційному рівні й у шкільництві. Виникали дискусії щодо оформлення правопису карпатоукраїнців та використання україномовної граматики. Мовні пошуки на Закарпатті у міжвоєнний час висвітлювалися пресою, яка відіграла позитивну роль у реалізації мовної ідентифікації серед населення. На сторінках видань Підкарпатської Русі друкувалися статті про правове регулювання мовного питання, баталії навколо нього та дослідження філологів українського правопису.

Ключові слова: мовна ідентичність; мовне законодавство; шкільництво; періодичні видання; преса; Підкарпатська Русь (Карпатська Україна).

Tetiana KUPRII

PhD (History), Associate Professor, Department of Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2, Bulvarno-Kudriavska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 04053 (t.kuprii@kubg.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7305-5411>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9036-2019>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216832021>

Lidiia TYMISH

PhD (History), Associate Professor, Department of Law, Sociology and Political Science, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lidatymish21@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-8917>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-6539-2018>

To cite this article: Kuprii, T., & Tymish, L. (2022). U poshukakh movnoi identychnosti karpatoukraintsiv naperedodni i pid chas Chekhoslovatskoi kryzy

1938 r.: za materialamy presy Pidkarpatskoi Rusi [In search of the linguistic identity of Carpatho-Ukrainians on the eve and during the Czechoslovak crisis of 1938: according to the press of Subcarpathian Russia]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 259–277. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254454> [in Ukrainian].

IN SEARCH OF THE LINGUISTIC IDENTITY OF CARPATHO-UKRAINIANS ON THE EVE AND DURING THE CZECHOSLOVAK CRISIS OF 1938: ACCORDING TO THE PRESS OF SUBCARPATHIAN RUSSIA

Summary. *The purpose of the article is to study the implementation of the language legislation of Czechoslovakia in Subcarpathian Rus' in the interwar period. The research methodology is based on the principles of historical method and scientific objectivity. A systematic analysis of external and internal factors influencing the formation of language policy, as well as an analytical approach, which allows to consider the essence of the interpretation of the source base of issues of state-building processes of the prewar period.*

The scientific novelty of the article is the study of the linguistic identity of Transcarpathian Ukrainians, the use of the Ukrainian language at the official level, in school, as well as the press coverage of language inspirations in Subcarpathian Rus' between the two world wars.

Conclusions. *In the period between the two world wars, Subcarpathian Rus', being part of Czechoslovakia, needed to address the issue of the practical use of the Ukrainian language at the official level and in schools. There were discussions about the spelling of Carpatho-Ukrainians and the use of Ukrainian-language grammar. Language searches in Transcarpathia during the interwar period were covered by the press, which played a positive role in the implementation of language identification among the population. Articles on the legal regulation of the language issue, battles around it, and research by philologists of Ukrainian orthography were published in the publications of Subcarpathian Rus'.*

Key words: *linguistic identity; language legislation; schooling; periodicals; press; Subcarpathian Rus' (Carpathian Ukraine).*

Постановка проблеми. Мова є важливою умовою збереження діахронічної і синхронічної національної ідентичності, одним із основних маркерів формування державності, розвитку політичної нації. Сьогодні, у час війни, коли Україна опинилася перед загрозою втрати своєї мовної ідентичності як загалом й втрати свого власного існування, це особливо очевидно. У минулому й тепер суспільство кристалізує мовну ситуацію через призму освітньої та інформаційної політики держави. У час між першою і другою світовими війнами більшість населення Закарпаття, що входило до складу Чехословацької Республіки (ЧСР), становили українці, які прагнули спілкуватися та навчатися рідною мовою й також користуватися нею на офіційному рівні. Про високий рівень зацікавлення мовним питанням у Підкарпатській Русі свідчить підкарпатська преса.

Мета і завдання дослідників ідентифікації мови на сьогоднішній день зводяться до того, щоб визначити критерії для визначення ідіоми мови, з огляду на розгортання соціолінгвістичного, структурно-системного, рефлексивного, інституційного методів, методу політичної компаративістики, правового аналізу, на конкретних прикладах продемонструвати схожості та відмінності в самоусвідомленні приналежності до інтегративної спільності. На основі цього можливо створити більш-менш повну картину проблеми суспільно-політичної ідентичності жителів Закарпаття засобами мови у міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні ніхто не заперечує необхідності формування бачення конструктивної картини мовного питання Закарпаття міжвоєнного часу. Культурна платформа є інтелектуальним фундаментом суспільства, його національним надбанням, засобом зберігання, інтерпретації та трансляції якого служить мова. При множинності трактувань поняття «народна мова», «мова спілкування» суттєвими її атрибутами є «глибоке, усвідомлене та поважне ставлення до спадщини минулого, здатність до творчого сприйняття та перетворення дійсності у тій чи іншій життєвій сфері. Концепції вітчизняних сучасників тих подій А. Волошина, В. Шандора, В. Гнатюка доповнені працями зарубіжних дослідників А. Берегсасі, І. Удварі й авторитетними вітчизняними вченими М. Вегеша, С. Віднянського, П. Магочія. Мовні відносини в контексті як дослідження

імплементації мовного елементу чинного законодавства, так і інструменту етнічної самоідентифікації на території Підкарпатської Русі розкриті у розвідках О. Кравчук, О. Рудої, В. Шарканя, М. Штеця, С. Черничка, Ч. Фединця, Ю. Шевельова та ін. Вагомим додатком до аналізу питання в пресі Підкарпатської Русі: «Вперед», «Карпатский край», «Карпатский светъ. Литературно-общественный журналъ въ Ужгородѣ», «Карпатська правда», «Нова свобода», «Свобода», «Слово», «Українське слово» стали в допомозі урядові та міністерські накази і розпорядження.

Виклад основного матеріалу. Уряд багатонаціональної Чехословаччини у міжвоєнний період під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин був приречений вносити корективи у політику етнічних, освітніх та мовних питань народів своєї держави. Протягом двадцяти років чехословацька влада вагалася реалізувати повною мірою автономні права і свободи карпатоукраїнського населення, прописані у артикулах Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р., зокрема щодо вільного використання народної мови. Так, за вказаними міжнародними зобов'язаннями, мовний статус у Підкарпатській Русі мав визначатися постановами крайового представницького органу влади – Руського сойму відповідно до законодавства Чехословацької Республіки.

Положення щодо майбутньої долі Підкарпаття у складі Чехословаччини, викладені у Сен-Жерменському договорі, були підтвержені правовим актом, що регулював суспільні відносини всередині ЧСР – «Генеральному статуті про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки», який затвердила Рада міністрів республіки 7 листопада 1919 р. У ньому декларувалося, що українці-русини матимуть свій владний орган – сойм, визначалися лінії розмежування території проживання словаків і русинів, підтверджувалася історична назва краю – Підкарпатська Русь, а також говорилося про мову й освіту, зокрема, про те, що народна мова стане офіційною і вживатиметься у шкільництві (Шандор, 1992, с. 213).

Прийнята 29 лютого 1920 р. Конституція ЧСР закріпила міжнародно-правові гарантії автономних прав русинів, однак містила деякі відмінності від умов Сен-Жерменського договору і вищезгаданого Генерального статуту.

Важливою складовою Конституційної грамоти, якою була інша назва вказаної конституції, був Закон про принципи мовного права. Саме з цієї частини Основного закону Чехословаччини можна дізнатися, що мовне питання у Підкарпатській Русі залежало від політичних обставин та врегулювання проблеми управління автономією. У законі було сказано, що питання мови вирішує сойм Підкарпатської Русі, але допоки такого рішення немає, статус офіційної мови має державна мова, тобто чехословацька (ДАЗО, ф. 28, оп. 3, спр. 153, арк. 25). Щоб не склалося враження ігнорування рідної мови карпатоукраїнців на офіційному рівні, дозволялося у процесуальному порядку формулювати роз'яснення мовою меншин.

Міжнародно-правові зобов'язання на предмет ужитку «народної мови» національних меншин викликали у владних колах ЧСР багато запитань і спонукали до їх обговорення. У 1919 р. президент ЧСР Т. Масарик у «Примітках до мовного закону» від 30 серпня, зауважував, що у багатонаціональній державі, якою є Чехословаччина, кожна мова меншин має бути першою серед рівних. Перевагу повинна мати народна мова. Не правильним було б запроваджувати чеську (словацьку) мови в початкових школах лише тому, що вона є державною (Штець, 2000, с. 297). На його думку, народ сам повинен вирішувати, «чи він бажає і в якій мірі запровадження чеської мови в початкових школах... У середніх школах вистачить її факультативного навчання, якщо існував би опір проти її обов'язкового викладання» (Кравчук, 2009, с. 66).

За запитом верховного командування Підкарпатської Русі французького генерала Е. Еннокка, у грудні 1919 р. Міністерство шкіл та народної освіти ЧСР скликало експертну нараду з представників Чеської Академії Наук та інших спеціалістів з метою визначення мови, якою розмовляють карпатоукраїнці та тлумачення терміна «народна мова». Під час наради було висловлено думку, що місцеве населення використовує «особливий діалект, який не вивчений і, як можна зрозуміти з граматики і букварів, не усталений» (Шаркань, 2019, с. 246). Загалом погляди комісії експертів не були однозначними щодо вжитку мови Підкарпатської Русі, проте усі погоджувалися з неприйняттям і формуванням нової літературної мови, яка мала б штучний характер. Також

рекомендувалося вивчати у вищих школах російську, словацьку і чеську мови.

Пояснення чеських філологів Карлового університету зводилося до того, що, оскільки місцеві діалекти належать до мало-руської (української) мови, то й мовою вжитку як мову навчальну і літературну варто впровадити українську із застарілим етимологічним фонетичним правописом. У протоколі наради спеціалістів було рекомендовано дослухатися місцевих спеціалістів, зокрема у навчально-виховний процес ввести граматику 1907 р. А. Волошина. Пізніше (1923) в продовження цього диспуту було запроваджено мовний посібник І. Панькевича («Урядовый вѣстник», 1922, с. 33). Однак все ж питання правопису викликали дискусії як серед українофілів, так і москвофілів.

Відповідно до Конституції ЧСР та з метою державного регулювання мовного процесу у республіці 29 лютого 1920 р. було прийнято «Закон про принципи мовного права в Чехословацькій Республіці». Влада Чехословаччини, на думку О. Рудої, не поспішала розв'язувати мовне питання «русинів», «руснаків», «русських», «підкарпатських русів», «угрорусів» та «українців», тому право національних меншин артикулювалося так – вираховувалося відсоткове співвідношення населення у територіальних одиницях (жупах / округах). Де меншина становила більше 20 % від усього населення, там вона мала право користуватися власною народною мовою та одержувати відповіді від офіційних установ державною і власної меншини мовами (Руда, 2016, с. 57).

Влада Чехословаччини намагалася законодавчо відтермінувати імплементацію введення закону та публічно уникати дефініцій української і російської мови, вживаючи у документації прийнятне поняття «русинської мови» за зразком місцевого мараморощського діалекту. Як наслідок, і це підтверджує у своєму дослідженні А. Бергсасі, – різноманіття спричинило зворотний ефект і у громадських місцях назви шкіл, товариств, вулиць тощо були виконані двома (чехословацькою і русинською) або трьома (чехословацькою, русинською й угорською) мовами (Бергсасі, 2012, с. 32).

Мовне питання стало індикатором спроможності чехословацької влади встояти перед національним мовним викликом. Якщо у першому десятиріччі уряд ЧСР, зіштовхнувшись з мовною

проблемою національних меншин, зокрема українців-русинів, спочатку її вивчав й намагався відстрочити розвиток уніфікації мови як основної умови реалізації національного самовизначення, то з 30-х рр. чинна влада почала поводитися агресивно, використовуючи і розігруючи мовні протиріччя начебто на користь збереження державної цілісності. Бралися до уваги конфесійні протистояння жителів Підкарпатської Русі. Такі переконання висвітлювалися 20-х рр. переважно у пресі москвофільського напрямку («Карпатский край», 1923–1924, № 3–4).

На жаль, проблема не була подолана і очікування результату виявилися протилежними. Підкарпатське видання «Слово», наголошувало на тому, що внаслідок «широї та справедливої» державної політики було створення на Підкарпатській Русі сотні чеських шкіл без жодної української («Слово», 1938b). На Пряшівщині з компактним проживанням українців-русинів у співвідношенні українських і словацьких поселень (265 до 16) не було відкрито жодної української школи. Усе ж, чехословацька освітня політика не могла конкурувати з деструктивними діями угорської влади, які призвели до того, що до 1919 р. на Закарпатті більшість українців не знали кирилиці, Причиною цього було те, що навчання у перших двох класах велося на латиниці, якою були написані і церковні книги. Малоруська мова офіційно не вживалася (Зоркій, 1926, с. 13). Проте усунення кирилиці не допомогло мадяризації, а прискорило словакізацію краю. На початок ХХ ст. 160 українських сіл зісловачилося (Волошин, 1959, с. 46).

Боротьба найсильніше розгорілася там, де вчителі, священники та інші місцеві авторитети пропонували своє вирішення мовного питання. Більшість простолюдинів різницю між «руським» і «руським» не розуміли і вважали, що це одне і те саме («Свобода», 1937). На певному етапі, для улагодження конфлікту, шкільні підручники почали видавати двома мовами – руською і чеською. Дублювання українського тексту з фонетичним правописом чеською або словацькою мовами було запроваджено урядовим рішенням тільки 13 грудня 1938 р. (ДАЗО, ф. 19, оп. 3, спр. 33, арк. 1). Однак відсутні достовірні відомості про те, якою саме мовою навчали у закарпатських школах, що вважалися школами з руською мовою викладання (у 1935 / 35 н. р. з 769 народних шкіл, освітніх закладів із руською мовою навчання було

465, що становило 60,47 %, а з 62 громадських – 18, або 29,3 %) (Черничко & Фединец, 2014, с. 121), через те, що в одних закладах навчали російською мовою, в інших – українською, а в третіх як мову навчання використовували місцевий говір.

У листопаді 1930 р. міністром освіти Чехословацької Республіки демонстративно був виданий наказ, який дозволив використовувати у навчальному процесі підручники російською мовою. Щоправда, невдовзі через масові протести його довелося скасувати. Проте, все ж, з 1 жовтня 1936 р. школи отримали до вжитку російськомовні підручники. Після вказаних поступок віце-губернатор краю А. Розсипал у контексті ймовірної «карпаторуської синтези» оголосив наказ, яким зобов'язував шкільних (освітніх) інспекторів послуговуватись чехословацькою мовою, що мотивувалося невирішеністю мовного питання у краї («Слово», 1938а).

У найактивніший період становлення державності у Підкарпатській Русі, мовне питання залежало від рішень політичних груп. За прем'єрства А. Бродія у п. 4 Маніфесту Центральної Руської Народної Ради від 21 жовтня 1938 р. державна мова прописувалася як «народна мова (українська або малоруська)». Згідно з «Оголошенням правительства Підкарпатської Русі від 15 жовтня 1938 р.», офіційні документи видавалися «в мові руській з офіційним перекладом правительственных розпорядків в мові малоруській» (ДАЗО, ф. 72, оп. 2, спр. 120, арк. 1). Натомість А. Волошин від 25 листопада 1938 р. в урядовому розпорядженні сповістив громадськість Підкарпатської Русі про запровадження в офіційному вжитку «української (малоруської) державної мови. Варто зазначити: у § 2 Розпорядження вказувалося, що чехи, словаки та росіяни (великороси) можуть вести офіційне листування рідною мовою (Волошин, 1995, с. 377).

Сам Августин Волошин – автор «Методической грамматики карпаторусского языка для народных шкіл» (1899), «Короткої руської граматики» (1899) та «Граматики: вправи мішані мадярсько-руські» (1907), відстоював самобутність української мови і закликав: «Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого рідного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться» (Вегеш, 2020, с. 147).

У «мовній» / «языковой» площині суспільного життя, головну роль у якій відігравала інтелігенція, утворились три мовно-культурні групи: українофіли, москвофіли і «русинофіли». Найбільші суперечності виникли між москвофільською (Є. Сабов, С. Фенцик з культурно-освітнім «Товариством Духновича») та українофільською групою (А. Волошин та брати Брацайки з товариством «Просвітою» і молодіжною організацією «Пласт»). Варто зазначити, що з часом українська позиція домінувала і навіть комуністи та соціал-демократи змушені були свої партійні друковані органи («Карпатська правда» та «Вперед») переорієнтувати на українську мову. «Русько-українська мовна війна» тривала з перманентним успіхом і не приносила перемогу ані одній, ані іншій стороні.

Уплив москвофілів, особливо серед сільського населення, був сильніший, ніж їх опонентів, оскільки плутанина і хаос у етимології в етнічній ідентифікації автохтонів низини карпатських гір, де україномовні становили більшість, викликали часто неоднозначні позиції не тільки чехословацької влади до цього питання, але і хибне розуміння самого населення. На думку Ю. Шевельова, наслідком білінгвістичної війни стало те, що не лише українські селяни не знали, якою мовою вони говорять, а й місцева інтелігенція не раз вагалася у виборі мови (Шевельов, 1987, с. 243). Громадський діяч О. Пайкош мовну боротьбу в шкільництві 30-х рр. описував як хаотичне і анархічне явище: «...скільки шкіл, стільки мов викладання». У кожній школі вчили «всяк на свій смак»: із орієнтацією на українську літературну мову (за граматику І. Панькевича), і незрозумілим «рутено-мадяронським суржигом», і сумішшю місцевої говірки з російською мовою («по-карпаторуськи») (Пайкош, 1993, с. 256).

Новим випробуванням у розв'язанні мовного питання підкарпатських українців стала постанова уряду ЧСР про зрівняння у правах української та російської мов, що вступила в дію влітку 1937 р. За даними опитування батьків восени 1937 р. більше 200 сіл краю, а це становило більшість з них (70 %) погодилася із впровадженням у навчальний процес російських підручників, зокрема «Граматики» авторства о. Є.І. Сабова («Карпатській світ», 1938, с. 42) Педалюванням цього питання займався Центральний комітет щодо введення російських підручників, основною метою,

якого був збір коштів на 8 тис. підручників для малозабезпечених сімей. На наш погляд, згода більшості батьків була мотивована не стільки ідейними переконаннями на користь російської мови, скільки труднощами і невизначеністю у реалізації українського правопису та бажанням навчатися мови, яка базується на кирилиці.

Тим часом преса інформувала про активні дії москвофільського табору, спрямовані перетягнути на свій бік українців Закарпаття. Відносини між «мовними» таборами були напружені: один одного звинувачували у фінансуванні з-за кордону (угорськими, польськими, радянськими та українськими націоналістичними організаціями), що ще більше розколювало суспільство Підкарпатської Русі. Висвітлювали у партійній пресі факти політичних маніпуляцій опонентів, чорного піару та підкупу виборців. Неодноразово в українській пресі згадувалися умови русофільських зібрань з «безкоштовним пивом та обідом» («Нова свобода», 1938а). Українофільські організації викривали обман суперників у фіктивній кількості шпиталів, оркестрів, хорів, у явній невідповідності оприлюдненої чисельності учасників урочистих подій «Товариства Духновича» чи боргів культурно-просвітницького товариства («Слово», 1938с).

Відносини між представниками москвофільського та українофільського напрямів і їх послідовників у кінці 30-х рр. радикалізувалися і часто переходили за межі словесних дискусій. У пресі неодноразово згадувалися події протистояння із застосуванням української і російської державної символіки. «Українське слово» повідомляло, що 9 жовтня 1938 р. москвофіл С. Фенцик прибув до Мукачево і Хуста, демонструючи російський прапор (триколон) із закликами провокаційного характеру. Українські активісти відібрали прапор з відповіддю, що прибулий продає власний народ. Преса інформувала також про аналогічні провокації угорців і німців, очолювані Міндентом Віссом за тиждень перед описуваними подіями перед католицькою церквою («Українське слово», 1938а). Відкрита конфронтація між «українцями» і «руськими» відбулася й 12 жовтня, незадовго до запровадження автономії Карпатської України «...одні від одних виривали прапори і кидали під ноги...». Українофільська преса з гордістю відзначила, що українці продемонстрували національну гідність,

не дивлячись на те, що не мають армії і власної державності («Українське слово», 1938с).

Ворожий стан між течіями підкріплювався словами карпатських комуністів, які вважали, що москвофіли і українські націоналісти розділили народ на два ворожі табори, які ворогують за мову. І вони, комуністи, із закликом «Геть з оселі!», вважали злочинном розпалювати мовні суперечки у тодішній ситуації, які проводила, здебільшого, «фашистська» «Нова свобода», (на їх погляд, саме таке визначення ідеологічного спрямування найбільш підходило для політичного супротивника – авт.) («Карпатська правда», 1938).

Жваві суперечки на сторінках підкарпатської періодики передвоєнного часу можна було спостерігати щодо національної й культурної ідентичності. Зокрема, москвофільська преса активно таврувала у публікаціях українофільські позиції лідерів громадської думки. Йшлося про те, що на Мукачівську кафедру претендує «напівосвічений» священник Олександр Стойка, а у Хусті – о. Олександр Хіра – «найзлісніший украинствующий Мазепа» та провокатор нашої історії і національної традиції при активній підтримці чехів («Наш путь», 1936). Хоча греко-католицький о. О. Стойка презентував русинофільський напрям (карпаторусский), який підтримував традиції національних лідерів ХІХ ст. Духновича і Добрянського, протистояв введенню «штучного українського жаргону із Галіції» і фінансував щотижневик «Неделя» у 1935–1938 рр. Проте будучи опонентом русофілів у краї, став предметом критики мовних суперників (Шевченко, 2006, с. 213).

Світоглядна війна продовжувалася і в культурній сфері, коли в «Карпатському язичу» згадувалося успішні гастролі руського театру товариства ім. О. Духновича. Акцент робився на переважній відвідуваності саме руських п'єс «Бідність – не порок» та «Дорога квітів», а не українських «Наймичка» і «Бородате непорозуміння». А цей факт «безперечно підкреслював остаточну поразку українізації у Підкарпатській Русі» («Карпатській светь», 1938, с. 48). Зважаючи на те, що ще в 1933 р., вживати дефініцію «український» було заборонено у публічному просторі, а згодом – у 1936 р. ще раз продубльовано, озвучена теза викликає здивування та потребує подальших державно-правових досліджень.

Степан Фенцик, один з очільників русофільського напрямку, артикулювавши чітку позицію, що від Коріятовича (представник литовської династії Гедиміновичів – авт.) на цій землі був завжди єдиний руський народ («Карпатська правда», 1938, с. 17), підштовхнув мукачівського єпископа о. О. Стойку прийняти рішення про позбавлення першого священницького сану. Як в протидію С. Фенцик і І. Куртяк розпочали переговори у міжкризовий період 1938 р. з чехословацьким урядом про автономію, вимагаючи вироблення статуту народності; створення краєвих соймів, яким будуть надані законодавчі повноваження у межах краю, економічну свободу і виборність («Вперед», 1938). Усупереч цьому, захисники українства апелювали до часів існування Західно-Української Народної Республіки, архівні матеріали якої за 1919 р. містили заяви інтеграційного характеру старост 320 сіл краю, що ідентифікували себе з українським народом («Нова свобода», 1938b). Суспільно-політичні й національно-культурні розбіжності програм русофільської та українофільської партій краю були саме тим чинником, який полегшував правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати цей масовий національний рух у безпечних для Праги межах.

У тижневику «Слово» від 9 липня 1938 р. описано показовий випадок у Пряшеві про святкування 20-ліття створення ЧСР, організований «Русским обществом». Кореспондент чув українські пісні, а організатори переконували його, що «єдиний руський, карпаторосійський народ» співає російських пісень. Цей же тижневик на початку осені опублікував статтю на тему: «Що нам завинила Росія? Вон чужинцев!» («Слово», 1938a) На що українські часописи відреагували, що проросійські організації проводять провокативні дії у краї. На підтвердження права на існування своєї суверенної української влади українофіли зазначали: «...Нашій державі вже 1000 років, ми потомки славних запорожських козаків. Домагаємося синьо-жовтих прапорів на всіх установах і будинках. Хай живе великий український нарід! Хай живе соборна Україна! Домагаємося української поліції та жандармерії. Один нарід одна мова!» («Нова свобода», 1938c).

У часи апогею Другої Чехословацької кризи 1938 р. примітно в «Українському слові» вийшла стаття «Антропология і наш нарід», де надавалися результати дослідження автохтонного населення професорами В. Суком, Ф. Вовком, А. Вайсом, А. Ко-

совичем, погоджені Чеською академією наук. Наукова розвідка, заснована на соматометричному та соматоскопічному методах, розкривала факти складу крові лемків, тотожного зі складом всіх русинів і українців Великої України. Із доказом окремішності українців від росіян погоджувалися російські вчені Л. Рубашків, Г. Дерман, К. Вагнер, вказуючи на те, що для росіян расова будова людини має східно-балтійський тип, а для українців – альпійський та динарський. У статті чітко простежувалося ідея використання досвіду державотворення та єдності спільноти «на расі та крові німецької нації» («Українське слово», 1938b), що вказувало на пронимецьку симпатію її авторів.

Висновки. У період між двома світовими війнами Підкарпатська Русь, опинившись у складі Чехословаччини, потребувала розв'язання питання практичного вжитку української мови на офіційному рівні й у шкільництві. Виникали дискусії щодо оформлення правопису карпатоукраїнців та використання україномовної граматики. Мовні пошуки на Закарпатті міжвоєнного часу висвітлювалися пресою, яка відіграла позитивну роль у реалізації мовної ідентифікації серед населення. Усі газети сприймали культурно-мовні відносини краю крізь призму факторів впливу міжнародної реальності. На сторінках видань Підкарпатської Русі друкувалися статті про правове регулювання мовного питання, баталії навколо нього та дослідження філологів українського правопису.

Джерела та література

- Берегасі, А.** (2012). Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у ХХ столітті. *ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN Oddział w Lublinie*, VII, 27–38.
- Вегеш, М.М.** (2020). *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939)*. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК».
- Віднянський, С.В., & Вегеш, М.М.** (2021). *Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення*. Київ: НАН України, Інститут історії України.
- Волошин, А., о.** (1959). *Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму*. Філадельфія: Видавництво «Карпатський Голос».
- Волошин, А.** (1995). *Твори*. Ужгород: Гражда.
- Вперед.* (1938, 01 липня).

- Гнатюк, В.** (1967). В справі літературної мови підкарпатських русинів. *Науковий збірник = Vedecky Sbornik. Вып. 3: Присвячений пам'яті Володимира Гнатюка* (с. 19–27). Пряшів: Свидницький музей української культури.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
- Зоркій, Н.І.** (1926). 1. *Спорь о языкъ в Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ*; 2. *Какъ освѣдомляетъ д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ*. Ужгородь: Тип. «Школьная помощь», изданіе автора.
- Карпатский край*. (1923–1924). (№ 3–4). Мукачево.
- Карпатскій светъ. Литературно-общественный журналъ въ Ужгородѣ*. (1938). (№ 1).
- Карпатська правда*. (1938, 15 лютого).
- Кравчук, О.** (2009). Національна політика Чехословаччини на Закарпатті в оцінках Томаша Масарика. *Етнічна історія народів Європи*, 28, 65–71. Київ.
- Магочій, П.Р.** (2021). *Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948)* (Вид. 2-е перероб., доповн.). В. Падяк (Ред.). Ужгород: Вид-во Валерія Падяка.
- Наш путь*. (1936, 01 липня).
- Нова свобода*. (1938а, 08 вересня).
- Нова свобода*. (1938b, 12 вересня).
- Нова свобода*. (1938с, 29 вересня).
- Пайкош, О.** (1993). Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 року) (с. 256–257). Ужгород.
- Руда, О.** (2016). Мовна політика Другої Речі Посполитої та Чехословацької республіки в сфері освіти (на матеріалах Галичини і Закарпаття). *Проблеми слов'янознавства*, 65, 53–64.
- Свобода*. (1937, 02 листопада).
- Слово*. (1938а, 4 вересня).
- Слово*. (1938b, 10 вересня).
- Слово*. (1938с, 15 вересня).
- Удварі, І.** (2007). Зберька жерел про студії русинського писемства Ш. Гіадор Стрипський, народописник, бібліограф, лінгвіст, тоvmач. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia* (Вип. 21). Nyiregyháza.
- Українське слово*. (1938а, 10 жовтня).
- Українське слово*. (1938b, 19 жовтня).
- Українське слово*. (1938с, 21 жовтня).

- Урядовий в'єстник школьного oddѣла цивильногъ управы Подкарпатскогъ Руси. (1922–1923). (№ 2; № 3). Ужгород.
- Черничко, С., & Фединец, Ч.** (2014). *Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
- Шандор, В.** (1992). Генеральний статут для організації и адміністрації Подкарпатскої Руси, приключеної к Чехословенскої Республіки Мировою Конференцією. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920* (с. 212–215). Нью-Йорк: Карпатський Союз.
- Шаркань, В.** (2019). Протокол наради при Міністерстві шкіль і народної освіти Чехословаччини про мову навчання в Підкарпатській Русі (4 грудня 1919 року). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 2 (42), 245–250.
- Шевельов, Ю.** (1987). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус* (Ч. 173). Нью-Йорк: Видавництво «Сучасність».
- Шевченко, К.В.** (2006). *Русины и межвоенная Чехословакия. К истории этнокультурной инженерии*. Москва: Модест Колеров.
- Штець, М.** (2000). Національна мова українців Закарпаття у міжвоєнний період у світлі соціолінгвістики. *Закарпатська Україна у складі Чехословаччини, 1919–1939*: збірник матеріалів 6-ї наукової карпатознавчої конференції, Пряшів, 2–4 вересня 1998 р. (с. 297–298). Пряшів.

References

- Berehsasi, A.** (2012). Derzhavnyi status ukrainskoi/rusynskoi (ruskoi) movy na Zakarpatti u XX stolitti [State status of the Ukrainian/Ruthenian (Russian) language in Transcarpathia in the twentieth century]. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN Oddział w Lublinie – TEKA of the Commission of Polish-Ukrainian Cultural Associations of the Polish Academy of Sciences, Lublin Branch*, VII, 27–38 [in Ukrainian].
- Vehesh, M.M.** (2020). *Derzhavotvorchy protsesy u Karpatskii Ukraini (1938–1939)* [State-building processes in Carpathian Ukraine (1938–1939)]. Uzhhorod: Vydavnytstvo PP «AUTDOR-SHARK» [in Ukrainian].
- Vidnianskyi, S.V., & Vehesh, M.M.** (2021). *Avhustyn Voloshyn i Karpatska Ukraina v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia* [Augustyn Voloshin and Carpathian Ukraine in the history of Ukrainian statehood]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].

- Voloshyn, A., Fr.** (1959). *Spomyny: relihiino-natsionalna borotba karpatskykh rusyniv-ukraintiv proty madiarskoho shovinizmu [Memories: Religious-national struggle of Carpathian Ruthenians-Ukrainians against Hungarian chauvinism]*. Filadelfiia: Vydavnytstvo «Karpatskyi Holos» [in Ukrainian].
- Voloshyn, A.** (1995). *Tvory [Writings]*. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
- Vpered [Forward]*. (1938, July 1). [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V.** (1967). V spravi literaturnoi movy pidkarpatskykh rusyniv [In the case of the literary language of the Subcarpathian Ruthenians]. *Naukovi zbirnyk = Vedecky Sbornik. Vyp. 3: Prysviachenyi pamiaty Volodymyra Hnatiuka – Scientific collection = Vedecky collection. Vol. 3: Dedicated to the memory of Volodymyr Hnatiuk* (pp. 19–27). Priashiv: Museum of Ukrainian Culture in Svidnik [in Ukrainian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State Archives of the Transcarpathian Oblast].
- Zorkii, N.I.** (1926). 1. *Spor o yazyki v Podkarpatskoi Rusy y cheshskaia Akademiia Nauk*; 2. *Kak osvidomiaet d-r Yvan Pankevych cheshskuiu publiku o nashykh yazykovykh dilakh [I. Dispute about language in Subcarpathian Russia and the Czech Academy of Sciences; 2. How Dr. Ivan Pankevich informs the Czech public about our language activities]*. Uzhhorod: Typ. "Shkolnaia pomoshch", yzdanie avtora [in Ukrainian].
- Karpatskyi krai [Carpathian region]*. (1923–1924). (№ 3–4). Mukachevo [in Ukrainian].
- Karpatskii svet. Lyteraturno-obshchestvennyi zhurnal v Uzhhorode [Carpathian world. Literary and public journal in Uzhgorod]*. (1938). (№ 1) [in Ukrainian].
- Karpatska pravda [Carpathian truth]*. (1938, February 15). [in Ukrainian].
- Kravchuk, O.** (2009). Natsionalna polityka Chekhoslovachchyny na Zakarpatti v otsinkakh Tomasha Masaryka [National policy of Czechoslovakia in the assessments of Tomas Masaryk]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 28, 65–71. Kyiv [in Ukrainian].
- Magochii, P.R.** (2021). *Pidkarpatska Rus: formuvannia natsionalnoi samosvidomosti (1848–1948) [Subcarpathian Russia: the formation of national identity (1848–1948)]* (2nd ed., rev.). V. Padiak (Ed.). Uzhhorod: Vyd-vo Valeriia Padiaka [in Ukrainian].
- Nash put [Our Way]*. (1936, July 1). [in Ukrainian].
- Nova svoboda [New freedom]*. (1938a, September 8). [in Ukrainian].
- Nova svoboda [New freedom]*. (1938b, September 12). [in Ukrainian].
- Nova svoboda [New freedom]*. (1938c, September 29). [in Ukrainian].

- Paikosh, O.** (1993). *Movna borotba na Zakarpatti 20–30-kh rokiv XX st.* [Language Struggle in Transcarpathia in the 1920s and 1930s.]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 roku) – *Ukrainian language in Transcarpathia in the past and today: Proceedings of the Scientific-Practical Conference* (Uzhhorod, May 5–6, 1992). (pp. 256–257). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2016). *Movna polityka Druhoi Rechi Pospolytoi ta Chekhoslovatskoi respubliky v sferi osvity (na materialakh Halychyny i Zakarpattia)* [Language policy of the Second Commonwealth and the Czechoslovak Republic in the field of education (based on Galicia and Transcarpathia)]. *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic studies*, 65, 53–64 [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1937, November 2). [in Ukrainian].
- Slovo [Word]*. (1938a, September 4). [in Ukrainian].
- Slovo [Word]*. (1938b, September 10). [in Ukrainian].
- Slovo [Word]*. (1938c, September 15). [in Ukrainian].
- Udvari, I.** (2007). Zberka zherel pro studii rusynskoho pysemstva III. Hiador Strypskyi, narodopysnyk, bibliograf, yazykozhatel, tovmach [A collection of sources on the study of Ruthenian writing III. Giador Strypsky, ethnographer, bibliographer, linguist, interpreter]. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia* (Vol. 21). Nyiregyháza [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo. [Ukrainian Word]*. (1938a, October 10). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo. [Ukrainian Word]*. (1938b, October 19). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo. [Ukrainian Word]*. (1938c, October 21). [in Ukrainian].
- Uriadovyi vestnyk shkolnoho oddela tsyvylnoe upravly Podkarpatskoe Rusy* [Government Bulletin of the School Department of the Civil Administration of Subcarpathian Russia]. (1922–1923). (№ 2; № 3). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Chernychko, S., & Fedynets, Ch.** (2014). *Nash mistsevyi Vavylon: Istoriia movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershii polovyni XX stolittia (do 1944 roku)* [Our local Babylon: History of language policy in modern Transcarpathia in the first half of the twentieth century (until 1944)]. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira» [in Ukrainian].
- Shandor, V.** (1992). Heneralnyi statut dlia orhanyzatsiy y admynstratsiy Podkarpatskoi Rusy, prykliuchennoi k Chekhoslovenskoj Respublyky Myrovoiu Konferentsiei [General Statute for the organization and administration of Subcarpathian Russia, annexed to the Czechoslovak Republic by the World Conference]. *Zakarpattia. Istorychno-pravovyi narys vid IX st. do 1920 – Transcarpathia. Historical and legal essay from the IX century until 1920* (pp. 212–215). Niu-York [in Ukrainian].

- Sharkan, V.** (2019). Protokol narady pry Ministerstvi shkil i narodnoi osvity Chekhoslovachchyny pro movu navchannia v Pidkarpatskii Rusi (4 hrudnia 1919 roku) [Minutes of the meeting at the Ministry of Schools and Public Education of Czechoslovakia on the language of instruction in Subcarpathian Russia (December 4, 1919)]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology*, 2 (42), 245–250 [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu.** (1987). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941). Stan i status [The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941). Status and status]*. (Vol. 173). New-York: Vydavnytstvo "Suchasnist" [in Ukrainian].
- Shevchenko, K.V.** (2006). *Rusyny i mezhvoyennaya Chekhoslovakiya. K istorii etnokulturnoy inzhenerii [Rusyns and Interwar Czechoslovakia. On the history of ethnocultural engineering]*. Moscow: Modest Kolerov [in Russian].
- Shtets, M.** (2000). Natsionalna mova ukraintsiv Zakarpattia u mizhvoiennyi period u svitli sotsiolinhvistyky [The national language of Ukrainians in Transcarpathia in the interwar period in the light of sociolinguistics]. *Zakarpatska Ukraina u skladi Chekhoslovachchyny, 1919–1939: zbirnyk materialiv 6-yi naukovi karpatoznavchoi konferentsii, Priashiv, 2–4 veresnia 1998 – Transcarpathian Ukraine as a part of Czechoslovakia, 1919–1939: Proceedings of the 6th Scientific Carpathian Conference, Priashiv, September 2–4, 1998.* (pp. 297–298). Priashiv [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 22.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 16.03.2022 р.*

УДК 94(477.8):329.73]:316.77"1940/1950"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254479

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Лілія ГРИНИК

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Гриник, Л. (2022). Комунікація як складова повсякденного життя українських націоналістів на Прикарпатті (1940–1950-і рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 278–300. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254479>.

**КОМУНІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОГО
ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
НА ПРИКАРПАТТІ (1940–1950-і рр.)**

Анотація. Мета статті передбачає висвітлення міжособистісної і організаційної (ділової) комунікації (вербальної та невербальної) учасників національно-визвольних змагань на Прикарпатті на основі невідомих і маловідомих архівних документів, а

© Василь Ільницький, Лілія Гриник, 2022

Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. Випуск 9/51 (2022)

також виокремлення особливостей усного та письмового спілкування. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння, узагальнення і спеціально-історичні: періодизація, історико-порівняльний та ін. Використано також методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше здійснено спробу комплексно висвітлити проблему спілкування в підпільних умовах на Прикарпатті та чинників, які на нього впливали. Уточнено і деталізовано раніше відомі факти. **Висновки.** Невід'ємною складовою повсякденного підпільного життя було спілкування. Однак конспіративні вимоги часу наклали на нього свій відбиток. У своїй основі воно мало не лише інформаційну функцію, а й навчальну, організаційну, виховну та навіть духовну. Комунікація ставала засобом боротьби з окупаційними режимами, консолідує чинником та способом зняття напруги чи подолання стресових ситуацій. Бачимо, що під час боротьби як усне слово, так і письмове – це палиця, яка мала два кінці: однаково могли допомогти та водночас – нашкодити. Тому керівництвом ОУН та УПА ретельно регламентувались теми для розмов між вояками, з місцевим населенням та спілкування з приводу організаційних завдань. Важливу роль при усному спілкуванні відігравала мовчазливість, аналіз співрозмовника, а при написанні повідомлень – використання шифрів і кодів. Дотримання усіх вимог конспіративної комунікації у підпіллі розглядалося чинником продовження власного життя, а відтак – Організації та успішної боротьби.

Ключові слова: спілкування; листування; ОУН та УПА; комунікація; Прикарпаття.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Pnytskyi, V., & Hrynyk, L. (2022). *Komunikatsiia yak skladova povsiakdennoho zhyttia ukrainskykh natsionalistiv na Prykarpatti (1940–1950-i rr.)* [Communication as a component of the daily life of Ukrainian nationalists in the Prykarpattia (1940–1950)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 278–300.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254479> [in Ukrainian].

COMMUNICATION AS A COMPONENT OF THE DAILY LIFE OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE PRYKARPATTIA (1940–1950)

Summary. *The purpose of the article* is to cover interpersonal and organizational (business) communication (verbal and nonverbal) of participants in national liberation struggle in the Prykarpattia on the basis of unknown and little-known archival documents, as well as highlighting the features of oral and written communication. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity and logic. General scientific methods are used: analysis, comparison, generalization and special-historical: periodization, historical-comparative, etc., as well as methods of criticism of sources: external and internal. **The scientific novelty** is that for the first time an attempt was made to comprehensively cover the problem of communication in underground conditions in the Carpathians. Previously known facts are clarified and detailed. **Conclusions.** Communication was an integral part of everyday underground life. However, the conspiratorial demand of the time left its mark. At its core, it had not only an informational function, but also educational, organizational and even spiritual. Communication became a means of combating occupation regimes, a consolidating factor and a way to relieve tension or overcome stressful situations. We see that during the struggle, both the oral and the written word were a stick that had two ends: they could equally help and at the same time harm. Therefore, the

leadership of the OUN and the UPA carefully regulated the topics for conversations between soldiers, with the local population and communication about organizational tasks. Silence, analysis of the interlocutor, and the use of ciphers and codes played an important role in oral communication. Compliance with all the requirements of secret communication in the underground was seen as a factor in prolonging own lives, and thus – the Organization and the successful struggle.

Key words: *communication; correspondence; OUN and UPA; communication; Prykarpattia.*

Постановка проблеми. Ключовою тріадою повсякденного життя прийнято вважати харчування, одяг та житло. Начебто саме ці складові мають найбільший вплив на способи поведінки та стереотипи мислення. У сукупності вищеперелічені характеристики називають фізичними потребами, поряд з якими людський організм потребує «психологічної їжі». З огляду на це життєвий процес у будь-який період існування суспільства неможливо уявити без людської взаємодії: вербального та невербального спілкування. Варто наголосити, що культура спілкування є чи не найважливішою складовою загальної людської культури та має не менший вплив на мислення чи поведінку. Навіть більше того, у період, коли відбувається об'єднання значної частини населення задля досягнення спільної мети, комунікація виступає чи не єдиним способом консолідації людських ресурсів та організації їхньої діяльності. Яскравим свідченням в цьому плані постає національно-визвольний рух середині ХХ ст., що активно розвивався на Прикарпатті. Особливі умови боротьби наклали свій відбиток на спілкування, поширення інформації та її конфіденційність. Комплексні дослідження означених процесів постають затребуваними у контексті тенденційного висвітлення регіональної історії повсякдення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Загальні відомості з пропонованої теми знаходять вияв у працях Івана Патриляка (Патриляк, 2012), Василя Ільницького (2013, 2016а, 2016б). Проблема псевдонімів ставала предметом зацікавлення не лише істориків, а й філологів. Доцільно виділити роботи Миколи Лесюка (1999), Наталії Павликівської (Павликівська, 2011). Тему шифрування письмових повідомлень піднімав Володимир Ковальчук

(Ковальчук, 2017). Проте комплексного узагальнювального дослідження не виявлено.

Мета статті передбачає висвітлення міжособистісної та організаційної (ділової) комунікації (вербальної та невербальної) учасників національно-визвольних змагань на Прикарпатті на основі невідомих і маловідомих архівних документів, а також виокремлення особливостей усного та письмового спілкування.

Висвітлення основного матеріалу. Загальновідомо, що комунікація – це процес людської взаємодії з метою обміну інформацією. Відомо і те, що комунікація є важливою складовою утворення суспільства, організацій, ключовим елементом існування малих об'єднаних груп тощо. Таким чином, про її важливе значення під час діяльності ОУН та УПА зайвий раз наголошувати не потрібно. У цьому контексті доцільно говорити про її форми та методи реалізації під час боротьби з окупаційними режимами. Та навіть більше, в період ретельної конспірації та прихованої діяльності.

Несприятливі умови боротьби стали викликом для керівництва ОУН та УПА, які внесли вагомі зміни у національно-визвольні змагання. Єдиний вихід, який було знайдено, – перебудова тактики, у якій наймогутнішою зброєю стала конспірація. Вона не полягала в тому, щоб сховатися глибоко в підпілля та розірвати зв'язки з рідними чи загалом з місцевим населенням, вона не передбачала повне мовчання чи як кажуть: «тримання язика за зубами», бо це було б лише свідченням бездіяльності та безчинності. Конспірація – це правильне ведення підпільної організаційної роботи у всіх сферах, не видаючи себе (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 2). Таким чином, успішне продовження боротьби було на пряму обумовлене змістом та структурою комунікативного процесу на міжособистісному та організаційному рівнях і знаходило вияв в усній чи письмовій формі.

Усна вербальна та невербальна комунікація

Найбільш ефективною формою передачі інформації вважається живе спілкування. За допомогою слів між учасниками бесіди можна швидко встановити зворотний зв'язок. Кращого результату можна досягнути шляхом використання невербальних засобів: міміки, жестів чи тактильних відчуттів.

Міжособистісне спілкування – це безпосередній мовленнєвий контакт між людьми незалежно від гендерних особливостей,

займаної посади, виховання тощо. Якщо у повсякденному житті словесна взаємодія між людьми розпочинається зі звернення до співрозмовника по імені чи з додаванням ще й по батькові, то, потрапивши у середину підпілля, про ці особисті дані необхідно було забути. Усіх учасників об'єднували псевда (псевдоніми). Їхня особливість полягала в тому, що вони у жодному разі не мали сприяти розшифруванню власника, позаяк не були пов'язані з їх справжнім іменем чи прізвищем, особливостями зовнішнього вигляду тощо.

Про псевдоніми знав безпосередній керівник і друзі самого підпільника, пов'язані з ним організаційно. При цьому керівник міг знати псевдо членів лише двома шаблями нижче і не більше (наприклад, провідник надрайону міг знати псевдо членів району і куца, але не нижче). Псевдонім потрібно було конспірувати перед членами організації, не пов'язаними безпосередньо із підпільним членом, а також перед цивільним населенням. Член мав декілька псевд, якщо він виконував кілька функцій і працював у декількох районах. Власний псевдонім підпільник був зобов'язаний постійно змінювати. Причини цього були різні, навіть, скажімо, арешт осіб, які знали його. Одне псевдо використовувалося для контактів зі своїми підлеглими, інше – для свого зверхника. До речі, така практика у підпіллі серйозно заплутувала чекістів. Так, у жовтні 1946 р. був складений план з ліквідації груп на території Дрогобицької області. Після цього одразу були змушені подати доповідну міністру внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенантові Т. Строкачу, в якій пояснювали причини чисельних змін та ротаций у підпіллі, доводили до відома про виявлені нові організації, а також наводили приклади відомих змін псевдонімів керівників і членів ОУН (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 56 (1953), спр. 4, т. 3, арк. 278–281). Для прикладу назвемо одного із найбільш конспіративних підпільників, яким був Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН та в.о. організаційного та господарчого референтів (05.1949–08.1950), а відтак – провідник Калуського окружного проводу ОУН (08.1950–12.1951). У різний час він користувався псевдами «Жар»-«Карб»-«Владан»-«Батько»-«Владко»-«Роман»-«Вир»-«інж. К. Владан»-«АГБ»-«98»-«96»-«90»-«456»-«202»-«082»-«090»-«016»-«16»-«5647»-«Б-7»; Степан Стебельський був відомий як «Борщ»,

«Хрін», «Гринь», «Цап»; Роман Шухевич – «Дзвін», «Степан», «Мирон», «Тур», «Тарас Чупринка» та ін.

Можемо твердити про те, що псевдо зазвичай отримували від командирів чи бойових побратимів. За загальним правилом, це відбувалось під час прийняття присяги. Вони могли бути зоофорного (назви диких звірів, світських тварин, птахів тощо – «Яструб», «Цап», «Сокіл»); фітофорного (назви дерев, кущів, рослин тощо – «Сосна», «Дуб», «Хрін»); топонімійного (назви річок, гір, населених пунктів тощо – «Дунай», «Ворохта», «Чорногора») походження. Досить чисельними були прикметникові назви («Веселий», «Сталевий») чи похідні від імен («Орися», «Марічка»). Варто додати, що за своєю структурою були здебільшого однослівні, рідше – складні (Павликівська, 2011, с. 276–278).

За правилами етикету розпочинати спілкування недоцільно без привітання. Незалежно від історичного періоду та умов, для українців це завжди був багатокomпонентний «ритуал». Так, з моменту вступу в Організацію всіх учасників закликали вітатись між собою націоналістичним гаслом – «Слава Україні! Героям Слава!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 11, арк. 86), проте лише в сприятливих для цього умовах. У час активної діяльності більшовиків, з метою самозбереження, рекомендували використовувати притаманні для даної місцевості привітання. Поширеними були і релігійні: «Слава Ісусу Христу! Слава на віки!», «Христос Воскрес! Воістину Воскрес!» та «Христос ся рождає! Славити Його!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235зв.; Гриник, 2021, с. 16). Підсилювальними засобами служили невербальні жести. За їх допомогою передавались емоції та ставлення до співрозмовника. У спогадах читаємо: «*Щиро здоровимось та міцно стискаємо один одному руки*» (Штендера, 1987, с. 62). Рукостискання можна розглядати як символ довіри, поваги та, до речі, єдиний допустимий тактильний контакт і під час ділового спілкування. Наголошувалось на тому, що першими подавати руку мали керівники або ж старші за віком члени підпілля. Під час розмови заборонялося надто близько підходити до співрозмовника – треба було дотримуватись дистанції (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235). У повсякденному міжособистісному спілкуванні були поширені й інші тактильні контакти. Згадує Володимир Нечай («Еней»), що при зустрічі з Миколою Долішняком («Буйтуром»): «...вони подали один одному руки, обій-

нялись та по-дружньому поцілувались» (Штендера, 1987, с. 243). Поцілунки та обійми були допустимими виключно лише серед родичів чи військових побратимів.

При такому виді комунікації здавався би логічним та закономірним процес знайомства й обміну особистою інформацією, проте не в підпіллі. Теми персональних даних (ПІБ, дата народження, місце народження та проживання, попередня робота, родичі і т.д.), власного минулого (псевда, функції, участь у гуртках, вишколах, боях тощо) та безпосередніх зверхників уважались табу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 19, арк. 247; спр. 376, т. 59, арк. 34). Заборонялось говорити про організаційні справи при випадковій зустрічі з другом. Якщо потреба була нагальною, то викласти матеріал треба було максимально стисло та без будь-яких підозр у навколишніх (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 14). Суттєво в таких ситуаціях допомагали невербальні домовленості між підпільниками, які узгоджувались заздалегідь. До прикладу, потирання голови долонею могло означати про організацію секретної справи, спершись рукою на кулак – «давай вийдемо зараз» та ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 16). Основними темами для розмови вважались політика та вояцьке життя (Штендера, 1987, с. 62).

Складні умови життя не стали на заваді активного жаргівливого спілкування. Згадуючи про Василя Андрусяка («Різуна»), пригадують: *«в таборовому житті в лісі між стрільцтвом все можна було почути жарти, спів та його анекдоти»* (Штендера, 1987, с. 42). Варто додати, що сміх виконував велику оздоровчу функцію та був одним зі способів відволікання від тогочасних військових реалій та зняття напруги. Окрім того, розглядався як зброя проти ворожих режимів, бо *«батіг сатири має великий вплив»* (Гінда, 2013). У такій ситуації заборонялось розпускати плітки чи обговорювати інших осіб, а тим більше займатись ворожінням чи вживати прокльони, слова-паразити (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235зв.).

Прощалися бойові побратими так само, як і віталися. Правда, *«кожен, знаючи тверде революційне життя, прощався щиро-сердечно, – може вже й останній раз»* (Штендера, 1987, с. 247).

Комунікація з учасниками з-за межі організації відбувалась за правилом *«про справу не говори з ким можна, але з ким треба»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 5). Висловлювання підпіль-

ників мало бути надто обережним та виключно по темі, з приводу якої воно відбувалося (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 35). Закликали звертатись до цивільних: «пане добродію / пане добродійко!» та дякувати за найменшу допомогу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235зв.). У будь-яких випадках заборонялось повідомляти про те, звідки прийшли та куди даліше направлялися, а також про майбутні плани. Так, підпільники у розмовах та зустрічах з місцевими мешканцями мали висловлюватися обережно, контролювати кожне сказане слово, щоб не розконспірувати свого місця перебування, людей, які надавали прихисток чи іншу допомогу. Увагу треба було акцентувати на меті національно-визвольного руху, внутрішньому та зовнішньому становищі, критиці більшовизму та ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 80; т. 19, арк. 248). Зустрічі з населенням регламентувалися. Вони дозволялися, однак із обмеженою кількістю цивільних. Кожний член організації зобов'язувався мати кілька власних конспіративних квартир, на яких час від часу зустрічався зі своїми контактами. Їх він також конспірував перед іншими членами (навіть власного звена). Про ці хати і людей члена міг знати його безпосередній зверхник. Водночас підпільникам заборонялося відкрито ходити на христини, весілля, завави, вечорниці, до дівчат і родини. Однак одним із поширених засобів спілкування з місцевим населенням були збори. До прикладу, такі відбулись у селі Нижній Струтеню у приміщенні місцевого клубу. На зустріч з українськими націоналістами прийшли близько трьох сотень людей. В основному йшлося про бойкотування наказів радянської влади, а також про заборону використання радянської символіки чи інших матеріалів (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 268).

Організаційне (ділове) спілкування вважається своєрідною «кровоносною системою» для будь-якої структури, об'єднання чи групи людей, яких зближує процес щодо досягнення спільної мети. У підпіллі особливо наголошувалося на необхідності дотримуватися конспірації в організаційній роботі. Зокрема, кожний член організації мав входити до складу організаційного звена, знати свого безпосереднього організаційного керівника, якому звітувати про стан роботи і виконувати його накази, організаційному провідникові – про всі таємниці організаційного й особистого життя

відтоді, як він почав працювати під його керівництвом, однак тільки на його вимогу.

Наголос робився і на дотриманні конспірації у щоденній роботі в організації. Конспірація стосувалася роботи окремого звена (гуртка). Про роботу в організаційній ланці знали всі її члени, якщо брали в ній безпосередню участь. У випадку, коли член виконував окремо доручену йому роботу, то звітувався про неї тільки перед керівником звена. Члени організаційного звена не могли говорити між собою про своє організаційне й особисте минуле (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 229; оп. 31 (1960), спр. 1, арк. 41; оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 176; ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 67). Перед керівником територіальної організації членові потрібно було конспірувати відомі йому спеціальні сховища, місця магазинів, спецдомівок (в окремих випадках на вимогу зверхника дозволялося розкривати ці таємниці) (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 229; ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 33).

У своїх зізнаннях 24 жовтня 1949 р. учасник референтури СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН Петро Оришак говорив (на основі розмов із охоронцем «Степаном»), що Володимир Фрайт («Жар») дуже строгий з підлеглими, сварив їх за найменші провини, примушував багато працювати, через що не користувався серед них авторитетом. Те саме підтвердили учасники охоронної боївки «Жара». Останні також розповідали, що «Жар» у своїй роботі дуже конспіративний і прищеплював ці елементи конспірації учасникам своєї охоронної боївки. Так, «Жар» у місці свого переховування категорично забороняв гучно розмовляти, співати, грюкати. Щоб уникнути шуму і тим самим не виявити себе, «Жар» навіть не дозволяв рубати дрова сокирою, а змушував своїх охоронців перерізати їх ножем. З метою шифрування місця переховування «Жар» наказував охоронцям при виході на пункти зустрічі з кур'єрами чи іншими учасниками ОУН ніколи не заходити з того боку, де було місце переховування. При зустрічах із підпільниками учасникам охоронної боївки «Жара» заборонялося говорити про те, у кого в охороні вони перебували і навіть приблизно, де переховувалися та чим займалися. У селах, де учасники охоронної боївки «Жара» заготовляли продукти харчування, вони ніколи не називали своїх псевд, а лише умовно зверталися один до одного за іменами.

Крім того, оскільки населення сіл, де заготовлялися продукти харчування оунівцями, за озброєнням часто орієнтувалося, хто вони і в кого перебувають в охороні, «Жар» зняв із озброєння своєї охорони автомати СС-МПП і озброїв майже всіх автоматами ППШ. Більше того, «Жар» забрав частину учасників охоронної боївки, яких уже знало населення, і замінив їх новими підпільниками з колишніх сотень УПА, яких ніхто не знав (АУСБУ ЛО, спр. П-25414, арк. 28–30).

Керівник не мав права розшифровувати перед підлеглими своєї організаційної посади. Організаційне становище керівника конспірувалося перед його охоронцями. Командири УПА і провідники ОУН ретельно конспірували себе перед місцевими членами ОУН. Керівник ніколи не міг говорити про своїх підлеглих та про підпорядковану йому територію. Він мав виступати перед підлеглими як людина, наділена правами керівництва. Загальне керівництво за дотриманням конспірації покладалося на керівника організації відповідної організаційно-територіальної одиниці. Водночас керівник не міг примушувати підлеглого розкривати спецтаємниці. Керівник мав приглядатися до роботи своїх підлеглих та їхнього особистого життя, не перетворюючи, однак, контроль на самоціль. Його функція – виправлення ненормального становища організації та налагодження конспірації. Після подібного роду контролю потрібно було читати підлеглим лекції про конспірацію (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 177; оп. 31 (1953), спр. 1, арк. 41).

Підлеглий після прибуття керівника зобов'язувався одразу ознайомити його з умовами перебування й роботи, а також вимогами конспірації на своїй території. Керівникові не потрібно було розкривати спеціальних справ, якщо він цього не вимагав (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 177; оп. 31 (1953), спр. 1, арк. 42). Підлегли не запитували свого керівника про його функції. У підпіллі докладали значних зусиль для знищення неконспіративної звички – говорити про власні функції. Наприклад, «я є районним провідником, референтом пропаганди при такому-то проводі тощо». Посада конспірувалася перед усім загалом членів організації і навіть перед підлеглими.

З особливою ретельністю конспірувалася структурна побудова організації, що становило сувору організаційну таємницю. Член (керівник) знав організаційну структуру нижчих ланок і його ніколи не посвячували у структуру вищих. Кожний член знав рівно

стільки, скільки йому було необхідно для організаційної роботи. Не можна було відкрито писати про організаційну схему і названі звена в записниках, звітах тощо. Ці справи тільки обговорювалися. Таким чином, керівники організації зобов'язані були зберігати організаційну таємницю і контролювати дотримання її всіма членами. Розголошення таємниці трактувалося, власне, як замах на основи конспірації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 68).

З огляду на це усі важливі внутрішні питання організації підпільного життя вирішувались шляхом скликання зустрічей або сходинок. Щодо перших, то це не більш як двогодинна розмова керівника з підвладним, які мають на меті з'ясувати організаційні справи, тобто участь у зустрічі брала мінімальна кількість осіб – двоє. Для цього заздалегідь підготовлялося відповідне місце та час. Організація зустрічі не могла відбутись без домовленості про «виклик», «відгук» та «властивої клички» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 22). Так, наприклад, виконувач обов'язків господарчого референта Станиславівського обласного проводу ОУН, згодом заступник референта пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН Омелян Кочій («Левко») у повідомленні до Надії Якимович («Оксани») вказував, що при передачі коштів їй доведеться зустрітись із Катрусєю. При зустрічі використати кличку: «– Чи можна у Вас дістати кав'яр? – Вчора були із поліції і з'їли. Київ – Корсунь» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 5, арк. 2). На зустрічі, що мала відбутись на горі Кобила у Старо-Самбірському районі Дрогобицької області, підпільники мали зв'язатись між собою за допомогою паролю «десять – дев'ять» та «вода – вітер» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 11860, т. 1, арк. 41–42). Якщо зустріч відбувалась у нічну пору, то слід було відрекомендуватися, привітатись та приступати до з'ясування ключових моментів, з метою яких вона відбувалась. У іншому випадку – одразу, не гаючи часу, вирішувати поставлені завдання. Важливою умовою була максимально тиха розмова (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 6–7). Під час розмови з керівником чи старшими бойовими побратимами наголошували стояти струнко та заборонялось тримати руки в кишенях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235).

Сходини – це більш масштабні зібрання, в яких брали участь усі учасники звена. У денну пору мали обов'язково проводитись у ретельно обраному приміщенні. На них не мали права прийти усі

одночасно та одним шляхом. Так само і розходитись. Це все мало детально продумуватись керівником. Сходини тривали значно довше ніж зустрічі (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 7). Залежно від мети проведення поділялись на ділово-навчальні, святочні та контрольні, а залежно від учасників на зенові та групові (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 76).

Для підтримання зв'язку з вищим керівництвом вирішальну роль відігравав керівник та його зв'язкові. Керівники мали право зустрічатись між собою виключно в ієрархічному порядку, а для зв'язкових обиралась найкращі члени підпілля, які діяли виключно за їх наказом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 12). Зв'язкові, окрім позитивних особистих якостей, мали характеризуватись мовчазливістю. Навіть серед товаришів заборонялось якнайменше згадувати про будь-які адреси, місця зустрічі, клички, точки зв'язку тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 35).

Живий зв'язок у підпіллі був трьох видів і залежав від відстані: короткий (5–10 км, близько 2–3 години ходьби), середній (від 10 до 50 км, виключно у нічний час) та довгий (від 50 до 250–300 км). Якщо до живого зв'язку на коротку відстань, в переважній більшості, залучали жінок, то до інших – чоловіків. Мужчини, що працювали на довгих дистанціях були так званими «спецкур'єрами» та користувались велосипедами чи опановували їзду верхи (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 202–203). Лише їм було відомо про мертві точки – місця зустрічі для обміну інформацією, обговорення нагальних проблем чи здачі стислого звіту щодо виконання завдання. Їх особливість полягала у розташуванні: територія ця мала бути не заселена, але доступ до неї у будь-який час був не менш важливий. Пунктом зв'язку могли бути і криївки, розташовані у гірських районах. Так, наприклад, у сховищі станичного на горі Цапул часто зустрічались референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН Володимир Лівий («Митар»), провідник Коломийського окружного проводу ОУН Григорій Легкий («Борис») та референт референтури СБ цього ж окружного проводу Роман Тучак («Кіров») та інші (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 4, арк. 188).

На противагу їм були створені живі точки. Також місця для зустрічі, але вже у приміщенні місцевого населення. Однак через можливість швидкого викриття, через особу господаря, були менш популярні. Та й, зрештою, не рекомендували часте їхнє викорис-

тання (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 19). Так, до прикладу, з агентурного донесення більшовикам стало відомо про те, що у жителя села Різдваєни Бурштинського району Станіславської області Богдана Казимира часто збиралися учасники ОУН, які були там і затримані (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 110). Був спалений радянськими силовиками, через організацію в ньому зустрічей учасників ОУН та УПА, будинок Антоніни Атоман, жительки села Студінка Капуського району Станіславської області (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 117).

Варто додати, що при домовленості про зустріч недостатньо повідомити лише про місце розташування. Разом з ним ретельно узгоджували додаткові знаки. Їх розташовували у 100–150 м від точки. Це міг бути хрестик, намальований крейдою на пеньку, надряпана кора дерева, вкопана в землю паличка тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 20).

Варто зауважити, що у тогочасних умовах встановлення зв'язку було неможливим без топографічних карт (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 5, арк. 20).

Окремим видом зв'язку для комунікації з ЗЧ ОУН був радіозв'язок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 204). Так, у 1945 р. в Коломийському районі Станіславської області був затриманий викладач старшинської школи Трифун Гачіч («Гот»), який був направлений в Югославію для зв'язку з Михайловичем щодо координації військових дій проти Червоної армії. Для контакту з проводом ОУН із Югославії він мав використовувати радіозв'язок. Для цього мав позивні, хвилі, коди (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 19, арк. 78). У липні 1947 р., з метою встановлення зв'язків з Проводом ОУН в англо-американській зоні окупації Німеччини, за кордон перейшов Іван Белейович («Дзвінчук») із групою 10 осіб. Василь Сидор («Шелест») надав йому шифри, документи та кошти. Серед них були радіошифри і ключі до них «вєгда», дав псевдоніми членів радіостанції «Захар» і графік її роботи. Радіостанція мала працювати 1, 10, 20, 30 числа кожного місяця на хвилі від 35 до 40 м. «Дзвінчук» також мав направляти листи про своє пересування на адресу с. Ясень Перегінського району Станіславської області Даниїлу Василичину. Ці листи від нього мав забрати «Клим» та передати «Шелесту». Однак вони були затримані на території Чехословаччини (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 4, арк. 79, 176–177).

Цікавим є факт про те, що в підпіллі були кваліфіковані працівники з радіозв'язку. Так, наприклад, «Іван», «Дуб» та Михайло Яремко закінчили англійську школу радистів (в Міттельвальді), з метою діяльності на Західній Україні (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 11860, т. 1, арк. 31). Тут вони отримали знання з будови радіоприймачів та мали практичні заняття щодо встановлення двостороннього радіозв'язку. Окрім того, вивчали коди та шифри, азбуку Морзе, топографію та особливості написання текстів симпатичним чорнилом (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 51997, т. 1, арк. 27).

Письмова комунікація

Організаційна (ділова) комунікація. Якщо ж передача інформації відбувалась письмово, то вирішальну роль надавали шифрам та кодам. Про звичайне листування та подачу інформації в підпільних умовах можна було забути. Повідомлення у письмовому вигляді мало відбуватись за принципом «пиши не те, що можна, а те, що треба» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 80). У листуванні, треба було використовувати спеціальне псевдо і в жодному разі не підписуватися загальновідомим іменем, не називати себе і адресата за функціями, вживати шифр. Конспіруванню підлягало датування листування (написання й висилки листа). Рекомендувалося робити спеціальні позначення, щоб переконатися, чи хтось третій не читає листування (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 229; оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 180; оп. 31 (1953), спр. 1, арк. 45; ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 34). Не тільки в записниках, але і в суспільно-політичних звітах заборонялося вживати позначення організаційних ланок, підрайонів, надрайонів. Слід було використовувати тільки радянський адміністративний поділ: район, область, республіка (що, до речі, часто плутало чекістів. Особливо це мало місце у документах, у яких визначення «Дрогобицька область ОУН» трапляється упродовж 1945–1949 рр., хоча правильно «Дрогобицька округа ОУН» (утворилася внаслідок ліквідації області навесні 1945 р.), вживається Журавненський і Жидачівський надрайон. При написанні репортажів, споминів, дописів дозволялося подавати дані, описувати факти, які не нашкодять населенню чи організації (писати головню про відомі речі) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 69).

Наголошувалось на друкованому письмі, оскільки це ускладнювало можливість встановлення авторства, а при користуванні шифрами виключало будь-які непорозуміння. Поганий почерк при-

зводив до хибного прочитання тексту чи цілковитої безпорадності (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 54–54зв.). Зауважимо, що радянські силовики проводили широкий комплекс заходів щодо встановлення авторства за допомогою почерку. Останнім етапом було передання усіх зібраних матеріалів для графічного дослідження при оперативному відділі Управління міліції, експерти якого давали відповідний висновок. У разі неможливості встановлення особи усі матеріали передавались експертам НКДБ чи МДБ УССР (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 236). Про шифри та ключі до них знали лише адресат і адресант. Вони, крім того, мали між собою додаткові домовленості щодо ускладнення розшифрування тексту іншими особами. До прикладу, Василь Галаса, листуючись з Василем Куком («Лемішем»), після зашифрування кожних двох букв ставив довільне двозначне число, а після кожного зашифрованого слова тричі зашифровував букву «с» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 292). Існували домовленості щодо користування і книжковим шифром (більш поширений у Рівненській та Волинській областях). Командири по-різному домовлялись щодо підрахунку букв (з правого чи лівого боку), вираховуванням чи виключення розділових знаків тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 296–297). Крім того, могли бути фальшиві рядки, зазвичай перші та останні, з яких розпочинали роботу працівники радянських органів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 301). Зазначимо, що зашифровані документи для радянських спецслужб мали «важливий оперативний інтерес», з ними наказували працювати в дуже обережній формі, але оперативно (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2303, т. 6, арк. 49).

Розрізнити листування можна було і за звертанням. Звичайне повідомлення розпочиналось зі слова «дорогий ...», лист написаний симпатичним чорнилом – «колего ...», лист з використанням кодів – «любимий ...», а зашифрований – «шановний ...» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 199).

На основі опрацьованих джерел, можемо твердити, що офіційні та напівофіційні листи мали чітку структуру написання. Ключовими моментами було звернення, лаконічні формулювання думок, а на завершення – побажання, дата та підпис. Яскраво простежуємо це на основі листа Богдана Яцківа («Дениса») до керівника СБ Долинського надрайонного проводу ОУН. Розпочинався

словами «Друг «Олень»!»), а даліше висвітлювались основні пронумеровані проблеми з приводу яких звертався адресант. У семи пунктах ішлося про підготовку до зими, засоби зв'язку у зимовий період, випадки можливого порушення подачі звітності, контроль за політикою більшовиків та інше. Варто зауважити, що виклад відбувався у наказовій формі без використання літературних засобів. Цікавим, проте, є закінчення: *«Бажаю щасливо пережити зиму та зустрітись весною»*. Датований 10.XI.1947 з підписом «Денис» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 327–328). У листуваннях також ішлося про проблеми, з якими стикалися у підпіллі. Так, у серпні 1948 р. «200» звертаючись *«Високошановний друг Провідник «02/8»!»* до «Шелеста» писав про численні втрати та поранення, діяльність радянської агентури та її наслідки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 151–154). Варто акцентувати, що проміжок між написанням вищезагаданних листів не є тривалим, проте бачимо суттєві відмінності. Вони торкаються правил шифрування особистих даних на письмі. Очевидно, саме на період 1947–1948 рр. припадає «плавний» перехід від літерної подачі до цифрової. Додамо, що у цифровий формат переводили не лише дані адресата і адресанта, а й назви місцевостей, де створювалося повідомлення чи куди направлялось. Такі висновки можемо робити лише на основі аналізу збережених письмових документів, оскільки будь-яких інструктивних вказівок з цього приводу – не виявлено.

Такі дії були безпосередньо пов'язані з конспіративними вимогами та з метою подальшої неможливості прочитання тексту радянськими силовиками. Однак навіть ці заходи не стали на заваді більшовикам, позаяк практично у всіх збережених російських перекладах цих документів, у кінці тексту бачимо замітки щодо відповідного розшифрування. До прикладу, лист, адресований «До 4-В» від «В-7», датований 3.X.1949, зі згадкою про «К-12» було розшифровано як лист керівника Дрогобицького обласного проводу ОУН і референта пропаганди цього ж проводу Володимира Фрайта («Владан», «Карб», «Жар») до референта пропаганди Самбірського надрайонного проводу ОУН Петра Гаврилика («Верховинця») від 03.10.1949 р. «К-12» – керівник Самбірського надрайонного проводу ОУН («Андрій») (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 143).

Поширеним як і в усній формі було привітання «Слава Україні! – Героям Слава!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18,

арк. 166–167, 168–170). Правда, зазвичай подавалось у скороченій формі: на початку листа «С.У!», на завершення – «Г.С!».

Найбільш поширеним видом письмових робіт були штафети або «грипси» – організаційні записки. Виникає одразу запитання: на чому і як писали? Підбір матеріалу залежав від їх подальшого використання (переховування чи перенесення). Заборонялось такі записки робити у щоденниках, оскільки ті швидко привертали до себе увагу. Найкраще їх було виготовляти на матеріалі, що легко вшивався в одяг, а при русі не видавав звук, а також був тонкий та м'який (легко було знищити). Більші за об'ємом записи треба було фотографувати та передавати матеріали невисвітленими. Рекомендували писати графічними та хімічними олівцями або ж чорнилом. Якщо інформація була надто важлива, а штафета прочитувалась лише раз – таємним чорнилом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 54). Щодо останніх, то цікавою була техніка виконання таких записів. Для цього треба було мати олівець синього кольору та виготовити так звану «кальку» – чистий аркуш паперу замальовували повністю олівцем, а потім протирали ватою. На іншому аркуші писали необхідний текст та прикладали лицевим боком до «кальки», а поверх накладали ще один чистий аркуш паперу. Таким чином, уся необхідна інформація відтискалась на середньому листі, який підлягав відправці, а «калька» та інший аркуш – знищувалися. При написанні повідомлень таким способом – заборонялось використовувати будь-які умовності (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 51997, т. 1, арк. 38).

Аналізуючи зміст таких записок, відзначимо, що вони характеризувались стислим викладом тексту, відсутністю військових звань (командир, провідник і т.д.) та особистих даних, не було також ніякої інформації про характеристику організації, її клітин тощо. Розпочинались зі звернення «До ...», де подавався умовний знак, число чи буква. Такі організаційні записки не дозволялось зберігати, їх треба було знищити одразу після ознайомлення та запам'ятовування. Дозволялось важливу інформацію виписати на окремий аркуш (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 87; спр. 376, т. 59, арк. 33).

Не менш важливими були звіти, вишкільні матеріали, інструкції, репортажі тощо. Їх треба було ретельно писати та навіть переписувати, зберігати у копіях, які робились на друкарських машинках. Рукописи зберігати заборонялось. Були теми, про які

писати строго заборонялось. Таку інформацію подавали виключно усно. Це стосувалось кількісних показників: зброї, каси, учасників, харчів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 33).

Варто зауважити, що написання різних повідомлень – це лише частина роботи. Справжнім випробуванням була доставка пошти та її маскуванню. У тогочасних умовах пошта була декількох видів: звичайна, термінова, дуже термінова і алярмова (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 18, арк. 205). Якщо говорити про штафету, то зрозуміло, що проблем з її переховуванням було значно менше. Рекомендували робити сховок в одязі, але у жодному разі не в кишнях, серед грошей чи у портфелі, позаяк це перші місця, у яких шукатимуть при затриманні. Якщо дорога була недалеко, то дозволялося переносити просто в руці, але при найменшій небезпеці наголошували одразу знищити. Траплялися випадки, коли документи здавали самі керівники. Наприклад, заарештований Микола Кричун у своїх зізнаннях 5 червня 1952 р. видав архів Вижницького надрайонного проводу ОУН, який зберігав у криївці, побудованій на схилі гори, розташованій в лісовому масиві Синівка, дещо віддаленій від населених пунктів. Архів, розпочатий 1947 р., складався з інформаційних документів, зібраних для підпілля, копій звітів про роботу, оунівської літератури і брошур, копій текстів, які друкувалися в надрайоні і поширювалися на території Вижницького і Путильського районів. Усі документи були заховані у бідоні для молока (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 322).

Міжособистісна комунікація. Зовсім іншими за стилем спілкування та зовнішнім оформленням були листи до рідних чи від них. Вони характеризуються великою кількістю пестливих слів, мінімально інформацією про організаційні справи, місця перебування тощо. У них можемо простежити особисті переживання чи риси характеру авторів. Такі повідомлення практично не датуються. У листі до молодшого брата Андрія Зеновій Тершаківець пише про своє добре здоров'я та моральний стан, погіршення становища церкви та натиск православ'я, турбується сімейними справами, переживає за батька з приводу смерті мами. Окрім того, не можемо залишити поза увагою його рішуче налаштування на продовження боротьби. Завершив лист побажанням здоров'я та передавав «привіт і поцілунок» найближчим рідним (АЦДВР, ф. 9, т. 57, спр. 6412). У листі до Василя Сидора («Шелеста») дружина

звертається *«моя пташко»*. Розповідає про свої переживання, зумовлені довго відсутністю Василя, про погане матеріальне становище, а також про численні втрати та надіється на швидку зустріч (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 176–177).

Водночас інформування місцевого населення Прикарпаття у письмовій формі мало свій вияв у поширенні листівок (*«За що бореться УПА?»*, *«Вчителі!*, *«Молодь!»* та ін.), газет (*«За волю України»*, *«Повстанець Гуцульщини»*) журналів (*«До зброї»*, *«Повстанець»*, *«Ідея та Чин»*) та інших друкованих матеріалів. Підпільні видання вважались чи не найбільш правдивим засобом поширення інформації. Основне завдання полягало у тому, щоб викрити тоталітарний режим, а також його злочини проти української нації. Наголошувалось на важливості підтримання національно-визвольного руху.

Про передачу інформації та встановлення зв'язку за допомогою письмових повідомлень було відомо радянським силовикам, які вміло використовували це на свою користь. За допомогою агентів було встановлено, що Мирослава Павлишин жителька м. Калуш підтримувала контакти з українськими націоналістами та передавала *«естафети»* на адресу провідника Калуського надрайонного проводу ОУН Романа Стельмаха (*«Беркута»*), а також проводила розвідувальну роботу, яку подавала у формі звітів. Така її діяльність підтвердилась відповіддю на лист, який отримала ніби-то від хорошого знайомого *«З»* (Дмитра Вітовського (*«Зміюки»*)), а насправді – від агентки *«Ганки»* з лжебоївки *«За Україну»*. Вона погодилась про зустріч та взяла з собою усі матеріали, які мала для друга. Так була затримана, а більшовики отримали чималу кількість документів для *«Зміюки»* та *«Беркута»*, а також різну літературу (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 161–164). Близько 20 естафет для підрайонного керівника ОУН Миколи Гошовського (*«Спартак»*) було отримано під час затримання пропагандиста Романа Влашина (*«Мирон»*) у селі Крихівці Станіславського району, а також випуски газети *«Прикарпатська Україна»* (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 169–170).

Висновки. Невід'ємною складовою повсякденного підпільного життя було спілкування. Однак конспіративні вимоги часу наклали на нього відбиток. У своїй основі воно мало не лише інформаційну функцію, а й навчальну, організаційну, виховну та на-

віть духовну. Комунікація ставала засобом боротьби з окупаційними режимами, консолідуючим чинником та способом зняття напруги чи подолання стресових ситуацій. Бачимо, що під час боротьби як усне слово, так і письмове – це палиця, яка мала два кінці: однаково могли допомогти та водночас – нашкодити. Тому керівництвом ОУН та УПА ретельно регламентувались теми для розмов між вояками, з місцевим населенням та спілкування з приводу організаційних завдань. Важливу роль при усному спілкуванні відігравала мовчазливість, аналіз співрозмовника, а при написанні повідомлень – використання шифрів і кодів. Дотримання усіх вимог конспіративної комунікації у підпіллі розглядалось чинником продовження власного життя, а відтак – Організації та успішної боротьби.

Джерела та література

- АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
- АЦДВР – Архів центру досліджень визвольного руху.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Гінда, В. (2013). *Гумор в окупованій нацистами Україні*. Взято 15 листопада 2021 р. з <https://zbruc.eu/node/6948>.
- Гриник, Л. (2021). Святкування та сімейна обрядовість в контексті національно-визвольних змагань Прикарпаття 1940–1950-х рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 42, 14–23.
- Ільницький, В. (2013). Значення конспіративних заходів у діяльності підпілля Карпатського краю ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 7, 32–52.
- Ільницький, В. (2016а). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В. (2016б). Перебудова діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кінець 1940-х – 1950-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 38, 122–133.

- Ковальчук, В.** (2017). Посилення конспірації в ОУН (б): перехід від літерних до цифрових шифрів. *Український визвольний рух*, 19, 270–287.
- Лесюк, М.** (1999). Псевдо вояків Української Повстанської Армії. *Studia slawistyczne*, 1, 117–184.
- Павликівська, Н.** (2011). Система і структура псевдонімів ОУН та УПА. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 7, 274–279.
- Патриляк, І.** (2012). «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія. Центр досліджень українського визвольного руху. Львів: Часопис.
- Штендера, Є.** (Ред.). (1987). *Чорний ліс: видання команди Станіславського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки* (Кн. 1). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 3).

References

- AUSBULO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Initial Motion Research] [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Hinda, V.** (2013). *Humor v okupovanii natsystamy Ukraini [Humor in Nazi-occupied Ukraine]*. Retrieved November 15, 2021, from <https://zbruc.eu/node/6948> [in Ukrainian].
- Hrynyk, L.** (2021). Sviatkuvannia ta simeina obriadovist v konteksti natsionalno-vyzvolnykh zmahan Prykarpattia 1940–1950-kh rr. [Celebration and family ceremonies in the context of the national liberation struggles of the Carpathians of the 1940–1950s]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University*, 42, 14–23 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2013). Znachennia konspiratyvnykh zakhodiv u diialnosti pidpillia Karpatskoho kraiu OUN [The significance of secret measures in the activities of the OUN underground in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho uni-*

- versytetu imeni Ivana Franka – Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University, 7, 32–52 [in Ukrainian].*
- Ilnytskyi, V.** (2016a). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)].* Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016b). *Perebudova diialnosti ukrainskykh natsionalistiv u Karpatskomu kraj OUN (kinets 1940-kh – 1950-ti rr.) [Restructuring the activities of Ukrainian nationalists in the Carpathian region of the OUN (late 1940s – 1950s)].* *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia «Istoriia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, 38, 122–133 [in Ukrainian].*
- Kovalchuk, V.** (2017). *Posylennia konspiratsii v OUN (b): perekhid vid liternykh do tsyfrovyykh shyfriv [Strengthening the conspiracy in the OUN (b): the transition from alphanumeric ciphers].* *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement, 19, 270–287 [in Ukrainian].*
- Lesiuk, M.** (1999). *Psevo voiakiv Ukrainskoi Povstanskoii Armii [Pseudo soldiers of the Ukrainian Insurgent Army].* *Studia slawistyczne – Slavic Studies, 1, 117–184 [in Ukrainian].*
- Pavlykivska, N.** (2011). *Systema i struktura psevdonimiv OUN ta UPA [System and structure of pseudonyms OUN and UPA].* *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language, 7, 274–279 [in Ukrainian].*
- Patryliak, I.** (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir ...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) ["Get up and fight! Listen and believe ...": Ukrainian nationalist underground and the insurgent movement (1939–1960)].* Center for Studies of the Ukrainian Liberation Movement. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye.** (Ed.). (1987). *Chorny li: vydannia komandy Stanislavskoho taktychnoho vidtynka UPA, 1947–1950 roky [Black Forest: published by the Stanislavsky Tactical Division of the Ukrainian Insurgent Army, 1947–1950].* (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 3) [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 07.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 22.03.2022 р.*

УДК 94(477)(092)"1926/2009":355.089]:930.25
DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254457

Марія БЛОНАР

аспірантка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (mariablona@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5586-4231>

Бібліографічний опис статті: Блонар, М. (2022). Нарис життєвого шляху Ірини Сенік (1926–2009): за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 301–319. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254457>.

НАРИС ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ІРИНИ СЕНИК (1926–2009): ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Анотація. *Мета статті* – використовуючи матеріали першої архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованої радянськими силовими органами української націоналістки Ірини Сенік (1940–1960-х рр.). **Методологія дослідження** ґрунтується на загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, документальної евристики) методах, принципах системності, науковості, історизму, біографічному і просопографічному підходах. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі першої архівно-кримінальної справи цілісно розкрито біографію Ірини Михайлівни Сенік, визначено недосліджені питання та перспективні напрями подальших досліджень. **Висновки.** Отже, у відносно невеликій за обсягом архівно-кримінальній справі Ірини Михайлівни Сенік міститься доволі широка інформація, яка дає змогу розкрити її життєвий шлях у 1940–1960-х рр. Встановлено, що членкинею ОУН (користувалася псевдонімом «Леся») І. Сенік стала у травні 1944 р. та діяла до дня арешту – 11 грудня 1945 р. Доведено, що у 1944–1945 рр. вона

© Марія Блонар, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

виконувала функції зв'язкової, кур'єрки та розвідниці. Із справи чітко видно, що навіть під тиском вона не видала нікого із підпільників та уникала чітких відповідей на питання слідчого, дотримуючись підготовленої легенди. Водночас отримуємо і значні дані про родину Ірини Сенюк – батька, матір, сестру та брата, які також потрапили під репресії радянської репресивно-каральної системи. Така інформація чітко засвідчує факт застосування принципу колективної відповідальності щодо родин українських націоналістів. Маємо змогу також довідатися про слідчих, які працювали по її справі, виявити непрямі докази застосування до неї моральних та фізичних тортур. Оскільки І. Сенюк ворує була засуджена в 1972 р. у аналізованій нами справі міститься цікавий документ про вилучення її власноручно написаної розписки та використання в іншій справі – В.М. Чорновола.

Ключові слова: Ірина Сенюк; репресії; ОУН; УПА; архівно-кримінальна справа.

Maria BLONAR

Postgraduate Student of the Department of the World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mariablonar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5586-4231>

To cite this article: Blonar, M. (2022). Narys zhyttievoho shliakhu Iryny Senyk (1926–2009): za materialamy arkhivno-kryminalnoi spravy [Essay on the life of Irina Senyk (1926–2009): based on the materials of the archival and criminal case]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 301–319. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254457> [in Ukrainian].

ESSAY ON THE LIFE OF IRINA SENYK (1926–2009): BASED ON THE MATERIALS OF THE ARCHIVAL AND CRIMINAL CASE

Summary. *The purpose of the article is to use the materials of the first archival-criminal case to reveal the biography of the Ukrainian*

nationalist Iryna Senyk, repressed by the Soviet security forces (1940–1960s). The research methodology is based on general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, documentary heuristics) methods, principles of systematicity, scientificity, historicism, biographical and prosopographical approaches. The scientific novelty lies in the fact that on the basis of the first archival-criminal case the biography of Iryna Mykhailivna Senyk is fully revealed, unexplored issues and perspective directions of further research are identified. Conclusions. Thus, the relatively small archival and criminal case of Iryna Mykhailivna Senyk contains quite extensive information that allows us to reveal her life path in the 1940s and 1960s. It has been established that I. Senyk became a member of the OUN (she used the pseudonym "Lesya") in May 1944 and acted until her arrest on December 11, 1945. It has been proved that in 1944–1945 she served as a liaison officer, yerks and scouts. It is clear from the case that even under pressure she did not betray any of the underground and avoided clear answers to the investigator's questions, following the prepared legend. At the same time, we receive significant information about the family of Iryna Senyk – father, mother, sister and brother, who also came under repression by the Soviet repressive and punitive system. Such information clearly shows the application of the principle of collective responsibility to the families of Ukrainian nationalists. We also have the opportunity to learn about the investigators who worked on her case, to find indirect evidence of the use of moral and physical torture against her. Since I. Senyk was convicted for the second time in 1972, the case we are analyzing contains an interesting document on the seizure of her handwritten receipt and its use in another case – V.M. Chornovil.

Key words: *Iryna Senyk; repressions; OUN; UPA; archival-criminal case.*

Постановка проблеми. Повернення із забуття імен учасників українського визвольного руху на сьогоднішній день вважаємо першочерговим завданням. Суттєво воно спрощується відкриттям доступу до архівних установ, фондів та справ, на яких донедавна стояв гриф «совершенно секретно». Однією із малодосліджених постатей є Ірина Михайлівна Сенік, яка впродовж усього життя боролася за Українську самостійну соборну державу.

Аналіз останніх досліджень. Уперше про відому учасницю Руху Опору згадується в узагальнювальному дослідженні, присвяченому виникненню і функціонуванню антирадянського про-

тестного руху 1960–1980-х рр., підготовленому Георгієм Касьяновим (Касьянов, 1995). Короткий біографічний нарис підготувала Ірина Рапп (Рапп, 2006). Науково-популярний нарис про Ірину Сенік опублікувала Леся Храплива-Щур (Храплива-Щур, 2010). Невеликий нарис написали і до 90-річчя від дня народження І. Сенік (Рожнятовська, 2015). Інформація про неї міститься й у документальному виданні, яке побачило світ у діаспорі (Зінкевич, 1983). Проте в історіографії відсутнє ґрунтовне узагальнювальне дослідження, присвячене її життєвому шляху та боротьбі. Частково заповнити цю прогалину покликана пропонована публікація.

Мета дослідження – використовуючи матеріали першої архівно-кримінальної справи, розкрити біографію репресованої радянськими силовими органами української націоналістки Ірини Сенік (1940–1960-х рр.).

Виклад основного матеріалу. Архівно-кримінальна справа складена аналогічно до тисяч інших. Розпочинається (після змісту) вона постановою 30 грудня 1945 р. про прийняття справи за обвинуваченням Ірини Михайлівни Сенік (по ст. ст. 54-1 «а» і 54-11 кримінального кодексу УРСР) до провадження (підготовлена старшим слідчим слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенантом М. Федоровим, погоджена начальником 2 відділення слідчого відділу УНКДБ Львівської області та затверджена начальником слідчого відділу УНКДБ Львівської області підполковником Терентьєвим). У цій постанові слідчий УНКДБ Львівської області зазначав, що у відділ надійшли матеріали за звинуваченням І.М. Сенік, по яких необхідно було провести низку слідчих заходів, а тому він, керуючись статтею 108 кримінально-процесуального кодексу УРСР, постановив прийняти у провадження слідчу справу № 3012 (тоді вона мала такий номер, у подальші роки справа декілька разів його змінювала) та приступити до подальшого розслідування (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 1).

Наступний документ – постанова на арешт складена 11 грудня 1945 р. старшим оперуповноваженим 1 відділення відділу 2 «А» УНКДБ Львівської області лейтенантом Громико, затверджена заступником начальника УНКДБ Львівської області, санкціонована заступником воєнного прокурора Львівського військового округу. Обґрунтовував слідчий свої дії тим, що в УНКДБ надійшли матеріали про діяльність І.М. Сенік, уродженки м. Львів, студентки

І курсу Львівського університету імені Івана Франка (проживала у с. Збоївська Червоноградського району), які показують, що І. Сенік є членкинею ОУН із травня 1944 р., куди її завербувала «Марійка» під псевдом «Леся», відтак її передали на зв'язок референту СБ «Вуйку», за завданням якого вона виконувала розвідувальну роботу з виявлення членів АК. Така інформація підтверджувалася показами заарештованої Михайлини Зенько. Погодили також начальник відділу 2 «А» УНКДБ Львівської області, начальник слідчого відділу УНКДБ Львівської області (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 2–2зв.). Того ж дня, 11 грудня, була підписана та погоджена постанова про обрання міри запобіжного заходу – тримання під вартою (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 3). Ордер за № 435 від 11 грудня підписав старший оперуповноважений 1 відділення 2 «А» відділу лейтенант Громико (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 4).

Обов'язковими елементом у кожній АКС є анкета заарештованої. У анкеті Ірини Михайлівни Сенік (складеній старшим слідчим слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенантом Федоровим) зазначалося, що вона народилася 1926 р. у м. Львів (проживала на вул. Жолкевського, 260). Навчалася на першому курсі Львівського університету. У 1941–1944 рр. навчалася у торговельній школі. Батько Михайло Андрійович Сенік (1887 р.н., с. Груда Львівської обл.), займав посаду завідувача маслосоюзу у с. Збоївська Червоноградського району Львівської області. Мати – Франциска Іванівна Сенік (1893 р.н., с. Збоївська Червоноградського району Львівської області). Сестра Леоніда (1924 р.н., с. Збоївська Червоноградського району Львівської області) була заарештована НКГБ у вересні 1945 р., брат Роман (1931 р.н., с. Збоївська Червоноградського району Львівської області), учень 7 класу. На момент арешту Ірина Михайлівна була не одружена, дітей не мала (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 5–6). Відтак ще один важливий документ – опис майна. У цій справі старший оперуповноважений 1 відділення 2 «А» відділу лейтенант Громико склав довідку, що при арешті опис майна не здійснювався оскільки під час особистого обшуку коштів та інших цінностей не виявили (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 7).

Перший допит Ірини Михайлівни Сенік відбувся 11 грудня 1945 р. (розпочався 00:45 год. і закінчився 05:30 год.). Його про-

водив уже згадуваний вище старший оперуповноважений 1 відділення 2 «А» відділу лейтенант Громико. Варто звернути увагу, що він тривав 3 години 45 хв., а слідчий написав лише 5,5 сторінки!!! Це може бути непрямим свідченням застосування до заарештованої фізичного та морального тиску.

На перше запитання про час входження до складу ОУН і практичну діяльність в ОУН спочатку давала негативну відповідь. Однак після другого запитання все ж зізналася (очевидно, після морального і фізичного впливу), що входила до складу ОУН з травня 1944 р. У процесі допиту з'ясувалося, що до складу ОУН її завербувала студентка Львівського медичного інституту на псевдо «Марійка» та дала завдання ходити містом купувати газети і в обумовлений час та місці їй передавати. Відзначає, що завдання «Марійки» виконувала «чесно і добровільно». Переважно ці зустрічі відбувалися у Личаківському парку або біля трамвайної зупинки (біля гастроному), де віддавала закуплені газети і отримувала нові вказівки. Закуповувалися передовсім усі «свіжі» газети в максимальній кількості («скільки тільки могла»), найчастіше – центральні («Известия», «Правда» та інші). Гроші для цього Ірина Михайлівна отримувала від «Марійки». Газети, передані «Марійці», передавалися у села бандерівцям (у першому протоколі не конкретизувала) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 8зв.). На цьому протоколі слідчий просив детально розказати про обставини вступу в ОУН. Відтак І. Сенік зізналася, що на початку травня в 1944 р. в торговельну школу, розташовану на вул. Куркова 14, де вона навчалася, прийшла незнайома дівчина викликала її на вулицю і запропонувала допомагати працювати на користь «Самостійної України», а також вербувати патріотично налаштованих осіб та залучати їх до націоналістичної діяльності. З першої спроби не хотіла зізнаватися і про власне організаційне псевдо, однак після повторного питання назвала його – «Леся». Слідчий вимагав назвати справжнє прізвище «Марійки. Однак І. Сенік сказала, що не знає його, як і не знає місця її теперішнього перебування, оскільки вона залишила навчання та виїхала із Львова через підозру із боку силових органів (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 9). Крім того, І. Сенік говорила, що зустрічалася із двома есбістами, однак лише одного назвала за псевдом – «Вуйко» (який нібито працював на цементному

заводі або у млині), іншого не знала, лише припускала, що він навчався у Політехнічному інституті. Познайомила І. Сенік із «Вуйком» підпільниця «Марійка» наприкінці червня / на початку липня 1944 р. Відтак він заявив, що вона буде виконувати усі його завдання: вести зовнішній нагляд за поляками, яких підозрювали у приналежності до АК, встановлювати їхні зв'язки та місця проживання (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 9зв.). Стверджувала, що за весь час жодного разу не змогла встановити місце проживання жодного поляка, оскільки губила їх на вулицях. При цьому наголошує, що із цими есбістами працювала лише місяць, через неявку на зв'язок одного з них в обумовлені час та місці (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 10).

Досить швидко, уже 2 січня 1945 р. старший слідчий слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенант Федоров виніс постанову про пред'явлення обвинувачення (затвердив її начальник слідчого відділу УНКДБ Львівської області підполковник Терентьев, заступник начальника II відділення УНКДБ Львівської області капітан Галушко) у тому, що «будучи членом ОУН і повністю розділяючи програму збройної боротьби із радянською владою за створення так званої «Самостійної України». Будучи членом ОУН працювала розвідницею СБ і кур'єром керівного складу ОУН-УПА» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 11).

У другому протоколі допиту від 2 січня 1946 р. (розпочатий о 23.00, закінчений о 1.00), який проводив старший слідчий слідчого відділу УНКДБ лейтенант М. Федоров, вона зізналася у пред'явленому звинуваченні за ст. ст. 54-1 «а», 54-11 кримінального кодексу УРСР. Зокрема, у тому, що дійсно у травні 1944 р. за пропозицією референта пропаганди Львівського міського проводу ОУН «Марійки» (тут називає саме таку посаду) добровільно вступила до ОУН, у якій перебувала до арешту у грудні 1945 р. Будучи членкинею ОУН, дотримувалася суворої конспірації, послуговуючись для цього псевдо «Леся», проходила підготовку по «ідейно-націоналістичному» вихованню, для чого отримувала від «Марійки» різноманітну літературу. У червні 1944 р. склала присягу на вірність ОУН. На зв'язку із «Марійкою» перебувала до грудня 1945 р., за її вказівками купувала радянські газети і різноманітні канцтовари та відвозила у Львівський крайовий провід ОУН «Аркадію» (силовики ідентифікували його як Романа

Шухевича). Окрім того, із червня 1945 р. була розвідницею СБ, перебувала на зв'язку у референта СБ районного проводу ОУН «Вуйка», І. Сенік займалася виявленням місць проживання нелегальної польської організації АК та осіб, лояльно налаштованих до радянської влади. Із «Марійкою» зв'язок підтримувався до жовтня 1945 р., відтак вона виїхала із Львова через загрозу арешту (зв'язок втрапився) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 12–12зв.).

12 листопада 1968 р. слідчий слідчого відділення УКДБ по Івано-Франківській області старший лейтенант Семенюк допитав Ірину Сенік як свідка (після її заяви на реабілітацію). При цьому вона повторювала, що у травні 1944 р., навчаючись на другому курсі Львівської торговельної школи, до неї прийшла незнайома дівчина, яка назвалася «Марійкою», покликала на розмову в коридор і розповіла, що навчається у Львівському медінституті та є членом ОУН. Водночас запропонувала І. Сенік вступити в ОУН, щоб боротися із німецькими окупантами. Однак вона цього дня не дала згоди на вступ, а захотіла декілька днів подумати. Через кілька днів «Марійка» вдруге прийшла до школи, покликала на розмову та знову запропонувала вступити в ОУН і цього разу отримала позитивну відповідь. При цьому І. Сенік отримала для конспірації псевдонім «Леся». Упродовж травня – липня 1944 р. зв'язок підтримувався тільки із «Марійкою». Зустрічі часто відбувалися у Львові на вулицях Академічній, Личаківській, у Стрийському парку. Під час цих зустрічей «Марійка» приносила із собою націоналістичну літературу, яку вони разом із І. Сенік вивчали (наприклад, «Десять заповідей українського націоналіста», «Обов'язки націоналіста», «Історія України»). Наголошує, що ніяких практичних доручень від «Марійки» не отримувала та не виконувала. У липні 1944 р. «Марійка» сконтактувала І. Сенік із членом ОУН «Вуйком» та сказала, що відтепер вона буде йому підпорядковуватися та виконувати його доручення. Під час першої зустрічі «Вуйко» ніяких завдань і доручень не давав, з ним лишень була обумовлена наступна зустріч (час і місце). Вона відбулася приблизно через півтора-два тижні після першої. На другу зустріч із «Вуйком» прийшов ще один націоналіст – студент Політехнічного інституту, і саме його доручення необхідно було виконувати. Зокрема, перше, що він доручив, – виявляти адреси проживання членів АК і пові-

домляти йому. Цих осіб він мав показати на наступній зустрічі, про яку одразу домовилися. Вона відбулася біля оперного театру, де він вказав на двох молодих осіб (членів АК) і сказав відстежити місця їхнього проживання. Однак І. Сенік, йдучи за ними містом, в одній із вулиць загубила їх. При цьому І. Сенік наголошує, що за особами, які лояльно були налаштовані до радянської влади, завдання стежити у неї не було. Зв'язок із цим студентом був до вересня 1944 р., а коли він двічі не вийшов на зустріч, контакт втрапився. Говорить, що і «Вуйка більше також не бачила. Однак продовжувала зустрічатися із «Марійкою», в ОУН нічого не робила. Приблизно у вересні 1945 р. «Марійка» призначила зв'язковою ОУН між нею та провідником ОУН «Аркадієм» (силовики ідентифікували його як Романа Шухевича). У вересні 1945 р. відбулася перша зустріч із ним недалеко від м. Ходорів. Відтак І. Сенік уже в подальшому самостійно виходила до нього на зв'язок. До жовтня 1945 р. з «Аркадієм» відбулося три такі зустрічі. «Аркадію» вона возила мило, зубну пасту, які отримувала від «Марійки». З ним зустрічалася лише у с. Бориничі Жидачівського району. Зустрічі відбувалися на одинці. У жовтні 1945 р. контакт із ним було втрачено (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 51зв.–52).

У протоколі допиту від 7 лютого 1946 р. (проводив старший слідчий слідчого відділу УНКДБ лейтенант Федоров) слідчий намагався отримати інформацію про зв'язок із нею Стефанії Михайлусь та ОУН, спільну націоналістичну роботу. Однак отримав чітку і ствердну відповідь: «Я нічого не приховую, але заявляю слідству, зі всією відповідальністю, про те, що із Михайлусь Стефанією будь-якого зв'язку по роботі в ОУН я не мала. Однак Михайлусь я знаю ще з дитинства по спільному навчанні в школі, але в останній час її не зустрічала із осені 1944 р.» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 13).

Відзначимо й інші додаткові документи, які можуть бути присутні у архівно-кримінальних справах, справа Ірини Сенік не виняток. Так, як доказова база у ній містяться два витяги. Перший – витяг із протоколу допиту обвинуваченої Михайлини Михайлівни Зенько (від 3 грудня 1945 р.) у якому вона називає Ірину Сенік-«Лесю» розвідницею СБ в окружному чи обласному проводі ОУН. Допитував по цьому питанні слідчий слідчого відділу УНКДБ Львівської області Степанов, достовірність витягу

підтвердив старший слідчий слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенант Федоров) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 15). У другому – витяг із протоколу допиту обвинуваченої Катерини Іванівни Шпот (від 10 грудня 1945 р.) також називалася Ірина Сенік-«Леся» як кур'єр крайового проводу ОУН і розвідниця СБ. Говорить, що І. Сенік часто їздила у Крайовий провід ОУН до «Аркадія» восени 1944 р., про що їй було відомо із неодноразових розмов зі Стефанією Михайлусь. Також відзначає, що І. Сенік мала зв'язок зі керівниками націоналістичними провідниками. Допитував старший слідчий слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенант М. Федоров (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 16).

Наступним документом у справі є протокол про закінчення слідства, підготовлений у лютому 1946 р. старшим слідчим слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенантом М. Федоровим (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 18). У справі також міститься медична довідка (від 14 лютого 1946 р.), видана Ірині Михайлівні Сенік про те, що вона здорова та придатна до фізичної праці (підписала лікарка внутрішньої тюрми УНКДБ Львівської області Патрина) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 19).

Обвинувачений висновок за звинуваченням Сенік Ірини Михайлівни по ст. ст. 54-1 «а», 54-11 кримінального кодексу УРСР був складений 15 лютого 1946 р. старшим слідчим слідчого відділу УНКДБ Львівської області лейтенантом М. Федоровим (погодженим заступником начальника 2 відділення слідчого відділу УНКДБ старшим лейтенантом Солопом, начальником слідчого відділу УНКДБ Львівської області підполковником Терентьевим, затвердженим 16 лютого 1946 р. заступником начальника УНКДБ Львівської області Вороніним) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 19–20).

Окремим документом на судове засідання викликалися обвинувачена Ірина Михайлівна Сенік (утримувалася у внутрішній тюрмі УНКДБ Львівської області м. Львів) та свідки К.І. Шпот і М.М. Зенько (утримувалися у внутрішній тюрмі УНКДБ Львівської області м. Львів) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 21).

25 лютого 1946 р. воєнний прокурор військ НКВС Львівської області полковник юстиції Благосмыслов надіслав голові воєнного трибуналу військ НКВС Львівської області закінчену

слідчу справу за звинуваченням І.М. Сенік у злочині, передбаченому ст. ст. 54-1 «а» і 54-11 кримінального кодексу УРСР для розгляду. Справу мав доповідати помічник воєнного прокурора Львівського військового округу капітан юстиції Бондаренко (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 21).

28 лютого 1946 р. складено протокол підготовчого засідання. Уже саме судові засідання Воєнного Трибуналу військ НКВС Львівської області відбулося 2 березня 1946 р. у закритому режимі. Того ж дня Воєнний Трибунал виніс вирок – позбавлення волі у виправно-трудових таборах терміном на 10 років із подальшим пораженням (по п.п. а, б, в, ст. 29 кримінального кодексу УРСР) у правах на 5 років і конфіскацією усього майна, яке їй належало (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 25–28).

Більшість справ у середині 1950-х рр. переглядалися. Не була винятком і справа І. Сенік. Так, 20 червня 1955 р. у підготовленому заключенні старшим слідчим Управління КДБ при Раді Міністрів СРСР на Львівській залізничній дорозі, капітаном Куленком, який розглянув матеріали архівно-слідчої справи, судової справи № 1915 (тоді змінила номер) на засуджену І.М. Сенік зазначалося, що Воєнний Трибунал правильно оцінив докази про приналежність засудженої до ОУН і визначив їй міру покарання відповідну важкості здійсненого нею злочину, тому не бачив основи для зміни вироку. Вирок ВТ військ НКВС Львівської області від 2 березня 1946 р. щодо І. Сенік постановив залишити без змін (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 32–33). У цей час І. Сенік покарання відбувала у Китайському ВТТ МВС СРСР (м. Ангарськ Іркутської області) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 33).

Львівська обласна комісія (виписка із протоколу № 50) по перегляду кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, підготувала постанову про відсутність основ для опротестування вироку суду (підписав начальник секретаріату Львівської обласної комісії полковник Вихнич) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 34).

30 вересня 1968 р. помічник прокурора Львівської області по нагляду за слідством в органах державної безпеки радник юстиції А. Васільєв, розглянув архівно-кримінальну справу за звинуваченням І.М. Сенік (по ст. ст. 54-1 «а» і 54-11 кримінального кодексу УРСР у зв'язку із її скаргою) виніс постанову про

призначення додаткового розслідування (затвердив заступник прокурора Львівської області старший радник юстиції Е. Старіков) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 35).

Підставою стало прохання про реабілітацію від 26 липня 1968 р. І.М. Сенік (у той час проживала у м. Івано-Франківськ, на вул. Жовтнева, 26/1), у якій вона заперечувала свою належність до ОУН, стверджувала, що її визнання провини було вимушеним, у результаті застосування до неї незаконних методів слідства, що вона під час слідства лежала у стаціонарній лікарні від побоїв, через, які, відтак стала інвалідом (прикріпила до скарги декілька виписок із медичних документів) та просила її реабілітувати як незаконно засуджену (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 37, 40–41). Так, вона писала: «...що я в нічому невинна людина, вина мені нічим не доведена, в справі немає навіть одного протоколу слідчих органів, де був би мій підпис про мою винувність. На суді Воєнного Трибуналу проти мене не було ні одного свідка, який підтвердив би мою винувність. ... незважаючи на те, що я нівчому не виновата була, вина мені не доведена, Воєнний Трибунал засудив мене на 10 років позбавлення волі. Така незаконність в тих часах мала місце в Воєнних Трибуналах. Слід зазначити, що слідчі органи НКВД в часі мого арешту поводитися зі мною в нелюдський спосіб, збивали мене молоду дівчину так важко, що пошкодили мені хребет, після чого в лікарні робили мені операцію і я осталася на все життя калікою. По неповному вилікуванні робила в місцях ув'язнення на важких роботах, внаслідок того молода людина осталася непригодна до праці, інвалідом І групи» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 37–37зв.). У доповненні до попереднього прохання про реабілітацію від 22 серпня 1968 р. писала: Львівському обласному прокурору: «... Насильством-побиттям мене слідчі органи вимушували від мене признання до вини, якої я не скоїла. Побили мене дуже тяжко, поламали мені хребет-позвоночник, після чого я осталася калікою на ціле своє життя» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 40).

Відтак на підставі ст. 399 кримінально-процесуального кодексу УРСР постановили – призначити по справі І.М. Сенік додаткове розслідування, яке було доручено слідчому відділу УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Львівській області (тобто самі себе перевіряли!!!). При досліджуванні планували передопитати

І. Сенік із врахуванням показів на слідстві, у суді, за аргументами скарги; перевірити законність методів слідства по її справі та чи лікувалася вона у внутрішній тюрмі під час слідства, після його закінчення чи після суду у пересильній тюрмі. Також необхідно було встановити долю підпільників «Аркадія», «Марійки», «Вуйка», «Миклушку» (ідентифікували як Григорія Пришляка), М. Зенько, К. Шпот, С. Михайлусь і за можливості допитати їх. При цьому на основі добутих від них матеріалів необхідно було «скласти оглядові довідки про злочинну діяльність Сенік». Тобто помічник прокурора Львівської області завчасно задавав установку, що потрібно було не розібратися в об'єктивності звинувачення, а довести «злочинну діяльність» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 35).

Відтак 7 жовтня 1968 р. слідчий слідчого відділу старший лейтенант Боєчко видав постанову про прийняття кримінальної справи І.М. Сенік у своє провадження. 12 листопада 1968 р. слідчий слідчого відділення УКДБ по Івано-Франківській області старший лейтенант Семенюк допитав Ірину Сенік як свідка. На той момент вона працювала медсестрою Івано-Франківського обласного тубдиспансеру (паспорт ХУ-ЦБ № 597999, виданий 25 листопада 1963 р.) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 51). На цьому допиті більшість свідчень підтвердила, лише заперечувала окремі факти, записані у протоколах допитів 1945 р. і 1946 р. Так, не підтверджувала, що за завданням «Марійки» у м. Львів скуповувала різноманітні радянські газети, які передавала у підпілля, а також, що за завданням референта СБ районного провуду ОУН «Вуйка» встановлювала адреси лояльно налаштованих осіб до радянської влади і передавала їх йому. Заперечувала і те, що возила «Аркадію» газети, оунівську кореспонденцію, канцелярське приладдя. Стверджувала, що цього на слідстві не говорила, а все це дописав слідчий (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 52).

У тому ж протоколі вона говорила, що слідство по її справі проводив слідчий М. Федоров, який на допитах її сильно бив руками та дерев'яною палицею «по голові і по всьому тілі, де попало. ... Один раз мене під час допиту сильно побили двоє невідомих мені працівників НКДБ, коли мене допитували на вул. Пелчинській. ... Після цих побоїв я важко захворіла на туберкульоз крижи, лежала в тюремній лікарні. Я була така хвора,

що навіть суд розглядав мою справу в тюрмі» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 52).

Важливо наголосити і на мотиві подання клопотання про реабілітацію, який вона озвучує на допиті: «Прохання про реабілітацію я подала в зв'язку з тим, що я хворію, маю стару мати, вважаю, що вона і брат ні в чому не винні, а через мене вони не можуть повернутися у Львів. Якщо мене реабілітують, то і вони будуть реабілітовані і ми всі разом зможемо жити у Львові та своїй батьківщині. Мій батько Сенник Михайло Андрійович був висланий на спецпоселення і помер там ... Моя мати Сенник Франциска Іванівна проживає разом з моїм братом Сенник Романом Михайловичем в Кемеровській області, в м. Анжеро-Судженську, вул. Миру, 12, кв. 10. Сестра Сенник Леоніда Михайлівна була засуджена і після звільнення від покарання в 1963 році померла в м. Анжеро-Судженську, інших родичів я не маю» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 52).

14 листопада 1968 р. у м. Саратов старший слідчий із особливо важливих справ слідчого відділу УКДБ при РМ СРСР по Саратовській області майор Філіпов допитав (з 9.50 до 11.00) Михайла Нікіфоровича Федорова, колишнього старшого слідчого відділу УНКДБ по Львівській області. На допиті він одразу заперечив застосування заходів фізичного впливу до Ірини Сенник та стверджував, що не знає, чи застосовував їх до неї ще хтось із співробітників НКДБ (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 53–54).

У зв'язку із скаргою І. Сенник у справу помістили оглядову довідку (10 жовтня 1968 р.) по кримінальній справі № 27182 за звинуваченням Михайла Андрійовича Сенника (Рой Михайло Андрійович), засудженого 27 вересня 1949 р. Львівським обласним судом за ст. ст. 54–14 і 68 ч. 3 кримінального кодексу УРСР на 10 років виправно-трудоих таборів. У цій довідці прямо вказувалося, що він був засуджений і виселений із м. Львів до м. Анжеро-Судженськ Кемеровської області за зв'язок його доньок Ірини і Леоніди із українськими націоналістами. У січні 1948 р. із місця поселення він втік та повернувся до Львова, проживав нелегально без документів до 1949 р. У квітні 1949 р. придбав довідку на Михайла Андрійовича Роя, за якою проживав до арешту (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 55, 65зв.). Згадувалася також і мати – Франциска Іванівна Сенник, яка за рішенням Особливої наради

при СРСР від 4 березня 1948 р. виселена на спецпоселення. Особливою нарадою МДБ СРСР 30 грудня 1950 р. засуджена за ст. 78 ч. III кримінального кодексу на 3 роки ВТТ (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 66зв.). Також і брат – Роман Михайлович Сенік, 1931 р.н., засуджений Особливою нарадою МВС СРСР 4 березня 1949 р. по ст. 78 на 3 роки ВТТ із подальшим видворенням до місця поселення. 27 червня 1956 р. мати та брат зняті з обліку по спецпоселенню за постановою РМ СРСР від 15 травня 1956 р. (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 67зв.).

Друга оглядова довідка по архівно-кримінальній справі № 21017 за звинуваченням Леоніди Михайлівни Сенік за ст. ст. 54-1 «а» і 54-11 кримінального кодексу УРСР. 29 грудня 1945 р. Воєнним Трибуналом військ НКВС Львівської області була засуджена на 10 років виправно-трудових таборів і 5 років пораження у правах (25 квітня 1956 р. із обліку спецпоселення знята за Указом від 10 березня 1956 р. (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 64зв.)). Звинувачувалася у тому, що у травні 1944 р. вступила в ОУН, де займалася заготівлею медикаментів для УПА. У травні 1945 р. за завданням «Степової» із м. Львів возила оунівську кореспонденцію у с. Підбір'я Рогатинського району Івано-Франківської області та липні 1945 р. у с. Ланківці Тернопільської області. При цих поїздках користувалася фіктивними посвідченнями, виготовленими ОУН (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 56).

Підтвердження перебування Ірини Сенік на стаціонарному лікуванні у слідчому ізоляторі в 1946 р. начальник слідчого ізолятора УОГП Львівської області А. Шкурко не знайшов, про що і писав 13 листопада 1968 р. в інформації начальнику слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР по Львівській області капітану Кирсті (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 60).

В.о. начальника медичної служби ХОЗО УКДБ при РМ УРСР по Львівській області Н. Єжова писала 2 грудня 1968 р., що стаціонару при медичній службі не було, медичних документів на І. Сенік не має (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 61).

16 грудня 1968 р. помічник прокурора Львівської області радник юстиції А. Васільєв писав І. Сенік, що її скарга про перегляд справи і реабілітацію, адресована Генеральному Прокурору СРСР, розглянута прокуратурою Львівської області і в її задо-

воленні відмовлено, оскільки підстав для реабілітації не побачили (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 81).

Українські націоналісти навіть після відбуття покарання постійно перебували під наглядом репресивно-каральних органів. Так, уповноважений УКДБ по Кемеровській області у м. Анжеро-Судженське підполковник Баранов і начальник 4 відділення апарату уповноваженого УКДБ у м. Анжеро-Судженське старший лейтенант Сащенко 9 жовтня 1956 р. писали начальнику обліково-архівного відділу УКДБ по Львівській області, що взяли на перевірку прибулу із ув'язнення після відбуття терміну покарання І. Сенік та просили надіслати архівно-слідчу справу та інші наявні на неї компрометуючі матеріали (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, КНС, арк. 8). Відтак уже 18 жовтня 1956 р. справа (тоді за номером 1915) була відправлена уповноваженому УКДБ при РМ СРСР по Кемеровській області (за процедурою потім справа поверталася до місця постійного зберігання) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, КНС, арк. 9).

21 жовтня 1969 р. начальник 5 відділу УКДБ по Івано-Франківській області полковник П'ястолов писав начальнику 10 відділення УКДБ по Львівській області підполковнику І.П. Козлову прохання вислати архівно-слідчу справу № 1915 на Ірину Михайлівну Сенік (24 жовтня уже була надіслана) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, КНС, арк. 16). Відтак 6 квітня 1970 р. начальник 10 відділення УКДБ при РМ УРСР по Львівській області підполковник І.П. Козлов писав начальнику 5 відділу УКДБ при РМ УРСР по Івано-Франківській області, щоб повернути кримінальну справу Ірини Сенік (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, КНС, арк. 18).

Перед пропискою особи її справою чи вироком силовики відповідних структурних підрозділів ознайомлювалися. Так, 24 жовтня 1983 р. начальник Бориславського міського відділу внутрішніх справ підполковник міліції І.П. Ясінський звернувся до начальника 10 відділення УКДБ Львівської області з проханням вислати копію вироку на І.М. Сенік у зв'язку із її клопотанням в Бориславський МВ ВС про прописку (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, КНС, арк. 30).

Наголосимо, що І. Сенік була звільнена 29 червня 1955 р. із першого ув'язнення, тобто утримувалася під вартою, у місцях позбавлення волі 9 років, 6 місяців та 18 днів, а також 11 місяці

та 28 днів перебувала на виселенні (звільнена із спецпоселення 27 червня 1956 р.) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 90–90зв.).

Однак вдруге засуджена 26 січня 1973 р., звільнена 17 листопада 1978 р. (відбувала покарання у Дубравлазі, на виселенні перебувала у Казахській РСР, Талди-Курганської обл.) (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 62зв., 91–91зв.).

Утретє І.М. Сенік із заявою про реабілітацію звернулася до начальника УСБУ по Львівській області С.І. Малика 30 грудня 1991 р. (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 89). Відтак у висновку щодо І.М. Сенік заступник начальника слідчого відділу УКДБ УРСР по Львівській області А.В. Яресько та старший помічник прокурора Львівської області по нагляду за слідчими органами державної безпеки В.М. Дорош 16 січня 1992 р. склали довідку про реабілітацію І.М. Сенік «у зв'язку із відсутністю сукупності доказів, які б підтверджували обґрунтованість притягнення до кримінальної відповідальності» (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 90–90зв.). 13 січня 1992 р. Ірина Сенік проживала у м. Борислав, вул. Пушкіна, 52, кв. 5 (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, КНС, арк. 33).

12 листопада 1997 р. І.М. Сенік звернулася із проханням в Архів УСБУ із проханням ознайомитися із власною архівно-кримінальною справою (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 93).

У справі також міститься постанова від 10 квітня 1972 р. старшого слідчого слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР по Львівській області капітана Боєчка про проведення виїмки власноручно зробленої розписки І.М. Сенік (від 3 лютого 1969 р.), яка містилася у її справі. Такі дії аргументувалися особливим значенням рукопису для справи за звинуваченням В.М. Чорновола як зразок для вивчення її підпису. Натомість у самій справі залишили фотокопію цієї розписки (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 87).

У цій власноручній розписці І.М. Сенік підтверджувала отримання від УКДБ Івано-Франківської області таких документів: 1. Довідка ВТТ П/я ВП 120/1 від 29.VI.55 р. про звільнення із тюремного ув'язнення. 2. Виписка із історії хвороби за 1966 р. 3. Довідка від 25.VI.55 р. про перебування на лікуванні. 4. Довідка про перебування на лікуванні в науково-дослідному інституті хірургічного туберкульозу. 5. Характеристика від 25.VI.1965 р. 6. Копії виписки із історії хвороби № 8–10 від 27.7.1968 р. 7. Довідка обласної клінічної лікарні («відділ туб. хворіб») від 23.9.60 р.

8. Характеристика головного лікаря протитуберкульозного диспансеру від 8.7.58 р. за № 910. Документ підписаний 3 лютого 1969 р. Іриною Сенік у м. Івано-Франківськ. Правильність документа затвердив старший слідчий слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР по Львівській області капітан Боєчко. Він же затвердив перенесення оригіналу цієї довідки в архівно-кримінальну справу В.М. Чорновола (АУСБУ ЛО, спр. П-22131, арк. 86).

Висновки. Отже у відносно невеликій за обсягом архівно-кримінальній справі Ірини Михайлівни Сенік міститься доволі широка інформація, яка дає змогу розкрити її життєвий шлях у 1940–1960-х рр. Встановлено, що членкинею ОУН (користувалася псевдонімом «Леся») І. Сенік стала у травні 1944 р. та діяла до дня арешту – 11 грудня 1945 р. Доведено, що у 1944–1945 рр. вона виконувала функції зв'язкової, кур'єрки та розвідниці. Із справи чітко видно, що навіть під тиском вона не видала нікого з підпільників та уникала чітких відповідей на питання слідчого, дотримуючись підготовленої легенди. Водночас отримуємо і значні дані про родину Ірини Сенік – батька, матір, сестру та брата, які також потрапили під репресії радянської репресивно-каральної системи. Така інформація чітко засвідчує факт застосування принципу колективної відповідальності щодо родин українських націоналістів. Маємо змогу також і довідатися про слідчих, які працювали по її справі, виявити непрямі докази застосування до неї моральних та фізичних тортур. Оскільки І. Сенік вдруге була засуджена 1972 р. в аналізованій нами справі міститься цікавий документ про вилучення її власноручно написаної розписки та використання в іншій справі – В.М. Чорновола.

Перспективним напрямом дослідження є вивчення архівно-кримінальної справи І. Сенік, за якою вона була засуджена вдруге.

Джерела та література

- АУСБУ ЛО – Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр. П-22131.
- Зінкевич, О.** (Упоряд.). (1983). *Українська Гельсінкська група. 1978–1982. Документи і матеріали*. Торонто – Балтимор: Смолоскип.
- Касьянов, Г.** (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*. Київ: Либідь.
- Рапп, І.** (2006). Сенік Ірина Михайлівна. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й ко-*

лишнього СРСР. Т. 1 (2): Україна (с. 683–686). Харків: Харківська правозахисна група «Права людини».

- Рожнятовська, О.** (2015). Мадонна українського опору. До 90-річчя від дня народження І. Сенік (1926–2009). В В. Кононенко та ін. (Уклад.), *Дати і події*, 2016, перше півріччя: календар знаменних дат, 1 (7), 133–136. Київ.
- Храплива-Щур, Л.** (2010). «Квітка мук і краси...». *Свобода*, 3, с. 22.

References

- AUSBULO – Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- Zinkevych, O.** (Comp.). (1983). *Ukrainska Helsinska hrupa. 1978–1982. Dokumenty i materialy* [Ukrainian Helsinki Group. 1978–1982. Documents and materials]. Toronto – Baltymor: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Kasianov, H.** (1995). *Nezhodni: ukrainska intelihentsia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv* [Disagree: Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960s and 1980s]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Rapp, I.** (2006). Senyk Iryna Mykhailivna [Senyk Iryna Mykhailivna]. *Mizhnarodnyi biohrafichnyi slovnyk dysydentiv krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u kolyshnoho SRSR. T. 1 (2): Ukraina – International Biographical Dictionary of Dissidents of Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union. Vol. 1 (2): Ukraine* (pp. 683–686). Kharkiv: Kharkiv Human Rights Group "Human Rights" [in Ukrainian].
- Rozhniatovska, O.** (2015). Madonna ukrainskoho oporu. Do 90-riichia vid dnia narodzhennia I. Senyk (1926–2009) [Madonna of the Ukrainian resistance. To the 90th anniversary of the birth of I. Senyk (1926–2009)]. In V. Kononenko et al. (Comps.), *Daty i podii*, 2016, pershe pivrichchia: kalendar znamennykh dat – *Dates and events*, 2016, first half: calendar of significant dates, 1 (7), 133–136. Kyiv [in Ukrainian].
- Khraplyva-Shchur, L.** (2010). «Kvitka muk i krasny...» ["Flower of torment and beauty..."]. *Svoboda – Freedom*, 3, p. 22 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 25.03.2022 р.

УДК 355.1(477)"195/20"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254467

Тетяна ЛОГВИНЮК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Україна, індекс 08401 (diamondstars@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0892-2993>

Бібліографічний опис статті: Логвинюк, Т. (2022). Становлення і розвиток Збройних Сил України в умовах викликів кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 320–328. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254467>.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Анотація. Мета дослідження. Дослідити, проаналізувати та розкрити основні етапи становлення і розвиток Збройних Сил України в умовах викликів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на цивілізаційному підході та принципах історизму, об'єктивності, детермінованості, системності і застосуванні історико-типологічного, порівняльно-історичного, історикохронологічного методів і методів класифікації та узагальнення. Їх залучення створило можливості для всебічного аналізу комплексу джерел і літератури й здійснення наукової реконструкції тенденцій, закономірностей та реального дослідження важливості становлення Збройних Сил України крізь призму часу, які створювалися на багатовікових військових традиціях завдяки чому Україна відроджується та стає незалежною державою.

Наукова новизна полягає у тому, що сьогодні як ніколи в умовах російсько-української війни актуалізується синтез наукових знань про героїчні і трагічні сторінки вітчизняної історії, в основі

© Тетяна Логвинюк, 2022

яких лежить переосмислення місця і ролі Збройних Сил України в сучасній війні демократичної і авторитарної цивілізації.

Розкрито історичне минуле нашого народу. Протягом кількох століть українці відстоювали свою незалежність, державність із зовнішнім супротивником. Експансія як природний прояв самоствердження багатьох народів, які мешкали поруч з українцями, змушувала останніх приділяти підвищену увагу військовій справі, вчитися обороняти право на власне політичне, економічне, соціокультурне життя.

Висновки. Виникнення і розвиток Збройних Сил України вважається священним обов'язком, адже прийняло на себе одну із державних функцій – захист України від нападу зовнішніх ворогів. В умовах російсько-української війни визначним чинником суверенітету, і територіальної цілісності незалежної України є Українські Збройні Сили, які пройшли складний багатосторонній шлях становлення і розвитку.

Набуваючи досвід у горншли війни, Збройні Сили України удосконалюють злагодженість і взаємодію військових підрозділів, оволодівають досвідом країн НАТО, впроваджують сучасні військові технології. У російсько-українській війні Збройні Сили України захищають цивілізаційний вибір українського народу – демократію і Європейське майбутнє.

Ключові слова: відродження; військо; Збройні Сили; держава; народ; оборона; Україна.

Tetyana LOHVYNYUK

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav, Ukraine, postal code 08401 (diamondstars@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0892-2993>

To cite this article: Lohvynyuk, T. (2022). Stanovlennia i rozvytok Zbroinykh Syl Ukrainy v umovakh vyklykiv kintsia XX – pochatku XXI st. [Formation and development of the Armed Forces of Ukraine in the conditions of the challenges of the end of the 20th – early 21st century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 9/51, 320–328. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254467> [in Ukrainian].

**FORMATION AND DEVELOPMENT
OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF THE CHALLENGES
OF THE END OF THE 20th – EARLY 21st CENTURY**

***Summary.** The purpose of this study is to investigate, analyze and reveal the main formation stages and the development of the Ukraine Armed Forces from the late twentieth to early twenty first centuries. **The methodological** framework for the study is based on the civilizational approach and the principles of historicism, objectivity, determinism, systematics and application of historical-typological, comparative-historical, historical-chronological methods and methods of classification and generalization. Their involvement created opportunities for a comprehensive analysis of the complex of sources and literature and the implementation of scientific reconstruction of tendencies, regularities and real study of the importance of the formation of the Ukrainian army through the prism of time, and the problems of the Armed Forces development, which were created on centuries-old military traditions due to which Ukraine is reborn and becomes an independent state. **The scientific novelty** lies in the fact that today, more than ever, in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the synthesis of scientific knowledge about the heroic and tragic pages of national history is being updated, which is based on a rethinking of the place and role of the Armed Forces of Ukraine in the modern war of a democratic and authoritarian civilization.*

For the past several centuries, the people of Ukraine defended their independence and statehood from external adversaries. Expansion as a natural manifestation of self-affirmation of many peoples living in countries next to Ukraine, forced them to pay more attention to military affairs, their own rights as well as their own political, economic, and cultural.

***Conclusions.** Through the emergence and development of the Ukraine Armed Forces it is considered a sacred call of duty (as it has assumed one of the state functions); to protect Ukraine's sovereignty from attack by foreign forces. In the current conditions of the 2022 Russian-Ukrainian war, the significant factor in the sovereignty and territorial integrity of an independent Ukraine. The Ukraine Armed Forces have undergone a complex multilateral path of formation and development. Gaining experience in the early stages of war, the Ukraine Armed Forces improve the coherence and interaction of military units. They learned from the experience of NATO countries and implement*

modern military technologies. In the 2022 Russian-Ukrainian war, the Armed Forces of Ukraine defend the civilized choice of the Ukrainian people, their democracy and the European future.

Key words: *revival; army; Armed Forces; state; people; defense; Ukraine.*

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни актуалізується вивчення основних етапів становлення і розвитку Збройних Сил України, удосконалення їхньої законодавчої бази, перехід на стандарти НАТО, особистої мотивації захисників Вітчизни. У цьому контексті Україна має багатовікові власні традиції і водночас «багатообіцяючий потенціал для формування власної цивілізаційно-культурної моделі розвитку, що спирається... на традиції східнохристиянської та центральноєвропейської культурної спадщини...» (Рафальський та ін., 2020, с. 418).

Водночас «цивілізаційний поступ України в Європу неможливий без декомунізації суспільного і політичного життя нашого суспільства» (Рафальський та ін., 2020, с. 419).

Російсько-українська війна рельєфно розкрила істинну сутність захисника Батьківщини, яка здатна приймати правильні рішення в умовах екстремальних ситуацій. На новому етапі історії український народ захищає державний суверенітет України, конституцію, свій демократичний Європейський вибір.

Актуальність пропонованого дослідження полягає і в тому, що в ньому аналізуються важливе місце і роль військових традицій у сучасній розбудові Збройних Сил України.

Аналіз джерел та останні дослідження. Провідною тематикою досліджень Збройних Сил України є становлення і розвиток української армії, її матеріально-технічне забезпечення, модернізація і впровадження нових видів озброєння, перехід на стандарти НАТО тощо.

Проблематику функціонування і розвитку Збройних Сил України в новітню добу розглядали велика кагорта дослідників, зокрема (О. Бодрук, Г. Костенко, В. Косевцов, В. Мандрагелі, Г. Перепелиця, В. Смолянюк, М. Требін, М. Шевченко та ін.), а також зарубіжні (П. Белбутовські, Дж. Курт, С. Колін, Р. Ротберг, С. Гантінгтон, Дж. Шерр та ін.) науковці (Єрмоленко, 2006, с. 7).

Водночас, як відзначає дослідниця І. Колесник, на сучасному етапі розвитку історичної науки історіографія фактуалізує ідеї, теорії, котрі в нових умовах набувають актуального значення та змісту (Колесник, 2013, с. 26). Це стосується і проблематики Збройних Сил України в умовах впливів ХХІ ст.

Мета роботи полягає в розкритті основних етапів розбудови Збройних Сил України, їх законодавчої бази, що сприяло формуванню сучасної української армії, яка дає гідну відсіч російському агресору.

Виклад основного матеріалу. Сучасна Українська держава успадкувала військові традиції доби Київської Русі, Козацької держави УНР. В умовах російсько-української війни діють військові формування 72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжців Збройних Сил України, 93-тя окрема механізована бригада «Холодний Яр», 92-га окрема механізована бригада імені кошового отамана Івана Сірка та ін.

Відомо, що після розпаду СРСР Україна отримала у спадок одне з найбільших і найпотужніших військових угруповань у Європі, оснащене ядерною зброєю та загалом більш сучасними зразками звичайного озброєння та військової техніки. На території України на той час дислокувалися: ракетна армія, три загальновійськові та дві танкові армії, один армійський корпус, чотири повітряні армії, окрема армія Протиповітряної оборони (ППО), Чорноморський флот (Кожин, 2001, с. 5).

Усього угруповання військ і сил нараховувало майже 780 тисяч осіб особового складу, 6,5 тисяч танків, понад 7 тисяч бойових броньованих машин, до 1,5 тисячі бойових літаків, понад 350 кораблів та суден забезпечення, 1272 стратегічні ядерні боеголовки міжконтинентальних балістичних ракет та понад 2,5 тисячі одиниць тактичної ядерної зброї.

Варто сказати без перебільшення, що це ще не були Збройні Сили незалежної держави в повному розумінні цього слова, наша держава лише отримала деякі фрагменти військової машини Радянського Союзу. Тому влада 24 серпня 1991 року ухвалює рішення про те, щоб взяти під свою юрисдикцію всіх розташованих на українському терені військових формувань Збройних Сил колишнього СРСР та створення одного з ключових відомств – Міністерства оборони України (Корнієнко та ін., 2002, с. 16).

Саме цей період увійшов в історію тим, що наша держава постає як лідер серед колишніх радянських республік у створенні власної армії як гаранта реальної державності. Уряд України приступив до створення Збройних Сил та інших військових формувань. Можна охарактеризувати три основні етапи військового будівництва в державі:

Перший (1991–1996) – це період коли формується основа Збройних Сил України.

Другий (1997–2013) – період розбудови Збройних Сил України.

Третій (з 2014–2022) – період російсько-української війни запровадження стандартів НАТО, переосмислення місця і ролі Збройних Сил України в сучасній війні демократичної і авторитарної цивілізації.

Коротко описуючи перший етап, варто зазначити, що одночасно було сформовано правову основу діяльності Збройних Сил, реорганізацію їх структур, створено відповідні системи управління, забезпечення та інші елементи, необхідні для їх функціонування.

Варто зауважити що характерними ознаками для першого етапу коли формувалися основи Збройних Сил України, було значне скорочення військових структур, зменшення чисельності особового складу, кількості озброєнь і військової техніки. На кінець 1996 р. було скорочено понад 3,5 тис. різноманітних військових структур, майже 410 тисяч чоловік особового складу. Значно зменшилася кількість озброєнь та військової техніки: бойових літаків – на 600 одиниць, вертольотів – майже на 250 одиниць, парк танків і бойових броньованих машин скоротився майже на 2400 і 2000 відповідно.

В основу процесу створення власного війська було покладено політичне рішення керівництва України стосовно без'ядерного й позаблокового статусів держави. Навіть було враховано обмеження, пов'язані з ратифікацією Договору «Про звичайні збройні сили в Європі» та виконанням Ташкентської угоди 1992 р., якою встановлювалися максимальні рівні озброєння не тільки для кожної держави колишнього СРСР, а й для так званого «флангового району». В Україні до нього входили Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та Автономна Республіка Крим. На ті ж роки припадає й реалізація ядерного роззброєння України.

Попри різноманітні негаразди та складність цього періоду, в основі національного війська було створено Генеральний штаб, Міністерство оборони тощо. Проте згодом виявилось, що цей процес лише починався та був не досконалим, адже згодом з'ясувалось, що не було ані чіткого плану, ані визначеної послідовності дій, бракувало досвідчених та компетентних кадрів для реалізації задумів, зміна керівництва (1991–1996), три Міністри оборони та чотири начальники Генерального штабу. Відколи розпочалося формування Збройних Сил України, то їх було оновлено приблизно на 70 %. Зміни були в усьому, починаючи від командуючих військами закінчуючи командирами корпусів та дивізій. Тут важливо зауважити, що такі зміни відбувались від постійного зниження видатків як на національну оборону, так і на утримання збройних сил.

Починаючи з 1996 р. за дорученням Президента України, було здійснено Державну програму, яка мала на меті розбудову та розвиток збройних сил України терміном до 2005 р. Це був перший документ, який містив у собі основні напрями та завдання військового будівництва. Завдяки затвердженню у січні 1997 р. Державної програми, яка мала термін розбудови Збройних Сил України до 2005 р., розпочинається новий етап розбудови Збройних Сил України.

Завдяки досвіду попереднього періоду вдалося досягти досить позитивних результатів практично на всіх напрямках військового будівництва. Було розроблено величезну частину нормативних документів у сфері оборони й розбудови армії. За 1997–2000 рр. було прийнято 25 законодавчих актів, проте варто відзначити 1999 р., коли було прийнято законів більше, ніж за всі попередні роки.

Характеризуючи ці законодавчі акти, варто зазначити такі, як: організація оборони держави, правовий режим воєнного та надзвичайного стану, соціальний захист військовослужбовців та їх родин тощо. Були розгорнуті стратегії щодо миротворчих діяльностей на міжнародній арені. Досить ефективною стала система управління Збройними Силами.

Починаючи з 1998 р. була впроваджена нова система військово-адміністративного розподілу території держави. При створенні оперативного командування було доведено ефективність, спроможність та забезпечення різновидності сил у інтересах обо-

рони держави. Досить велика увага приділялась засобам зв'язку та основним елементам управління Збройними Силами.

Загалом треба наголосити, що впродовж 1997–1999 рр. заплановані завдання Державних програм по розвитку Збройних Сил України уможливили створити надійну основу. Але останні суттєві зміни у воєнно-політичній обстановці та світі (2001–2005) стали приводом до більш точного та сучасного підходу, доброго озброєння, всебічно забезпечених і навчених військ, однак не занадто обтяжливими для держави.

Що ж стосується третього етапу, зокрема йде мова про реформування та розвиток Збройних Сил України, то характерною його ознакою є вдосконалення раніше створених елементів за рахунок набутого досвіду, враховуючи всі помилки (Корнієнко та ін., 2002, с. 22–24), а також в умовах російсько-української війни, використання західного озброєння, впровадження стандартів НАТО.

Висновки. В умовах російсько-української війни визначним чинником суверенітету, і територіальної цілісності незалежної України є Українські Збройні Сили, які пройшли складний багатосторонній шлях становлення і розвитку.

Набуваючи досвід у горнилі війни, Збройні Сили України удосконалюють злагодженість і взаємодію військових підрозділів, оволодівають досвідом країн НАТО, впроваджують сучасні військові технології. У російсько-українській війні Збройні Сили України захищають цивілізаційний вибір українського народу – демократію і Європейське майбутнє.

Джерела та література

- Апанович, О.М.** (2004). *Збройні сили України першої половини XVIII ст.* Дніпропетровськ: Січ.
- Єрмоленко, А.Б.** (2006). *Збройні Сили України як елемент воєнної організації держави.* (Автореф. дис. ... канд. екон. наук). Київ.
- Кожин, Б.Б.** (Ред.). (2001). *Шануймося, панове офіцери. До 10-річчя Спілки офіцерів України 1991–2001 рр.:* документально-публіцистичний нарис. Київ: Варта.
- Колесник, І.І.** (2013). *Українська історіографія: концептуальна історія.* Київ: Фелікс.
- Корнієнко, О.Г., Слободянюк, О.В., & Ярошенко, М.Б.** (2002). *Загальновійськова підготовка:* підручник. Тернопіль: Укрмедкнига.

- Мина, Ж.В.** (2000). Збройні сили Директорії на початку її існування (листопад 1918 р. – травень 1919 р.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. «Держава та армія», 408, 49–55. Львів. Взято 14 січня 2022 р. з <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9204/1/06.pdf>.
- Рафальський, О.О., Калакура, Я.С., Коцур, В.П., Юрій, М.Ф.** (2020). *Антропологічний код української культури і цивілізації* (Кн. 2). Київ.

References

- Arapovych, O.M.** (2004). *Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XVIII st. [The Armed Forces of Ukraine in the first half of the eighteenth century]*. Dnipropetrovsk: Sich [in Ukrainian].
- Yermolenko, A.B.** (2006). *Zbroini Syly Ukrainy yak element voiennoi orhanizatsii derzhavy [The Armed Forces of Ukraine as an element of the military organization of the state]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Kozhyn, V.B.** (Ed.). (2001). *Shanuimosia, panove ofitsery. Do 10-richchia Spilky ofitseriv Ukrainy 1991–2001 rr.: dokumentalno-publitsystychni narys [Respectfully, officers. To the 10th anniversary of the Union Officers of Ukraine in 1991: Documentary and journalistic essay]*. Kyiv: Varta [in Ukrainian].
- Kolesnyk, I.I.** (2013). *Ukrainska istoriohrafia: kontseptualna istoriia [Ukrainian historiography: conceptual history]*. Kyiv: Feliks [in Ukrainian].
- Korniienko, O.H., Slobodianiuk, O.V., & Yaroshenko, M.B.** (2002). *Zahalnoviiskova pidhotovka [Military preparation]*. Ternopil: Ukrmedknyha [in Ukrainian].
- Myна, Zh.V.** (2000). Zbroini syly Dyrektorii na pochatku yii isnuvannia (lystopad 1918 r. – traven 1919 r.) [The Armed Forces of the Directory at the beginning of its existence (November 1918 – May 1919)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. «Derzhava ta armii» – *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*. "State and Army", 408, 49–55. Lviv. Retrieved January 14, 2022, from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9204/1/06.pdf> [in Ukrainian].
- Rafalskyi, O.O., Kalakura, Ya.S., Kotsur, V.P., Yurii, M.F.** (2020). *Antropolohichniy kod ukrainskoi kultury i tsyvilizatsii [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization]*. (Vol. 2) [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 18.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 17.03.2022 р.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930(477)(092)''19''

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254451

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAO-4723-2020>

НОВИНКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛИПИНСЬКІАНИ

Рецензія на монографію:

Калуцький С. Історичний наратив В'ячеслава Липинського:
держава, монархія, аристократія : монографія.

Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А.С., 2022. 316 с.

Липинськознавство як міждисциплінарна галузь українознавства протягом останнього десятиліття демонструє певне сповільнення темпів розвитку, особливо в порівнянні з періодом його динамічного становлення в Україні протягом 1990-х рр. Це можна пояснити певним вичерпанням проблематики, котра лежала на поверхні, як і минуцністю тогочасної історіографічної моди. Втім, дедалі більш відчутною була потреба в спеціалізованішому липинськознавчому пошуку на підставі постійно зростаючої джерельної бази та з урахуванням переосмислення здобутків понад столітньої історіографічної традиції. Підтвердженням цієї наукознавчої тенденції є рецензоване монографічне дослідження С.С. Калуцького, присвячене з'ясуванню актуальної проблеми особливостей конструювання В'ячеславом Липинським образу Богдана Хмельницького та осмислення ним феномену національної аристократії в середині XVII ст.

© Вікторія Тельвак, 2022

Цілом прийнятною є структура монографії. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми заявленої теми. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного підходу логічно і послідовно. Монографія складається зі вступу, переліку умовних скорочень, чотирьох розділів (поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел і літератури (тематично-алфавітної побудови), а також додатків і словника ключових термінів та понять.

Авторське формулювання об'єкта та предмета дослідження, його хронологічних і географічних меж, практичне значення монографії, технічне оформлення тексту та наукового апарату не викликають зауважень. Окреслені в монографії мета і завдання відповідають характеру обраної теми і дають можливість всебічно й ґрунтовно розкрити її зміст. Новизну результатів засвідчує залучення широкого кола різнопланових історіографічних джерел та здійснена на їхній підставі всебічна реконструкція поглядів В. Липинського на державотворчу діяльність Великого гетьмана та молоді української аристократії. При цьому зайвою складовою вступу є значною мірою декларативна характеристика методологічної основи роботи, адже цій проблемі приділена спеціальна увага у другому підрозділі першої частини книги.

Перший розділ «Науковий доробок В. Липинського у світлі історіографії й джерел» складається з двох підрозділів, в яких визначений стан та провідні напрями опрацювання теми, а також характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел. У першому підрозділі автор аналізує історіографію проблеми за хронологічно-проблемним принципом. Цілом виправдано С.С. Калущкий відповідно до визначених історіографічних періодів відтворює процес осмислення феномену Липинського-історика – від перших рецензій на його праці і до узагальнювальних студій нашого часу. Відзначаючи належну повноту цієї частини роботи, водночас вважаємо, що варто було звернути більшу увагу на концептуальну критику М. Грушевським козакознавчих поглядів його молодшого колеги, висловлену на сторінках останніх томів «Історії України-Руси». Не менш інформативним для Автора було б звернення уваги на критику самим В. Липинським історичної ідеології М. Грушевського, розгорнуту на сторінках емігрантської періодики.

Також з поля зору С.С. Калущького значною мірою випала цікава польська липинськіана. Крім проаналізованої Автором студії Б. Ганцажа, уваги також заслуговують праці Мирослави Папежинської-Турек («Mychajło Hruszewski i Wiaczesław Łypynski – dwie filozofie dziejów Ukrainy») та «Od tożsamości do niepodległości. Studia i szkice z dziejów kształtowania ukraińskiej świadomości narodowej»), Ришарда Тожецького («Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929»), Мацея Козловського («Wacław Lipiński – konserwatysta zapomniany»), Мирослава Філіповіча («Gente Polonus Natione Ruthenus: Wiaczesław Łypynskij») та «Spuścizna historyczno-politologiczna Wiaczesława Łypynskiego a współczesna Ukraina»), Томаша Стриєка («Dylematy konserwatysty. Wjaczesław Łypynskij (1882–1931) o państwie, narodzie i niepodległości Ukrainy») та «Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji») та ін. Серед дрібних недоглядів цієї частини роботи вкажемо на помилкове приписування історіографічних спостережень Матвій Яворського Осипу Гермайзе (с. 27).

У другій частині першого розділу С.С. Калущький звертається до аналізу розлогої джерельної бази дослідження. Він цілком виправдано, відповідно до усталеної традиції, виділяє три джерельних комплекси, котрі об'єднують авторські тексти та контекстуальні джерела. На схвалення заслуговує запропонована дослідником дворівнева структура джерельної бази, котра охоплює тексти історіографічні та суто першоджерельні, що покликане посилити аргументованість авторських висновків. Відзначаючи повноту залучених С.С. Калущьким джерел, водночас вкажемо на надмірну розлогість опису джерельної бази, викликану безпотрібним переказом змісту праць героя дослідження замість доречного в цьому випадку текстологічного аналізу. Також більшої аргументації потребує авторське рішення залучити до комплексу джерел монографічні праці сучасних козакознавців, енциклопедичні та довідкові видання. Натомість, відсутня доречна у цьому підрозділі докладніша характеристика багатотомника «В'ячеслав Липинський та його доба». Очевидним непорозумінням є залучення до групи неопублікованих матеріалів рукописів і авторефератів монографій.

Другий розділ монографії «Формування історичних поглядів вченого» присвячений аналізу становлення Липинського-історика. У першій частині С.С. Калущький реконструює творчу біографію

героя свого дослідження з особливою увагою до еволюції його теоретичних поглядів. З огляду на це не зовсім вдалою є назва першого підрозділу, сформульована як «Становлення методологічних принципів і написання наукових праць», адже йдеться про змалювання цілого періоду творчої біографії. У цій частині роботи С.С. Калущкий із належною повнотою охоплення різнопланових джерел та історіографічної літератури вміло відтворює ключові моменти перетворення В. Липинського на одного з чолових українських інтелектуалів його доби. Авторські спостереження є загалом влучними, а висновки належно аргументованими. Важливо, що С.С. Калущкий не підпадає під вплив авторитету героя своєї студії (що загалом властиво біографічним студіям), вдало показуючи не тільки ті моменти, де В. Липинський був новатором, але й коли тези, котрі він обстоював, аргументовано заперечили його сучасники та наступники. Натомість від автора хотілося б почути докладніше про читацькі смаки й уподобання українського історика, адже як дослідник він значною мірою сформувався самотужки. Також більшої уваги заслуговує аналіз співпраці В. Липинського з очолюваним М. Грушевським НТШ та його комісіями, насамперед – археографічною. Втім, це зауваження варто радше розглядати як побажання на майбутнє.

Друга частина розділу відведена скрупульозному розгляду джерельної основи робіт В. Липинського. Як і в попередньому підрозділі, С.С. Калущкий аналізує згадану проблему на підставі вичерпного кола джерел із залученням різнопланової історіографічної літератури. З огляду на це його висновки є аргументованими та вповні коректними. Зі сторінок цієї частини праці В. Липинський постає як талановитий дослідник, котрий перебуває у постійному пошуку. Тож не дивно, що поряд із чималими творчими здобутками, він нерідко помилявся в своїй джерелознавчій праці. Відзначаючи докладність цієї частини роботи, зазначимо, що в ній виразно бракує характеристики археографічної методики Липинського-історика. Серед дрібних недоглядів цієї частини роботи вкажемо невдалий переклад назви першої польської Академії наук як «Академії Умілостей», адже в літературі утвердилася назва «Академія знань».

Третій розділ монографії сфокусований на аналізі еволюції поглядів В. Липинського на постать Богдана Хмельницького та формування ним державної ідеї. Як і в попередній частині моно-

графії, С.С. Калущий демонструє добру обізнаність у джерелах і літературі, що разом із контекстуальним підходом і доречною критичністю до героя свого дослідження дало підставу зробити переконливі оригінальні висновки, які стануть тривалим надбанням липинськознавства. При цьому відзначимо, що постійно порівнюючи погляди В. Липинського з тезами його колег і сучасних українських козакознавців, автор практично ігнорує здобутки польського козакознавства останніх десятиліть (згадано лише працю А. Перналя). Натомість, з огляду на влучно відзначену залежність українського історика від краківської історіографічної традиції, доречним було б з'ясувати те, як виглядають його погляди на тлі сучасної польсько-української дискусії істориків ранньомодерної доби. Зауважимо також, що не зовсім коректною є характеристика В. Смолія та В. Степанкова як «представників державницького напрямку», адже це поняття в українській історіографії має зовсім інші смислові конотації.

Остання частина монографічного дослідження відведена аналізу поглядів В. Липинського на роль національної аристократії як рушійної сили державотворчих процесів. У вже звичному для себе компаративному ключі С.С. Калущий вміло реконструює творчу лабораторію видатного інтелектуала, всебічно показуючи специфіку його дискурсу стосовно значення городского козацтва у створенні політичної еліти, як і участі шляхти у формуванні нової української аристократії й функціонуванні державних інститутів. Важливо, що дослідник простежує зв'язок еволюції поглядів героя своєї студії з фактами його творчої та, особливо, суспільно-політичної біографії. Доречними є й авторські спостереження стосовно обмежувального впливу ментальних стереотипів Липинського-шляхтича на його творчу лабораторію. Це надає особливої рельєфності та доказовості історіографічним висновкам здобувача.

У висновках С.С. Калущий не просто зібрав підсумкові положення, представлені ним у розділах, але й стисло, у розрізі цілої теми, навів стереоскопічне бачення козакознавчої спадщини В. Липинського. Водночас у висновках від С.С. Калущого як дослідженого липинськознавця хотілося б почути про історіографічні перспективи дослідження його теми, адже, як показує авторський аналіз, чимало сюжетів були лише окреслені. Також на відзначення

заслужують додатки до монографії, котрі мають змістовий, а не формальний характер. Особливо в нагоді липинськознавцям стануть перші два додатки.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що монографія С.С. Калущького засвідчує високий фаховий рівень молодого липинськознавця. Він зібрав та опрацював різноплановий і обширний історіографічний матеріал. Запропоновані ним висновки вносять якісно нове розуміння козакознавчої спадщини автора «України на переломі». З огляду на це рецензована монографія, безсумнівно, є важливим явищем сучасної української історіографії.

*Рецензія надійшла до редакції 23.02.2022 р.
Рецензія рекомендована до друку 24.03.2022 р.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 9/51 (2022)

Головний редактор **Юрій Стецик**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректор **Олександр Голубєв**

Підписано до друку 10.05.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 21,00. Тираж 50. Замовлення № 34.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 9/51 (2022)

Editor-in-chief Yuriy Stetsyk
Technical Editor Olha Luzhetska
Corrector Oleksandr Golubev

Signed for printing on 10.05.2022. Format 60x84/16. Offset paper.
Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 21.00.
Circulation 50. Order № 34.
Printed from the finished original layout.

"Helvetica" Publishing House
65101, Ukraine, Odessa, Inglezi Street, 6/1
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of the subject of publishing
DK № 6424 dated October 4, 2018